

Bijlage I van Deel II, Stuk I van „De Inheemsche Nijverheid” (Verslag der Nijverheidscommissie). Bewerkt naar de „Samenvatting” uit „De Inheemsche Nijverheid op Java, Madoera en Bali”, Deel I, blz. 167 en vlg.

REGENTSCHAP TASIKMALAJA NIJVERHEIDSKAART

----- Regentschapsgrens. === Groote weg.
----- Districtsgrens. ——— Spoorweg.
----- Onderdistrictsgrens. —+— Tramweg.

TJIAWI naam District

Tjiawi naam Onderdistrict

In het betreffende Onderdistrict van belang—zijnde takken van inheemsche nijverheid, aangeduid met de cijfers der bijgaande groeppenindeeling.

Groeppenindeeling :

1. Vlechtwerk.	10. Klapperdopwerk.	19. Suikerbereiding.
2. Weefwerk.	11. Bamboewerk.	20. Meelbereiding.
3. Batikwerk.	12. Leder- en perkamentenwerk, looierij.	21. Oliebereiding.
4. Goud- en Zilverwerk.	13. Hoorn-, schildpad- en ivoorwerk, enz.	22. Bereiding van aetherische oliën, wierook, geneesmiddelen.
5. Geelkoperwerk.	14. Steenbewerking.	23. Sigaren- en sigarettensmakerij.
6. Roodkoperwerk.	15. Pottenbakkerij.	24. Snuisterijen, speelgoed.
7. IJzerwerk.	16. Steen- en pannensbakkerij.	25. Boekdrukkerij en boekbinderij.
8. Blikslagerij.	17. Kalkbranderij.	26. Matrassen- en kleermakerij.
9. Houtwerk.	18. Conserven- en koekjesmakerij, enz.	

De Inheemsche Nijverheid

op Java, Madoera, Bali en Lombok.

DEEL II – STUK I

REGENTSCHAP
TASIKMALAJA

UITGAVE VAN HET JAVA-INSTITUUT,
JOGJAKARTA
Kweekschoolaan 5.

67 = 54 / 74 = 54
Inheemsche

DE AARD VAN DE INHEEMSCHE NIJVERHEID EN KUNSTNIJVERHEID, HET INHEEMSCHE AMBACHT EN KUNSTAMBACHT.

INHOUD:

	blz.
INLEIDING.	3/271
HOOFDSTUK I. A. Korte aanduiding der in het hoofdstuk I B beschreven Inheemsche bedrijven in het Regentschap Tasikmalaja	5/273
B. Beschrijving van verschillende Inheemsche bedrijven in het Regentschap Tasikmalaja	6/274
HOOFDSTUK II. Resultaten der Enquête	25/293
HOOFDSTUK III. Algemeen overzicht van de verbreiding van de Inheemsche nijverheid en kunstnijverheid, het Inheemsche ambacht en kunstambacht ...	52/320

LIJST DER PLATEN:

- I. Vlechtsters (Radjapolah).
Rotanvlechts (Singaparna).
Zilvermeden (Tasikmalaja).
Blikslagers (ibidem).
Pannemakers.
Het smeden van landbouwwerktuigen (Manondjaja).
- II. Pajoengmaaksters (Tasikmalaja).
Pottenbakkers bij het vormen.
- III. Batiksters (Tasikmalaja).
Aan het weefgetouw.
- IV. Het bereiden van klapperolie.
Een palmwijnapper.
Het raspen van klapper.
Het koken van arënsuiker.

INLEIDING.

Deel I van „De Inheemsche Nijverheid op Java, Madoera, Bali en Lombok”, verschenen als aflevering 5/6 van Djâwâ, jg. XI 1931, bevatte een algemeen overzicht over de *verbreiding* van de Inheemsche nijverheid en kunstnijverheid, het Inheemsche ambacht en kunstambacht, en een nijverheidskaart van Java, Madoera, Bali en Lombok.

→ Deel II zal bevatten een onderzoek naar den *aard* van het bedrijf.

In het eerste deel werd reeds medegedeeld, dat deel II meer de resultaten van plaatselijke en intensieve onderzoekingen zou omvatten en dat met de bewerking van Tasikmalaja en Bali en Lombok reeds een aanvang was gemaakt.

Thans verschijnt het eerste stuk van deel II, betreffende het Regentschap Tasikmalaja, en een merkwaardig toeval is, dat deze publicatie juist het licht ziet in het jaar, waarin bedoeld Regentschap een eeuw bestaat. Het tweede stuk, betreffende Bali en Lombok, is nog in bewerking; het zal waarschijnlijk het volgend jaar in druk verschijnen.

Dit eerste stuk over de Inheemsche nijverheid en kunstnijverheid, het Inheemsche ambacht en kunstambacht van het Regentschap Tasikmalaja, is in drie hoofdstukken onderverdeeld: het eerste hoofdstuk geeft een beschrijving in bijzonderheden van den aard van verschillende bedrijven in het Regentschap Tasikmalaja; hoofdstuk II bevat een uittreksel van de resultaten der gedetailleerde enquête betreffende het Inheemsche bedrijfsleven in genoemd Regentschap; hoofdstuk III geeft nog eens, gelijk in deel I voor geheel Java, Madoera en Bali gegeven is, een algemeen overzicht van de *verbreiding* van de Inheemsche nijverheid en kunstnijverheid, het Inheemsche ambacht en kunstambacht in de districten en onderdistricten van dat Regentschap.

Het eerste hoofdstuk is samengesteld door den Voorzitter der Nijverheidscommissie van het Java-Instituut, den Heer J. E. Jasper; de hoofdstukken II en III zijn bewerkt door het Centraal Bureau voor de Statistiek.

De vragenlijsten A en B, waarvan B als inleiding aan hoofdstuk II is toegevoegd, zijn na overleg en bespreking met de Nijverheidscommissie samengesteld door den Heer J. E. Jasper.

Het materiaal waarop de beschrijving is gebaseerd, is verzameld door het Inlandsch Bestuur van het Regentschap Tasikmalaja onder leiding van den Regent van dit Regentschap, lid van de Nijverheidscommissie van het Java-Instituut, den Heer R. A. A. Wiratanoeningrat.

Allen, die aan deze publicatie medegewerkt of daarvoor hulp verleend hebben, zij hier thans dank betuigd.

Het materiaal van dit eerste stuk van deel II is vóór de crisis, in de jaren 1929/1930, verzameld. Daarmede dient de lezer rekening te houden. Onder de inwerking van de huidige wereld-crisis zijn de toestanden, zij het misschien tijdelijk, ongetwijfeld in vele opzichten anders geworden.

Aan de waarde van het materiaal, dat in normalen tijd verzameld is, doet dit geen afbreuk.

De Secretaris van de Nijverheids-commissie
van het Java-Instituut,

HOOFDSTUK I.

A. KORTE AANDUIDING DER IN HET HOOFDSTUK I B BESCHREVEN INHEEMSCHE BEDRIJVEN IN HET REGENTSCHAP TASIKMALAJA.

I. *Het vlechten.*

Ia. Het vlechten in het onderdistrict Radjapolah (district Tjiawi, regentschap Tasikmalaja).

Ib. Het vlechten in het onderdistrict Indihang (district en regentschap Tasikmalaja).

Ic. Mattenvlechterij in het onderdistrict Tjibalong (district Karangnoenggal, regentschap Tasikmalaja).

Id. Het vlechten in het onderdistrict Karangnoenggal (district Karangnoenggal, regentschap Tasikmalaja).

Ie. Mattenmakkerij in het onderdistrict Parakanhondje (district Karangnoenggal, regentschap Tasikmalaja).

If. De rotanvlechterij in het onderdistrict Singaparna (district Singaparna, regentschap Tasikmalaja).

Ig. Het vlechten in het onderdistrict Leuwitari (district Singaparna, regentschap Tasikmalaja).

II. *Bamboe-bewerking.*

Ila. Pajoengmakerijen in het onderdistrict Tasikmalaja (district en regentschap Tasikmalaja).

Iib. Het maken van pajoengs in het district Manondjaja (regentschap Tasikmalaja).

III. *Het weven.*

IIIa. Het weven in het onderdistrict Tjisajong (district Tjiawi, regentschap Tasikmalaja).

IIIb. Het weven van kain polèng in het onderdistrict Salawoe (district Taradjoe, regentschap Tasikmalaja).

IV. *Het batikken.*

IVa. Het batikken in het onderdistrict Tasikmalaja.

IVb. Het batikken in het onderdistrict Soekaradja (district Singaparna, regentschap Tasikmalaja).

V. *De goud- en zilversmederij.*

De goud- en zilversmederij in het onderdistrict Tasikmalaja (district en regentschap Tasikmalaja).

VI. *De bewerking van niet-edele metalen.*

VIa. Blikslagerijen in het onderdistrict Tasikmalaja (district en regentschap Tasikmalaja).

Vib. Het smeden van landbouwwerktuigen in het district Manondjaja (regentschap Tasikmalaja).

VII. *De aardewerknijverheid.*

VIIa. Het maken van dakpannen in het district Manondjaja (regentschap Tasikmalaja).

VIIb. De potten- en pannenbakkerij in het onderdistrict Tjimaragas (district Bandjar, regentschap Tasikmalaja).

VIII. *De bereiding van arènsuiker.*

VIIIa. Het maken van arènsuiker in het onderdistrict Bantarkalong (district Karangnoenggal, regentschap Tasikmalaja).

VIIIb. Het maken van arènsuiker in het onderdistrict Tjigalongtang (district Singaparna, regentschap Tasikmalaja).

IX. *De klapperoliebereiding.*

Het maken van klapperolie in het onderdistrict Bantarkalong (district en regentschap Tasikmalaja).

B. BESCHRIJVING VAN VERSCHILLENDE INHEEMSCHE BEDRIJVEN IN HET REGENTSCHAP TASIKMALAJA.

I. HET VLECHTEN.

Ia. *Het vlechten in het onderdistrict Radjapolah (district Tjiaui, regentschap Tasikmalaja).*

Het vlechten van hoeden, matten, sigaren- en sigarettenkokers uit pandanblad-reepen wordt ter hoofdplaats van het onderdistrict Radjapolah door verschillende nijveren in huisvlijt uitgeoefend.

Aldaar bevinden zich 4 vaste werkplaatsen, 3 in de desa Mangoengdjaja en 1 in de desa Radjapolahkidoel, waar tezamen 15 mannen, 45 vrouwen en 13 kinderen dit bedrijf beoefenen. Het aantal op eigen risico werkende nijveren kan niet worden opgegeven.

De arbeidsverdeeling heeft tot gevolg, dat tal van makers van hoeden (toedoeng) zich in de kampoengs slechts bezig houden met het vervaardigen van de z.g. „poetihan” (den grondvorm), welke verkocht en in de werkplaatsen geacheveerd en voor verkoop gereed gemaakt wordt.

De pandanhoeden, welke in Radjapolah gemaakt worden, dienen nagenoeg geheel voor den verkoop; slechts enkele exemplaren worden door huisnijveren aangehouden voor familieleden, die in andere gebieden wonen.

Bij de in Radjapolah wonende Inheemschen zijn de Radjapolahsche pandanhoe-den niet in gebruik.

Het contact tusschen de beheerders der werkplaatsen en de huisnijveren heeft plaats door de tusschenkomst van opkoopagen-ten, die aan sommige nijveren geldelijke voorschotten verstrekken.

De in de werkplaatsen werkende nijveren krijgen gewoonlijk geen voorschotten; zij arbeiden op vaste loonen, die eens in de week worden uitbetaald.

Van het bestaande voorschotten-stelsel worden de volgende nadeelen genoemd: a. (aan de zijde van den voorschotgever) dat er niet altijd werk tot de volle waarde

van het voorschot en in de gewenschte kwaliteit wordt ingeleverd; b. (aan de zijde van den voorschotnemer) dat voor het product lage prijzen betaald worden.

Onder degenen, die in de werkplaatsen of thuis zich met het pandanvlechten bezig houden, zijn er, die als vrij gegoed aange-merkt kunnen worden en in gunstige eco-nomische omstandigheden verkeerden als een gevolg van hetgeen zij uit beroep of bedrijf, of door een erfenis, enz. hebben verworven.

De pandanvlechterij van Radjapolah is een vrij verbreide, tot massa-productie georganiseerde huisvlijt, waarmede men zich uit traditie bezig houdt, wijl zij door eenvoudigen handenarbeid verdiensten oplevert, welke zoowel bij gegoeden als bij minvermogenden waardeering vinden.

De pandanvlechterij is hier een volks-arbeid, waarvan de producten door een in het leven geroepen eenvoudige, centrale, particuliere handelsorganisatie een ruime-ren afzet hebben gekregen en welke zich dus heeft kunnen uitbreiden.

Toch is de pandanvlechterij hier nog niet ouder dan ongeveer 25 jaar; volgens berichten van oude ingezetenen moet zij aangevangen zijn door zekeren Hadji Jasin van de kampoeng Panembong der desa Mangoendjaja, die een met pandan be-groeide strook grond om zijn huis had, met het gewas geen raad wist, op het denk-beeld kwam, om de bladeren te bereiden tot vlechtmateriaal voor matten en einde-lijk ook overging tot het vervaardigen van pandanhoeden.

Lang heeft Radjapolah bekend gestaan als het eenige centrum in de Preanger, waar fijn pandan-vlechtwerk gemaakt werd; het uitgegroeide bedrijf bracht er zulke voor-deelen op, dat men later ook elders zich op de pandanvlechterij ging toeleggen.

De centrale bemoeienis van de werk-plaats had voornamelijk een commercieelen

grondslag. Er werd daardoor massa-productie verkregen, maar in de organisatie ontbrak de leiding om nieuwe toepassingen ingang te doen vinden, en zodoende het bedrijf paraat te maken voor het voldoen aan nieuwe vragen op de markt en de nijverheid dus ook technisch-artistiek te ontwikkelen.

De verkoop-organisatie was dus hier niet meer dan een verbreding van het bestaande, zonder gebruikmaking van vernieuwingsmogelijkheden.

Zij, die thuis of in de werkplaatsen het bedrijf beoefenen, zijn geen geschoolde arbeiders; velen van hen hebben een gewone lagere Inlandsche school doorlopen; ook van hen ging geen initiatief uit tot het vinden van nieuwe toepassingen, die op de markt aftrek zouden kunnen vinden.

Methoden, vormen en patronen, zooals die jaren lang bekend en in gebruik waren, ondergingen dus geen wijzigingen.

Het bedrijf in de werkplaatsen wordt dagelijks gedurende gewone weekdays, ook wel eens des Zondags, op vaste uren beoefend ('s morgens van 7 tot 12 uur en 's middags van 1 tot 5 uur); als huisarbeid heeft het pandanvlechten ongeregeld plaats, in sommige woningen overdag, elders 's avonds van 7 tot 9, soms wel eens tot 12 uur 's nachts. De omvang van het als huisvljijt uitgeoefend bedrijf is natuurlijk in alle woningen verschillend. Soms ziet men, dat alle volwassen huisgenooten deelnemen aan den arbeid; in andere gezinnen krijgen ook kinderen een taak.

In normale tijden bedroegen de loonen in de werkplaatsen f 0.25 voor vrouwen en f 0.30 voor mannen per persoon per dag; de verdiensten, welke door huisvljijt opgeleverd worden, zijn niet te berekenen, wijl zij natuurlijk van zeer verschillende omstandigheden afhangen. Hoewel in het bedrijf der pandanvlechterij in den loop der tijden een economische vooruitgang kon worden geconstateerd, werd blijkbaar aan Inheemsche zijde toch niet gedacht aan het stichten van een coöperatie, ten einde voor gezamenlijke rekening en risico

van de deelnemers de huisindustrie te regelen. Het in de werkplaatsen gestoken kapitaal bestaat uit de eigen gelden van de ondernemers; vermelding verdient, dat een der werkplaatsen beheerd werd door een Europeaan, die het pandanvlechtwerk van Radjapolah opkocht en gereed maakte voor den afzet op de buitenlandsche markt.

De werkplaatsen leverden gewoonlijk het product op bestelling; de huisnijveren, al of niet werkende op voorschot, stonden het grootste deel van hun waar af aan de opkoopagenten, terwijl zij een klein deel ervan bestemden voor den verkoop op de binnenlandsche pasars.

Reeds vijf jaren geleden werd achteruitgang in het bedrijf geconstateerd wegens dalenden omzet, welke het gevolg was van overproductie. Het bedenken van nieuwe, op de markt gewilde vormen, en de in verband daarmee te voeren propaganda zouden hier het verval gestuit hebben. De leiding ontbrak echter, terwijl men uit traditie slechts het oog gericht hield op enkele artikelen.

Een gezonde specialiseering, zoodat b.v. bepaalde personen nieuwe patronen ontwerpen, heeft niet plaats.

Er zijn in Radjapolah geen personen, vereenigingen of instellingen, die tot doel hebben, het bedrijf der pandanvlechterij, zooals het in werkplaatsen of in huisvljijt uitgeoefend wordt, op eenigerlei wijze te steunen.

Het materiaal voor het bedrijf, dat men in werkplaatsen en huizen beoefent, wordt deels door opkoop, deels door den oogst uit eigen aanplant verkregen. Werktuigen worden bij het vlechten weinig gebruikt en zijn uiteraard zóó eenvoudig, dat zij door de nijveren zelven worden gemaakt. De omvangrijkste pandanvlechterij is de hoedenmakerij. De opkoopagenten gaan in de kampoengs de huizen van de nijveren langs en halen bij dezen de gemaakte pandanhoeden af, die zij dan in de werkplaatsen brengen. Iedere agent levert aldus zo tot 100 hoeden per dag aan de werkplaats.

Naar ruwe schatting voerde Radjapolah vroeger gemiddeld 850.000 pandanhoeden per jaar uit, waarvan 700.000 in de werkplaatsen en 150.000 in huisvlijt vervaardigd werden.

Het product werd via Batavia naar Tangerang gezonden, waar de kleur verbeterd werd, waarna ten slotte de hoeden naar Europa werden uitgevoerd.

Wat er jaarlijks aan pandanmatten en kokers gemaakt en op de binnenlandsche markt verkocht wordt, kan niet worden opgegeven.

Vermoed wordt, dat ten opzichte van dit artikel de nijverheid zich niet op het vroegere technisch-artistieke peil heeft kunnen handhaven. Dergelijke artikelen worden in de omgeving van Radjapolah verkocht of naar jaarmarkten gezonden; de nijveren venten hun waar niet rond.

Coöperatieve winkels of handelszaken, die den verkoop van de bedoelde inheemsche artikelen regelen, zijn er niet.

Concurrentie onder de nijveren is niet merkbaar.

Op de Inlandsche lagere scholen in het Radjapolahsche wordt de pandanvlechterij als schoolhandenarbeid beoefend; de leerlingen vervaardigen hoedranden, waarvoor zij van een der werkplaatsen f 0.02 — f 0.05 per stuk ontvangen.

De handenvaardigheid der nijveren in Radjapolah is van dien aard, dat behalve hoeden, matten en kokers ook nog vele andere soorten vlechtwerk gemaakt kunnen worden. De organisatie, die er tot stand gebracht is, wacht slechts op bestellingen en is niet ingericht op het zoeken naar nieuwe wegen.

De gehouden enquête heeft aan het licht gebracht, dat verschillende maatregelen ter verbetering en ontwikkeling noodig worden geacht, zoo o.a. zorgzamere bereiding van het materiaal, waardoor dit de op de markt gewilde heldere kleur verkrijgt; het aanstellen van een mandoer, die op die bereiding toezicht uitoefent. In de werkplaatsen wordt reeds gelet op superieur

materiaal en vast aaneengesloten, soliede vlechtsels.

Een soort proefstation, vanwaar deskundige demonstraties, adviezen, enz. zouden kunnen uitgaan, wordt door den praedviseur niet noodig geacht; wel wordt gewezen op de noodzakelijkheid van de aanstelling van een nijverheidsconsulent, het houden van een cursus, een klein plaatselijk museum, een monsterlokaal, waarin allerlei andere soorten vlechtwerk dan die van Radjapolah als monsters worden gebruikt, het centraliseeren van de materialenverschaffing, de verspreiding van populaire, geïllustreerde handleidingen, de uitreiking van getuigschriften of diploma's voor superieur werk, enz.

De indruk is gewekt, dat de rapporteur van nagenoeg alle in de vragenlijst gedane suggesties gebruik heeft gemaakt, zonder deze nauwkeurig te toetsen aan plaatselijke omstandigheden.

Ib. Het vlechten in het onderdistrict Indihiang (district en regentschap Tasikmalaja).

Het vlechten van hoeden van pandan en bamboe heeft in Indihiang zich tot een vrij belangrijk bedrijf uitgebreid. Echter is ook hier de bestaande nijverheid éézijdig op slechts enkele voor den handel geschikt gebleken artikelen toegepast; of er ernstige pogingen zijn gedaan, om de door jarenlange oefening ontstane praktische bekwaamheid der nijveren te benutten voor de vervaardiging van ander voor de groote markt geschikt vlechtwerk, is niet bekend; in elk geval heeft het bedrijf zich als een soort huisindustrie ontwikkeld en het hoogtepunt in den omzet van hoeden bereikt, zonder dat tot nog toe nieuwe banen voor de toekomst zijn getraceerd. Het vlechten heeft zoowel in vaste werkplaatsen als in huisvlijt plaats.

De eenige arbeidsverdeeling, welke in den loop der tijden door de noodzaak van massaproductie is ontstaan, bestaat hierin, dat het bereiden van het materiaal tot vlechtklare reepen en het eigenlijke

vlechten door afzonderlijke groepen van personen worden gedaan.

Van de werkplaatsen uit worden de in huisvljijt vervaardigde hoeden gekocht, waarbij contante betaling plaats heeft. Voorschotten worden hier weinig of niet gegeven. De prijzen variëren naar gelang van de kwaliteit van het geleverde vlechtwerk, dat daarvoor in klassen wordt onderscheiden. Het vlechten van hoeden heeft slechts plaats naar enkele in den handel gangbare modellen; voor sommige nijveren is het een hoofdbedrijf, voor anderen brengt het nevenverdiensten op tot bedragen van $f\ 0.25$ — $f\ 0.40$ per dag.

De handenvaardigheid hebben vele nijveren zich eigen gemaakt door jarenlange werkzaamheid in het vlechten.

De meesten van hen hebben reeds van jongs af aan vlechtwerk gemaakt en hun praktische opleiding van hun ouders genoten.

In de vaste werkplaatsen wordt van 's morgens 7 tot 's middags 4 uur gewerkt, terwijl de werktijd in huis gemiddeld 4 uren per dag bedraagt.

Coöperaties worden in dit bedrijf niet aangetroffen; wanneer er gelden voor het bedrijf noodig zijn, worden ze geleend van de volkscredietbank of van de desabank. Meestal wordt er gewerkt op bestellingen; blijven deze achterwege, of wordt de stock te groot, dan wordt het werk in de werkplaatsen en huizen tijdelijk stopgezet. Het materiaal betreft men uit andere plaatsen, namelijk de pandan uit Radjapolah en Tjidoelang (Tjiamis) en de bamboe uit Malangbong (Garoet). Een voorraad pandan, genoeg voor het vlechten van 1 hoed, kost $\pm f\ 0.10$.

Gewoonlijk houden enkele leden van het gezin in huis zich met het vlechten van hoeden bezig.

Het product wordt door opkoopters van Indihiang en Radjapolah gekocht en van deze twee plaatsen naar een maatschappij in Batavia verzonden voor den verderen uitvoer.

In 1928 zijn volgens rapporteur ± 300.000 pandan- en bamboehoeden uit

Indihiang verzonden ter gezamenlijke waarde van $\pm f\ 300.000$.—. Deze hoeden worden in Europa door vervorming en opmaking voor praktisch gebruik geacheveerd.

Behalve tot deze hoeveelheid is het product ook geleverd voor de binnenlandsche markt; het wordt dan op pasars en jaarmarkten verkocht.

In het vlechten wordt praktisch onderrecht gegeven op de Inlandsche 2e klasse scholen en desascholen, waar het als schoolhandenarbeid ingang heeft gevonden. Er zijn reeds tal van bekwame Indihiangsche vlechters als onderwijzers in het vlechten werkzaam te Tanggeran, Soemedang, Wonosobo en onderscheidene plaatsen in het regentschap Tasikmalaja. Het bedrijf levert goede verdiensten op, welke nuttig zijn voor het levensonderhoud en daarom door den kleinen man in Indihiang gewaardeerd worden.

Voor de bestendigheid van het bedrijf wordt voldoende geacht, dat door de maatschappij, die het product uitvoert, de prijzen van het vlechtwerk niet verlaagd worden. Ook hier wordt het voordeel slechts afhankelijk gesteld van een enkelen factor, welke onmogelijk stabiel kan zijn, wjl immers de omzet voor een groot deel wordt bepaald door de zeer veranderlijke mode.

Voor de ontwikkeling acht rapporteur noodig: de oprichting van een proefstation, de aanstelling van een nijverheidsconsulent, die veel met de nijveren in contact komt, het organiseeren van technisch-artistieke leiding, het houden van een teken- en een handelscursus, het instandhouden van een klein lokaal museum met show-room, de centrale aanschaffing en keuring van materialen, het verleenen van geldelijke voorschotten, het stichten van een nijverheidsvereniging, het stichten van speciale markten voor vlechtwerk, het vergemakkelijken van de deelname aan jaarmarkten, het uitgeven van een blaadje met advertenties en het vormen van coöperaties.

*Ic. Mattenvlechterij in het onderdistrict Tjibalong
(district Karangnoenggal, regentschap
Tasikmalaja).*

Op vrij bescheiden schaal worden in de desas Tjigoenoeng en Paroeng matten vervaardigd, respectievelijk van pandanblad-reepen en kiraj-reepen (kiraj is de bruin-gele, stijve bast van den sagoepalm). Dit bedrijf wordt in huisvlijt uitgeoefend, is in het geheel niet gecentraliseerd en brengt slechts matige bijverdiensten op.

Verdeeling van arbeid heeft niet plaats; de met het vlechten zich bezig houdende leden van het gezin maken het artikel geheel alleen, zonder hulp van anderen.

Hoe groot de omzet van het product bedraagt, kan door rapporteur niet worden opgegeven; de in dit onderdistrict vervaardigde matten zijn slechts voor Inheemsch gebruik bestemd en worden ter plaatse of in de omgeving hiervan verkocht.

Het vlechten van pandanmatten is een vrij geregeld bedrijf; het vlechten van kirajmatten daarentegen geschiedt alleen op bestelling.

De matten zijn onversierd, dus heeft men geen motieven noodig; de handenvaardigheid is van ouders op kinderen overgegaan.

Het voor de matten bestemde materiaal (pandan en kiraj) wordt van eigen aanplantingen verkregen of tegen lage prijzen gekocht. Gegoede Inlanders, die dit bedrijf georganiseerd en op een eenigszins beduidende schaal opgezet hebben, zijn er niet.

Het mattenvlechten draagt hier dus het karakter van een immer individueel gebleven, verbreid beoefende huisnijverheid, welke altijd bescheiden bijverdiensten heeft opgeleverd. Zoolang de Inlandsche bevolking behoefte blijft hebben aan matten, zal de afzet van het product niet achteruitgaan; daarentegen is het sterk op traditie berustend bedrijf weinig vatbaar voor ontwikkeling, indien er geen leiding aan gegeven wordt.

Ondanks zijn eenzijdigheid toont het bedrijf kwaliteitsverschillen in het product.

De fijne soort matten wordt alleen door de bekwaamste nijveren gemaakt.

Bepaalde werkuren zijn er niet; in het gezin vlecht men, als men er tijd voor heeft; zoo is deze typische huisvlijt een zeer gemakkelijke bezigheid, welke kleine, maar toch gewaardeerde geldelijke voordeelen oplevert.

Rapporteur acht geen andere maatregelen tot ontwikkeling van den arbeid noodig, dan een goede leiding en een praktisch onderricht op de lagere scholen door een in deze nijverheid bekwamen onderwijzer.

*Id. Het vlechten in het onderdistrict Karangnoenggal (district Karangnoenggal,
regentschap Tasikmalaja).*

Van ongeveer denzelfden aard is het vlechten van eenvoudige pandanmatten, zooals deze huisvlijt zich verbreid heeft in de desa Tjibatoe. Echter is in deze vlechnijverheid een begin van vooruitgang te bespeuren, hetgeen rapporteur toeschrijft aan den invloed van den nog kort bestaanden vlechtcursus, welke van overheidswege in het onderdistrict geopend is en waar men hoeden, tasschen, mandenwerk en ook versierd vlechtwerk maakt.

Eind 1929 waren er 25 personen, die dezen cursus hadden gevolgd.

De leerlingen van den bedoelden cursus volgen bij het onderwijs de door den leider opgegeven voorbeelden; de nijveren van Tjibatoe passen de methoden toe, zooals die reeds bij hun ouders bekend waren.

Ook hier is het product bestemd voor eigen gebruik of voor verkoop in de omgeving; de opbrengst is zóó gering, dat het vlechten slechts als een bescheiden nevenbedrijf kan plaats hebben.

Kan het vervaardigde vlechtsel niet verkocht worden, dan dient het voor eigen gebruik. De omzet van Tjibatoesche matten is gering en niet in cijfers op te geven. Rapporteur meent, dat de reeds tot stand gebrachte cursus nuttig is, omdat men nu ook fijner vlechtwerk kan maken, en ook,

wijl het onderricht aldaar op prijs wordt gesteld.

De cursus bestond toen nog te kort, om den praktischen invloed daarvan te kunnen vaststellen. Het bedrijf behoeft de leiding van een bekwamen goeroe; andere maatregelen tot bevordering van deze vlechtnijverheid acht rapporteur niet noodig.

Ie. Mattenmakerij in het onderdistrict Parakanhondje (district Karangnoenggal).

Even bescheiden is de vervaardiging van kiraj- en rotanmatten, gelijk dit bedrijf in huisvlijt wordt uitgeoefend in de desa's Parakanhondje en Soekamadjoë.

Ook hiervoor wordt slechts goede leiding noodig geacht.

If. De rotanvlechterij in het onderdistrict Singaparna (district Singaparna, regentschap Tasikmalaja).

Het vlechten met rotan wordt in het onderdistrict Singaparna beoefend op de gelijknamige hoofdplaats en wel voornamelijk in de kampoengs Kalawagar, Soekahadji, Panajagan en Pamagersari, waar ongeveer 100 personen wonen, die zich met dat werk in huisvlijt bezig houden. De meeste vlechters en vlechtsters wonen in de kampoeng Pamagersari. Het bedrijf wordt door de meeste nijveren uitgeoefend als nevenbedrijf naast landbouw en kleinhandel; slechts voor zeven personen is het een hoofdmiddel van bestaan. Elk gezin werkt voor eigen risico en met eigen kapitaal, of met gelden, welke geleend worden van de volkscredietbank of van de desabank. Arbeidsverdeeling heeft in zooverre plaats, dat het gereedmaken van het materiaal wordt overgelaten aan anderen, van wie de vlechtklare rotanreepen (de z.g. djaroen djanget) contant worden gekocht. De gereedschappen, waarvan men zich bedient, bestaan uit kleine messen (pisauraoet), priemen en hamertjes, die ter plaatse van kleine smederijen gekocht worden.

Bij het eigenlijke vlechten maakt iedere nijvere het voorwerp van den eersten opzet tot aan de laatste afwerking. Grootendeels wordt er gearbeid voor massa-productie naar bestaande modellen, waarvan het aantal geleidelijk is uitgebreid en welke in den loop der jaren vervormd zijn naar de behoefte aan voor Westersch gebruik bestemde artikelen.

Het product dient bijna uitsluitend voor den verkoop. Rapporteur maakt gewag van een merkberen vooruitgang in dit bedrijf, vooral in den tijd, toen het afzetgebied van het Singaparnasche rotanvlechtwerk zich ging uitbreiden over de meeste groote plaatsen op Java en Madoera en zelfs in de buitengewesten van Nederlandsch-Indië.

Over het ontstaan van deze nijverheid weet niemand meer het rechte mede te deelen. Volgens verklaringen van den oudsten vlechter, die het bedrijf reeds 30 achtereenvolgende jaren uitoefent, heeft hij het vlechten in zijn jeugd geleerd bij zijn vader, die het praktisch onderricht in deze huisnijverheid heeft genoten van zijn ouders. Ongeveer 35 jaren geleden was de vlechtnijverheid in Singaparna nog onbeduidend; het afzetgebied van het product bepaalde zich tot de vroegere contrôleafdeeling Mangoenredja in Tasikmalaja; in 1914 onderging volgens rapporteur het bedrijf een belangrijke uitbreiding, hetgeen hij toeschrijft aan den import en den gemakkelijken verkoop van Japansch vlechtwerk, waardoor de nijveren van Singaparna aangemoedigd werden, om zich meer op hun werk toe te leggen.

Na den wereldoorlog kwam een inzinking en eerst in 1923 had er weer een opleving plaats.

De vlechters en vlechtsters, die het bedrijf als hoofdmiddel van bestaan uitoefenen, werken zoowel overdag als 's avonds, terwijl de nijveren, die het als nevenbedrijf beschouwen, daarmede in de middaguren en 's avonds bezig zijn. Als hoofd- en nevenbedrijf brengt het werk respectievelijk f 0.40 —, f 0.60 en f 0.20 — f 0.30 per dag op.

Sommige producten worden kodi-gewijze (1 kodi = 20 stuks) verkocht aan opkooopers, die voor den afzet op pasars, in de winkeltjes, stations, of door tusschenkomst van rondventers zorgen; het fijnere vlechtwerk wordt alleen geleverd op bestelling. De handel in Singaparnasch vlechtwerk is vrij levendig; men kan dit vlechtwerk bijna overal op Java koopen. Gebruikelijk is, dat de producten door de toekangs zelf naar jaarmarkten en tentoonstellingen met verkoopgelegenheid worden gebracht.

Het bedrijf heeft voortdurende vernieuwing van modellen en patronen gekend, vooral toen er producten geleverd werden voor Westersch gebruik; daartegenover staat, dat de toenemende afzet gevolgd is door een massa-productie, waarmede als van zelf een technische vergroving gepaard ging.

De producten, welke het bedrijf oplevert, zijn: sirihdoozen, papiermanden, sleutelmandjes, sigarettenkokers, tasschen, mesenmanden, flesschenhouders, enz. De totale jaarlijksche omzet wordt geschat op een waarde van $\pm f$ 1000.—.

Rapporteur is van meening, dat het oogenblik nog niet gekomen is, om aan middelen tot verbetering te denken; blijkbaar wil hij wachten, totdat de vraag naar en de afzet van het vlechtwerk belangrijk toenemen.

Een andere rapporteur wil het daarheen leiden, dat het Singaparnasch vlechtwerk ook buiten Nederlandsch-Indië kan worden verkocht, maar welke middelen daarvoor moeten worden toegepast, geeft hij niet aan. De aanstelling van een bekwamen goeroe, om practisch onderricht in het vlechten te geven, acht hij blijkbaar voorloopig voldoende.

*Ig. Het vlechten in het onderdistrict Leuwisari
(district Singaparna, regentschap
Tasikmalaja).*

In het onderdistrict Leuwisari wordt het vlechten als huisvlucht beoefend door mannen en vrouwen. Er is geen werkkapitaal

voor noodig; bepaalde werkplaatsen, waarin het bedrijf geconcentreerd wordt, zijn er niet, en een methode van arbeidsverdeling wordt niet toegepast.

Het product dient deels voor eigen gebruik en is voor het grootste deel voor verkoop bestemd; voornamelijk maakt men onversierd mandenwerk, koekoesans, zeven, waaiers, matten van rotan en kiraj, koffers van bangban, sirihdoozen, vogelkooien, enz. Het gezin beschouwt het werk thuis als nevenbedrijf, dat naast den landbouw wordt uitgeoefend; het arbeidt voor eigen risico. Meestal zijn het de niet goeude landbouwersgezinnen, die zich met vlechten bezighouden om de geringe, maar toch gewaardeerde bijverdiensten, die het oplevert.

De meeste vlechters en vlechtsters wonen in de desa's Sariwangi, Tjiawang, Tjilampoenghilir, Rantjapakoe, Tjisaroeni, Tjigadog, Linggawangi en Linggasirna.

De nijveren brengen het door hen vervaardigde vlechtwerk naar de pasars, waar het door wederverkooopers (tengkoelaks) gekocht wordt.

De omzet aan Leuwisarisches vlechtwerk wordt door rapporteur geschat op $\pm f$ 14.000 per jaar ¹⁾, de waarde van het voor eigen gebruik vervaardigde vlechtwerk bedraagt volgens zijn schatting $\pm f$ 700.— per jaar.

De maatregelen, welke rapporteur voor de bevordering van dit bedrijf noodig of nuttig acht, zijn: het geven van technisch-artistieke leiding aan het bedrijf, het instellen van een teeken- en handelscursus, het inrichten van een klein museum in elke balé desa, het concentreren van het bedrijf in een werkplaats, het uitreiken van diploma's en medaljes voor superieur werk, het geven van voorschotten door een speciale bank, het oprichten van een plaatselijke nijverheidsvereniging, het inrichten van afzonderlijke verkoopplaatsen op de markten, het geven van voorlichting door een blaadje met advertenties.

1) Waarschijnlijk is deze schatting veel te hoog.

II. BAMBOEBEWERKING.

IIa. Pajoengmakerijen in het onderdistrict Tasikmalaja (district en regentschap Tasikmalaja).

Er zijn te Tasikmalaja 3 werkplaatsen, waar door 12 personen pajoengs gemaakt worden. Voor deze werkplaatsen arbeiden 32 pajoengsmakers in huisvlijt, terwijl 27 personen een eigen klein bedrijf in huis uitoefenen.

Het werk wordt voornamelijk door mannen en weinig door vrouwen verricht. De arbeidsverdeeling wordt zóó ver doorgevoerd, dat het vervaardigen van de geraamten der pajoengs, het snijden van de stelen, het gereed maken van het katoenen of papieren bekleedsel, het verven hiervan, elk afzonderlijk plaats hebben. Van de toekangs zijn er 7, die een 2e klasse-school en 5, die een vakschool hebben doorloopen.

De loonen, die aan de toekangs uitbetaald worden, bedragen f 0.20 — f 0.25 per persoon per dag. De omzet van katoenen en papieren pajoengs bedraagt ongeveer 6000 stuks per jaar ter gezamenlijke waarde van $\pm f$ 3000.—. Het product is uitsluitend bestemd voor Inlandsch gebruik en wordt op pasars of door rondventers verkocht.

De door rapporteur aanbevolen maatregelen ter bevordering van deze nijverheid zijn dezelfde als die, welke aangegeven zijn onder het hoofdstuk: Het batikken in Tasikmalaja.

IIb. Het maken van pajoengs in het district Manondjaja (regentschap Tasikmalaja).

Pajoengs worden hier slechts naar één model en in één werkplaats vervaardigd, waar behalve de eigenaar ook nog twee Soendaneesche koelies zich met het bedrijf bezighouden.

Arbeitsverdeeling heeft niet plaats, ieder der 3 nijveren maakt de pajoengs van het begin tot en met de eind-afwerking; de arbeid wordt uitsluitend in de werkplaats, (een loods) verricht, en niet naar huis gebracht. Het loon der koelies bedraagt f 0.15 voor elke gereedgemaakte pajoeng.

De koelies ontvangen een voorschot van f 2.50 — f 5.—, dat zij met een gedeelte van hun loon afbetalen; tot nog toe zijn zij nog nooit geheel uit het voorschot gekomen; dit voorschottenstelsel heeft tot nog toe geen bezwaren opgeleverd, noch bij den voorschotgever, noch bij de voorschotnemers. Voor den eigenaar der werkplaats, die tevens landbouwer is, is de pajoengmakerij een nevenbedrijf; hij leerde het van zijn vader; de arbeid brengt hem voldoende op voor zijn levensonderhoud.

Er wordt niet dagelijks gewerkt; de werktijden zijn van 7 — 2 uur 's morgens, soms tot 5 uur 's middags.

De eigenaar werkt met eigen fondsen, verkregen uit de verdiensten, welke de landbouw hem heeft opgebracht; soms leent hij geld van de volkscredietbank. Geregeld betaalt hij zijn koelies. De materialen (wit goed, garen, verf, enz.) worden in de toko's te Tasikmalaja gekocht en constant betaald.

Het product wordt door de nijveren zelf verkocht op de pasars van Manondjaja, Tasikmalaja en Bandoeng; van tijd tot tijd komen ook de opkoozers aan de werkplaats. De productie bedraagt niet meer dan gemiddeld ± 2 pajoengs per dag; de totale hoeveelheid per jaar kan op 720 stuks geschat worden, die tegen f 1.20 per stuk verkocht worden.

Voor het grootste deel zijn de Manondjasche pajoengs, die bekend staan als goed en sterk, bij de Inheemsche bevolking in gebruik; soms worden ze ook door niet-Inlanders gekocht.

In het rapport worden geen maatregelen aangegeven ter bevordering of ontwikkeling van deze nijverheid.

III. HET WEVEN.

IIIa. Het weven in het onderdistrict Tjisajong (district Tjiawi, regentschap Tasikmalaja).

In het onderdistrict Tjisajong (Tjiawi) bestaat een kleine weefwerkplaats (Soekasoekoer), waar 16 personen werkzaam zijn. De arbeid is er niet gespecialiseerd,

maar in alle deelen en details door ieder der arbeidsters uitgevoerd. Deze weverij wordt geleid door de in 1925 gestichte kleine plaatselijke vereeniging, „Roekoen Oesaha Pamilie” (R. O. P.) die de in haar dienst zijnde weefsters niet thuis laat werken, maar ze bijeenbrengt in een werkplaats, waar dus het toezicht gecentraliseerd is. Er worden weefsels van eenvoudige streep- en ruitpatronen vervaardigd (saroeng palèkat en saroeng polèng).

Daarvoor zijn de weefsters in vasten dienst; zij ontvangen loon van f 0.50 à f 1.— per persoon per dag en beschouwen het werk als nevenbedrijf. Waarschijnlijk heeft de vereeniging het bedrijf opgezet zonder nauwkeurig rekening te houden met de mogelijkheden van een geregelde afzet. Het rapport vermeldt, dat door gebrek aan kapitaal de vervaardigde saroengs niet verkocht konden worden. De vereeniging is begonnen met een aanvangskapitaal van f 1.200.— en leende daarna f 1.800.— van een andere vereeniging, had aanvankelijk 2 werkplaatsen, doch moest één hiervan opheffen.

Al ontbrak wellicht het een en ander aan den opzet, toch bestond het personeel uit bekwame werksters, van wie eenigen haar praktische technische opleiding hadden genoten op de school der Gouvernements Textielinrichting te Bandoeng.

Er werd niet op bestelling gewerkt; de weefsels, die de werkplaats afleverde, werden rondgevent en aan kleinhandelaren of tokohouders verkocht.

Uit gebrek aan gelden, zoo b.v. wanneer de voorraad producten niet verkocht kon worden, ook uit gebrek aan materialen moest het werk wel eens tijdelijk stopgezet worden. Werktuigen (weefstoelen) en materialen (o.a. garens) had de vereeniging tegen goedkoopere prijzen aangeschaft bij de Textielinrichting te Bandoeng, van waar ook de dessins verkregen werden, die onder de bevolking gewild waren.

Personen, die zich speciaal toediepen op het ontwerpen van nieuwe patronen, waren er niet.

Het opgezette bedrijf levert een geval op van hernieuwing van een oude verdwenen huisvlijt, waarbij de antieke weefgetouwen plaats maakten voor de moderne handweefstoelen en het spinnen van eigen garens geheel werd uitgeschakeld.

Technisch was het bescheiden bedrijf wel goed geregeld; vermoedelijk mankeerde er iets aan de economische of commercieele leiding.

Behalve saroengs werden in deze werkplaats ook handdoeken, servetten, baadjes en tjita-stof vervaardigd; er was dus wel verscheidenheid van artikelen, die vervaardigd konden worden, terwijl er voldoende gedacht was aan de bestemming voor Europeesch en Inlandsch gebruik. De werkplaats kon deze goederen leveren tot een gezamenlijke waarde van ongeveer f 1000.— per jaar, doch verkocht in een jaar tijds niet meer dan ter waarde van f 600.— voornamelijk in de omgeving van de werkplaats.

Uit de hierboven bedoelde werkplaats is een collectie weefsels gezonden naar de indertijd te Tasikmalaja gehouden tentoonstelling, waar deze inzending met een eere-diploma bekroond werd.

Rapporteur heeft van dit bedrijf goede verwachtingen, indien het onder goede leiding met voldoende kapitaal wordt voortgezet.

IIIb. *Het weven van kain polèng in het onder-district Salawoe (district Taradjoë, regentschap Tasikmalaja).*

Op zeer bescheiden schaal houden vrouwen in het onderdistrict Salawoe zich in vrijen tijd bezig met het weven van kain polèng (weefsel van een streep- of ruitpatroon), niet zoozeer voor den verkoop, als wel voornamelijk voor het gebruik als kleeding door gezinsleden. Wordt de kain verkocht, dan is de verdienste van de weefster op niet meer dan 5 cents per dag te schatten.

Rapporteur acht deze huisvlijt niet voor bevordering vatbaar.

IV. HET BATIKKEN.

IVa. *Het batikken in het onderdistrict Tasikmalaja (district en regentschap Tasikmalaja).*

Er zijn in Tasikmalaja 209 batikkerijen, waarin 802 personen werkzaam zijn. Voor deze werkplaatsen wordt bovendien door 4395 verspreid wonende personen in huisvlijt gearbeid; voorts zijn er nog 163 personen, die voor eigen risico werken, zoodat de Tasikmalajasche batikkerijen aan 5360 personen een loonende bezigheid verschaffen.

In de werkplaatsen, waar zoowel mannen als vrouwen in dienst zijn, is de arbeid verdeeld onder groepen, die elk afzonderlijk een der volgende werkzaamheden hebben: het knippen van het witte goed tot de verlangde formaten, het wasschen van de stukken goed, het maken van de randen, het koken en drogen van het goed, het batikken en tjappen, enz.

Voor die werkplaatsen wordt ook arbeid in huisvlijt verricht, zoo b.v. het maken van randen aan de stukken wit goed, het batikken van de eerste teekening. De nijveren, die voor eigen risico werken, passen gewoonlijk geen arbeidsverdeeling toe en verrichten alle werkzaamheden van het begin tot het einde zelf.

Zoowel in de werkplaatsen, als in de huizen heeft het batikken plaats naar reeds bekende patronen, of naar motieven, die besteld en verstrekt zijn. Nieuwe motieven worden niet ontworpen; daarvoor zijn ook geen personen in dienst gesteld. Hieruit volgt, dat het bedrijf zich uitsluitend richt naar hetgeen door koopers het meest gevraagd wordt, en dat de artistieke verzorging, waardoor de afzet kan worden gestimuleerd, geheel ontbreekt.

De batikkerij is hier massaproductie geworden en bijna geheel gegrond op commercieele basis, zonder eenige leiding, waardoor een verlevendiging van de markt kan ontstaan, wanneer de afzet mocht verminderen. De batiknijverheid van Tasikmalaja is deels hoofdbedrijf, deels nevenbedrijf (naast landbouw).

De arbeiders en arbeidsters in de werkplaatsen ontvangen geen bepaalde voorschotten, maar hebben bij de werkgevers toch schulden, welke door geldleeningen ontstaan zijn en geregeld met de loonen verrekend worden.

Volgens inlichtingen, die aan rapporteur verschaft zijn, voelen de nijveren weinig voor het voorschottenstelsel, omdat zij daardoor te veel gebonden zijn aan den werkgever. Zij achten zich verplicht, om te blijven werken, totdat het voorschot geheel terugbetaald is, kunnen ook geen hooger loon vragen, en worden, wanneer zij ziek en niet tot arbeiden in staat zijn, vaak door den werkgever bezocht, omdat deze vreest, dat zij bij een anderen werkgever in dienst zullen gaan.

In de praktijk zal er tusschen voorschotten en geldleeningen vermoedelijk wel geen verschil bestaan.

Onder degenen, die zich met de batiknijverheid bezig houden, bevinden zich ook gegoeden, die een stuk sawah, een tuin of een vischvijver bezitten en voor wie de met het batikken verkregen bijverdiensten een welkome aanvulling vormen van het geldinkomen; er zijn er, die de bedoelde bijverdiensten opsparen tot een kapitaaltje, waarmede later nieuwe gronden worden gekocht.

Het bedrijf heeft het karakter van een sterk verbreide nijverheid, die slechts ten deele gecentraliseerd is in werkplaatsen.

Desa's of kampoengs, waar de in die nijverheid betrokkenen bijeenwonen, bestaan niet.

Reeds in 1929 werd een achteruitgang van de Tasikmalajasche batiknijverheid geconstateerd, voornamelijk als gevolg van het feit, dat het gebruik van Inheemsche batiks als kleding der bevolking was afgenomen, waardoor ook de prijzen der batiks waren teruggelopen. Toen reeds zouden belangrijke nieuwe perspectieven voor de batikindustrie moeten zijn geopend; echter is niet bekend, of men door vernieuwingen de vraag naar batiks op peil heeft gehouden. Heel lang heeft

men zich aan de traditie gehouden; en hierdoor heeft, zoolang de mode een zekere behoefte aan batiks deed ontstaan, de voorziening in die behoefte een rustige geleidelijkheid verkregen, waarin de nijveren vermoedelijk slechts dachten aan het gemak, om met den verkoop geldelijk voordeel te behalen. Zoo is ook de Tasikmalajasche batiknijverheid sterk eenzijdig gebleven. Onder de nijveren zijn er, die een lagere Inlandsche 2e kl. school hebben doorlopen; over het algemeen leeren zij het bedrijf gemakkelijker dan degenen, die geen schoolonderricht genoten hebben.

Gewoonlijk worden de werkers eerst gedurende eenige maanden zonder loon als knecht in dienst genomen; hebben zij als toekangs een klein kapitaaltje, dan richten zij een eigen bedrijf op, dat van vader op zoon overgaat.

De gewone werktijden in de werkplaats zijn 's morgens van 7 tot 12 en 's middags van 1 tot 5 uur. Het werk thuis is ongeregeld en wordt uitgevoerd gedurende $\pm$ 10 uren per dag. De loonen bedragen in de werkplaats voor een man, een vrouw en een kind respectievelijk f 0.30, f 0.15 en f 0.10 per dag; het loon voor den arbeid, die ten behoeve van de werkplaats thuis wordt verricht, kan berekend worden op onderscheidenlijk f 0.35, f 0.20 en f 0.15 per dag. Blijkbaar brengt het thuis verrichte taakwerk iets meer op dan de per dag betaalde arbeid in de werkplaatsen. Inlandsche coöperaties, die voor gezamenlijke rekening en risico van de deelnemers het bedrijf in een bepaalde werkplaats of in huisvlijt uitoefenen, zijn er niet.

Het kapitaal, waarmee het bedrijf wordt uitgeoefend, verkrijgen de nijveren op verschillende wijzen, namelijk, door leeningen te sluiten bij hun landgenooten, bij de volkscredietbank, of door goederen te verpanden.

De batiks, die te Tasikmalaja gemaakt worden, zijn bestemd voor de binnenlandsche markt en worden, in het geval van massa-productie, aan batikhandelaren verkocht, terwijl de in huisvlijt vervaar-

digde artikelen in het klein door rondventers worden verhandeld.

In de werkplaatsen wordt gewoonlijk op bestelling gewerkt. De arbeid is hier dus geheel afhankelijk van de zich voordoende vraag; ook hier worden de bestellingen van hetgeen men gewoon is te leveren, afgewacht.

De materialen, welke voor de batikkerij noodig zijn, worden contant of op crediet gekocht bij Tasikmalajasche handelaren; de afbetalingen van de door bedoeld crediet ontstane schulden kunnen goed genoemd worden.

Het batikken in huisvlijt wordt door de gezinsleden gedaan, die geen ander werk hebben; het wordt dan ook beschouwd als een bezigheid, waarmee men den tijd verdriift en welke geldelijke voordeel geeft.

Noch in de werkplaatsen, noch in de huizen, waar gebatikt wordt, doet men aan het ontwerpen van nieuwe patronen. Men bepaalt zich tot het weergeven van oude, bekende motieven of van die, welke besteld zijn. Eenige artistieke leiding bestaat dus niet.

De productie der Tasikmalajasche batikwerkplaatsen aan kains, saroengs, hoofddoeken en slëndangs wordt geschat op ongeveer 200.000 stuks ter waarde van f 240.000 per jaar; in huisvlijt wordt een hoeveelheid van ongeveer 20.000 batiks ter gezamenlijke waarde van f 24.000 voor die werkplaatsen gemaakt, terwijl voor den verkoop op eigen risico en voor eigen gebruik huisnijveren er batiks vervaardigen tot een totale waarde van f 56.000 per jaar.

De plaats gehad hebbende veranderingen van de mode in de klederdracht van Inheemschen zijn van nadeeligen invloed geweest op deze nijverheid; zoo is b.v. de gebatikte slëndang vervangen door de sjaal van geïmporteerde zijde, terwijl de gebatikte hoofddoek bij velen reeds heeft plaats gemaakt voor de muts of den hoed.

Fijne batiks, welke dienen voor staatsie of luxe-gebruik kent de Tasikmalajasche nijverheid niet; de techniek, die bijna

Vlechtsters (Radjapolah).

Rotanvlechts (Singaparna).

Tasiksche zilvermeden.

Tasiksche blikslagers.

Pannenmakers aan het werk.

Het smeden van landbouwwerktuigen (Manondjaja).

Pajoengmaaksters (Tasikmalaja).

Pottenbakkers bij het vormen.

uitsluitend werd toegepast voor goedkoope batiks, heeft zich daardoor niet anders kunnen ontwikkelen dan als praktische massaproductie-methode.

Wel worden er b.v. tafelloopers of sierkleeden gemaakt, maar deze nijverheid is van geringen omvang en wordt slechts beoefend, wanneer er bestellingen zijn.

Bovendien is het handbatikken vervangen door het stempelen (tjap), terwijl de nijverheid heeft geleden door de concurrentie, ontstaan door den invoer van goedkoopere stoffen voor kleding.

De Tasikmalajasche batiks worden uitgevoerd naar verschillende plaatsen op Java, Sumatra, Borneo en Annam, terwijl zij in het klein verkocht worden op jaarmarkten en in toko's. Kleinhandelaren koopen de batiks contant, of zij krijgen ze in commissie; over de wijze, waarop de commissionnairs de betalingen regelen, zijn de nijveren tevreden.

Op Inlandsche scholen en in cursussen wordt ook onderricht gegeven in batikken, maar de leerlingen worden niet opgeleid voor het bedrijf.

Belemmeringen in de Tasikmalajasche batiknijverheid zijn door den rapporteur niet aangetroffen; deze acht het in hoofdzaak noodig, om den nijveren grootere bekwaamheid bij te brengen. De batikhandelaren merken overal, dat de Tasikmalajasche batiks op de markt het moeten afleggen tegen de batiks uit andere centra.

Ter bevordering van de batiknijverheid worden de navolgende maatregelen door rapporteur noodig of wenschelijk geacht: technisch-artistieke opleiding der nijveren, het organiseeren van een cursus in het vakteekenen en een handelskursus, de oprichting van een monsterlokaal voor de verspreiding van modellen, patronenboeken enz., het beschikbaar stellen van diploma's en premies voor goed werk, het aanmoedigen van de stichting van een onder goede leiding staande, kleine vereeniging tot bevordering van de nijverheid, het maken van een regeling, waardoor de deelneming van nijveren aan jaarmarkten niet

kostbaar wordt, het uitgeven van blaadjes met inlichtingen en advertenties.

Er zijn reeds pogingen in het werk gesteld tot oprichting van eenige coöperaties; zij zullen het best slagen met den steun van de overheid. Op de scholen wordt wel les in handenarbeid gegeven, maar dit onderricht staat niet zóó hoog, dat het van praktisch nut voor het bedrijf kan zijn, wijl de onderwijzers zelf geen onderricht hebben ontvangen in nijverheid en handenarbeid. Ten slotte beveelt rapporteur in het algemeen aan, om van overheidswege meer leveringen te gunnen en meer werkopdrachten te geven aan Inlandsche toekangs; hij noemt o.a. het bouwen van ambtenaarswoningen, markten, volkscholen, het leveren van kantoor- en schoolbehoefden, dienstcostuums, enz. Hij acht het ook wenschelijk de interesse voor de Inlandsche nijverheid aan te wakkeren en levendig te houden, door dit onderwerp te behandelen op verschillende openbare scholen, waar dan ook een kleine verzameling nijverheidsartikelen als aanschouwingsmateriaal aanwezig zou moeten zijn. Hij noemt de ambachtsschool te Tasikmalaja een nuttige instelling en geeft eenige vakken op, welke hij er nog wenscht ingevoerd te hebben: het verven, het verlakken, vernikkelen, verzilveren, enz.

IVb. Het batikken in het onderdistrict Soekaradja (district Singaparna, regentschap Tasikmalaja).

De in huisvlijt beoefende batiknijverheid, welke vroeger in Soekaradja wijd verbreid was, is in den loop der tijden achteruitgegaan, waarvan de voornaamste oorzaak is, dat zij het tegen de concurrentie van de Tasikmalajasche batiks heeft moeten afleggen.

De vroeger onder de bevolking zoo gewilde, donkere Soekapoerasche kleur (hideungan) van de batiks geraakte uit de mode, toen de opvattingen van de moderne Soendaneezen dienomtrent een wijziging onderging; de lichtere tinten (beureuman) van de Tasikmalajasche en andere doeken

worden nu meer gewaardeerd. Alleen conservatieve oudjes dragen nog donkere batiks van Soekapoera en Soekaradja.

Bovendien is het procédé tot het verkrijgen van de donkere tinten niet gemakkelijk; dan ook had men een bepaalde dikke soort katoen noodig; voorts is het moeilijk, om de materialen en kleurstoffen te krijgen, die vroeger in de bosschen werden gezocht en het meest geëigend waren voor de vervaardiging van deze donkerkleurige batiks.

Ten slotte vorderde het maken van een gebatikte kain Soekapoera soms een tijd van vier maanden.

In den volgens oude methoden gepresterden arbeid werd in geen enkel opzicht vernieuwing gebracht, zoodat het proces van achteruitgang zich kon voortzetten.

Nog evenals vroeger maakt men thuis batiks naar oude procédés en patronen; voor dit product wordt in de omgeving een afzet gezocht; slechts een klein deel van het product is bestemd voor eigen gebruik. Het batikken is geen industrie meer; massa-productie bestaat niet; men maakt thuis slechts enkele kains en dan nog alleen als er bestellingen zijn gekomen.

Bepaalde werkplaatsen, waar de arbeid eenigszins geconcentreerd wordt, zijn er in Soekaradja niet. Ieder gezin beoefent deze typische huisnijverheid op eigen risico. Soms geven de opkoozers ook voorschotten op de te leveren batiks, maar meestal betalen zij nadat de levering heeft plaats gehad.

De vrouwen, die in dit onderdistrict batikken, hebben de handenvaardigheid en de kennis der methoden praktisch geleerd van haar moeders en ook dezen hebben het onderricht in huis ontvangen. Zoo heeft heel lang de arbeid zonder eenige organisatie op eenvoudige wijze kunnen voorzien in de behoefte aan kledingstukken voor de bevolking.

Meestal worden oude batikmotieven voor nieuw te maken doeken nagetekend. Een bepaalde drang, om andere patronen te ontwerpen, bestaat niet. Wjl de nijverheid zich aanpaste aan de locale behoefte

aan het product, de afzet in den beginne vrij gemakkelijk was, en de bijverdiensten, hoe gering ook, door de in vrijen tijd batikkende huisvrouwen op prijs gesteld werden, waren er weinig of geen factoren aanwezig voor een bepaalde ontwikkeling.

Toch moet melding gemaakt worden van het feit, dat sommige vrouwen van Tjisaät-girang, door praktisch les te nemen bij batiksters van de desa Djamban en Oeroeg (onderdistrict Kawaloe in het district Tasikmalaja), een poging hebben gedaan, om die verbeteringen toe te passen, waardoor het product meer aftrek kon vinden.

Anderen besteden het werk van het kleuren uit aan vrouwen van Oeroeg, om aan de kains Tasikmalajasche kleuren (beureuman) te geven.

Eenige organisatie betreffende de verschaffing van materialen bestaat niet. Iedere batikster koopt in Chineesche waaroengs of toko's te Soekaradja en Tasikmalaja al hetgeen zij voor haar eigen huisbedrijfje noodig heeft. De omzet van het product bedraagt niet meer dan tot een totale waarde van $\pm f$ 2.000.— per jaar.

Rapporteur meent, dat een cursus voor de nijveren van nut kan zijn.

V. DE GOUD- EN ZILVER-SMEDERIJ.

Va. *De goud- en zilversmederij in het onderdistrict Tasikmalaja (district en regentschap Tasikmalaja).*

Het bedrijf van de goud- en zilversmederij wordt te Tasikmalaja uitgeoefend in 17 werkplaatsen, waar totaal 71 personen werkzaam zijn.

Bovendien zijn er 12 nijveren, die thuis voor die werkplaatsen arbeiden, terwijl 17 personen het bedrijf voor eigen risico in huisvljht uitoefenen.

Eenige arbeidsverdeeling heeft in dit bedrijf niet plaats; de goud- en zilversmid vervaardigt geheel alleen een voorwerp van den eersten opzet tot de eindafwerking.

Bij sommigen wordt het werk als hoofd-bedrijf verricht; bij anderen is het neven-bedrijf. Veelal wordt er gewerkt naar oude modellen en motieven; nieuwe worden niet ontworpen.

Onder de goud- en zilversmeden zijn er 5, die een 2e kl. school en 4, die een vakschool bezocht hebben.

De loonen in de werkplaatsen bedragen f 1.— per dag voor mannen, f 0.50 voor vrouwen en f 0.30 voor kinderen; de verdiensten uit voor de werkplaatsen verrichten huisarbeid bedragen f 1.25 per dag voor de mannen, f 0.60 voor de vrouwen en f 0.40 voor de kinderen.

Coöperaties bestaan in het bedrijf niet, ook is er geen vereeniging tot speciale bevordering van deze nijverheid. Het is niet mogelijk, den omvang van het bedrijf op te geven naar de hoeveelheid en de waarde der verkochte producten. Nu en dan worden deze ook gemaakt op bestelling van Europeanen.

De maatregelen, welke voor de bevordering van deze nijverheid door rapporteur noodig of wenschelijk worden geacht, zijn dezelfde als die, welke in het hoofdstuk: „Het batikken te Tasikmalaja” vermeld zijn.

VI. DE BEWERKING VAN NIET-EDELE METALEN.

VIa. Blikslagerijen in het onderdistrict Tasikmalaja (district en regentschap Tasikmalaja).

Er zijn te Tasikmalaja 5 werkplaatsen, waar 13 personen werkzaam zijn.

Als huisvlijt wordt dit bedrijf door 11 personen uitgeoefend.

Arbeidsverdeeling heeft in de werkplaatsen in zooverre plaats, dat alleen het knippen van het materiaal (blik en zink) tot de gewenschte vormen wordt overgelaten aan sommige personen, die zich uitsluitend daarmee bezig houden. Ook het verven der in de werkplaatsen vervaardigde voorwerpen wordt aan anderen opgedragen.

Het product is slechts voor gebruik ter plaatse bestemd en wordt op pasars en in kleine toko's verhandeld of door rondventers verkocht.

Van de blikslagers is er slechts 1, die een 2e kl. school heeft bezocht; de loonen, welke in de werkplaatsen uitbetaald worden, bedragen $\pm$ f 0.40 per dag voor de volwassenen en f 0.20 per dag voor de kinderen.

De omzet van het vervaardigde product kan niet worden opgegeven.

De door rapporteur aanbevolen bevorderingsmaatregelen zijn dezelfde als die, welke vermeld zijn in het hoofdstuk: „Het batikken te Tasikmalaja”.

Vib. Het smeden van landbouwwerktuigen in het onderdistrict Manondjaja, regentschap Tasikmalaja.

Er is in het district Manondjaja slechts één smederij, waar landbouwwerktuigen gemaakt worden; in de daarvoor bestemde loods werken 1 smid met 3 knechts; zij vervaardigen gewoonlijk lange kapmessen (gobang), korte kapmessen (bëdog), patjoels, korèd's, parangs, enz. welke bestemd zijn voor het gebruik door de landbouwende bevolking. Deze werkplaats voorziet slechts in de behoefte aan dergelijke werktuigen binnen het district.

Het smeden is hier slechts nevenbedrijf en brengt eenige verdiensten op, welke beschouwd worden als aanvulling van hetgeen voor het levensonderhoud noodig is. De drie knechts ontvangen, als de smederij in werking is, een vast dagloon (f 0.40 per persoon), waarvan een gedeelte wordt ingehouden ter aanzuivering van het door hen ontvangen voorschot.

Het door ongeschoolde krachten uitgeoefende bedrijfje is het gewone type van een zeer bescheiden Inlandsche nijverheid, welke jarenlang onveranderd gebleven is en zich geheel heeft aangepast aan de vraag naar goedkoope artikelen. Gewoonlijk wordt er zeer weinig mee verdiend, maar dit is dan ook de reden, waarom er in de omgeving geen concurrentie te duchten

is. Het bedrijf is stationnair, de behoefte aan het product vrij constant gebleven; altijd hebben de nijveren de artikelen gemaakt naar dezelfde modellen.

Men werkt, als het product verkocht kan worden; zoo er hiernaar geen vraag is, wordt de arbeid tijdelijk stopgezet. De werkplaats is gewoonlijk open van 's morgens 8 tot 2 uur, soms ook wel tot 's middags 5 uur.

Het afzetgebied wordt gezocht op en nabij pasars, waar de vervaardigde artikelen worden gekocht door tusschenhandelaren; soms komen dezen ook aan de werkplaats, om inkoop te doen. Het materiaal (ijzer en staal) wordt in het klein ingeslagen bij tokohouders te Tasikmalaja. De jaarlijksche omzet aan gesmede artikelen bedraagt ongeveer 2000 stuks, van een gemiddelden prijs van f 0.30 per stuk.

In het rapport wordt geen enkele maatregel tot bevordering of ontwikkeling van deze nijverheid noodig geacht.

VII. DE AARDEWERK-NIJVERHEID.

VIIa. *Het maken van dakpannen in het district Manondjaja (regentschap Tasikmalaja).*

Er is maar één werkplaats, een open loods, waar de eigenaar hiervan met 5 koelies werkt. Al deze werkrachten zijn ongeschoold. De koelies ontvangen f 9.— voor 1000 dakpannen, welke zij leveren.

Arbeidsverdeling wordt in de werkplaats niet toegepast. Het afzetgebied van de hier vervaardigde pannen is niet uitgebreider dan de districten Manondjaja en Tasikmalaja; de pannen dienen tot het bedekken van Inlandsche woningen of gebouwen. Ook enkele Europeanen, die in het district huizen oprichten, maken van de Manondjajasche dakpannen gebruik. Het materiaal (de klei) wordt gehaald van eenige dicht bij de werkplaats gelegen terreinen, die door den beheerder der werkplaats gehuurd worden; de betaling daarvoor geschiedt in dakpannen, namelijk

150 stuks van elken hoop van 2000 gebakken dakpannen. In deze pannenbakkerij worden per jaar $\pm$ 60.000 stuks dakpannen gebakken, ter waarde van f 12.— de 1000 stuks, dus tot een totale waarde van f 720.— Maatregelen tot bevordering van deze nijverheid worden in het rapport niet aangegeven.

VIIb. *De potten- en pannenbakkerij in het onderdistrict Tjimaragas (district Bandjar, regentschap Tasikmalaja).*

De potten- en pannenbakkerij in het onderdistrict Tjimaragas omvat totaal 31 werkplaatsen, waar 130 personen deze nijverheid als hoofdbedrijf uitoefenen.

Arbeidsverdeling wordt er zoodanig toegepast, dat er 3 groepen van werkzaamheden worden onderscheiden, t.w.: het verzamelen en bereiden van het materiaal (klei en zand), het vormen van potten en pannen, het bakken van deze voorwerpen. Geconstateerd is, dat deze specialiseering haar nut heeft, wijl de arbeiders een groote praktische bekwaamheid verkrijgen, het bedrijf vlot wordt uitgeoefend en het product van goede kwaliteit is.

Voor die werkplaatsen wordt in huisvlijt niet gearbeid; het bedrijf richt er zich naar massa-productie door verdeling van den handenarbeid. Ook als huisvlijt komt het maken van potten en pannen voor; het bedrijf wordt dan gewoonlijk door alle leden van het gezin uitgeoefend.

Voorschotten worden in de werkplaatsen aan de nijveren niet gegeven; dezen ontvangen hun loon, met eten. Slechts enkele beheerders van werkplaatsen behooren tot de gegoeden; zij zijn in staat om eenig kapitaal in het bedrijf te steken, hebben ook goede verdiensten en komen daardoor boven de gewone toekangs uit.

Alle potten- en pannenbakkers leven onder normale omstandigheden ieder afzonderlijk in de kampoeng Elos der desa Tjimaragas. Teekenen van vóór- of achteruitgang in die desa zijn niet te bespeuren, evenmin in het bedrijf zelf, hetwelk den indruk maakt, dat het station-

nair is gebleven en zal blijven, ofschoon het op een ouden leest is geschoeid. Noemenswaardige tegenspoeden of tegenslagen heeft het niet ondervonden.

Alle arbeiders zijn ongeschoold; het ontbreekt hun aan den noodigen aanleg om nieuwigheden te bedenken en in te voeren. Dagelijks wordt er gewerkt van 7 uur 's morgens, tot 4 uur 's middags dus 9 uren, waarvoor het loon bedraagt f 0.30, f 0.20 en f 0.15 per dag, respectievelijk voor mannen, vrouwen en kinderen. In huisvlijt werkt men gewoonlijk 6 uren per dag.

Het voor het bedrijf benoodigde kapitaal bestaat uit eigen geld of uit van de desabank geleende fondsen. Zij, die gelden hebben opgenomen, komen hun financieele verplichtingen goed na.

Het bedrijf wordt geregeld uitgeoefend; van een stopzetting daarvan is nooit sprake geweest.

De beheerders der werkplaatsen en de in huisvlijt werkende personen schaffen ieder voor zich zelf het benoodigde materiaal aan (klei, brandhout, houten dakpanvormen). De plaatselijke bestuursambtenaren hebben er steeds naar gestreefd, om het in de werkplaatsen en als huisvlijt uitgeoefende bedrijf zoo mogelijk te steunen en te bevorderen; zoo zijn b.v. eenige pottenbakkers naar Plèrèd gezonden om er grootere praktische bekwaamheid op te doen. Deze poging heeft goede resultaten gehad. In het rapport wordt een plaatselijke vereeniging aangewezen, die de nijverheid zou kunnen aanmoedigen.

De potten- en pannenbakkerij levert aardewerk in verschillende vormen voor huishoudelijk gebruik; dat aardewerk wordt op de markt verkocht of door koopers besteld. De jaarlijksche omzet van het in werkplaatsen vervaardigde product bedraagt $\pm$ f 9.000.—; die van het in huisvlijt verkregen product $\pm$ f 3.000.—, terwijl ter waarde van ongeveer f 150.— per jaar voor eigen gebruik bestemd is.

Het afzetgebied bepaalt zich tot de om-

geving van het centrum, namelijk: Bandjar, Bandjarsari, Bodjong, Tjiamis, Manondjaja; het is gebruikelijk, dat de in de werkplaatsen of in huisvlijt vervaardigde producten worden rondgevent tot Bandjar, Bodjong, Pamaritjan en Tjineam.

In den loop der jaren is in de kwaliteit van het product wel verbetering gekomen, terwijl ook de marktprijzen hooger geworden zijn.

Als een middel tot verdere ontwikkeling wordt door rapporteur aanbevolen: het van Regeeringswege scheppen van een gelegenheid voor praktisch onderricht aan de nijveren.

VIII. DE BEREIDING VAN ARÈNSUIKER.

VIIIa. Het maken van arènsuiker in het onderdistrict Bantarkalong (district Karangnoenggal, regentschap Tasikmalaja).

De bereiding van arènsuiker in het onderdistrict Bantarkalong van het district Karangnoenggal is een verbreide huisnijverheid, welke overal op bescheiden schaal in de daarvoor gemaakte keukens wordt gedreven. Het bedrijf kent noch centraliseering noch eenige arbeidsverdeeling. De volle taak, van het begin tot het eind der bereiding, wordt door ieder huisgezin afzonderlijk uitgevoerd.

Men maakt de arènsuiker hier gewoonlijk voor eigen gebruik; het surplus wordt verkocht, waarmee eenige op prijs gestelde bijverdiensten worden verkregen. De arènsuikerbereiding is dan ook slechts een nevenbedrijf, waarvoor alle werkzaamheden door het gezin worden verricht zonder gebruikmaking van koelies. Meestal zijn het landbouwers, in wier keukens men zich met de arènsuikerbereiding bezig houdt. In bijna elke desa van het onderdistrict wordt op deze wijze arènsuiker bereid, het meest echter in de desa Tjikoeja.

Over een vooruitgang of achteruitgang van het bedrijf kan rapporteur mededeelen,

dat de omvang van deze nijverheid, vergeleken met dien van vroeger, wel is toegenomen; het bedrijf hangt geheel af van het aantal der aanwezige arènboomen.

Hier en daar is wellicht deze nijverheid achteruitgegaan, maar slechts weinig. Een vooruitgang viel waar te nemen in de periode, toen de suikerprijzen hoog waren.

Het aantal suikerkokers is over het algemeen toegenomen, maar de werkmethoden, welke gevolgd worden, zijn in het geheel niet veranderd; zij zijn door de kinderen van de ouders overgenomen. Sedert de uitbreiding van landbouwondernemingen is ook de kwaliteit van het product verbeterd.

Onder de nijveren, die dit bedrijf uitoefenen, zijn er geen, die een lagere school hebben doorlopen.

Bepaalde werkuren zijn er niet, de arbeid hangt af van het beschikbaar zijn van het sap, dat men uit den arènpalm tapt; gewoonlijk werkt men 's morgens en 's middags gedurende slechts eenige uren.

De verdiensten, welke deze huisnijverheid oplevert, kunnen niet worden opgegeven; gemiddeld maakt ieder landbouwend gezin, dat eenige arènpalmen bezit, 200 stuks (bandjar) arènsuiker ter waarde van f 10.— per jaar; hiervan dient een hoeveelheid arènsuiker ter waarde van f 2.50 per jaar voor eigen gebruik; het overige wordt verkocht aan wederverkoopters (təngkoelaks), die daarvoor de huizen der suikerbereiders rondgaan.

Op dit laatstbedoelde gebruik is dus de omzet van het product gebaseerd. Bestellingen worden niet gedaan, de nijveren wachten de door hen bereide suiker ook niet op de markt te brengen, maar wachten eenvoudig de „təngkoelaks” af. Een partij arènsuiker uit genoemd district is indertijd naar een jaarmarkt te Tasikmalaja gezonden; de opbrengst van den verkoop was bevredigend.

Geen andere werktuigen zijn voor dit bedrijf noodig dan een mesje voor het maken van inkervingen in de bloemkolf tot het tappen van het palmsap en een ketel of

pan voor het koken en indikken van het sap tot suiker.

Rapporteur meent, dat het moeilijk is, deze nijverheid tot belangrijke ontwikkeling te brengen: 1e omdat er geen groote arèn-aanplantingen zijn, en iedere nijvere, die suiker bereidt, gewoonlijk slechts 1 à 2 arènpalmen bezit, waaruit dan nog niet het geheele jaar kan worden getapt; 2e omdat het aanplanten van arèn blijkbaar niet bemoedigend is; deze palm groeit namelijk zeer langzaam, en er moet veel tijd verloopenen, voordat men met het tappen kan beginnen.

Het bedrijf van de arènsuikerbereiding is er een van traditie en geleidelijkheid. De verkoop van het product is nagenoeg verzekerd door een vrij stabiele behoefte van ingezetenen van alle landaarden aan arènsuiker. Overproductie is niet mogelijk, door de bescheidenheid van den omvang dezer nijverheid, welke omvang voor vergroting weinig vatbaar is door het geringe animo onder de bevolking tot het aanleggen van bepaalde aanplantingen. De verkoopopbrengsten zijn even bescheiden, maar vormen toch bijverdiensten, welke voor de nijveren niet verwerpelijk zijn.

De afzet van het product is voor de nijveren gemakkelijk, wijl zij daarvoor niet naar een markt behoeven te gaan, daar immers de rondtrekkende „təngkoelaks” bij hen thuis komen en de bereide suiker koopen tegen contante betaling.

Rapporteur vermeent, dat het eenige middel ter bevordering van deze nijverheid behoort te zijn, om het daarheen te leiden, dat de bevolking arèn-aanplantingen aanlegt en deze behoorlijk onderhoudt.

VIIIb. *Het maken van arènsuiker in het onderdistrict Tjigalongtang (district Singaparna, regentschap Tasikmalaja).*

Arènsuiker wordt in het onderdistrict Tjigalongtang gemaakt en aan opkoopters (tjangkau's) verkocht tot een totale waarde van ongeveer f 3000.— per jaar; het product komt op de markt in Singaparna, Bodjong-

Iowa en Garoet. Tot nog toe is de Tjigalongtangsche suiker niet naar eenige jaarmarkt gezonden; een kleine hoeveelheid er van is indertijd gezonden naar een tentoonstelling te Tasikmalaja. Een klein deel van het product n.l. ter waarde van $\pm f$ 500.— per jaar is voor eigen gebruik bestemd. Voornamelijk wordt het bedrijf in huisvlijt uitgeoefend in de desa's Tjigalongtang, Poesparadja, Ngantang, Tjipetir, Parentas, Tjidoegaleun en Sirnaradja.

De werktuigen, welke bij het suikerkoken gebruikt worden, zijn zóó eenvoudig, dat de aanschaffing daarvan geen moeilijkheid biedt. Gewoonlijk wordt de kookpan gekocht; de andere werktuigen, als b.v. de gietvormen (tjitakan gandoean) worden door de nijveren zelf gemaakt. In het gevolgde procédé, bestaande in het door koking verdikken van het uit arènpalmen getapte vocht, is tot nog toe geen verandering gekomen.

Arbeidsverdeeling heeft in dit primitieve huisbedrijf niet plaats; de omvang van elk bedrijf hangt geheel af van het aantal arènboomen, dat het gezin bezit; over het algemeen is elk bedrijf vrij bescheiden, zoodat daarmee geringe bijverdiensten worden verkregen. Het product wordt verkocht in pakjes van tien ronde schijfjes of ook wel als gemalen suiker (goela sireum) in pakjes.

Het bedrijf wordt uitgeoefend met eigen kapitaal of met dat van geldschietters (oewang timpahan).

De opkoozers (tjangkau's) geven aan sommige suikerbereiders geldelijke voorschotten op het te leveren product tot een bedrag $\pm f$ 15.— per persoon; daarbij wordt dan slechts de voorwaarde gesteld, dat de voorschotnemers de door hen bereide suiker niet aan anderen mogen verkoopen.

Tot nog toe heeft dit voorschottenstelsel in de praktijk geen aanleiding gegeven tot moeilijkheden; het nadeel ervan echter is, dat de nijveren, gebonden als zij zijn aan de voorschotgevers, de prijzen van hun product niet kunnen verhoogen.

Zij, die geen voorschotten hebben ontvangen, zijn geheel vrij om het product

op de pasars te verkoopen aan de meestbiedenden.

Onder de arènsuikerbereiders zijn er, die als vrij gegoed aangemerkt kunnen worden, omdat zij sawahs en tuinen bezitten en de beschikking hebben over vele arènpalmen. Het bedrijf is geleidelijk vooruitgegaan in omvang, wijl het gebruik van arènsuiker is toegenomen.

Over het algemeen wordt het uitgeoefend door landbouwers — analphabeten, die gebruik maken van een geleend of eigen kapitaaltje; zij, die voor het houden en in werking stellen van een kokerij geld geleend hebben, voldoen gewoonlijk aan hun verplichtingen ten opzichte van de afbetalingen. Het werk van het suikerkoken wordt in huis verricht 's morgens van 6 tot 11 uur en 's namiddags van 5 tot 10 uur, dadelijk na het binnenhalen van het sap; mannen, vrouwen en kinderen helpen mede aan den arbeid, die noodig is.

Een gezin, dat 4 à 5 goede arènpalmen bezit, welke om beurten in tap komen, kan zich geregeld gedurende het geheele jaar met suikerkoken bezig houden.

In het betrekkelijke rapport wordt de aanbeveling gedaan, om een verkoopcoöperatie te stichten, opdat het product niet slechts in het klein, maar ook aan groothandelaren verkocht kan worden; hierdoor kan de tusschenhandel van de tjangkau's worden uitgeschakeld, terwijl waarschijnlijk het afzetgebied daardoor zich zal uitbreiden en de prijs van het product zal stijgen.

Ook acht rapporteur gewenscht, dat het product ter verruiming van het afzetgebied geregeld naar jaarmarkten met verkoopgelegenheid gezonden wordt; daarvoor bestaat nu nog geen organisatie.

IX. DE KLAPPEROLIE-BEREIDING.

Het maken van klapperolie in het onderdistrict Bantarkalong (district en regentschap Tasikmalaja).

De klapperolie-bereiding in het onderdistrict Bantarkalong is ongeveer van den-

zelfden aard als de arènsuikerbereiding in dat onderdistrict. Overal verbreid komen tal van kleine werkplaatsen voor, waar de geoogste klappers van schil en dop ontdaan worden, het vruchtvleesch geraspt, de emulsie tot olie gekookt wordt. Er bestaat geen coöperatie, die zich met bevordering of de organisatie van dit huisbedrijf, dan wel met de regeling van den verkoop van het product bemoeit. De houders der werkplaatsen oefenen het bedrijf uit met eigen kapitaal.

In elke werkplaats zijn gewoonlijk 2 tot 4 arbeiders; het aantal hiervan is afhankelijk van het aantal te verwerken klappers.

De arbeid wordt niet verdeeld.

Het product is voor het grootste deel bestemd voor den verkoop in de omgeving; het wordt ook aan Chineesche handelaars te Tasikmalaja verkocht. Het kleinste deel van het product dient voor eigen gebruik.

Het loon der koelies bedraagt $\pm f$ 0.40 per dag; voorschotten worden hun niet gegeven.

In de werkplaatsen wordt niet geregeld

gearbeid; het bedrijf wordt stopgezet als er geen klappers te verwerken zijn.

De koelies der werkplaatsen zijn niet geschoold; voor het bedrijf is ook geen bijzondere aanleg noodig.

De productie in het onderdistrict bedraagt ongeveer 120 blikken per jaar; hiervan dient een hoeveelheid ter waarde van ongeveer f 5.— voor eigen gebruik.

Rapporteur heeft den indruk opgedaan, dat het bedrijf wel eenigszins vooruitgaat; hij schrijft dit toe aan de feiten, dat tal van klapperboomen voor het eerst vruchten geven, de verkoop van olie voordeliger is dan die van klappers en de afzet van het product is toegenomen door de aanwezigheid van landbouwondernemingen.

De kwaliteit van de olie is onveranderd gebleven. Ook bij deze nijverheid, welke als nevenbedrijf wordt beoefend, zijn de verdiensten zóó bevredigend, en is de verkoopgelegenheid zóó stabiel, dat het werk voor de betrokken bevolking van economische waarde is. Door uitbreiding en goede verzorging van klapperaanplantingen kan deze huisindustrie tot grooten omvang gebracht worden.

HOOFDSTUK II.

RESULTATEN DER ENQUÊTE.

VRAGENLIJST B *).

De hieronder volgende vragen te beantwoorden zoo mogelijk voor elk der in Uw ambtsgebied voorkomende belangrijke bedrijven, als vermeld in den hiebij behoorenden staat A.:

I. De bestaande toestand.

1. Welke is de omvang van het bedrijf? (b.v. aan te geven door vermelding van het aantal werkplaatsen, het aantal hierin of hiervoor werkende Inlanders, en het aantal voor eigen risico in huisvlijt of in kleine eigen ateliers werkende Inlanders).
2. Wordt in de werkplaatsen of in huis, waar het bedrijf wordt uitgeoefend, de arbeid gespecialiseerd d.w.z. krijgt iedere persoon een aangewezen, bepaald deel van het werk te maken, of vervaardigt iedere persoon het geheele product; hoe wordt in het eerste geval het werk verdeeld en welke invloeden heeft deze specialiseering gehad op het werk en de werkers(sters)?
3. Wordt voor de werkplaatsen ook buiten die werkplaatsen door Inlanders gearbeid, b. v. in huisvlijt; zoo ja, welke taak hebben deze personen dan en hoe zijn dan het toezicht op hun werk, de levering van de door hen vervaardigde producten aan de werkplaatsen, de keuring van deze producten en de betalingsvoorwaarden geregeld? Hebben zich hierbij ook moeilijkheden of ingewikkeldheden voorgedaan, zoo ja, welke?
4. Wordt in het bedrijf, dat in de werkplaatsen of in huisvlijt uitgeoefend wordt, uitsluitend gearbeid op massa-productie naar bestaande modellen of chablonen, of worden ook wel eens nieuwigheden ontworpen of bedacht, wat de technische of artistieke uitvoering betreft? Zijn in dit laatste geval voorbeelden daarvan mede te deelen?
5. Wordt in huisvlijt het bedrijf uitgeoefend, om producten te verkrijgen uitsluitend voor den verkoop, of ook voor eigen gebruik door gezins- en familieleden? Kan in dit laatste geval de verhouding tusschen die beide doeleinden worden aangegeven? Welke soorten van producten van die huisvlijt worden voor eigen gebruik gemaakt?
6. Wordt het bedrijf in de werkplaats of in huisvlijt uitgeoefend als hoofdmiddel van bestaan, of is het een nevenbedrijf? Naast welk hoofdbedrijf wordt het dan uitgeoefend? Welke waarde heeft het nevenbedrijf voor de inkomsten van de betrokken arbeiders(sters)?
7. Werken de arbeiders(sters) in de werkplaats of in huisvlijt onder voorschotten, of met bepaalde arbeidsovereenkomsten, zoo ja, tot welke bedragen, door wie en onder welke voorwaarden worden die voorschotten gewoonlijk verleend en wat bevatten gewoonlijk de arbeidsovereenkomsten? Welke geschillen hebben zich daarbij voorgedaan en hoe zijn die geschillen opgelost?
8. Welke bezwaren, bedenkingen of grieven bestaan in de praktijk tegen de werking of het effect van het voorschot-stelsel in het bedrijf, zoowel aan de zijde der voorschotnemers als aan die der voorschotgevers, en welke zijn de bezwaren, bedenkingen of grieven van partijen tegen de arbeidsovereenkomsten? Zoo tengevolge daarvan ongewenschte toestanden zijn ontstaan, welke zijn die?
9. Welke zijn de levensomstandigheden der personen, die in een werkplaats of in huisvlijt het bedrijf beoefenen; zijn er onder hen, die als gegoed worden aangemerkt, zoo ja, welke zijn de vermoedelijke of bekende redenen, dat zij maatschappelijk en economisch boven de massa

*) Vragenlijst A verscheen achter in Deel I.

der toekangs uitsteken? Op welke wijzen worden de door hen uit het bedrijf verkregen winsten praktisch benut of belegd?

10. Zijn er bepaalde desa's of kampoengs, waar toekangs in een bepaald bedrijf bijeenwonen, en zijn er ook bepaalde streken, waar producten van een bepaald bedrijf gemaakt worden; welke zijn die desa's, kampoengs of streken en valt daar in de welvaart en het aantal der nijveren vooruitgang of achteruitgang te constateeren? Welke zijn de redenen van dien vooruitgang of achteruitgang? Welke zijn de redenen, waarom dat bedrijf zich in die desa's, kampoengs of streken heeft geconcentreerd?
11. Wat kunnen de bestuurders en oudste ingezetenen van die desa's, kampoengs of streken mededeelen over het ontstaan, de ontwikkeling, de voorspoeden, en tegenslagen, de toe- of afname van het bedrijf en de oorzaken daarvan?
12. Maakt het bedrijf, dat in werkplaatsen of in huisvljijt uitgeoefend wordt, thans den indruk, dat het stationnair blijft en volgens oude werkwijzen onveranderd voortgaat; gaat het vooruit en komt het in nieuwe banen, of gaat het geleidelijk in omvang en beteekenis achteruit? Welke zijn eigenlijk de voornaamste factoren en omstandigheden, welke tot dien stilstand, vooruitgang of achteruitgang leiden of geleid hebben?
13. Zijn er onder degenen, die in werkplaatsen of in huisvljijt het bedrijf uitoefenen, velen, die een school bezocht of doorloopen hebben, of praktisch opgeleid zijn (b.v. aan een ambachtsschool of in een atelier); welke invloeden van die schoolkennis en praktische opleiding zijn in het bedrijf merkbaar? Wie leidt de leerlingen op of heeft ze opgeleid? Hoe hebben thans feitelijk de toekangs hun ambacht geleerd; bestaat er een eenigszins georganiseerd leerlingenwezen, en zoo ja, op welke wijze en met welk effect? Komen de toekangs in het algemeen jong in het vak en blijven zij er hun heele leven in, of beoefenen zij het slechts tijdelijk? Gaat het bedrijf als regel van vader op zoon over?
14. Zijn er onder degenen, die in werkplaatsen of in huisvljijt het bedrijf uitoefenen, nog velen, die zoodanigen aanleg hebben, dat zij zelf nieuwe methoden, vormen en patronen ontwerpen of kunnen ontwerpen? Onder welke omstandigheden arbeiden thans deze personen?
15. Welke zijn de gewone arbeidsuren in de werkplaatsen en hoe lang is men gewoonlijk aan den arbeid bezig bij de uitoefening van het bedrijf in huisvljijt?
16. Welke zijn de loonen van degenen, die in werkplaatsen het bedrijf uitoefenen en welke zijn de verdiensten dergenen, die in huisvljijt arbeiden?
17. Zijn er ook Inlandsche coöperaties, die voor gezamenlijke rekening en risico van de deelnemers een bedrijf in een bepaalde werkplaats of in huisvljijt uitoefenen, zoo ja, hoe zijn die coöperaties opgezet, hoe lang bestaan zij, hoe werken zij en welke moeilijkheden hebben zich hierbij voorgedaan?
18. Met welk kapitaal wordt het bedrijf in werkplaatsen of in huisvljijt uitgeoefend? (spaargeld, eigen kapitaal, aandeelenkapitaal, vreemd kapitaal, kapitaal van geldschietters, volkscredietbanken, desabanken, verpanding van bezittingen, enz.). Worden de financieele verplichtingen door degenen, die niet met eigen kapitaal werken, goed nagekomen, zoo neen, welke zijn dan de moeilijkheden en de redenen hiervan?
19. Wordt het bedrijf in werkplaatsen of in huisvljijt uitgeoefend alleen bij ontvangen bestellingen of ook voor verkoop der producten op de markt of voor den afzet door tusschenkomst van handelaren? Komt het in werkplaatsen of bij huisvljijt voor, dat het bedrijf tijdelijk wordt stopgezet wegens gebrek aan bestellingen of wegens te geringen verkoop of afzet der producten? Is er ook rechtstreeksch contact tusschen producent en consument en zoo ja, in hoeverre?
20. Hoe verkrijgen de werkplaatsen en de in huisvljijt werkende personen de materialen en werktuigen, welke voor het bedrijf noodig zijn? Wanneer die materialen en werktuigen gekocht worden, bij welke handelaren komen de toekangs daarvoor terecht en welke betalingsvoorwaarden worden dan door dezen gesteld? Worden wel eens moeilijkheden ondervonden met het

betrekken der materialen (grondstoffen, hulpmaterialen, brandstoffen, enz.), zoo b.v. onvol-
doende verkrijgbaar, ongelijke kwaliteit, prijsschommelingen, enz. ? Worden ze betrokken uit
de onmiddellijke omgeving of van elders ? Worden ze geheel of gedeeltelijk zonder koop, doch
uit eigen aanplant e.d. verkregen ?

21. Zijn er in Uw ambtsgebied personen, vereenigingen (zoo b.v. krida's) of instellingen, die zich
ten doel stellen, plaatselijke bedrijven, welke in werkplaatsen of in huisvlijt uitgeoefend worden,
aan te moedigen, te bevorderen of te steunen, zoo ja, hoe lang werken zij reeds, wat hebben
zij tot nog toe verricht, welke resultaten hebben zij hiermede bereikt en hoe zijn hun verdere
plannen ? Is er reeds eenige steun aan de Inlandsche nijverheid in Uw ressort uitgegaan van de
overheid of het bestuur, en zoo ja, in welken vorm ? Welk effect heeft deze steun gehad ?
22. Hoe wordt het bedrijf in huisvlijt uitgeoefend ; wordt aan den arbeid door slechts enkele of door
nagenoeg alle leden van het huisgezin deelgenomen ? Wordt er slechts gearbeid in bepaalde
seizoenen of gedeelten van het jaar ? Wordt de eigen arbeid van gezinsleden in rekening gebracht
bij de bepaling van de bedrijfswinst ?
23. Hoe komt men in het bedrijf, dat in werkplaatsen en in huisvlijt uitgeoefend wordt, aan de te
gebruiken vormen en siermotieven ? Bezit men daarvoor oude modellen en voorbeelden ?
Richt men zich hierbij uitsluitend naar de bestelling of opdracht en naar de gewildheid van
het product op de markt, of brengt men op dit gebied ook wel iets nieuws voort uit eigen ini-
tiatief ? Kunnen bekende voorbeelden hiervan worden medegedeeld ?
24. Worden in het bedrijf, zooals dit in werkplaatsen of in huisvlijt uitgeoefend wordt, dikwijls
vormen en siermotieven geïmiteerd ; zoo ja, welke modellen en voorbeelden gebruikt men
daarvoor ?
25. Zijn er in het bedrijf, zooals dit in werkplaatsen en in huisvlijt wordt uitgeoefend, wellicht
personen, die zich speciaal of uitsluitend toelagen op het ontwerpen van vormen en
siermotieven, zoo ja, hoe wordt de betaling van hun arbeid geregeld en hoe en gedurende welken
tijd hebben zij zich die bekwaamheid eigen gemaakt ?
26. Welke soorten producten levert het bedrijf op, zooals dit in werkplaatsen of in huisvlijt
uitgeoefend wordt en hoe worden die producten verhandeld of geleverd ? Wat is ongeveer
de totale jaarlijksche omzet aan producten van het bedrijf der werkplaatsen en aan producten
van het bedrijf in huisvlijt ? Hoe groot is naar schatting de waarde der huisvlijt-producten van
dat bedrijf, welke niet verkocht worden, maar gemaakt en bestemd zijn voor het eigen gebruik
door gezins- en familieleden ?
27. Worden de producten van het bedrijf, dat in werkplaatsen of in huisvlijt wordt uitgeoefend,
alleen vervaardigd voor Inlandsch gebruik of ook voor Westersch gebruik ; welke zijn in dit
laatste geval dan de praktische toepassingen van het bedrijf, hoe heeft zich het bedrijf aangepast
aan Westersche behoeften, wat de vormen en de versiering van het product betreft en welke
bijzondere factoren en omstandigheden hebben ten opzichte daarvan invloed uitgeoefend op
den aard of het peil van het bedrijf ? Geschiedt de aanpassing aan Westersche vormen
en motieven voor inheemsch of uitheemsch gebruik ?
28. Welke soorten producten van het bedrijf, die vroeger voor Inlandsch gebruik vervaardigd
werden, zijn hieruit gaandeweg verdwenen en door welke andere inheemsche of uitheemsche
producten zijn zij vervangen ; welke zijn de oorzaken hiervan ?
29. Worden in het bedrijf thans nog producten vervaardigd, welke voor Inlandsch staatsie- of
luxe-gebruik, als bijzondere sieraden of ter versiering van Inlandsche woningen gebruikt
worden ; zoo ja, welke producten en tot welke hoeveelheden ?
30. Welke inheemsche materialen en werktuigen zijn in het bedrijf uit het gebruik geraakt en door
welke geïmporteerde materialen en werktuigen zijn zij vervangen ; welke is de invloed hiervan
op het bedrijf ?
31. Welke kenmerkend inheemsche technieken, versieringswijzen, bekende patronen zijn uit het

bedrijf verdwenen? Welke nieuwe technieken, versieringswijzen en patronen heeft men in het bedrijf toegepast? Hoe en waarom is men tot deze nieuwigheden gekomen; sedert wanneer en om welke redenen zijn de oude technieken, versieringswijzen en patronen in onbruik geraakt? Zijn er nog personen, die de oude technieken, versieringswijzen en patronen kennen, en zoo ja, hoeveel?

32. Is in den loop der jaren verbetering of achteruitgang in kwaliteit, artistieke waarde en reële prijzen der producten van het bedrijf te constateeren, en aan welke oorzaken moet die verbetering of achteruitgang worden toegeschreven?
33. Bepaalt het afzetgebied der producten van het bedrijf zich tot de omgeving van het centrum, waar het bedrijf wordt uitgeoefend, of worden de producten ook naar elders uitgevoerd; naar welke plaatsen of markten, tot welke hoeveelheden en waarden worden zij uitgevoerd? (desnoods naar schatting op te geven). Voor welke doeleinden hebben leveringen van de producten in het groot plaats en welke personen zijn de afnemers in het groot? Wordt er door het bedrijf geregeld dan wel incidenteel gebruik gemaakt van de in de laatste jaren meer en meer voorkomende gelegenheid tot het inzenden op jaarbeurzen, jaarmarkten, pasarmalems, sekatens, e.d.? Zoo ja, op die in welke plaatsen?
Wordt daarbij een eigen stand gehuurd, of deelgenomen aan de algemeene inzendingen? Wordt het resultaat door de inzenders in financieel of ander opzicht bevredigend geacht?
34. Zijn er bepaalde personen, zoo b.v. handelaren, winkeliers, die de producten van het bedrijf bij kleine hoeveelheden opkopen; zoo ja, hoe geschiedt die opkoop, voor eigen risico, à contant of onder afbetalingsvoorwaarden? Zijn er ook verkoopers, aan wie de producten van dat bedrijf in commissie worden afgedragen, om ze op de markt te brengen, zoo ja, hoe zijn dan de gewone overeenkomsten met die commissionairs?
35. Is het ook gebruikelijk, dat de in werkplaatsen of in huisvlijt vervaardigde producten door de toekangs zelf of hun gezinsleden op de gewone markten en jaarmarkten of in eigen winkeltjes in detail worden verkocht? Zijn er ook producten van het bedrijf, welke door rondventers of rondreizende kleinhandelaren worden verkocht en tot hoever strekken de tochten van deze personen zich uit?
36. Zijn er Inlandsche coöperatieve winkels, waar de in werkplaatsen of in huisvlijt vervaardigde producten van het bedrijf worden verkocht; zoo ja, hoe is de organisatie van die winkels en hoe groot is naar schatting de jaarlijksche omzet?
37. Is er onder de verschillende werkplaatsen en onder de toekangs, die in huisvlijt werken concurrentie merkbaar, zoo ja, hoe heeft die concurrentie plaats en welke gevolgen heeft zij gehad?
38. Zijn er over het bedrijf en de toekangs, den handel in producten van het bedrijf enz. nog verdere bijzonderheden mede te deelen, welke Uws inziens in een overzicht van dat bedrijf niet mogen ontbreken?
39. Wordt in de lagere Inlandsche scholen of in bepaalde cursussen in Uw ambtsgebied reeds wat gedaan aan handenarbeid, zoo ja, op hoeveel scholen, onder leiding van wie en met welke resultaten? Zijn er in Uw ambtsgebied ook personen, die elders in dienst genomen worden voor praktisch onderricht in het een of ander bedrijf? Wordt in die scholen of cursussen ook onderricht gegeven in het teekenen, dat noodig is voor handenarbeid?
40. Kunt U Uw oordeel over den aard en de toekomst van het bedrijf hier in het kort samenvatten?

II. Middelen ter verbetering.

1. Welke maatregelen acht U noodig of wenschelijk tot wegneming of ter verbetering van de plaatselijke toestanden en omstandigheden, die belemmerend werken voor de ontwikkeling of uitbreiding van het bedrijf, voor de beschikking over materialen en werktuigen, de verhandeling van de producten?

2. Welke maatregelen worden reeds in Uw ambtsgebied genomen en welke middelen worden er toegepast tot bevordering of aanmoediging van bedrijf of bedrijven en met welke resultaten? Hoe wordt dit werk door de bedrijfsleiders en toekangs op prijs gesteld? Welk resultaat heeft het gehad?
3. Acht U voor een of meer reeds omvangrijke of ontwikkelde Inlandsche bedrijven de oprichting van een proefstation, van waar deskundige demonstraties, adviezen, enz. kunnen uitgaan, nuttig of aan te bevelen, zoo ja, voor welke bedrijven, en welke resultaten verwacht U hiervan?
4. Acht U voor een of meer reeds omvangrijke of ontwikkelde bedrijven de aanstelling van een nijverheids- of ambachtsconsulent noodig of gewenscht, zoo ja, voor welke bedrijven; hoe stelt U zich het contact tusschen den consulent en de toekangs voor en welke resultaten verwacht U hiervan?
5. Zal volgens Uw opinie technische en/of artistieke opleiding in een nijverheids- of ambachts-school of -cursus noodig of gewenscht zijn ter verbetering of bevordering van een of meer der plaatselijke bedrijven; zoo ja, voor welke bedrijven en hoe stelt U zich den opzet van zulk een opleiding voor? Acht U ook een teekencursus en een handelskursus noodig of gewenscht? Acht U ook cursussen voor opleiding van volwassen toekangs noodig of gewenscht?
6. Acht U het behoud van toegepaste versieringswijzen, vormen en modellen noodig of gewenscht door de oprichting en instandhouding van een plaatselijk museum; hoe stelt U zich den opzet hiervan voor, en op welke wijze kan zulk een instelling in het belang van het bedrijf of van de bedrijven werkzaam zijn?
7. Is het denkbeeld van de oprichting van showrooms en modelwerkplaatsen (met of zonder verkoopgelegenheid) voor een of meer bedrijven voor verwezenlijking vatbaar; hoe stelt U zich de organisatie van dergelijke instellingen voor?
8. Bestaat er volgens Uw opinie of bevinding behoefte aan een monsterlokaal, van waar monsters, modellen, patronenboeken, enz. worden verstrekt aan de toekangs in een of meer bedrijven?
9. Bestaat er volgens Uw opinie of bevinding aanleiding, om de toekangs in een of meer bedrijven zoodanig te helpen, dat zij zich op gemakkelijke en goedkoope wijze de door hen gewenschte materialen en werktuigen kunnen aanschaffen? Behooren hiertoe centrale voorraden in een verkooplokaal te worden opgeslagen of kan de verschaffing van middelen en materialen op andere wijze plaats hebben? Is hierbij te rekenen op de medewerking van particulieren? Acht U keuring van deze grondstoffen of materialen gewenscht?
10. Kan de verspreiding van populaire, geïllustreerde handleidingen, waarin wenken en aanwijzingen gegeven worden op technisch en artistiek gebied, leiden tot meerdere belangstelling voor- of verbetering van het bedrijf?
11. Is het aan te bevelen, de toekangs in een of meer bedrijven aan te moedigen, door het uitreiken van getuigschriften, diploma's, medalljes, enz. voor superieur werk of door het uitschrijven van prijsvragen?
12. Kan in het belang van de toekangs in een of meer bedrijven worden aanbevolen, sommigen van hen van tijd tot tijd te zenden naar cursussen of naar centra van nijverheid of ambacht, om meer praktische kennis van het bedrijf op te doen?
13. Is het middel van de credietverschaffing aan te bevelen voor de uitbreiding of verbetering van bedrijven, zoo ja, hoe zal die credietverschaffing moeten plaats hebben?
14. Kan het middel van de oprichting van kleine Inlandsche plaatselijke vereenigingen, die zich ten doel stellen, bedrijf of bedrijven te bevorderen of aan te moedigen, worden aanbevolen? Hoe stelt U zich de werkzaamheid van dergelijke vereenigingen voor?
15. Wat kan er tot bevordering van den geregelden afzet der producten van het bedrijf (of de bedrijven) gedaan worden; bestaat er behoefte aan meerdere marktgelegenheid speciaal voor

die producten of dient hiervoor meerdere en betere plaatsruimte op de bestaande markten te worden gereserveerd?

16. Kan de afzet worden bevorderd door het organiseeren van- of meedoen aan jaarmarkten en tentoonstellingen met verkoopgelegenheid? Acht U dergelijke jaarmarkten of tentoonstellingen nuttig voor het bedrijf en de bedrijven in Uw ambtsgebied? Op welke wijzen zouden zij met succes zijn te organiseeren en welke bezwaren bestaan daartegen?
17. Welke middelen kunnen worden toegepast tot vergrooting van het afzetgebied der producten van een of meer bedrijven en tot uitbreiding der relaties met handelaren buiten de centra, waar die bedrijven worden ugeoefend? Acht U de uitgave van blaadjes, waarin advertenties, vraag en aanbod, aanbevelingen, opgaven van handelsprijzen van producten, enz. worden geplaatst, nuttig of gewenscht? Is een eindkeuring van de te leveren producten gewenscht en zoo ja op welke wijze?
18. Op welke wijze is in het belang van een of meer bedrijven de winkelnering uit te breiden? Bestaat er reeds een neiging, om coöperatief winkeltjes voor den verkoop van nijverheids- of ambachtsproducten op te richten; op welke wijze kan die neiging worden geleid of ontwikkeld? Kan in bestaande groote winkels, op stations of in hotels wellicht een afdeeling worden gevormd van producten van Inlandsche nijverheid en kunstnijverheid, ambacht en kunstambacht? Hoe is de thans bestaande wijze van afzet door deze instellingen en acht U ten opzichte van dezen afzet Regeeringstusschenkomst of bemoeienis wenschelijk?
19. Wat is Uw meening omtrent de invoering van handenarbeid op lagere Inlandsche scholen en volksscholen als middel, om de jeugd eenige lust en vaardigheid in het verrichten van handwerk bij te brengen? Acht gij cursussen in handenarbeid of huisvlijt nuttig of wenschelijk?
20. Acht U het mogelijk en wenschelijk, dat bij overheidswerken, -voorschriften, -leveringen enz. voor Inlandsche doeleinden (b.v. bouw van woningen van ambtenaren, pasars, volksscholen, enz. inrichting van kantoren, scholen, enz., ambtskleeding, enz.) meer gebruik gemaakt wordt van voortbrengselen der inheemsche nijverheid en zoudt U hiervan bepaalde voorbeelden kunnen noemen? Hoe zou dit kunnen geschieden?
21. Acht U het mogelijk en wenschelijk, dat de belangstelling voor- en de kennis van inheemsche nijverheidsproducten bij de bevolking in het algemeen worden bevorderd, door aan de bespreking daarvan een ruimere plaats te geven in het algemeen vormend onderwijs en daarbij als leermiddelen versieringen of middelen tot ontspanning te gebruiken (desascholen, volksscholen, H. I. S., Mulo en A. M. S.)?
22. Indien in Uw ressort ambachts- of nijverheidsonderwijs bestaat, meent U dan, dat dit onderwijs reeds ten goede gekomen is aan de betrekkelijke Inlandsche bedrijven; zoo ja, in welke mate? Zou het naar Uw oordeel mogelijk zijn, om het effect van dit onderwijs voor de Inlandsche bedrijven grooter te maken, zoo ja, op welke wijze?
23. Welke andere maatregelen of middelen acht U noodig tot bevordering of verbetering van Inlandsche nijverheid en kunstnijverheid, ambacht en kunstambacht, tot vergrooting van den afzet der producten, voor de technische en artistieke opleiding en tot aanmoediging van de toekangs?

UITTREKSEL UIT DE ANTWOORDEN.

GROEP I: VLECHTWERK.

District: T a s i k m a l a j a.

Hoeden van pandan en bamboe (Indihiang).

1.
2. In de werkplaats of in huisvlijt; arbeidsverdeeling:
a. het geraamte, b. de rest.
3. Ze moeten alleen vlechten; de levering geschiedt, wanneer de hoeden klaar zijn; de betaling naar den toestand (aard), mooiheid van vlechten volgens verschillende klassen.
Ze krijgen het geld betaald, wanneer de werkzaamheden klaar zijn en ze de waren laten zien. In dit geval bestaan er geen moeilijkheden.
4. Zoowel in huisvlijt als in werkplaatsen wordt gewerkt uitsluitend voor massa-productie naar bestaande modellen.
5. De producten in huisvlijt zijn uitsluitend voor verkoop.
6. Deels als hoofdbedrijf, deels als nevenbedrijf naast den landbouw. Dagelijksche verdienste bedraagt $\pm f\ 0.40$ per werker.
7. Er wordt geen voorschot verleend.
8.
9. Er zijn geen gegoede personen.
10. Ze wonen verspreid.
11.
12. Het bedrijf gaat vooruit krachtens het feit, dat het aantal menschen, die leeren vlechten, toeneemt.
13. Geen enkele arbeider heeft een school bezocht. Ze leeren van hun vrienden of ouders. Er zijn ook onder hen, die van jongs af aan toekangs blijven.
14. Personen, die aanleg hebben, zijn nog niet „ontdekt”.
15. De arbeidsduur in de werkplaatsen is van 7 uur v.m. tot 4 uur namiddag; in huisvlijt ± 4 uren.
16. Loonen in de werkplaats bedragen $f\ 0.40$ per dag; de verdiensten van hen, die in huisvlijt arbeiden, bedragen $f\ 0.25$ per dag.
17. Er is geen coöperatie, die het bedrijf uitoefent.
18. Vreemd kapitaal van de volkscrediet- of dessabank.
19. De producten worden vervaardigd bij bestellingen en voor verkoop door tusschenkomst van handelaren.
Tijdelijke stopzetting der bedrijven heeft soms plaats, wegens gebrek aan bestellingen of onvoldoenden afzet.
20. Materialen worden ingevoerd. Pandan van Radjapolah en Tjidjoelang (Tjiamis); bamboe van Malangbong (Garoet) alleen voor werkplaats. Pandan, genoeg voor 1 hoed, kost ten hoogste $f\ 0.10$.
21. Er bestaan geen vereenigingen ter bevordering der bedrijven.
22. Het bedrijf in huisvlijt wordt gewoonlijk uitgeoefend door 1 à 2 leden.
23. Wat vormen enz. betreft, richt men zich alleen naar bestellingen en naar de gewildheid van het product op de markt.
24. De vormen enz. worden niet geïmitteerd.
25. Er zijn geen personen, die zich alleen op het ontwerpen van vormen enz. toeleggen.
26. Het product wordt opgekocht door groote opkoopters te Indihiang en Radjapolah, om het daarna te leveren aan maatschappij(en) te Batavia. In 1928 werden ± 300.000 stuks pandan en bamboe hoeden uitgevoerd van Indihiang ter waarde van $\pm f\ 300.000$.—.
27. Het product is bestemd voor Europeesch gebruik (gewoonlijk), uitgevoerd naar Europa, waar die aldus verbeterd wordt naar Westerschen zin.
- 28/31. Nihil.
32. De toestand der kwaliteit enz. is stationnair.
33. Het product wordt uitgevoerd. Het wordt ook verkocht op de jaarmarkten, pasar malams en sekaten als Sema-

rang, Soerabaja, Solo en Djokja, uitgenoodigd of uit eigen beweging. Het resultaat is vrij bevredigend.

34. Opkoop door personen nihil.
35. Verkoop door de toekangs en de rondventers geschiedt ook wel eens op de pasar-malams en de markten. Het eerst op de pasar Tasikmalaja.
- 36/38. Nihil.
39. Handenarbeid wordt ook geleerd op bijna alle scholen der 2e klasse en de volksscholen onder leiding der onderwijzers, doch nog geen gunstig resultaat. Vele personen uit dit onderdistrict gaan naar elders om les te geven o.a. naar Tanggeran, Soemedang, Wonosobo en naar andere plaatsen in het regentschap Tasikmalaja.
40. Het bedrijf geeft een goed inkomen aan de „kleine mannen”. Het zal vooruitgaan, indien de prijsdaling niet zoo erg is.

District: Tj i a w i

(o.d. Radjapolah).

Hoeden van pandan.

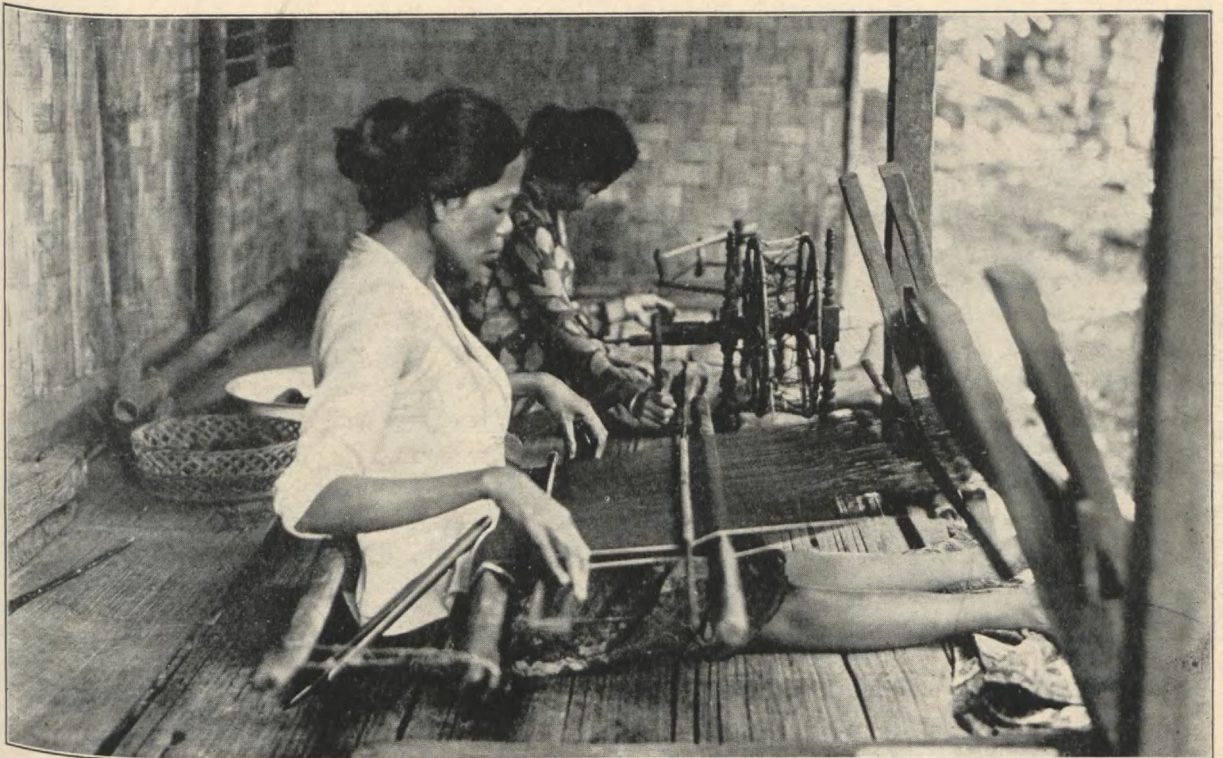
1. Er zijn 4 werkplaatsen, waarvan 1 van de fa. Cie. Olivieris, met 45 arbeiders, 15 arbeiders en 13 kinderen. Het aantal voor eigen risico werkende personen is niet te bepalen.
2. (Verkeerd beantwoord).
3. id.
4. Uitsluitend massa-productie; in de werkplaats doet men alleen aan het afmaken van de opgekochte hoeden, die nog niet heelemaal klaar zijn.
5. Uitsluitend voor verkoop; slechts een zeer klein gedeelte is bestemd voor eigen gebruik.
6. Hoofdbedrijf.
7. De arbeiders krijgen geen voorschot. De uitbetaling heeft om de 7 dagen plaats. Sommige personen, die het bedrijf in huisvljijt uitoefenen, ontvangen wel voorschot, onder voorwaarde, dat zij hun waren moeten

verkoopen aan den agent, terwijl de prijs gewoonlijk heel laag is.

8. Bezwaren tegen voorschotstelsel: van de zijde van de voorschotgevers, vrees dat de ontvangers wegllopen en dat de waren niet naar den zin van de gevers zijn; van de zijde van de nemers, goedkoope prijs.
9. Er zijn wel gegoede personen: reden: meestal erfenis.
10. Verspreid.
11. Het bedrijf heeft pas een ouderdom van 20 jaren. De persoon die het eerst daaraan begon, is H. Jasin. Eerst maakte hij matten, later hoeden.
12. Vooruit, omdat er veel bestellingen zijn.
13. Er zijn geen geschoolde arbeiders.
14. Geen.
15. Werkplaats van 7 — 12 uur en van 1 — 4.30. Er wordt soms ook op Zondag gewerkt. Huisvljijt 2 — 5 u.
16. Loonen: man f 0.30, vrouw f 0.25 per dag. Huisvljijt naar de omstandigheden.
17. Geen coöperaties.
18. Werkplaats eigen kapitaal.
19. Werkplaats bij bestellingen; bij huisvljijt, geleverd aan de agenten en voor verkoop op de markt. Achteruitgang is in de laatste maanden geconstateerd, wegens te veel aan stock.
20. Pandan opgekocht en soms van eigen aanplant. Werktuigen eigen maaksel.
21. Geen.
22. Nu door enkele, dan weer door alle leden. De kinderen krijgen de opbrengst van hun moeite voor zich.
23. Naar oude modellen.
24. Geen imitatie.
25. Geen speciale ontwerpers.
26. De agenten gaan van huis tot huis om de hoeden te halen of op te koopen. Daarna leveren zij de hoeden aan hun patronen tegen contante betaling. Productie werkplaats bedraagt per jaar gemiddeld 700.000 st.; huisvljijt 150.000 st. De waarde voor eigen gebruik is niet te bepalen.

Batiksters (Tasikmalaja).

Aan het weefgetouw.

Het bereiden van klapperolie.

Een palmwijntapper, klimmende in een arènboom.

Het raspen van klapper.

Het koken van arènsuiker.

27. Zie Tasikmalaja. Eerst naar Batavia, daarna naar Tangerang, om die witte kleur te verbeteren; dan naar Europa.
28. (Verkeerd beantwoord).
- 29/31. Nihil.
32. In alles vooruitgang.
33. Behalve in de omgeving ook uitgevoerd. In de omgeving alleen „panama”, uitgeoefend als nevenbedrijf, op de tentoonstellingen enz. Semarang, Djocja, Solo, Pekalongang, Batavia, Bandoeng, de prijs *f* 5.— à *f* 7.50. Naar de jaarbeurs enz. uit eigen beweging.
34. Niet te bepalen, niet in commissie gegeven.
35. Op de pasar; gewoonlijk niet rondgevent.
- 36/38. Nihil.
39. Vlechten en afmaken den rand; de leerlingen krijgen die van de werkplaatsen tegen betaling van *f* 0.02 tot *f* 0.05 per stuk voor de leerlingen zelf.
40. Vooruitgang, mits voldaan worden aan de eischen der importeurs: schoon, zacht en breed.

District: Sing a p a r n a.

- I. Rotan vlechtwerk. O. d. Singaparna.
- II. Vlechtwerk. O. d. Leuwisari.
1. Voor eigen risico (I).
2. Geen arbeidsverdeeling.
3. (I). Geen product geleverd aan de werkplaats.
4. Naar bestaande modellen. Navolgen product van andere landen (I). Betere kwaliteit wordt ook geleverd, maar alleen bij bestelling (I).
5. Meestal voor verkoop; de verhouding is niet aan te geven.
6. Nevenbedrijf naast landbouw en handel.
7. (I). Natuurlijk geen voorschot en overeenkomst (II).
8. (I). idem (II).
9. Geen, het bedrijf als bijverdiensten.
10. Bijeen. Pamagarsari (I), Sariwangi, Tjiawang, Tjiampoenghilir, Rantjapa-

koe, Tjisaroeni, Tjigadog, Lingga-wangi, Linggasima (II). Toestand beter.

11. Onbekend (I), keboetoehan (II).
12. Gaat langzaam vooruit.
13. Niet geschoold. Krijgen les van hun ouders en kennissen.
14. Geen.
15. 5 uren (I); niet bepaald (II).
16. Varieeren tusschen 15 en 30 ct. (I), onbepaald (II).
17. (I). Geen (II).
18. Eigen kapitaal of vreemd kapitaal (desabank).
19. (I). Voor verkoop op de markt aan de tengkoelaks.
20. Opgekocht van de rotanverkoopers (I). Opgekocht en van eigen maaksel (II).
21. Geen.
22. Alle leden (I). Man en vrouw (II).
23. Oude modellen.
24. Navolgen vormen van andere landen (I). Geen (II).
25. Geen.
26. Sirihbakjes, prullenmanden, sleuteldoozen, naaidoozen, koffers, sigaren- en sigarettenkokers, flesschen-standaards, lepelbakjes (I). Njiroe, bakoel, waaiers, koekoesan, doedoekoej pandan, kimpoel rotan, matten van rotan en kiraj, koffers van bangban, sirihbakjes, kooien, pipiti bamboe, rigèn. 122.410 stuks ter waarde van *f* 14.082.— (II) 3435 stuks voor eigen gebruik *f* 765.— (II) voor verkoop op de markt.
27. Voor Europeesch gebruik door andere vormen te nemen.
- 28/31. Geen.
32. Vooruitgang wegens nagevolgde vormen (I). Gaat langzaam vooruit (II).
33. Ook uitgevoerd naar elders op Java. door opkooers. Verkocht op pasarmalams, tentoonstellingen (I). Resultaat „bevredigend” (I). Verkocht op de nabij gelegen markten. Zelden naar pasarmalams, enz. (II).
34. Ook eens contant (I); geen (II).
35. Geen, zie (33).

36. (I). Geen (II).
 37/38. Geen.
 39. Alle volksscholen onder leiding van de onderwijzers. (I) op school idem.
 40. Gaat voortdurend vooruit. (I). Stationnair tenzij leiding (II).

District: T r a d j o e.

Bakoel, ajakan, njiroe van bamboe.

1. Voor eigen risico.
2. Geen arbeidsverdeeling.
3. Geen.
4. Oude modellen.
5. Zoowel voor verkoop als voor eigen gebruik (zie boven).
7. Geen.
8.
9.
10. Er zijn 1 à 2 desa's. Toestand stationnair.
11.
12. Stationnair.
13. Geen; overgeërfd.
14. Geen.
15. Huisvljijt van 5.30 — 8 u. nm.
16. „ gemiddeld *f* 0.05 per dag.
17. Geen.
18. Eigen kapitaal *f* 2.50 — *f* 5.—.
19. Niet alleen bij bestelling, maar ook voor verkoop op de nabij gelegen markten en kampoengs.
20. Werktuigen eigen maaksel; materialen van eigen aanplant.
21. Geen.
22. Voornamelijk man en vrouw; geholpen door de kinderen.
23. Oude modellen.
24. Geen.
25. Geen.
26. Bakoel, ajakan, njiroe.
27. Uitsluitend voor Inl. gebruik.
28.
29. Geen.
30.
31. Geen.
32. Stationnair.
33. In de omgeving. Zelden naar de jaarbeurs.

- 34/39. Geen.
 40. Heeft geen kans om vooruit te gaan.

District: K a r a n g n o e n g g a l.

I van pandan o.d. Karangnoenggal.

II matten o.d. Parakanhondjé.

III matten o.d. Tjibalong.

1. Vermoedelijk geen werkplaats, I, wel een cursus; voor eigen risico. Er zijn 25 cursisten.
2. Geen arbeidsverdeeling.
3. Geen.
4. (onduidelijk).
5. Zoowel voor eigen gebruik als voor verkoop.
6. Nevenbedrijf naast den landbouw.
7. (Niet volledig; vermoedelijk geen voorschot).
8. I. Geen. II en III.
9. Geen gegoede werkers.
10. (Onduidelijk).
11.
12. Tamelijk vooruit.
13. I. Den cursus bezocht. II en III geen.
14. Geen; bekwaamheid verkregen door routine.
15. Cursus van 7 — 2 (I). Huisvljijt niet bepaald.
16. Geen voldoende verdiensten (huisvljijt).
17. Geen.
18. Eigen kapitaal.
19. Niet afhankelijk van bestellingen. Matten van kirai (III) bij bestelling.
20. Gewoonlijk van zichzelf, soms gekocht. Rotan uit het gereserveerde bosch (III).
21. Geen (alleen de cursus I).
22. Door 1 à 2 leden.
23. Oude modellen.
24. Geen.
25. Geen.
26. Eén soort; hoeveelheid enz. niet bepaald.
27. Alleen voor inh. gebruik.
- 28/31. Geen.
32. Vooruit (zie no 10).
33. In de omgeving.

34. Geen.
35. (Onduidelijk).
- 36/38. Geen.
39. Handenarbeid op scholen der 2e klasse onder leiding van de onderwijzers. Nog geen product (I).
40. Vooruitgang; reden: veel werkers, animo om den cursus te volgen (I). Vooruitgang, indien onder leiding (II en III).

GROEP II: WEVERIJ.

District: Tj i a w i.

Od. Tjisajong (desa Soekasoekoer).

1. 1 werkplaats Soekasoekoer met 16 arbeiders.
2. Geen arbeidsverdeeling.
3. Geen.
4. Niet alleen naar bestaande modellen, maar ook nieuwigheid, als polèng en pelikat.
5. Geen bedrijf in huisvlijt.
6. Nevenbedrijf.
7. Geen voorschotstelsel.
- 8/11. Geen.
12. Achteruitgang, wel product nog niet verkocht; er waren 2 werkplaatsen geweest; thans slechts één. Gebrek aan voldoende kapitaal.
13. Practische opleiding, ook in de textiel-fabriek Bandoeng. Goede invloeden.
14. Geen.
15. 8 tot 1.
16. Minimum *f* 0.50, maximum *f* 1.— per dag.
17. Geen, wel een vereeniging, die reeds 4 jaar bestaat. Deze heet Roekoen Oesaha Pamili.
18. Het aandeel minstens *f* 5.—, ook vreemd kapitaal, geleend bij de Perkoempoelan Hadiah (P. D. V.) groot *f* 1800.—. Het totale kapitaal bedraagt *f* 3000.—.
19. Voor verkoop op de markt; stopgezet wegens:
 - a. geen materialen,
 - b. gebrek aan kapitaal,
 - c. het product nog niet verkocht.

20. Materialen als benang kante enz. en werktuigen besteld bij de Textiel-inrichting Bandoeng, contant en goedkoop.
21. Roekoen Oesaha Pamili (zie no. 17). Geen steun van de Overheid, wel van de Perkoempoelan Hadiah (P. D. V.).
22. Geen.
23. Voorbeelden ontvangen v.d. Textiel-inrichting; oude modellen niet meer in gebruik; geproduceerd wat gewild is. Er zijn nieuwe vormen en siermotieven van eigen vinding als van polèng, pelikat en handdoeken.
24. Ook geïmiteerd van de teekeningen v.d. Textielinrichting.
25. Geen.
26. Soorten: polèng, pelikat, servetten, tafelloopers, kledingstof en gestreept goed. Verkocht in de omgeving door handelaren, ook verkocht in de toko. Per jaar ongev. *f* 1000.—.
27. Zoowel voor Eur. als voor Inl. gebruik. Voor Westersch gebruik neemt men de teekeningen v.d. Textielinrichting tot voorbeeld.
- 28/31. Geen.
32. Vooruitgang: redenen: a) goede materialen, b) meerdere bekwaamheid en handigheid (routine) der arbeiders.
33. Niet uitgevoerd, alleen verkocht in de omgeving. 200 st. per jaar ter waarde van ong. *f* 600.—. Groote levering is noodig voor wederverkoop. Het product is eens gestuurd a.d. tentoonstelling Tasikmalaja, waar het met een eerediploma bekroond is. Daar behaalde men goede resultaten.
34. Contant opgekocht door de weder-verkopers.
35. (Niet duidelijk genoeg).
- 36/38. Geen.
39. Op de lagere scholen heel weinig handenarbeid geleerd. Ook weinig teekenles.
40. Vooruitgang, indien a) goede leiding, b) voldoende kapitaal.

District: T r a d j o e.

1. Geen.
2. Geen arbeidsverdeeling.
3. Geen.
4.
5. Uitsluitend voor eigen gebruik.
6. Nevenbedrijf naast den landbouw.
7. Geen.
- 8/11. Geen.
12. Stationnair.
13. Geen geschoolde arbeiders.
14. Geen.
15. Huisvlijt, gewoonlijk van 7 — 8.30 vn. en 4 — 5.30 mm.
16. Huisvlijt: f 0.05 per dag.
17.
18.
19.
20. Verkrijgbaar op dezelfde plaats.
21.
22. Door vrouwelijke leden.
23. Oude modellen.
24. Geen.
25. Geen.
26.
27. Inl. gebruik.
- 28/31. Geen.
32. Stationnair.
33.
- 34/39. Geen.
40. Geen kans op vooruitgang, aangezien het een nevenbedrijf is.

GROEP III : BATIKKERIJ.

District : T a s i k m a l a j a.

1. 209 batikkerijen, waarin 802 arbeiders werken. Buiten, doch voor de werkplaatsen werken 4395 personen. Voor eigen risico 163 personen.
2. Werkverdeeling: afknippen, waschen, den rand naaien, batikken of stempelen, „menggogodog” enz. alles door mannen en vrouwen. Personen, die voor eigen risico werken, doen alles zelf, dus zonder arbeidsverdeeling.
3. In huisvlijt voor de werkpl. verrichte werkzaamheden: a) de randen naaien, b) teekenen.

4. Uitsluitend massaproductie naar bestaande modellen of naar voorbeelden.
5. Uitsluitend voor verkoop.
6. Deels hoofdbedrijf, deels nevenbedrijf naast den landbouw.
7. Geen voorschot, doch de arbeiders hebben schuld bij de eigenaren en die wordt terugbetaald, als zij hun loonen ontvangen.
8. Het voorschot-stelsel heeft in de practijk een slechten invloed op de voorschotnemers, die daardoor gebonden zijn. In geval van ziekte en daarom niet kunnende werken, komen de voorschotgevers de arbeiders opzoeken, omdat zij vermoeden, dat de eersten voor anderen werken. Bovendien kunnen zij de loonen niet laten verhoogen. Bij „oetang”-stelsel is dit niet het geval.
9. Er zijn ook onder hen gegoede personen; deze hebben sawahs, tuinen en vischvijvers. Daarom kunnen zij de verdiensten die zij krijgen van het batikbedrijf, opsparen om nieuwe sawahs enz. te koopen.
10. Geen.
11. Desabestuur en oude ingezetenen kunnen geen mededeelingen doen.
12. De toestand van het bedrijf is stationnair; men volgt de oude werkwijzen. Aangezien veel Inl. van kleederdracht veranderen en geen batik meer willen dragen, gaan het bedrijf en de prijs achteruit.
13. De arbeiders: 126 van de Gouv. scholen der 2e klasse; 210 van de vakscholen. De invloed hiervan is, dat zij gemakkelijker te werk gaan. Gewone arbeiders worden 1 à 2 maanden eerst knecht, zonder loon, later worden zij toekangs. Wanneer zij kapitaal hebben, dan richten zij eigen zaak op, deze gaat over van zoon op zoon.
14. Geen.
15. Werkplaats 7 — 12 en 1 — 5; huisvlijt 10 u. per dag.

16. Loonen : Werkplaats volwassen man *f* 0.30, vrouw *f* 0.15 en kinderen *f* 0.10. Huisvlijt volwassen man *f* 0.35, vrouw *f* 0.20 en kinderen *f* 0.15.
17. Geen.
18. Kapitaal: deels eigen kapitaal, deels vreemd kapitaal: van derden, van de volkscredietbank, panden. In geval dat het bedrijf goed gaat, levert de terugbetaling geen moeilijkheden op.
19. Voor verkoop op de markt, in het klein, en rondventen. Massa-productie alleen bij bestelling.
20. De materialen en de werktuigen gekocht contant of op crediet bij de toko's. De betaling kan goed genoemd worden. Alles ingevoerd.
21. Geen.
22. Door alle leden van het gezin.
23. Oude modellen; andere modellen alleen bij bestelling of gewild.
24. Ja, het batikken en de figuren.
25. Geen.
26. Productie: kain pandjang, saroeng, hoofddoek en sléndang. Geen specificatie aan te geven, totaal ongev. 200.000 st. ter waarde van *f* 240.000.— en het bedrijf in huisvlijt ong. 20.000 st. ter waarde van *f* 24.000.— en voor eigen gebruik *f* 56.000.—.
26. Uitsluitend voor Inl. gebruik.
28. Verdwenen product: a) sléndang batik vervangen door die van zijde, afkomstig van buitenland, b) hoofddoek vervangen door Eur. hoeden. Reden is verandering van kleederdracht.
29. Geen product voor staatsie- en luxe-gebruik. Er worden ook tafelloopers en wandbekleding vervaardigd, maar bij bestelling.
30. (Geen juiste beantwoording).
31. De oudste modellen en siermotieven zijn niet meer in gebruik; kunstkleurstoffen en stempels worden gebezigd.
32. Het bedrijf gaat niet meer zoo vooruit wegens de hooge prijzen, vergeleken bij de ingevoerde producten.
33. Behalve op Java ook uitgevoerd naar Sumatra, Borneo en Annam. Op jaar-

beurzen en tentoonstellingen en pasar malams, gratis of tegen verlaagde tarieven. Goede resultaten.

34. Er zijn ook personen, die het product in kleine hoeveelheid contant opkopen. Kleine handelaren krijgen het in commissie; de betaling gaat goed.
35. De verkoop geschiedt ook door de tokangs zelf in hun eigen toko's, op de markt, pasar malams, of rondgevent door kleinhandelaren naar andere plaatsen of ondernemingen.
- 36/38. Geen.
39. Op de lagere scholen en cursussen wordt ook handenarbeid geleerd, maar niet geschikt voor het bedrijf. Dat is alleen „loemajan sadja”.
40. Wordt verwezen naar B II: middelen ter verbetering.

District: Singaparna.

1. Geen werkplaatsen, alleen huisvlijt, maar niet voor eigen risico.
2. Geen werkverdeling, de koelies nemen het werk aan.
3. (Geen juiste beantwoording).
4. Volgens oude voorbeelden.
5. Grootendeels voor verkoop, maar ook voor eigen gebruik, alleen van goedkoopere soort.
6. Nevenbedrijf.
7. Er zijn er ook die voorschot nemen, hoogstens $\frac{1}{2}$ van het totale loon. Indien zonder voorschot, wordt het loon uitbetaald, als het werk klaar is. Geen moeilijkheden.
8. Nog niet voorgekomen, omdat er geen bepaalde overeenkomsten zijn.
9. Geen gegoede personen, allen eenvoudige mensen.
10. Geen; kan gezegd worden, dat zij pas in de leer zijn.
11. Geen mededeeling, alleen het vroeger bekend Soekapoerasch batikwerk is thans verdwenen en vervangen door het Tasikmalajasch batikwerk, aangezien

- het eerste niet meer gewild is door menschen van tegenwoordig. Het ze is nog niet veel.
12. De toestand is stationnair. Het aantal personen, om te leeren batikken, is groot. Zij, die al wat kunnen batikken, worden koelies, omdat zij geen kapitaal hebben.
 13. Geen geschoolde arbeiders. De personen uit desa Soekapoera komen in de leer bij personen uit desa Oeroeg, onderdistrict Kwaloedistrict, Tasikmalaja. Het bedrijf is van de ouders overgenomen.
 14. Geen.
 15. Niet bepaald, zij werken bij gelegenheid.
 16. (Onbekend).
 17. Geen.
 18. Omdat het bedrijf nog klein is, gebruiken zij eigen kapitaal. Zij vreezen vreemd kapitaal te gebruiken in verband met eventueele moeilijkheden.
 19. Voor verkoop a.d. batikhandelaren. Niet wachten op bestellingen.
 20. Gekocht bij Chineesche waroengs te Soekaradja of bij de toko's te Tasikmalaja. Geen eigen maaksel.
 21. Geen.
 22. Door 1 à 2 personen.
 23. Modellen of voorbeelden gekregen van toekangs te Tasikmalaja.
 24. Geen.
 25. Geen.
 26. Per jaar ongev. f 2000.— voor eigen gebruik heel weinig.
 27. Uitsluitend voor Inl. gebruik.
 28. 1e Soekapoerasch batikwerk; reden: niet meer gewild.
2e Weefwerk bijna verdwenen wegens dure prijzen, vergeleken bij pelikat. Het levert bijna geen winst op.
 29. Vroeger was er kasangdjinem met prantjis (palisir), nu reeds verdwenen.
 30. Verdwenen kapas- en nila-aanplant: Redenen: kapas vervangen door garens. Nila wegens verdwijning van Soekapoerasch batikwerk.
 31. Geen.
 32. Grootendeels achteruit, reden: niet meer gewild.
 33. Vermoedelijk alleen in de omgeving. Niet gestuurd naar jaarmarkten en sekstens, enz.
 34. Niet bepaald opgekocht door speciale batikhandelaren; alleen door gewone handelaren.
 35. Geen gewoonte; de koopers komen zelf.
 - 36/39. Geen.
 40. Geen, omdat het bedrijf nog niet belangrijk is.

GROEP IV: GOUD- EN ZILVERWERK.

District: Tasikmalaja.

1. 17 werkplaatsen, daarin werken 71 personen, buiten doch daarvoor 12, en voor eigen risico 17.
2. Geen arbeidsverdeeling. Elke arbeider doet alles van a tot z.
3. Geen.
4. Zie Groep III Tasikmalaja.
5. id.
6. id.
7. id.
8. id.
9. id.
10. id.
11. id.
12. Stationnair.
13. 5 personen van scholen der 2e klasse, en 4 van een vakschool. Zie verder Groep III Tasikmalaja.
14. Zie Groep III Tasikmalaja.
15. id.
16. Volwassen man f 1.—, volwassen vrouw f 0.50 en kinderen f 0.30. Buiten de werkplaats resp. f 1.25, f 0.60 en f 0.40.
17. Geen.
18. Zie Groep III Tasikmalaja.
19. id.
20. id.
21. Geen.

22. Zie Groep III Tasikmalaja.
23. id.
24. Ja.
25. Geen.
26. Soorten en prijzen zijn niet aan te geven.
27. Ook voor Eur. gebruik wegens mooie bewerking.
28. (Geen beantwoording).
29. Geen.
30. Zie Groep III Tasikmalaja.
31. (Geen beantwoording).
32. Zie Groep III Tasikmalaja.
33. Jaarbeurs enz. zie Groep III Tasikmalaja.
34. Zie Groep III Tasikmalaja.
35. id.
36. Geen.
37. Geen.
38. Geen.
39. Zie Groep III Tasikmalaja.
40. id.

GROEP VII: IJZERWERK.

District: M a n o n d j a j a.

1. (Aantal werkplaatsen niet aangegeven). In elke werkplaats werken de baas en 2 arbeiders.
2. Geen arbeidsverdeeling.
3.
4. Uitsluitend massaproductie naar bestaande modellen, die gewoonlijk gebruikt worden door de Inl. bevolking in het district.
5. (Geen bedrijf in huisvljht).
6. Nevenbedrijf naast den landbouw.
7. Er wordt soms voorschot aan de arbeiders op onderhandsche overeenkomsten gegeven. Ter terugbetaling wordt het loon ingekort. Er zijn geen moeilijkheden.
8. Geen bezwaren.
9. Geen gegoede personen. De inkomsten zijn niet genoeg om hen in hun dagelijksche behoeften te doen voorzien.
10.
11.

12. Stationnair, aangezien de producten slechts aan de inwoners verkocht worden.
13. Geen geschoolde personen; slechts door het meedoen aan het bedrijf.
14. Geen.
15. Afhankelijk van de hoeveelheid werkzaamheden. Soms van 7 tot 2 u., soms van 7 tot 5 u. Vrijdag gesloten.
16. f 0.40 per dag, uitbetaald om de 10 dagen.
17.
18. Vreemd kapitaal geleend van de volkscredietbank; geen moeilijkheden.
19. Niet alleen bij bestellingen, maar ook voor verkoop op de markt en in de omgeving, rondgevent in het district; men heeft geen relaties op andere plaatsen.
20. Materiaal gekocht bij de toko's op Tasikmalaja; geen moeilijkheden.
21.
22.
23.
24.
25.
26. Soorten: lange kapmessen, korte kapmessen, vele soorten messen, patjols, bijlen, koreds, parangs, enz. in het geheel ongeveer 2000 st. ter waarde van ongef. f 600.—.
27. Voor Inl. gebruik.
28.
29.
30.
31.
32. Dit bedrijf kan vooruitgaan wegens toename der Inl. bevolking:
I door vele geboorten.
II „ „ immigranten.
33. Verkoop der producten grootendeels in de omgeving en in de zuidelijke districten in het Regentschap Tasikmalaja.
- 34/39.
40. Momenteel zijn er veel personen, die het bedrijf uitoefenen, in verband waarmee het bedrijf in de toekomst wat meer vooruit zal gaan.

GROEP VIII: BLIKSLAGERIJ.

District: Tasikmalaja.

1. 5 werkplaatsen, daarin werken 13 personen, buiten doch voor die werkplaatsen geen, voor eigen risico 11.
2. Gewoonlijk geen arbeidsverdeeling. Soms wel: alleen belast met het afknippen.
3. Buiten doch voor de werkplaatsen: verven. Zie verder Groep III Tasikmalaja.
4. Zie Groep III Tasikmalaja.
5. id.
6. id.
7. id.
8. id.
9. id.
10. id.
11. id.
12. Stationnair.
13. 1 persoon van een school der 2e klasse.
14. Zie Groep III Tasikmalaja.
15. id.
16. Werkpl. volwassen man *f* 0.40, vrouw *f* 0.40 en kinderen *f* 0.20. Buiten de werkpl. resp. *f* 0.50, *f* 0.35 en *f* —.—.
17. Geen.
18. Zie Groep III Tasikmalaja.
19. id.
20. id.
21. Geen.
22. Zie Groep III Tasikmalaja.
23. id.
24. Ja.
25. Geen.
26. Soorten en prijzen zijn niet aan te geven.
27. Incl. gebruik.
28. (Geen beantwoording).
29. Geen.
30. Zie Groep III Tasikmalaja.
31. (Geen beantwoording).
32. Zie Groep III Tasikmalaja.
33. Jaarbeurs enz. Zie verder Groep III Tasikmalaja.
34. Zie Groep III Tasikmalaja.
35. id.
36. Geen.

37. Geen.
38. Geen.
39. Zie Groep III Tasikmalaja.
40. id.

GROEP XI: BAMBOEWERK.

Bedrijf: Pajoeng.

District: Tasikmalaja.

1. 3 werkplaatsen; daarin werken 12 arbeiders, buiten doch voor de werkplaats 32, voor eigen risico 27.
2. Arbeidsverdeeling: geraamte, steel, bekleeden met katoen of papier verven, meestal door mannen, heel weinig vrouwen.
3. Buiten de werkplaats: geraamte, steel en schuifinrichting; zie verder Groep III Tasikmalaja.
4. Zie Groep III Tasikmalaja.
5. id.
6. id.
7. id.
8. id.
9. id.
10. Geen.
11. Zie Groep III Tasikmalaja.
12. Stationnair volgens oude werkwijzen.
13. 7 van 2e klasse school en 5 van de vak-school; zie verder Groep III Tasikmalaja.
14. Geen.
15. Zie Groep III Tasikmalaja.
16. Werkplaats volwassen man of vrouw *f* 0.25, kinderen *f* 0.20. in huis.
17. Geen.
18. Zie Groep III Tasikmalaja.
19. id.
20. id.
21. Geen.
22. Zie Groep III Tasikmalaja.
23. id.
24. Ja.
25. Geen.
26. Product: papieren en katoenen pajoengs voor kinderen en volwassenen: per jaar 6000 stuks met een waarde van *f* 3000.— incl. voor eigen gebruik.

27. Uitsluitend voor Inlandsch gebruik.
28. (Geen antwoord).
29. Geen.
30. Zie Groep III Tasikmalaja.
31. (Geen antwoord).
32. Zie Groep III Tasikmalaja.
33. id.
34. id.
35. id.
36. Geen.
37. Geen.
38. Geen.
39. Zie Groep III Tasikmalaja.
40. id.

District: M a n o n d j a j a.

1. 1 werkplaats: 1 baas en 2 arbeiders.
2. Geen werkverdeeling.
3. Geen werkzaamheden buiten doch voor de werkplaats verricht.
4. Massa-productie volgens bestaande modellen.
5. (Onduidelijk).
6. Nevenbedrijf naast den landbouw.
7. De werkers krijgen soms voorschot tusschen f 2.50 en f 5.— onderhandsche overeenkomst, afgekort van de loonen. Geen moeilijkheden.
8. Geen moeilijkheden, geen perkara's.
9. Geen gegoede personen; slechts genoeg om zich zelf te voorzien in hun dagelijksche behoeften.
10.
11.
12. (Geen juist antwoord).
13. Geen.
14. Geen.
15. Onbepaald; afhankelijk van de hoeveelheid werkzaamheden, soms van 7 — 2 soms van 7 — 5.
16. Geen loonen ontvangen, maar wel aannemingsbedrag.
17.
18. Eigen kapitaal, verkregen van den landbouw: indien niet genoeg, geleend

¹⁾ In onderdistrict Bantarkalong (Karangnoenggal) wordt dit bedrijf ook uitgeoefend, doch valt nog geen

- van de volkscredietbank; goede terugbetaling, geen moeilijkheden.
19. Voor verkoop op de markten Manondjaja, Tasikmalaja en Bandoeng, maar zonder tusschenpersonen.
20. Materialen gekocht van Tasikmalaja, contant ook van Manondjaja.
21.
22.
23.
24.
25.
26. Uitsluitend pajoeng, voor verkoop op de markten of de koopers komen zelf. per ± 720 st. à f 1.20 — f 864.—.
27. Meestal voor Inlandsch gebruik, ook een enkele Europeesche afnemer.
28.
29.
30.
31.
32. Het bedrijf heeft kans om vooruit te gaan door toename der bevolking.
33. Voor verkoop in de omgeving; geen groote levering, slechts 1 — 2 kodi (1 kodi = 20 st.).
34.
35.
36.
37.
38.
39.
40. Het bedrijf kan in toekomst vooruitgaan, omdat het product ook al gewild is om de mooie bewerking en door de goedkoope prijzen.

GROEP XVI: PANNENBAKKERIJ. ¹⁾

District: M a n o n d j a j a.

1. 1 werkplaats, waarin 1 baas en 5 arbeiders werken.
2. Geen arbeidsverdeeling (aanneming).
3.

vooruitgang te constateeren. De afzet is gering, daar de pannen duur zijn.

4. Massaproductie naar bestaande modellen volgens opdracht van den baas; voor verkoop; zeer gering voor eigen gebruik.
5.
6. Nevenbedrijf naast den landbouw.
7. Den arbeiders wordt soms voorschot verleend ad *f* 2.— tot *f* 4.— op onderhandsche overeenkomsten. Ter terugbetaling ingekort van de aannemingsbedragen. Er zijn geen moeilijkheden gerezen.
8. Tot nu toe geen bezwaren en processen.
9. Geen gegoede personen; de inkomsten zijn net genoeg om hen te voorzien in hun dagelijksche behoeften.
10.
11.
12. Stationnair, aangezien het afzetgebied zich alleen beperkt tot het district.
13. Geen geschoolde personen, allen uit de practijk.
14. Geen.
15. Niet bepaald; gewoonlijk van 7 — 2 u; soms tot 4 u. nm.
16. Geen dagelijksche loonen, doch aanneming voor 1000 pannen *f* 9.—.
17.
18. Eigen kapitaal, verkregen van den landbouw en indien niet genoeg, geleend van de volkscredietbank; geen moeilijkheden bij de terugstorting.
19. Men wacht niet op bestellingen, doch werkt geregeld door. De koopers komen zelf daar koopen; geen tusschenpersonen. De koopers zijn afkomstig uit de omgeving. Ook voor eigen gebruik.
20. Ter verkrijging van de materialen (aarde) huurt men de omliggende gronden. Voor één keer bakken, ongeveer 2000 pannen, betaalt men aan huur 150 pannen ad. *f* 1.65; er zijn geen moeilijkheden.
21.
22.
23.
24.
25.
26. Slechts gewone dakpannen, voor verkoop in de omgeving; per jaar gemiddeld ongeveer 60000 pannen à *f* 12.— per mille, dus *f* 720.—.
27. Grootendeels voor Inl. gebruik; soms ook koopen Europeanen, die zich in de buurt vestigen, de pannen.
28.
29.
30.
31.
32. Het bedrijf kan met den dag vooruitgaan, reden: de toename der Inl. bevolking: 1 door geboorten,
2 „ immigratie.
33. Grootendeels verkocht in de omgeving (Manondjaja, Tasikmalaja en Tjiamis).
34.
35.
36.
37.
38.
39.
40. Gezien het feit, dat men veel pannen wil gebruiken, meent men, dat het bedrijf in de toekomst vooruit zal gaan.

GROEP XIX : SUIKERBEREIDING.

Goela arén.

District: Sing a p a r n a.

1.
2. Huisvljijt, geen arbeidsverdeeling.
3.
4. Geringe productie, afhankelijk van het aantal onderhouden arén.
5. Grootendeels voor verkoop, de rest voor eigen gebruik.
6. Nevenbedrijf naast den landbouw.
7. Ze krijgen gewoonlijk voorschot ad *f* 15.— van de agenten, onder voorwaarde, dat zij hun de suiker zullen leveren.
8. Er zijn geen moeilijkheden. Het nadeel voor de werkers is, dat zij gebonden zijn, zoodat zij de prijzen niet kunnen verhoogen. Anders kunnen zij de

- suiker op pasarprijs van de hand doen.
9. Er zijn wel gegoede menschen, redenen :
 - a) zij bezitten veel arènboomen.
 - b) zij kunnen veel opsparen van de opbrengst.
 - c) de landbouw voorziet in hun dagelijksche behoeften.
 10. Desa's: Tjigalontang, Poesparadja, Nantang, Tjipetir, Parentas, Tjidoe-galeun, in verband met de hoeveelheid arènboomen.
 11.
 12. Vooruitgang: redenen: veel vraag.
 13. Geen geschoolde werkers, zij krijgen van hun ouders voor meedoen.
 14.
 15. 7 — 12 v. n.
 - 16/17.
 18. a) voorschot (dus geleend, vreemd kapitaal);
b) eigen kapitaal, geen moeilijkheden.
 19. Niet bij bestelling; wel voor verkoop op de markt of in de desa. De agenten halen elken dag de bereide suiker af.
 20. De ketel gekocht op de pasar. Andere werktuigen zijn van eigen maaksel.
 21.
 22. Gewoonlijk door man en vrouw, soms geholpen door de kinderen.
 23.
 - 24/25.
 26. Verkoop van de goela arèn uit. o. d. Tjigalontang, op de markten Singaparna en Garoet f 3000.— per jaar; voor eigen gebruik f 500.— per jaar.
 27. Zoowel voor Westersch als voor Inlandsch gebruik.
 - 28/32.
 33. Verkoop op de naburige markten als Singaparna en Garoet, en geschiedt door de „bandaran bandaran ketjil.” Wordt ook dikwijls naar de tentoonstelling gestuurd, maar alleen te Tasikmalaja.
 - 34/38.

39. In de volksscholen wordt handenarbeid geleerd onder leiding van de onderwijzers, maar alleen product voor dagelijksch gebruik: boboko, hihid en aseupan.
(Dit heeft niets te maken met de bereiding van goela arèn).
40. Geen vrees, dat dit bedrijf zal achteruitgaan.

District: K a r a n g n o e n g g a l.

1. Geen bepaalde werkplaats; maar uitgeoefend in de keukens.
2. Geen arbeidsverdeeling.
- 3/4. Geen.
5. Grootendeels voor eigen gebruik.
6. Nevenbedrijf naast den landbouw.
- 7/8. Geen.
9. Geen gegoede personen.
10. Voornamelijk in desa Tjikoeja; voor- of achtergang is niet zoo erg, daar dit afhankelijk is van de hoeveelheid arènboomen.
11. Gaat wel vooruit; de reden is de prijsstijging.
12. Vooruit volgens oude werkwijzen.
13. Geen geschoolde personen.
14. Geen.
15. Afhankelijk van den tap; gewoonlijk een paar uren in de morgen en in middaguren.
16. Niet bepaald.
17. Geen.
18. Zonder kapitaal, mits men „toeak” heeft.
19. Niet bij bestelling; ook niet voor verkoop op de markt. De agenten komen zelf koopen.
20. Geen moeilijkheden in het verkrijgen van werktuigen. Men heeft in de eerste plaats te zorgen voor een ketel en een mes.
21. Geen.
22. Door een lid, niet gewacht op de tijden; mits er toeak is.
23. Oude modellen.
- 24/25. Geen.

26. Alleen goela arèn; wachten op de agenten. Per 200 bandjar à $f\ 0.05 \pm f\ 10.$ — voor verkoop.
 $f\ 2.50$ voor eigen gebruik.
27. Grootendeels voor Inlandsch gebruik.
- 28/31.
32. Kwaliteit vooruitgegaan; de prijzen idem, sinds de aanwezigheid der ondernemingen.
33. Verkoop in de omgeving. In 1928 gestuurd naar de tentoonstelling Tasikmalaja met gunstige resultaten.
- 34/38. Geen.
39. 2 volksscholen, gelegen in o.d. Bantakalong onder leiding van de onderwijzers. Resultaat is bevredigend.
40. Meent, dat dit bedrijf moeilijk vooruitgaat: de redenen:
 - a. geen bepaalde aanplantingen. Ieder heeft maar à 2 arènboomen, en zelden tapbaar.
 - b. Het trekt niet zoo erg de aandacht, daar men eerst lang moet wachten, voordat de boom getapt kan worden.
12. Men krijgt den indruk, dat het bedrijf vooruitgaat. De redenen zijn:
 - a. de klapperboomen zijn plukbaar.
 - b. de olieverkoop is voordeeliger dan de verkoop van klappers.
 - c. de toename van afzet door de aanwezigheid v. d. cultuurondernemingen.
13. De arbeiders zijn niet geschoold.
14. Geen arbeiders, die aanleg hebben.
15. De arbeid duurt van 's morgens tot 's avonds.
16. Het loon bedraagt gemiddeld $f\ 0.40$ per dag.
17. Er zijn geen coöperaties, die het bedrijf uitoefenen.
18. Er wordt met eigen kapitaal gewerkt.
19. De olie wordt bereid voor den verkoop op de markt aan de Chineezten te Tasikmalaja. De stopzetting heeft plaats, als er geen relaties zijn.
20.
21. Er zijn geen lichamen ter bevordering enz. van het bedrijf.
22.
23.
24.
25.
26. De productie bedraagt per jaar ongeveer 120 blikken. De waarde v. d. olie voor eigen gebruik is geschat op $f\ 5.$ —.
27. Grootendeels voor Inl. gebruik.
28.
29.
31.
32. De kwaliteit is dezelfde, de prijzen zijn bevredigend.
33. Behalve in de omgeving wordt de olie ook op Tasikmalaja verkocht.
34.
35.
36. Er zijn geen coöperaties, die voor den verkoop zorgen.
37. Van concurrentie is geen sprake.
38. Geen nadere bijzonderheden.
39. Aan handenarbeid wordt ook gedaan op de 2 hier aanwezige volksscholen.
40. De klapperoliebereiding heeft wel kans om vooruit te gaan.

GROEP XII: OLIEBEREIDING.

Klapperolie.

District: Karangnoenggal.

1. In elke werkplaats werken gewoonlijk 2 à 4 arbeiders per dag, afhankelijk van het aantal te verwerken klappers.
2. Het werk wordt niet verdeeld.
3.
4.
5. Het grootste deel van het product is bestemd voor den verkoop.
6. Het bedrijf is een nevenbedrijf naast den landbouw.
7. Van voorschotstelsel is geen sprake.
8.
9. Er zijn geen gegoede personen.
10. Er zijn geen desa's, waar producten van bepaald bedrijf gemaakt worden.
11.

GROEP I: VLECHTWERK.

District: Tasikmalaja
(o.d. Indihiang).

1. Er zijn geen belemmeringen.
2. Nog geen maatregelen getroffen.
3. Acht een proefstation noodig en verwacht gunstige gevolgen.
4. Nijverheidsconsulent noodig; hij komt dikwijls de werkplaatsen enz. bezoeken om een en ander te bespreken. Goede gevolgen kunnen verwacht worden.
5. Bevestigend antwoord.
6. id. Het museum staat onder leiding van een deskundige.
7. Showrooms kunnen opgericht worden onder leiding van een deskundige.
8. Acht een monsterlokaal noodig.
9. Centrale voorraden noodig. De materialen enz. moeten eerst gekeurd worden. Steun van particulieren is noodig.
10. Populaire handleiding kan van nut zijn.
11. Uitreiking getuigschriften enz. kan zeer goed zijn.
12. Studiereis is zeer goed.
13. Credietverschaffing is zeer goed (door de desa- en volkscredietbank te Tasikmalaja).
14. Oprichting locale vereenigingen zeer toe te juichen.
15. Noodig: meerdere marktgelegenheid en meerdere ruimtereserveering op de markten.
16. Door organiseeren of meedoen aan jaarmarkten enz. kan het bedrijf vooruitgaan. Om gunstige resultaten te krijgen, moeten de eigenaren ontvangen: transportkosten en behoorlijke voedingsgelden.
17. Uitgave blaadjes is zeer noodig.
18. Nog geen plannen tot oprichten van coöperaties. De verkoop op stations, in hotels en op andere plaatsen geschiedt door wederverkoopters. Bemiddeling en steun van de Regeering worden noodig geacht.

19. Handenarbeid op lagere scholen en volksscholen is zeer noodig. Cursus idem.
20.
21. Is mogelijk en noodig.
22. Er is nog geen ambachtsschool of nijverheidsschool.
23. Geen andere maatregelen, behalve als boven.

District: Tjiawi
(o.d. Radjapolah).

1. Alvorens de materialen te gebruiken, moet men eerst zorgen, dat die niet slecht worden (bederven). Het gebeurde ook, dat de grondstof rood van kleur was geworden, zoodat de daarvan vervaardigde hoed van mindere kwaliteit en dus goedkoop was. Vooral wordt noodig geacht, dat een mandoer aangesteld wordt om de materialen te controleren.
2. De grondstof moet zuiver zijn en de bewerking goed.
3. Proefstation is nog niet zoo noodig.
4. Nijverheidsconsulent is noodig voor vlechtwerk.
5. Noodig een leider of een cursus, om aan de menschen kennis te verschaffen.
6. Museum noodig.
7. In de verkoopplaats moeten ook monsters voorradig zijn.
8. Noodig, dat de monsters van het product van vlechtwerkbedrijven van andere plaatsen te Radjapolah aanwezig zijn, alsmede handleiding van bewerking.
9. Centrale voorraden noodig onder controle van een deskundige, om te zorgen dat de materialen enz. niet bederven.
10. Populaire handleiding kan van nut zijn.
11. Aan de ijverige toekangs kunnen getuigschriften e.d. uitgereikt worden.
12. Studiereis voor de ijverige menschen is noodig ter vermeerdering van hun kennis.

13. Credietverschaffing voor kapitaal is gewenscht. De afbetaling te regelen naar de inkomsten.
14. Locale vereenigingen zijn goed, onder leiding van Bestuur (B. B.-ambtenaar ?), opdat de vereeniging, die nog niet vooruitgaat, gauw vooruit zal gaan.
15. Noodig 1 à 2 toko's, die het product van andere plaatsen afnemen, op te richten.
16. Noodig op kleine plaatsen tentoonstellingen te organiseeren voor nijverheid.
17. Uitgave blaadjes is noodig.
18. Op groote plaatsen en in hotels is zeer noodig, dat koopgelegenheid bestaat, te meer als een coöperatieve winkel opgericht wordt, mits goederen besteld worden van Radjapolah.
19. Handenarbeid op scholen is zeker nuttig en noodig, als de les gegeven wordt door een bevoegde leerkracht (b.v. een ambachtsschool doorloopen).
20. Het product van Inl. bedrijven moet voorgaan.
21. Zeer noodig, dat sommige producten van Inl. bedrijven als leermiddelen op alle scholen in N. I. gebruikt worden.
22. Ambachtsscholen zijn nu alleen op groote plaatsen. In districten geen en die scholen gaan nog niet vooruit.
23. Behalve de reeds genomen maatregelen is de steun van de Regeering i.c. Bestuurshoofden noodig.

District : S i n g a p a r n a
(o. d. Singaparna).

1. De tegenwoordige toestand kan niet veranderd worden. Wat men vooral in het oog heeft te houden, is uitbreiding van afzetgebied, dan gaat het bedrijf van zelf vooruit.
2. Genomen maatregel: het product dikwijls gestuurd naar tentoonstellingen.
3. De tijd daartoe is nog niet gekomen.
4. id.
5. id.

6.
7. Nog niet noodig.
8. id.
9. id.
10. Kan nog niet van nut zijn.
11. Dikwijls naar de tentoonstellingen, de toestand is stationnair in verband met afzetgebied.
12. Nog niet noodig.
13. id.
14. id.
15. Noodig: uitgebreide reclames naar buitenland, zoodat het product ook op de wereldmarkt komt.
16. Zie no. 2.
17. Kan van nut zijn.
18. Zie no. 15.
19. Kan nuttig zijn, indien een bevoegde leerkracht les geeft.
- 20/23.

District : S i n g a p a r n a
(o. d. Leuwisari).

1. a) Niet veel vreemd kapitaal; eigen kapitaal moet grooter zijn.
b) Eigen bedrijf (niet ?) achter stellen.
c) Te veel vreemde handel.
2. Nog geen maatregel getroffen.
3. (onjuist beantwoord).
4. Noodig een nijverheidsconsulent voor vlechtwerk. Het contact zal goed zijn. Met steun van dien ambtenaar zou men kunnen komen tot de oprichting van een maatschappij, waartoe plannen bestaan.
5. Noodig. Eveneens onderricht voor volwassenen.
6. Museum noodig (onder te brengen in de balé-desa), dat men dagelijks kan bekijken.
7. Showrooms met verkoopgelegenheid zijn noodig. De menschen werken in een aangewezen plaats, terwijl de materialen van hen zelf zijn.
8. Kan nuttig zijn als het bedrijf er is en ook een beheerder (ambtenaar).
19. Zeer noodig; want de materialen zijn (soms) moeilijk te krijgen. Noodig:

de steun van particulieren en keuring van materialen.

10. Kan ook dienen tot verbetering der bedrijven.
11. Zeker noodig (diploma en medaille).
12. Goed, de menschen naar den cursus te sturen.
13. Goed, door middel van een bank.
14. Goed; de vereeniging leene het geld en betale terug van de bijdragen der leden.
15. Beter aangewezen plaats en reserveering van marktgelegenheid.
16. Goed, en tentoonstelling te organiseren in elk district.
17. Uitgave blaadjes noodig; de keuring geschiedt door een aan te wijzen ambtenaar.
18. Verkoop op stations en in hotels heeft tot dusver gunstige gevolgen. Bemiddeling van de Regeering is niet noodig.
19. Handenarbeid op de scholen is noodig.
20. Niet zoo noodig.
21. Kan ook nuttig zijn. Bespreking op de scholen kan ook van nut zijn. Sommige producten ziet men gaarne gebruikt worden als leermiddelen en versieringen op de scholen.
22. Andere maatregelen: coöperatieve bank, cursussen en bevoegde ambtenaren.

District: Tradjoe.

Maatregelen kunnen niet aangegeven worden. Geen genomen maatregelen, aangezien het bedrijf nog niet belangrijk is. Het product is slechts voor menschen in de omgeving bestemd.

District: Karangnoenggal.

Onderdistricten: I Karangnoenggal, II Parakanhondjé, III Tjibalong.

1. Goede leiding is noodig.
2. (I) Reeds opgericht een cursus voor pandanvlechtwerk; de bevolking vindt

het goed; nog geen product. (II? III).
Geen genomen maatregelen.

3. Nog niet noodig.
4. Nijverheidsconsulent is noodig, als op de scholen handenarbeid wordt onderwezen door bevoegde en ijverige leerkracht.
5. Nog niet noodig.
6. id.
7. Vermoedelijk nog niet vatbaar voor oprichting.
8. Nog niet noodig.
9. (I) Uitbreiding van pandan-aanplant en gekeurd.
(II) id. kirai-aanplant.
(III) id. pandan- en kirai-aanplant.
10. Kan niet, behalve bevoegde leerkracht.
11. Nog niet noodig.
12. Kan niet, de menschen zijn er zich nog niet van bewust. Bovendien grootendeels in moeilijkheden.
13. Moeilijk, omdat het een nevenbedrijf is.
14. Oprichting vereenigingen nog moeilijk.
15. Nog niet noodig.
16. id.
17. id.
18. Nog geen plannen.
19. Zie no. 4.
20. Geen andere maatregelen.
21. Uitvoerige bespreking op de scholen.
22. Zie no. 2.
23. Geen.

GROEP II: WEVERIJ.

Weverij Soekasoekoer, district Tjiawi, onderdistrict Tjisajang.

Onderdistrict Salawoe district Tradjoe.

- 1/23. Kan nog geen middelen aangeven. Er zijn nog geen maatregelen getroffen, aangezien er geen kans bestaat, dat het bedrijf vooruit zal gaan, daar het product slechts aan de menschen in de omgeving geleverd wordt. Bovendien is het een nevenbedrijf naast den landbouw.

GROEP III: BATIKKERIJ.

District: T a s i k m a l a j a.

Algemeene middelen.

1. Geen belemmeringen. Van meening, dat het noodig is, dat de kennis der toekangs vermeerderd wordt.
2. Reeds genomen maatregel: Het product tentoongesteld en verkocht op de pasar-malems e.d. De toekangs meenden, dat het resultaat niet bevredigend was, aangezien het product achter stond bij het product, afkomstig van andere plaatsen.
3. Proefstation voor Inl. nijverheid wordt nog niet noodig geacht, want anders zal het Inl. bedrijf teruggedrongen worden door dat van niet Inl., die de raadgevingen willen volgen en over een groot kapitaal beschikken.
4. Nijverheidsconsulent nog niet noodig; geen voldoende contact met de bevolking en niet loonend.
5. Techn. en artistieke opleiding noodig. Teeken- en handelskursus idem. De volwassen toekangs moeten ook onderricht krijgen, aangezien hun kennis nog onvoldoende is.
6. Museum niet noodig.
7. Showrooms enz. kunnen opgericht worden met behulp van een groot kapitaal en onder leiding van den Lande of opgericht door alle toekangs.
8. Overweegt, dat het inrichten van een monsterlokaal zeer noodig is.
9. De toekangs kunnen zich de materialen en de werktuigen gemakkelijk verschaffen. Centrale voorraden worden dus niet noodig geacht.
10. Wordt bevestigend beantwoord.
11. id. (een diploma plus premie).
12. id. om meer kennis en ervaringen, noodig voor het bedrijf, op te doen.
13. Bij gebrek aan kapitaal gaat men leenen bij de volksbank. Behoeft niet meer geregeld te worden.
14. De oprichting van plaatselijke vereenigingen door de toekangs kan ook van nut zijn. Deze dan te stellen onder leiding en toezicht van de Regeering.
15. Meer reclame naar elders aanbevolen; reserveering van ruimte op de markt is niet noodig.
16. Kan van nut zijn. De toekangs hebben slechts bezwaren tegen:
 - a. vervoerkosten van het product,
 - b. de tentoongestelde goederen zelf bewaken.
17. Uitgave blaadjes kan ook van nut zijn. En eindelijk de keuring van het product.
18. Pogingen tot coöperatieven verkoop op stations en in hotels zijn reeds gedaan, doch vooruitgang nog niet groot. Derhalve is Landshulp noodig.
19. Handenarbeid op lagere scholen en volksscholen met het doel, dat de kinderen later het bedrijf willen en kunnen uitoefenen, is niet voldoende, aangezien de leerkrachten geen onderricht hebben genoten. Oprichting van cursussen is wenschelijk.
20. Meent, dat de Inl. toekangs wel in staat zijn, om vele dingen, die de Regeering noodig heeft, uit te voeren, als: het bouwen van ambtenaarswoningen, markten, volksscholen, de aanmaak van kantoor- en schoolbehoeften, dienstuniformen etc.; men heeft daar echter weinig vertrouwen in, zoodat het grootendeels gedaan wordt door niet-Inl. toekangs.

Hier is reeds door Inl. toekangs verricht: het bouwen van volksscholen, aanleggen van bruggen en goten, het bouwen van balé-désa, vervaardigen balé-désa en volksschoolbehoeften; het werk kan goed genoemd worden. Indien men zich de verplichting oplegt, om die werkzaamheden in elke plaats op te dragen aan de daar wonende toekangs, dan zal dat veel bijdragen tot den vooruitgang van het bedrijf en tot de vermeerdering der kennis van de Inl. toekangs.

21. Om de belangstelling van het volk in het product van de Inl. nijverheid te verhoogen, dient het besproken te worden op de openbare scholen als volksscholen, lagere scholen, H. I. Scholen, Mulo-scholen en Alg. MiddeLB. Scholen, terwijl het product, dat dienstbaar gemaakt kan worden aan het onderwijs, en zou kunnen dienen tot versiering van de scholen en tot speelgoed der kinderen, in de scholen voor die doeleinden gebruikt zou moeten worden.
22. In dit district is een ambachtsschool voor vlechtwerk, hout- en ijzerbewerking. Deze school is van nut voor de Inl. bedrijven.
23. Verder moet nog les gegeven worden in verven van blikken en ijzeren voorwerpen, verlakken, vernikkelen, verzilveren enz. als Eur. maaksels. Hier van weet men nog niet.

District: S i n g a p a r n a
(o. d. Soekaradja).

1. Geen belemmeringen; nog geen plan tot uitbreiding van het bedrijf.
2. Geen maatregelen getroffen, omdat het bedrijf niet belangrijk is.
3. Nog niet noodig geacht. Batikbedrijf verkeert pas in beginstadium.
4. Nog niet noodig.
5. id.
6. Kan geen inlichtingen geven.
7. Zonder hulp van den Lande kan dit niet geschieden, omdat de bevolking niet kapitaalkrachtig is.
8.
9. Niet noodig.
10. Niet noodig wegens te groot aantal analfabeten.
11. Acht het niet van nut te zijn.
12. Bevestigend.
13. Credietverschaffing werkt niet goed, indien de aanvraag niet van belanghebbende zelf uitgaat. Want anders zal men de zaak niet ernstig aanpakken,

tengevolge waarvan de credietverschaffer verlies lijdt.

14. Oprichting van locale vereenigingen is moeilijk anders dan onder leiding van een B.B.-ambtenaar.
15. Nog heel weinig product; daarom nog geen maatregelen.
16. Jaarmarkten ter plaatse organiseeren is ondoenlijk, wel in de hoofdplaats voor het geheele regentschap.
17. Kan geen wegen aanwijzen.
18. Nog geen plannen opgevat om coöperaties op te richten, omdat het product nog niet uitgevoerd wordt.
19. Noodig. Oprichting van cursussen is nuttig en noodig.
20. Er moeten nog veel meer maatregelen getroffen worden dan vroeger door de Regeering. Maar overlaten aan de bevolking zelf, met leiding en steun van Landswege.
21. Bevestigend beantwoord.
22. De vakschool kan zeker van nut zijn. Organisatie wordt overgelaten aan de Regeering, omdat de bevolking er nog geen idee van heeft.
23. Geen andere maatregelen, behalve oprichting van een ambachtsschool met laag schoolgeld of geheel gratis, opdat de Inl. die steeds de oude methoden, overgenomen van de ouders, graag volgen, daar willen leeren.

GROEP IV: GOUD- EN ZILVERWERK.

District: T a s i k m a l a j a.

Zie Groep III Tasikmalaja.

GROEP VII: IJZERWERK.

District: M a n o n d j a j a.

Er zijn nog geen maatregelen getroffen, aangezien het product slechts geleverd wordt aan Inlandsche tani's in de zuidelijke en oostelijke streken in het regentschap Tasikmalaja.

GROEP VIII: BLIKSLAGERIJ.

District: Tasikmalaja.

Zie Groep III Tasikmalaja.

GROEP XI: PAJOENG.

District: Tasikmalaja.

Zie Groep III Tasikmalaja.

District: Manondjaja.

Nog geen maatregelen getroffen, aangezien het product nog niet voor uitvoer vatbaar is. Het product wordt slechts gekocht door de menschen in de omgeving.

GROEP XVI: PANNENBAKKERIJ.

District: Manondjaja.

Er zijn nog geen maatregelen getroffen, aangezien dit bedrijf nog niet zoo belangrijk is. Het product wordt slechts geleverd aan de menschen in de omgeving.

District: Karangnoenggal
(o. d. Bantarkalong).

(Geen antwoorden).

District: Bandjar.

(Geen antwoorden).

GROEP XIX: SUIKERBEREIDING

Goela arèn.

Tjigalontang (Singaparna).

1/15.

16. 1e Om los te raken van de agenten wordt noodig geacht, dat de toekangs een vereeniging oprichten, om de bereide suiker op te koopen en die zelf te verkoopen.

Op die manier kan men den prijs beheerschen.

2e Ter uitbreiding van het afzetgebied wordt noodig geacht, dat het product gestuurd wordt naar tentoonstelling en of jaarmarkten.

17/18.

19. De les in handenarbeid op de volkscholen kan voor de leerlingen van nut zijn. Het noodigste is, dat de onderwijzers zelf eerst les in dat vak genieten.

20/23.

Bantarkalong (Karangnoenggal).

1. Zie Groep XXI Karangnoenggal.
2. Genomen maatregelen: Aanmoediging tot uitbreiding van de arènteelt en goede verzorging van den aanplant. Resultaat: veel boomen in tap.
3. Zie Groep XXI Karangnoenggal.

GROEP XX: MEELBEREIDING.

District: Singaparna
(o. d. Soekaradja).

- 1/4. Zie Groep III Tasikmalaja.
5. Het geven van onderricht in tapiocabereiding is wenschelijk.

GROEP XXI: OLIEBEREIDING

Klapperolie.

District: Karangnoenggal
(o. d. Bantarkalong).

1. Men weet geen maatregelen, om de toestanden te verbeteren. Er zijn geen belemmeringen.
 2. Reeds genomen maatregel: de bevolking aanmoedigen tot uitbreiding van den klapperaanplant; hoe meer klappers, hoe meer vooruitgang.
- 3/23. Middelen als aangegeven in de vragenlijst acht men nog niet van belang; wordt overgelaten aan de Regeering.

LANDBOUWBEDRIJF.

District: Singaparna.

8. Monsterlokaal anders dan van landbouwproducten is niet noodig.
9. Het noodigste is, dat de tani's over voldoende kapitaal beschikken, om de producten als thee, klappers, cassave en pinang op te koopen tegen vastgestelde prijzen, en dat zij zich kunnen beschermen tegen de willekeur van niet-Inl.-handelaren, die dikwijls de prijzen drukken.

Centrale voorraden zijn nog niet noodig, aangezien ten dezen geen moeilijkheden bestaan.

10. Nog niet noodig, wegens groot aantal analfabeten, die altijd de ouderwetsche methoden volgen.

District: Singaparna

(o. d. Leuwisari).

3. Noodig een proefstation voor den landbouw.

HOOFDSTUK III.

ALGEMEEN OVERZICHT VAN DE VERBREIDING VAN DE INHEEMSCHE NIJVERHEID EN KUNSTNIJVERHEID, HET INHEEMSCHE AMBACHT EN KUNSTAMBACHT.

GROEP I: VLECHTWERK.

Bedrijf a: Kleine voorwerpen.

District:

Tasikmalaja	Visch- en vangwerktuigen (bamboe, lidi-arèn) hoeden (bamboe, pandan), ajakan, hihid.
Tjiawi	Hoeden (pandan, bamboe).
Manondjaja	Hoeden (pandan), manden, visch- en vangwerktuigen (bamboe).
Singaparna	Manden, doozen, kokers, zakken (rotan), hoeden, korven, visch- en vangwerktuigen (lidi-arèn, kirai, idjoek).
Tradjoe	Visch- en vangwerktuigen (bamboe, kirai).
Karangnoenggal	id. (bamboe), manden (kirai, idjoek).
Tjikatomas	Manden, visch- en vangwerktuigen (bamboe, rotan, pandan).
Bandjar	Manden (bamboe).
Pangandaran	Visch- en vangwerktuigen.
Tjidjoelang	Manden, zakken (bamboe, rotan), visch- en vangwerktuigen (bamboe, lidi-arèn, idjoek).

Bedrijf b: Matten.

Tasikmalaja	Matten (bamboe, pandan).
Tjiawi	id.
Manondjaja	Matten.
Tradjoe	id.
Tjikatomas	id.
Tjidjoelang	id. (bamboe, pandan, idjoek).

Bedrijf c: Huishoudelijke artikelen (borstels enz.).

Nihil.

Bedrijf d: Touwsoorten.

Manondjaja	Touw (bastsoorten)
Singaparna	id. (bast- en vezelsoorten)
Tradjoe	id.
Karangnoenggal	Touw.
Tjikatomas	id.
Tjidjoelang	id.

GROEP II: WEEFWERK.

Bedrijf a: Katoenweefsel.

Tjiawi	Polèng.
Manondjaja	Gewone katoenweefsels.
Singaparna	Polèng
Tjikatomas	id.
Bandjar	Polèng, loerik enz.
Tjidjoelang	Polèng.

Bedrijf b: Zijden weefsels.

Tjidjoelang	Songkèt.
-------------	----------

Bedrijf c: katoenen ikatweefsels.

Tjidjoelang	Kain kasang, goebah.
-------------	----------------------

Bedrijf d: Zijden ikatweefsels.

Tjidjoelang	Tjindé.
-------------	---------

Bedrijf e: Agelweefsels.

Nihil.

Bedrijf f: Bandenweefsels.

Tjikatomas	Stagèn.
Tjidjoelang	id.

Bedrijf g: Andere weefsels.

Tjidjoelang	Weefsels van andere materialen.
-------------	---------------------------------

Bedrijf h: Kantwerk.

Tasikmalaja	Kantwerk (zijden en katoenen garens).
Manondjaja	id. (katoenen garens).
Tjikatomas	id.
Tjidjoelang	id.

Bedrijf i: Borduurwerk.

Tasikmalaja	Borduurwerk (zijden en katoenen garens op troempahs en slossen).
-------------	--

Bedrijf j: Passementwerk.

Tasikmalaja	Passementwerk.
-------------	----------------

Bedrijf k: Rijgwerk.

Tasikmalaja	Kralenrijgen tot versiering van slossen, banden, beurzen, enz.
-------------	--

GROEP III : BATIKWERK.

Bedrijf a: Batikwerk op katoen.

Tasikmalaja	Batik en stempelen op katoen.
Manondjaja	id.
Singaparna	id.
Karangnoenggal	id.

Bedrijf b t/m f:

Nihil.

GROEP IV : GOUD- EN ZILVERWERK.

Tasikmalaja	Smeden, drijven, vergulden, verzilveren, edelsteenzetting, gebruik van soeasa.
Manondjaja	Smeden, edelsteenzetting, gebruik van soeasa.
Bandjar	Vergulden en verzilveren.
Tjidjoelang	Vergulden en verzilveren, edelsteenzetting, gebruik van soeasa, Berlijnsch zilver.

GROEP V : GEELKOPERWERK.

Nihil.

GROEP VI : ROODKOPERWERK.

Manondjaja	Roodkoperen voorwerpen.
Tjidjoelang	id.

GROEP VII : IJZERWERK.

Bedrijf a: Het smeden van wapens.

Nihil.

Bedrijf b: Het smeden van werktuigen.

Tasikmalaja	Land- en tuinbouwwerktuigen en andere ijzeren voorwerpen.
Tjiawi	id.
Manondjaja	id.
Singaparna	id.
Tjikatomas	Land- en tuinbouwwerktuigen.
Bandjar	Land- en tuinbouwwerktuigen en andere ijzeren voorwerpen.
Pangandaran	Land- en tuinbouwwerktuigen.
Tjidjoelang	Land- en tuinbouwwerktuigen en andere ijzeren voorwerpen.

Bedrijf c, d:

Nihil.

GROEP VIII : BLIKSLAGERIJ.

Bedrijf a: Huishoudelijke artikelen.

Huishoudelijke artikelen.

Tasikmaja	id.
Tjiawi	id.
Manondjaja	id.
Singaparna	id.
Tjikatomas	id.
Bandjar	id.
Pangandaran	id.
Tjidjoelang	id.

Bedrijf b. Nokversierwerk.

Nihil.

GROEP IX : HOUTWERK.

Bedrijf a: Meubels.

Meubels.

Tasikmalaja	id.
Manondjaja	id.
Karangnoenggal	id.
Tjikatomas	id.
Tjidjoelang	id.

Bedrijf b: Vervoermiddelen.

Rij- en voertuigen en wielen.
id.

Tasikmalaja
Tjidjoelang

Bedrijf c: Huisonderdeelen.

Nihil.

Bedrijf d: Huishoudelijke artikelen.

Huishoudelijke artikelen.
Rijstscheppers.
Rijstscheppers en klompen.
Rijstscheppers.
Rijstscheppers en klompen.
id.

Tasikmalaja
Manondjaja
Singaparna
Karangnoenggal
Tjikatomas
Tjidjoelang

Bedrijf e: Snijwerk.

Versierd klein houtsnijwerk.

Tjikatomas

Bedrijf f. Houtdraaiwerk enz.

Nihil.

Bedrijf g: Wajangfiguren.

Wajang golèk.

Tasikmalaja

Bedrijf h t/m j:

Nihil.

GROEP X : KLAPPERDOPWERK.

Tjikatomas	Klapperdopwerk.
Tjidjoelang	id.

GROEP XI : BAMBOEWERK.

Bedrijf a: Meubels.

Manondjaja	Meubels.
Tjidjoelang	id.

Bedrijf b: Wanden.

Nihil.

Bedrijf c: Pajoengs.

Tasikmalaja	Pajoengs.
Manondjaja	id.

Bedrijf d: Huishoudelijke voorwerpen.

Tasikmalaja	Huishoudelijke voorwerpen.
Manondjaja	id.
Singaparna	id.
Tjikatomas	Vogelkooien.
Tjidjoelang	Vogelkooien en spaarkokers.

Bedrijf e: Bamboewerk.

Tjidjoelang	Bamboe-brandwerk.
-------------	-------------------

GROEP XII : LEDERWERK.

Bedrijf a: Tuigen en schoeisel.

Tasikmalaja	Paardentuig, banden, riemen, schoenen, sloffen, troempahs.
-------------	--

Bedrijf b: Wajangfiguren.

Pangandaran	Wajang koelit.
-------------	----------------

Bedrijf c: Voorwerpen van geprepareerde huiden.

Tasikmalaja	Voorwerpen van geprepareerde huiden.
-------------	--------------------------------------

Bedrijf d: Leerlooierij.

Nihil.

GROEP XIII : HOORNWERK.

Tasikmalaja
Manondjaja

Hoorn.
Hoorn, been.

GROEP XIV : STEENBEWERKING.

Bedrijf a: Deelen voor bouwwerken.

Tasikmalaja
Manondjaja
Karangnoenggal

Neuten.
id.
id.

Bedrijf b: Huishoudelijke artikelen.

Tasikmalaja
Manondjaja

Wrijfsteen.
Wrijfsteen en potten.

Bedrijf c: Beeldhouwerij.

Manondjaja
Tjidjoelang

Grafpalen.
id.

GROEP XV : AARDEWERK.

Tasikmalaja

Onversierd aardewerk.

GROEP XVI : STEEN- EN PANNENBAKKERIJ.

Bedrijf a: Baksteen.

Tasikmalaja
Tjiawi
Manondjaja
Tjikatomas
Bandjar

Het vormen en bakken van baksteen.
id.
id.
id.
id.

Bedrijf b: Gewone dakpannen.

Tasikmalaja
Tjiawi
Manondjaja
Karangnoenggal
Tjikatomas

Het vormen en bakken van gewone dakpannen.
id.
id.
id.
id.

Bedrijf c, d:

Nihil.

GROEP XVII : KALKBRANDERIJ.

Tasikmalaja	Het branden van kalk.
Manondjaja	id.
Karangnoenggal	id.
Tjikatomas	id.
Bandjar	id.
Pangandaran	id.
Tjidjoelang	id.

GROEP XVIII : HET MAKEN VAN CONSERVEN.

Manondjaja	Manisans, pisang salé.
Karangnoenggal	Pisang salé, siropen, manisans, dodol.
Bandjar	Pisang salé.
Pangandaran	id.
Tjidjoelang	Manisans, pisang salé, dodol, tamarindekoekjes.

GROEP XIX : SUIKERBEREIDING.

Tjiawi	Goela arèn
Manondjaja	id.
Singaparna	id.
Karangnoenggal	id.
Tjikatomas	Goela kelapa, goela arèn.
Bandjar	id.
Pangandaran	id.
Tjidjoelang	id.

GROEP XX : MEELBEREIDING.

Manondjaja	Meelsoorten.
Singaparna	id.
Tjikatomas	id.
Bandjar	id.
Tjidjoelang	id.

GROEP XXI : OLIEBEREIDING.

Tasikmalaja	Klapperolie.
Tjiawi	id.
Manondjaja	id.
Karangnoenggal	id.
Tjikatomas	id.
Bandjar	id.
Pangandaran	id.
Tjidjoelang	id.

GROEP XXII : BEREIDING VAN AETHERISCHE OLIE ENZ.

Tasikmalaja	Aetherische oliën
Tjikatomas	id.
Tjidjoelang	Geneeskruiden.

GROEP XXIII : VERVAARDIGING VAN SIGAREN EN SIGARETTEN.

Nihil.

GROEP XXIV : SNUISTERIJEN EN SPEELGOED.

Tasikmalaja	Speelgoed, snuisterijen van blik, kunstbloemen.
Singaparna	Kunstbloemen.

GROEP XXV : DRUKKERIJ EN BINDERIJ.

Tasikmalaja	Boekdrukken en -binden.
-------------	-------------------------

GROEP XXVI : KLEER-, MUTSEN- EN MATRASMAKERIJ.

Tasikmalaja	Kleeren, kopjahs, mutsen, enz.
Tjiawi	id.
Manondjaja	Kleeren.
Singaparna	Mutsen.
Karangnoenggal	Kleeren, matrassen.
Bandjar	Kleeren.
Tjidjoelang	Kleeren, matrassen.

TOONEEL, DANS EN MUZIEK OP BALI

door

Dr. R. GORIS.

In tegenstelling tot Java, waar de Vorstenlandsche kratons sinds eeuwen richtsnoer en voorbeeld van goeden smaak en van beschaving vormden van heel het eiland, zelfs voor de Soendalanden en Madoera, kan men van een hof- of kraton-kunst op Bali niet spreken.

Mogelijk is de kraton van Gèlgèl en later die van Kloengkoeng, waar de vorsten van Bali woonden, voorheen wel eenigszins toonaangevend geweest.

Thans echter bestaan deze kratons sinds lang niet meer en van toonaangevende kunstbeoefening kan niet gesproken worden. Twee omstandigheden hebben zulks onder meer in de hand gewerkt, nog lang vóór onze verovering van Bali een einde maakte aan de Kloengkoengsche dynastie.

In de eerste plaats het feit, dat Kloengkoeng en vroeger Gèlgèl nimmer een absolute macht hadden over de in naam aan hen ondergeschikte Groot-Poenggawa's (de voorouders der huidige Regenten) en dezen steeds een groote mate van zelfstandigheid en onafhankelijkheid behielden.

Voorts de eigenaardige structuur van heel het Balische volksleven, waarin de desa hare autonome zelfstandigheid in veel hooger mate wist te behouden en te bewaren dan op Java, met name in de Vorstenlanden.

Op deze wijze was er reeds historisch veel minder kans op één kunstcentrum dan op Java het geval was en is. Het optreden van ons Bestuur op Bali heeft in dezelfde richting nog verder doorgewerkt.

Wij zien nu dan ook op Bali overal kunstgezelschappen. De voor Bali karakteristieke trek van vereenigingen (sekaha) te maken, komt ook hier weer duidelijk uit.

Een groepje kunstzinnige lieden sluiten zich aaneen tot een dans-, tooneel- of muziekgezelschap. Zij spelen voor ieder die hen uitnoodigt tegen betaling, en bij groo-

teren afstand tegen vergoeding van reis-eventueel verblijfkosten.

De verblijfkosten kunnen ook „in natura” betaald worden, d. w. z. een feest vierende particulier dan wel vereeniging kan hen in eigen huis logies verleen.

De opbrengst der uitvoeringen komt in de vereenigingskas, waaruit alle onkosten (kleeding, instrumenten, enz.) bestreden worden.

Vaak gaan zulke vereenigingen weer uiteen, hetzij door overlijden of vertrek van een of eenige der beste spelers, hetzij door gebrek aan aanvraag, dus dientengevolge aan kasmiddelen.

Pas beginnende vereenigingen vragen een leeraar om over te komen voor onder-richt; deze leeraars worden door de vereeniging goed betaald.

Het aantal kunstuitingen op Bali is talrijk.

§ 1. Tooneel en Dans.

1. *Barongspel*, een vertooning van een monsterdier (barong) gedragen door twee mannen, die op hun hoofd torsen een langharig lichaam, versierd met groote vergulde pantsers, bedekt met spiegeltjes en uit leer geknipte ornamenten. Het dier is een reusachtig fabeldier, meestal een leeuw (barong kètèt), soms een everzwijn (b. bangkoeng of b. bangkal) of tijger (b. matjan). De muzikale begeleiding bestaat bij de barong kètèt uit het orkest palèngan of pabarongan, waarvan de gendèr tëlolas (zie beneden, § 3 Muziek) het hoofdinstrument is.

Het barong-dier zelf is nog steeds een zeer vereerd en gevreesd voorwerp; de echte Baliërs spreken dan ook nooit van barong, maar van djëro gëdé; het water, dat men over zijn baard heeft laten lopen, geldt als een magisch krachtig geneesmiddel

(asoean djëro gëdé) ; hij ontvangt regelmatig offers. Zijn aanwezigheid weert booze invloeden. Als men wil, kan men de barong witte tegenover de rangda (zie Tjalon arang) zwarte magie noemen. Dit blijkt vooral uit het samenspel van beide, doch de rangda (tooverheks) kan ook zelfstandig optreden in een spel,

2. *Tjalonarang* geheeten. Dit spel dient oorspronkelijk om booze invloeden, die aan Tjalon arang, dat is de naam van de tooverkol, worden toegeschreven te verdrijven. Ook nu nog wordt het aldus met magische bedoeling opgevoerd. Doch het kan ook zonder zulke godsdienstige bedoeling opgevoerd worden. De stof is ontleend aan historische gebeurtenissen onder Koning Erlangga (begin 11e eeuw onzer jaartelling). De muzikale begeleiding is evenals bij het barong-spel de palègongan. Goede gezelschappen zijn thans ¹⁾: Kapal, Soekawati, Batoean, Blahbatoeh.

3. Vaak in verbinding met barong geeft men *djaoek*, doch dit kan ook zelfstandig opgevoerd worden. Het is een maskerspel, waarbij de kleeding zich speciaal kenmerkt door de dans-kronen, die zeer sterk aan de Siameesche kronen herinneren. De keuze van de stof is zeer vrij ; de maskers hebben geen vaste waarde voor een bepaalde rol. De muziek is weer de palègongan.

4. Een ander masker-spel is de *topèng* (de maskers zelf heeten *tapël*) ; de stof vormen historische romans uit den lateren Madjapait- en Gèlgeltijd ; het aantal spelers bedraagt hoogstens zes, die tot dertig of meer rollen moeten uitbeelden, hetgeen een groote kunstvaardigheid vereischt ; de hoofdpersonen spreken niet ; slechts de bedienden (*parëkan*) geven door onderlinge gesprekken den begeleidenden text. Was de *djaoek* meer een dansspel, de *topèng* is veel meer tooneel. De muzikale begeleiding is de gong gëdé (zie beneden, § 3 Muziek). Goede *topèng*-gezelschappen zijn thans ¹⁾ :

Batoean, Soekawati, Gianjar, Marga, Kabakaba.

5. *Lègong* is een dansspel van één tot drie meisjes, die ook mannenrollen vervullen. Zij spelen zwijgend, terwijl de uitleggende text gereciteerd wordt door een man, die niet meespeelt. De muziek is de gamèlan palègongan. Goede vereenigingen zijn thans : Saba, Bëdoeloe, Këdaton, Kapal, Sajan.

6. *Djogèd* wordt altijd in twee fasen opgevoerd : in de eerste phase danst één meisje een gecomprimeerde lègong-dans (ook met lègong-melodieën, echter met ander orkest), in de tweede phase danst zij met mannen uit het publiek (*ngibing*), dus overeenkomstig de Javaansche *ronggèng*. De muzikale begeleiding is de gamèlan *padjogèdan*, die zich onderscheidt, doordat alle instrumenten van bamboe zijn. De tweede phase draagt in het Tabanansche nog andere namen, nl. *adar* of *olèg*.

7. Overeenkomst met de *djogèd* (altijd met één meisje) vertoont de *gandroeng*-dans van één jongen, die als meisje is verkleed. Ook hierbij komt het *ngibing* (meedoen door mannen uit het publiek) voor. Op Lombok en in Java's Oosthoek zien wij het merkwaardige verschijnsel van *gandroeng*-meisjes.

8. De *gamboeh* wordt meestal door mannen gespeeld, die zelf hun rollen reciteeren. De stof vormen verhalen uit de *Malatcyclus* (Jav. *Pandji*). Het orkest heet de gamèlan *gamboeh* en onderscheidt zich door twee groote soelings (fluiten van ± 1 M. lang) en een *rëbab* (viool).

9. De *tantri* is een overgangsvorm tusschen *gamboeh* en *ardja*. Het spel wordt opgevoerd door mannen, jongens en meisjes. De oorspronkelijke begeleiding was de gamèlan *gamboeh*, later pas de palègongan.

Zeër verwant aan de *tantri* zijn ook de *tjoepak* en de *basoer*.

1) Er moet met nadruk nogmaals op gewezen worden, dat gezelschappen vaak uiteengaan en dikwijls weer nieuwe gevormd worden, zoodat de gezelschappen, die thans goed

of beroemd zijn een vorig jaar wellicht nog niet bestonden, en mogelijk over een jaar weer verdwenen zijn.

10. *Ardja* wordt gedanst door meisjes en jongens, mannen en vrouwen, die zelf hun rollen reciteeren (evenals bij gamboeh en tantri). De stof is zeer ruim: epische verhalen (bv. *Salya*), *Malat*-verhalen (bv. *Pakang raras*), Chineesche verhalen (*Sam-pik*, *Toean Wé* e.a.), echt Balische verhalen (bv. *Djajaprana*). De muzikale begeleiding (*gamēlan ardja*) bestaat, behalve uit de gewone instrumenten zooals: twee goepëk (kleine trom), tjèngtjèng (kleine koperen bekkens), soeling (kleine fluit), ook nog uit twee bamboe-instrumenten (*gagoentangan*).

11. *Parwa* is een tooneeluitvoering, waarvan de stof is ontleend aan de (*Hindoe*-) epische verhalen, voornamelijk *Bhārata-yuddha* en *Arjuna-wiwāha*. Meestal door mannen gespeeld, daar de opvoering kennis vereischt van het technische reciet van oude verhalen (*bēbasan*).

12. Nauw verwant aan *Parwa* is *Wajang wong*, waarbij echter uitsluitend *Rāmāyaṇa*-stof gegeven wordt.

De muzikale begeleiding van *Parwa* is de *gamēlan wajang*, zich kenmerkend door twee (of vier) gëndèr *wajang*; die van *wajang wong* is dezelfde, maar bovendien nog trommen, slaginstrumenten en een kleine gong, genaamd *kēmpoer*.

13. Bij godsdienstige feesten wordt de *baris*, een krijgdsans opgevoerd. Men onderscheidt 16 soorten van *baris*. Bij tempelfeesten wordt, vooral in de bergstreken, een of andere *baris* opgevoerd.

De *baris-gédé* (met lange lansen) speelt men vaak bij lijkverbrandingen. De meeste gewone *baris* is een krijgdsans, echter met ingevlochten verhaal. Deze vorm van *baris* is thans in Zuid Bali de meest populaire van alle mannen-dansen. Het orkest bestaat voornamelijk uit: vier *rèjong* (koperen slaginstrumenten), twee groote *këndang* (trommen), en een of twee gong. Er komen ook andere orkest-samenstellingen bij voor.

14. Een nieuwe dansuiting is de *djangèr*, uitgevoerd door jongens en meisjes in carré gezeten, met een leider (*dāg*) in het midden. Het spel doet denken aan de *sadati*-opvoe-

ringen in Atjeh, die echter uitsluitend door jongens gespeeld worden. Sommigen meenen, dat de *djangèr* van elders ingevoerd zou zijn. M.i. gaat het terug op de oude, religieuze trance-dansen. Het is thans echter geheel uit de religieuze sfeer losgeraakt en is van alle Balische tooneel-uitingen het meest geneigd nieuwe elementen in zich op te nemen. De moderne *djangèr*-opvoeringen zijn te vergelijken met onze revues. Als acten of entre-acten worden soms krontjong-uitvoeringen, soms stamboel-scènes ingelascht.

15. De *Wajang koelit* is op Bali ook bekend. De stof omvat den *Pāṇḍawa*-cyclus, soms ook, zooals vooral op Lombok, *Pandji*-verhalen. De Javaansche onderscheidingen in w. poerwa, w. gëdog, w. klitik en w. golèk zijn op Bali onbekend. Hoewel dus altijd dezelfde platte leeren *wajangfiguren* gebruikt wordt, maakt men wel de onderscheiding: w. poerwa, w. *rāmāyaṇa*, w. gamboeh, doch slechts naar de opgevoerde stof.

16. *Barong landoeng* is een reusachtige pop (ongeveer 2.50 M. hoog) met een beweegbaren houten kop, welke op een romp van vlechtwerk rust (*krandjang*). Gewoonlijk beschikt een *barong landoeng*-gezelschap over twee poppen, die een man en een vrouw voorstellen. Het orkest heet *gamelan batèl*, de hoofdinstrumenten zijn een fluit en kleine slaginstrumenten.

§ 2. Tempel- en offerdansen.

Als religieuze „dans”, vaak in een tempel opgevoerd, doch ook wel daarbuiten, gelden de *sanghyang* (of *sangiang*). Dit is een trance-dans, waarvan verschillende soorten voorkomen, zooals *sanghyang dēdari* (van Sanskrit *widyādhari* = hemelnimf), *sanghyang djaran* (met een klein paardje). Door het zich eindeloos herhalend monotone gezang van de omzittenden en door het opsnuiven van wierook raakt de persoon in trance. Eenmaal in trance, is hij (of zij) immuun voor gewone indrukken, loopt bv. over rood-gloeiende kolen, en derg.

Een andere vorm van sanghyang is die van mannen en jongens in een kring; hier bij leiden ook monotone zang, wilde uitroepen in het massaal-rhythmische de gezamenlijke bewegingen tot vervoering, die bij voortzetting trance wordt ¹⁾).

In de tempels ²⁾ wordt soms door vrouwen met de offers gedanst, d.w.z. deze worden dansende den goden aangeboden (mèndèt); ook dansen wel meisjes in een rij (rědjang); bekend zijn ook de krisdansen en lamsdansen. Bij de krisdansen (Noord Bali: ngoerėk; Zuid Bali: ngoenjing) steekt de in trance geraakte man zich de kris in de borst; bij de lamsdansen werpt de man de lans bv. op een dak van een tempelgebouwtje en vangt dan de langs het dak neerglijdende lans met de borst op.

Deze beknopte opgave van de verschillende dansen op Bali is verre van volledig. Er bestaan wel minstens zeventig soorten van dans en tooneel. In dit algemeen overzicht is slechts een indruk gegeven van de zeer groote verscheidenheid der Balische kunst op dit gebied.

Laten wij thans overgaan tot enkele opmerkingen over de muziek.

§ 3. Muziek.

Een overzicht te geven van alle Balische orkesten en hun eigen samenstelling is uitgesloten in een samenvattend artikel als hier gegeven wordt. Hen, wie meer willen weten van de verschillende instrumenten en in het algemeen van Balische muziek, verwijs ik naar de werken van den heer Mr. J. Kunst, met name zijn werk Toonkunst op Bali (deel I, uitgave Kon. Bat. Gen. v. K. en W. 1925; deel II verschenen in TBG, deel 65, afl. 3).

Het zij hier verder vermeld, dat er van de Balische muziek-uitvoeringen verschillende gramafoonplaten gemaakt zijn. Voorts wordt thans door den heer Walter Spies en

in den laatsten tijd ook door den heer MacPhee, Balische muziek omgewerkt in Europeesch notenschrift.

Hebben wij hierboven bij de verschillende dans- en tooneeluitingen telkens aan-gegeven, welke muzikale begeleiding zij hebben, thans zullen wij enkele der voornaamste orkest-samenstellingen noemen, waarbij de muziek als zelfstandige (dus niet begeleidende) kunst optreedt.

Dit zijn:

1. *gong gědé* (de Baliërs zeggen niet gamėlan gědé). Dit is de meest volledige orkest-bezetting.

2. *gong kėbiar* (in Noord Bali *gong gěde* genoemd).

3. *gamelan palėgongan*; hierbij ontbreken de trompong en de rėjong; de instrumenten hebben kleinere bladen, het hoofd-instrument is de gėndėr tėloelas. Deze hangt nauw samen met de g. sėmar pagoe-lingan, die echter thans zelden als orkest optreedt.

4. het *angkloeng-orkest*. Het kenmerkende hiervan zijn de angkloeng (bamboe kokers); een gangsa van vier bladen; verder een andere toonschaal (slėndro).

5. *gambang*: hoofdinstrumenten 2 gangsa's (koperen platen), 4 gangsa's van bamboe. (In Zuid Bali soms nog andere instrumenten. Wordt bespeeld bij lijkverbrandingen.

6. *gambang saron* met zeven tonige schaal (zie Kunst, o.c. p. 85, 90).

7. *gambang saloending* in enkele bergdesa's.

8. *gendėr wajang*, bespeeld (behalve bij wajangvertooningen) bij lijkverbrandingen.

Over heel Bali wordt nog steeds *gong* (Jav. gamėlan) gespeeld. De beste huidige orkest-gezelschappen zijn wat betreft *gong kėbiar* dat van Belaloean (bij Dėnpasar), en van Ring Dikit (West Boelėlėng),

1) Zie hierover Walter Spies in TBG, deel 65 p. 454—458.

2) Zie verder Dr. R. Goris in Mededeelingen Kirtya Liefcrinck van der Tuuk, aflevering 2 p. 33—37 (Een odalan van de poetra dalėm te Galiran).

Mengoewi, Tabanan, Sĕlat (Karangasĕm).

Het vroeger uitstekende orkest van Boesoeng Bioe (West Boelĕlĕng) laat zich thans niet meer als zoodanig kennen.

Uit Oost Boelĕlĕng zijn de orkesten van Djagaraga en Bĕbĕtin zeer goed. De oorsprong van de gong kĕbiar is uit Boelĕlĕng (Noord Bali), doch thans heeft heel Zuid Bali ook zulke gezelschappen, waarbij het merkwaardige verschijnsel zich voorgedaan heeft, dat Noord Bali sneller, Zuid Bali fijner speelt.

De beste gĕndĕr wajang zijn thans die van Koeta (ten Z. van Dĕnpasar) en Mas (district Oeboed, Gianjar). Vroeger was de angkloeng van Sidan de beste. Thans is er geen bijzonder uitstekende angkloeng. Men mag zeggen dat de muziek- en danskunst in Zuid Bali meer bloeit dan in Noord Bali (Boelĕlĕng).

Vroeger was het in Boelĕlĕng gewoonte dat op ieder toempĕk (35 dagen) de met de n Controleur vergaderde districtshoofden (poenggawa's) beurtelings hun tooneel-gezelschap meebrachten, hetgeen een groote stimulans voor de kunstenaars was. Dit is helaas afgeschaft, omdat een der districts-hoofden in plaats van een tooneelgezelschap zich bezuinigde tot een wajang-uitvoering. Een algemeen gevoeld bezwaar is, dat tijdens de Balische periode alle kunstenaars vrij van verschillende belastingen waren. Het Gou-vernement was van dezen toestand niet vol-doende op de hoogte gebracht, zoodat ook alle kunstenaars als gewone ingezetenen belast werden. Een herstel van den ouden toestand, waarbij de kunstenaar beschermd cq. vrijgesteld werden van bepaalde lasten (belastingen), zou zeker hernieuwde op-bloei van de kunst tengevolge hebben.

TEGALSCH E VISSCHERS

door

J. W. VAN DAPPEREN.

De Tegalsche visschers, in 't algemeen de zeelieden uit die plaats en naaste omgeving, zijn reeds eeuwen in W.-Java niet onopgemerkt gebleven. Al spreken geen Inlandsche bronnen over hen, al is er ook niets in eenige overlevering gespaard, zoo is uit de bewaardgebleven bescheiden en stukken van Nederlandsche zijde de gevolgtrekking te maken, dat zij op de Noordkust van Java telkens een rol hebben gespeeld, al naar de omstandigheden die zich voordeden.

Bij afwisseling visschers, vracht- en kustvaarders, deden zij in den tijd, dat zeeroof op de N. kust een als 't ware dagelijks voorkomend verschijnsel was, ook daaraan mede, begunstigd door de vele kreken en riviertjes die 't land heeft, en gedachtig aan het „in troebel water is 't goed visschen”. Was het soms noodig Tegal als station tot beteugeling der zeerooverij aan te wijzen, dan diende dat, de bestaande, ongeregelde toestanden van dien tijd in aanmerking genomen, zeker niet alleen ter opsporing van roof, gepleegd door lieden van buiten af, dan wel ter verhindering en voorkoming van het optreden van overwalsche vrijbuiters, maar ook wel degelijk om een oog in 't zeil te houden op de bewoners der streek zelf. Het bedrijf was te verlokkelijk.

In den tijd van Mataram werden zij o.a. tijdens Sultan Agoeng mede aangewezen om met hunne prauwen de rijst over te brengen, die noodig was voor de voedselvoorziening van de legers van dien Vorst, die tegen Batavia optrokken. Het aantal prauwen, dat destijds ter plaatse beschikbaar was, was vrij aanzienlijk, want bij 't op last van J. Pzn. Coen verbranden van 't vlek en van de voorraden padi, aldaar opgeslagen, door kommandeur Block Maartenz, den 11den Juli 1629, werden

tegelijkertijd met de 4000 picol padi ook zoo prauwen verbrand.

In de eerste en ook in latere tijden der Compagnie zien wij hen optreden, niet alleen als vrachtaarders op Batavia, maar ook als begeleiders der voor die plaats zoo belangrijke houtvloten. Den grootsten dienst bewezen zij echter aan de V.O.C. als visschers, want gedurende een lange reeks van jaren hebben zij een groot aandeel gehad in de zooveel hoofdbreken kostende voedselvoorziening van de zich telkens uitbreidende hoofdplaats, waarbij visch als volksvoedsel, waarvan de omliggende visschersvestigingen niet voldoende konden aanbrengen, zulk een gewichtig onderdeel was. Als zoodanig was de aandacht van Bestuurderen te Batavia voortdurend in 't bijzonder op hen gevestigd.

Herhaaldelijk werden te hunnen behoeve voordeelige bepalingen gemaakt en schikkingen getroffen, die onder allerlei, dikwijls moeilijke omstandigheden, het ter markt brengen van de vangst te Batavia, voor hen aanlokkelijk moesten maken. Er werden ook aanschrijvingen tot de Hoofden van Tegal gericht om hen te overreden tot grooteren aanvoer.

Uit de bezwaren, daarbij dikwijls door hen te berde gebracht tegen het gaan naar de hoofdstad, blijkt, dat het geen slechte handelslieden waren, en ook, dat zij zich de toespijs bij de rijst niet lieten ontnemen. 't Is niet zoo moeilijk om tusschen de regels door te lezen, dat zij blootstonden aan afpersing en knevelarij van de zijde der pachters van de vischmarkt, ofschoon zij zelf ook niet altijd van verkeerde handelingen tegenover die pachters waren vrij te pleiten. Eenige aanhalingen, o.a. uit 't „Plakkaatboek van Nederlandsch-Indië” kunnen tot verduidelijking van 't bovenstaande dienen.

Zoo lezen wij in deel XII, jaar 1797, tijdens den G. G. P. G. van Overstraten, in de „Conditien voor de pacht van de vischmarkt”, onder artikel 4 „maar die (van andere plaatsen enz.) en Tegal op de kust alhier met hunne versche visch ter markt komen, zullen van iederen rijksdaalder, vier stuivers aan den pachter moeten betalen, zonder dat de pachter van hun iets meerder zal mogen vorderen, op poene van de tien-dubbelde restitutie en verbeurte van vijftig rijksdaalders voor den officier, die de calange zal doen, zoo dikwijls hij zulks zal komen te doen”.

Artikel 8 derzelfde „Conditien” bepaalt nog: „Gelijk ook de pachter de Wètangsche (en andere) visschers, wanneer die middelmatige en kleine visschen met canoos op de markt brengen, niet zal mogen te verkorten, met zijn dienaar heimelijk te ordonneeren, de rotting of stok in 't midden van de cano te zetten, tot een teeken, dat eenlijk de vischen, tot dusverre leggende, opgeveild worden, om door dat middel zich van de overige visschen, buiten kennis der visschers, als dewelke niet beter weten of alle de visschen zijn tegelijk opgeveild, meester te maken”.

Aan 't neergeschrevene nadere beschouwingen nog vast te knopen, is onnoodig; 't geheel is te duidelijk.

Bij 't verlies door bedriegelijke handelingen der pachters geleden, kwam nog dat veroorzaakt door de z.g.n. „anijing ajer”, jongens die bij 't naar binnen brengen der prauwen een flinke hoeveelheid visch stalen, en op eigen houtje, te eigen bate, dien buit verkochten.

Behalve dit alles hadden de visschers ook nog met geldelijke moeilijkheden in engeren zin te kampen, waar uitvoer van contanten, door de omstandigheden geboden, dikwijls, b.v. bij plakkaat 2/9 1795, vernieuwd op 6/17 Maart 1801, niet toegestaan was. De onaangenaamheden, die hieruit voortvloeiden, gaven aanleiding tot het nemen van 't besluit van 18 Augustus 1801, luidende: „Gezien zijnde dat de redenen, waarom, ongeacht het herhaald aanschrijven dezer

regeering, de van Tagal jaarlijks herwaards overkomende visschers, onwillig zijn daar mede te continueeren, en in dit jaar maar weinige daarvan zijn aangekomen, dat zij de van den verkoop van hunne visch overbehouden contanten niet van hier mogen uitvoeren, zoo is goed gevonden en verstaan, de Tagalsche visschers, die van daar herwaards ter vischvangst overkomen, in den aanstaande te permitteeren, de contanten, die zij van hunne vangst overwinnen, van hier te mogen uitvoeren, mits daarvan opgaafdoende aan den Sabandhar”.

Aan een goede oplossing dezer aangelegenheid schijnt echter 't een en ander ontbroken te hebben, en zoo zien zij wederom den 17den September 1802 G. G. J. Siberg nogmaals den Tegalschen visschers vergunning verleen tot uitvoer van contanten, maar nu onder beding, dat zij „de uitgevoerde zilveren munt bij terugkomst ter plaatse den Resident van Tegal vertoonen”.

Al deze genomen maatregelen zullen wel iets ten goede uitgewerkt hebben, maar toch kwam er telkenmale iets te voorschijn dat een geregelden aanvoer belemmerde.

Zoo is dan weder de aanschrijving te verklaren van den 17den Juni 1806 (G. G. A. H. Wiese) aan den Resident van Tegal, om de visschers tot eene „spoedige en talrijke herwaardskomst te animeeren”.

Dat hun gansche bestaan te Batavia nu wellicht ook niet van 't aangenaamste was, en zij bovendien daar tevens door ziekten flink aangetast werden, kan nog 't plakkaat van den 6den Grasmaand 1810 van den G. G. H. W. Daendels bewijzen. Hier leest men: „Uithoofde van de groote schaarsheid aan visch op de bazaar is besloten, o.a. den Prefect van Tegal aan te schrijven en te autoriseeren, om de visschers van zijn prefectuur tot de overkomst naar deze plaats te engageeren, zonder nogtans daartoe eenige andere middelen als die van minnelijke overreding en persuasie te gebruiken, tot dat einde aan hen doende opmerken, dat zij gedurende hun verblijf te Batavia niet meer geëxponeerd behoeven te

zijn aan de ongezonde en geïnfecteerde lucht buiten den boom, noch aan de mishandelingen en knevelarijen van den pachter, dewijl hieromtrent tegenwoordig betere inrichtingen zijn daargesteld, en zij thans kunnen huisvesten op de groote Maronda, vanwaar de galg is weggenomen, en deze plaats weer hersteld wordt evenals voor het jaar 1800".

Na moeilijke tijden op zee als plaats van verstrooiing een ongezonde lagune en een galgenveld, daarbij nog mishandeling en knevelarij. Gezellig was anders, en 't was te begrijpen, dat de trek niet groot was.

De „minnelijke overreding en persuasie" schijnt dan ook niet veel uitgewerkt te hebben, want den 23sten Wintermaand van dat jaar werden wederom „maatregelen ter bevordering van den aanvoer van versche visch te Batavia", genomen. Deze werden vastgelegd in de volgende bewoordingen: „Teneinde de visschers van Tegal te animeeren ter visvangst naar Batavia te vaaren en de vismarkt ter hoofdplaats zooveel mogelijk te voorzien, heeft zijne Excellentie, de maarschalk en Gouverneur Generaal besloten, den landdrost van Tegal te kwalificeeren, om aan ieder der visschers, welke successivelijk ter visvangst vertrekken naar Batavia, uit 's Lands cassa, tegen behoorlijke bewijzen, voor te schieten een somma van 50 Rds zilvergeld, welke bewijzen aan de Generale Directie zullen moeten worden ingezonden, ten einde door dezelve de voorgeschotene sommen van den pagter der vismarkt van Batavia weder te incasseeren, die zulks weder met de vissers zal kunnen verrekenen, zonder genot van eenig intrest, hoegenaamd ook".

Is men eenigszins bekend met 't systeem van voorschot geven, en ook met de wijze van handelen in latere tijden door de visschers bij 't terugbetalen van genoten voorschotten toegepast (zij verdwenen dan, met prauwen en voorschotten, voor zeer langen tijd naar andere plaatsen), dan is 't niet moeilijk, om zich een voorstelling te maken, van hetgeen te Batavia van een regeling als boven aangegeven, waarbij

voor beide partijen een weg tot allerlei knoeierij geopend was, de gevolgen zijn geweest. De getoonde welwillendheid zal een uitwerking hebben gehad, tegengesteld aan hetgeen ervan verwacht werd.

Na 1811 hoort men dan ook van de Tegalsche visschers met betrekking tot Batavia weinig meer. Gedeeltelijk zal dat moeten toegeschreven worden aan de plaats gehad hebbende veranderingen in Bestuur, maar men mag wel aannemen, dat men op die plaats tenslotte machteloos stond tegenover de visschers, en niet meer wist welken weg bewandeld moest worden om hen te noodzaken hunne verplichtingen na te komen, dan wel hen ter markte te trekken.

Weet men van de vracht en kustvaart vóór het jaar 1600, wat betreft het Tegalsche zeevolk, zoo goed als niets af, aangenomen mag wel worden, dat, gunstig als de plaats was gelegen, het op de een of andere wijze aan 't algemeen handelsverkeer in den archipel heeft deelgenomen. Na 1600 zijn er sporen van vrachtaart overgebleven. Doch, gegeven 't optreden der V. O. C., waar allerlei bepalingen gemaakt werden in verband met het monopolie van den handel, strenge straffen ook gesteld waren op het ontduiken daarvan, en allerlei belemmeringen aan den vrijen handel in den weg werden gelegd, kan zij van geen beteekenis geweest zijn. De scheepjes voeren dan ook in de 17e en 18e eeuw ongeveer alle in dienst der Cie als kustvaarders, voor 't vervoer van rijst in hoofdzaak, en ook met Javaansche suiker, klappers en dergelijke op Batavia. Herhaaldelijk leest men van vaststelling van prijzen voor dat werk.

Kwam er in den tijd van Raffles voor korten tijd op de kleinere plaatsen eenige opleving in de Inlandsche scheepvaart, zoo kon deze zich toch niet meer herstellen. Het vervoer kwam in handen, eerst van Arabieren en Chineezers, en in latere jaren in die der opgerichte prauwenveeren, die wel geheel doodend werden voor Inlandschen ondernemingsgeest.

Ook op Tegal was tenslotte van toepassing hetgeen de heer G. P. Rouffaer in

I. Tegal: Majangprauwen. Versiering aan bamboe „Kontjer” van agel.

II. Tegal: $\frac{3}{2}$ Konting.

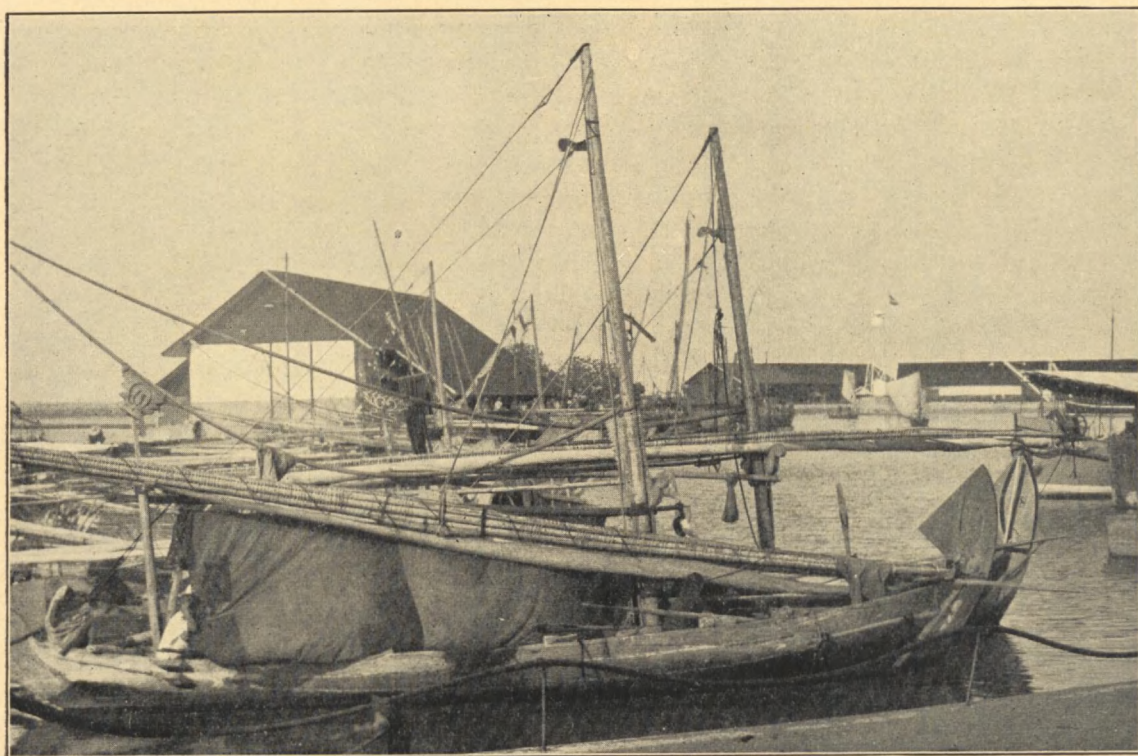
V. Djoekoeng, verankerd met uitlegger.

VI. Typen van Tegalsche visschers.

III. Tegal: Djoekoeng.

IV. Tegal: Majangprauw met drogende djaboernetten. Op den achtergrond binnenkomende djoekoengs. Vuurtoren met blauwe vlag (hooge zee). Links vischmarkt.

De voornaamste industrieën der Inlandsche bewoners van Java en Madoera (1904) neerschreef: „Eigen scheepvaart der Javanen is dood”.

Kon, onder de veranderde toestanden nu, een groot gedeelte van 't Tegalsche zeevolk, ter plaatse zelf een bestaan vinden bij de in vreemde handen gekomen scheepvaart, had dit zelfs voor velen iets aantrekkelijks, daar alle persoonlijke risico opgeheven werd, zoo is het echter niet te verwonderen, dat een ander gedeelte, vol goeden moed, aan 't sinds eeuwen geliefde visschersbedrijf getrouw bleef en tot op heden is gebleven. Of echter hier van kracht is, hetgeen in de „Samenvatting van 't onderzoek der mindere-welvaart-commissie” over de vischvangst op Java geschreven werd, nl. dat „zij nog altijd een belangrijke bron van inkomsten oplevert voor een groot gedeelte der aan zee gelegen bevolking”, is aan twijfel onderhevig. Voor de Tegalsche visschers moet zeker de beperking gemaakt worden, dat de uitkomst van het bedrijf telkens aan groote schommelingen bloot stond, niettegenstaande belangrijke credietverschaffing en organisatie bij den verkoop der vangsten op coöperatieve basis. Ook het „voor een groot gedeelte der aan zee gelegen bevolking” geldt hier niet.

Op 't oogenblik zijn er nog ongeveer een 100-tal grootere en kleinere vischprouwen en 430 visschers. Daarvan levert de désa Tegalsari 204, Mintaragèn 55, Kraton 21, Panggoeng 43, Kedjambon 10, Dampjak 31, Dinoek 24 en Padahardja 32 lieden, terwijl nog op naam der désa's Pekaoeman, Slèrok en Madjasem onderscheidenlijk 1, 5 en 4 man in 't bedrijf te boek staan. (Volkstelling 1930).

Uit het getal der visschers blijkt, dat zij ten opzichte van de gansche bevolking der afdeeling Tegal (district $\pm$ 95000) slechts een zeer klein gedeelte uitmaken, en alzoo tot de welvaart aldaar betrekkelijk weinig kunnen bijdragen. Voor hen zelven is de arbeid zwaar, dikwijls gevaarlijk en naar verhouding weinig loonend. Ook hier wordt visch duur gekocht.

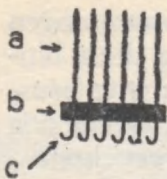
Het grootste gedeelte der besommingen komt in handen van den rustig thuis blijvenden eigenaar der prauw, voor wien beurtelings de leden der bemanning tevens nog huiselijke diensten hebben te verrichten.

Als scheepjes worden bij de vischvangst verschillende typen gebruikt. In de eerste plaats komt de *prahoe majang* in aanmerking, die, in hoofdzaak al naar de netten die zij voert, onderscheiden wordt in de *majang djaring*, *majang djaboer*, en *majang kikis*. Verder heeft men de *prahoe konting* met, en de *prahoe djoekoeng* — kano — zonder zitbanken, de laatste soms met uitleggers. De *majang kikis* heeft naast zich nog de *prahoe kikis dapang*, ook al weer genoemd naar 't soort net dat zij aan boord heeft. Hoe langer hoe meer verdwijnt de *djoekoeng* om plaats te maken voor de grootere *konting*. Het woord *kolèk*, dat men dikwijls in de litteratuur als *prahoe*-naam ziet opgenomen voor Java's Noordkust, is hier niet gebruikelijk.

De *majang djaring*, voor de hooge zee, heeft aan boord als sleep- en treknetten, een *djaring*, een *pètèk*, een *pajang*, waarmee de *bawal*, *tongkol*, *bontor*, *djambrong*, *tjèlik*, *blama*, *banjar*, *sèlar*, *tèros*, *tandjan* en *wahis* gevangen worden, bovendien nog een *djolong*, een sleepnet, voor groote vischen.

Met de *prahoe majang djaboer* vischt men, op de hooge zee, met het *djaboer*-net dan wel met een *djaring tjratjas* op *tèri*, *kawang*, *tèngiri*, *groenoek*, *talang*, *pirik*, *sangkan*, *pèlak*, en *kèting*. Voor 't visschen dichters onder de kust gebruikt men de *majang kikis*, die een dusgenaamd net of wel een *tjoekal* aan boord heeft, waarmee dan op de vangst van *bilis*, *bamban*, *lowang* uitgegaan wordt.

Bij de haaien (*tjoetjoet*)-vangst, onder de kust, gaat men buitengaats met een *konting*, en maakt men deze dieren buit middels lijnen (*tali krawé*), beneden door een hout verbonden, waaraan een 30 tal koperen haken (*pantjing krawé*). De *djoekoeng* dient slechts tot het vangen in ondiep water van tong (*hilat*), *pèh*, rog,

Krawé.

- a. in een gedraai-
de koorden.
- b. hout.
- c. haken.

garnalen, oerang, krabben, *kěpiting* en kreeften (*ra-djoengan*). Op dergelijke plekken in volle zee vischt men met een *kikis dapang*. Verder zijn hier nog aan boord een *pajang potol* en een *tjantrang* (netsoorten).

Aan boord van al de vaartuigen heeft men tevens een schepnet (*djhala*), waarmee men *blanak*, *kěting* en *sěmbilang* kan vangen.

Van de vischsoorten mag hier vermeld worden, dat dikwijls voor jonge exemplaren een eigen benaming dient. Zoo heeft men voor *bawal* 't woord *tiplěk*, voor *pètèk*, *pirik*, voor *manjoeng*, *loendoe*, voor *kakap*, *pělak*, voor *sonjong*, (inktvisch), *plěkoetak* en voor zeer kleine exemplaren, *oenoes*. Bij de krabben heeft men de zeekrab, *kěpiting*, de rivierkrab *lěmbing* en de landkrab *joejoe*. Op zee vangt men nog een klein krabbetje, *ěmpèt* genaamd.

Nieuwe prauwen worden in hoofdzaak te Batang, in de *děsa* Pasohor, te Pemalang of te Pekalongan, in de *děsa* Karangwelang, gebouwd. Ter plaatse zelf wordt een enkele prahoe in de *děsa* Tegalsari op stapel gezet. De bouwers zijn dan steeds mensen van Batang, die groote vaardigheid bezitten in dergelijk werk. Het hout voor de *majang* en *konting* is *djati*, voor de *djoekoengs* gebruikt men *djati*-, *mangga*-, *kěpoh*- (*Sterculia foetida* L) of *albizzia*-hout. (Teg : *arbas*).

Aan de prahoe *majang* en *konting* onderscheidt men als voornaamste deelen de kiel (*loenas*), de voorstevén (*poelangan*), de achterstevén (*dapoer*), het eigenaardig gesneden voor- en achterstuk op de stevens (*linggi*), het roer, een groote spaan (*kěmoe-di*), een mik om 't ingenomen zeil op te doen rusten, altijd versierd (*pěsanggan*), de mast, *tijang*, een paal waar de roerriem aan bevestigd wordt (*soembi*), de plaats waar de visch bewaard wordt (*toetoe* *galar*, ook

wel *pètak djandon*). De groote bamboelat aan 't zeil heet *gading*, en die dwars over 't zeil loopt de *panggiling*. Het anker heet *djangkar*. De versiering met een pop, somwijlen op den voorstevén (*Sěmar*, *Dja-jaséna*) aangebracht, noemt men *poerbaja* of *probaja*.

Voordat nieuwbouw van een prahoe plaats vindt, raadpleegt men eerst, om den gunstigen dag te weten te komen waarop met het werk een aanvang gemaakt kan worden, den *Kijahi* die 't graf bewaakt van *Pangéran Pandjoenan*, in de *děsa* Plangon te Cheribon. 't Bovengenoemde graf wordt in het algemeen bezocht door hen, die in zaken voorspoedig willen zijn. Men offert wat bloemen en wierook.

Op Tegal heeft 't groote offer (*sědėkah*) eerst plaats als de nieuwe prahoe te water wordt gelaten. Van den voorstevén worden de daarop aangebrachte oogen, de wegbaners op zee, dan met gele *borėh*, wit rijstblanketsel (*poepoer*), en *lěnga wangi tjěmpaka* (*tjempakaolie*) bestreken, terwijl de boot zelf een verkoelende medicijn (*djamoené prahoe*), n.m. *sambėtan sari*, bestaande uit fijn gewreven en gestooten *dringo* (kalmus) en *běnglé* (*Zingiber Cassumanar* Rxb.) wordt toegediend. Deze medicijn geeft men ook aan menschen, die *soeměng* (koortsachtig verhit) zijn. Verder hijscht men vlaggen. De *donga-slamět* wordt door den dorpsgeestelijke of een *kjahi* over 't offermaal uitgesproken. Nadat dit offer, bestaande uit 3 *amběng* (schotels van gevlochten bamboe) waarop rijst en toespijs, roode, witte, blauwe, groene en gele pap (*boeboer*), *djoewadah pasar* (soorten van lekkernijen), *kětan* (kleefrijst) met kokosnoot en suiker, *koepat-lěpět* (*kětan* gekookt in een vierkant, plat rond zakje van jong klapperblad (*djanoe*)) ¹⁾, *pisang* en 5 kleuren *sarabi* (rijstmeel-koeken met water) is opgedragen, niet alleen aan *Nabi Chilir* (*Kilir*), een persoonlijkheid uit de ouderwetsch-Moslimsche legenden, beheerscher

1) *Kětan kětoepat* in gevlochten bamboe heet op Tegal: *soempil*; zit 't geheel in *pisangblad*, dan heet het *opis*. *Sarabi* met Jav. suiker heet *tjapěng*; indien gemengd

met *pisang* en suiker: *tjara-bikang*. Is 't meel met water in *pisangblad* gekookt: *kapoer*.

van de winden en alles wat in betrekking staat tot de zee, maar tevens aan Ki en Nji Warëngkëng, de wakers der zee (*djaga laoet*) en aan Ki en Nji Boedoe Basoe ¹⁾, de geesten die de visschen verpersoonlijken, en zoo de wijding der prahoe is afgeloopen, ontvangt deze, evenals een bruid, haar naam. De *djoeragan* (eigenaar), beveelt dan de prahoe in de bescherming van Ki Warëngkëng aan met de woorden: *Kjahi, saniki koela wèstani prahoe koela wèstani-poen: si Bondèt*, (die men als een bruid bij de hand vast houdt; waarmede men als 't ware gearmd loopt), of *si Prëndjak* (die vlug in haar bewegingen is en ook door 't daar-door ontstane geluid over 't water geluk aanbrengt, evenals 't bekende vogeltje door zijn zang heil sticht). Zich daarop wendende tot bouwers, familieleden, bemanning en verdere belangstellenden zegt hij nog: *Sampéjan nêksèni sèdaja*; gij zijt er allen getuigen van.

Gaat de prahoe voor den eersten keer ter vischvangst uit, hetgeen, zooals vanzelf spreekt, veler aandacht heeft, dan zegt in de meeste gevallen de vrouw van den *djoeroe-moedi* (Inlandsch kapitein): *nikoe prahoe koela, sangking angsal katah, oegi kaoel nanggap ronggëng sadintën*, — in geval de prahoe veel visch binnen brengt beloof ik heilig een geheelen dag dansmeiden op te laten treden (een danspartij voor de bemanning).

De bemanning bestaat voor een *prahoe majang* en *djaboer* uit een kapitein-djëmoe-di, tevens roerganger, een *djoeragan banjoe*, de persoon die de visch aan boord verzorgt (*djaga ténđa*), een *djëlaroës*, de man die belast is met de regeling van 't net als dit gevuld met visch aan boord komt en deze uit het net haalt, de *djoeroe batoe*, die belast is met de bediening van het zeil, 8 à 10 matrozen, *bëndéga*, tevens roeiers, in hun geheel *bidah* geheeten en een *pratok*, scheepsjongen, wiens werk in hoofdzaak 't uithoozen van 't water (*sahit*) is dat met de netten binnen boord komt, middels een

korak, een schepper uit de scheede van een klapperblad gemaakt, een zware taak.

Een *prahoe konting* is slechts met drie menschen bemand.

Bij de besomming der vangst ontvangt de *djoeragan* 10, de *djëmoe-di* 3, de *djoeragan banjoe* 2 deelen. De *djëlaroës* en de *djoeroe batoe* ontvangen ieder 1½, de matrozen per hoofd 1 en ook de *pratok* 1 deel. Het geheel der vangst wisselt af van *f* 40 — *f* 10; 't laatste bedrag is tegenwoordig, onder den druk der tijden, wel 't hoogste ongeveer dat gemaakt wordt.

Bij de verdeeling van 't bedrag wordt het niet te verdeelen overschot (*rama*) gebruikt voor den aankoop van benodigdheden aan boord. Het geld (*soelingan*), dat gemaakt wordt door den *pratok* uit achtergebleven visch bij 't schoonmaken van de prahoe, dient voor de aanschaffing van zout en specerij voor 't eten der bemanning.

Het gedeelte der Javazee, dat de Tegal-sche visschers bestrijken, loopt van Cheribon tot Semarang. Noordwaarts gaan zij zoover als de Slamet, zij 't ook zeer klein, zichtbaar blijft. Is deze berg eenmaal uit 't gezicht, dan wenden zij den steven wederom naar de kust. Zooals zij verklaren, durven zij de volle zee niet te bevaren. 's Nachts worden zij geleid door de sterrenbeelden *Lintang woelandjar* ²⁾, *Wëloekoe* (Orion), *Kërti* (Pleiaden), *Koeboek rëngsok* ³⁾, *Kadoet*, *Koekoësan*.

Verlaat een prahoe de haven ter vischvangst en is 't weer goed en gunstig, dan hoort men meestal: *Ki Warëngkëng, Nji Warëngkëng, sing doewé iwak sagalané laoet, soepajaha diparingi along, angsal iwak akèh, soepajaha slamèt, adja ana apa-apa* (Ki en Ni Warëngkëng, heer over alle visschen der zee, moge Gij gunstigen golfs slag geven, opdat wij veel visch krijgen, moge alles goed gaan, en laat er niets (verkeerds) geschieden).

Valt de vangst mede, dan zal de *djëmoe-di* niet nalaten te zeggen: *Kasoehoen Ki Warëngkëng, Ni Warëngkëng* (ik betuig

¹⁾ Zie Tijdschrift Ind. T. L. en Volkenkunde Dl. 45, Wajang Ampoe Dawang.

²⁾ Een der Centauri?

³⁾ Het scheeve huisje: Zuiderkruis.

mijn eerbiedigen dank aan Ki en Ni Warëngkëng.)

Is 't weer slecht, dan zegt men den *tahlil* (in hoofdzaak 't belijdenis-formulier) op, en voegt daaraan toe: *Noehoen slamët, slamët, Kjahi, soepados tërang, Kjahi, slamët andjong darat maning* (wees ons gunstig gezind Kiahi, laat ons weer ergens te land uitkomen). Ter beveiliging op zee heeft men nog aan den achterstevē kleine witte en zwarte vlaggetjes: *tanda*.

Het breien der netten (*djoeré*) is 't werk van mannen en vrouwen. De groote worden gemaakt van *agël*, draad uit de bastvezels van de gëbangpalm (*Corypha umbraculifera* L.), de kleinere uit garen. Het stoppen der netten (*kitëng*) geschiedt meestentijds door vrouwen. Om 't geheel tegen de invloeden van zeewater en weer te versterken heeft herhaalde indompeling in een bad van Soga (*Caesalpinia ferruginea* Desn.) plaats, waardoor de netten een donkerbruine kleur krijgen, bij zwart af.

Als gereedschap bij 't breien gebruikt men *tjoban*, korte stukken bamboe, en bij 't stoppen: *slëran*. Behalve de reeds genoemde heeft men nog als netten de *pajang lahis*, kleinere treknetten.

In de maand Djoemadilakir heeft op Tegal de groote *sëdëkah laoet* plaats. De booten worden versierd, er heeft een gemeenschappelijke maaltijd der visschers plaats en een djoekoeng beladen met vruchten, bloemen en eetwaren, ongeveer alles 't zelfde als bij de boven beschreven *sëdëkah*, wordt in zee geroeid en daar leeg gestort, een offer aan Ki en Ni Warëngkëng en Ki en Ni Boedoe Basoe.

Ter gelegenheid van Bakda koepat wordt de *linggih* van den voorstevē met een bloemensnoer omhangen en heeft er op elke boot afzonderlijk een kleine *sëdëkah*

plaats. Op Djoemahat Kliwon heeft op de boot een wierookoffer plaats.

Het bedelen om visch bij aankomst van een prahoe door arme menschen heet hier: *alang-alang*.

Omtrent Kaki Boedoe Basoe vertelt men op Tegal nog 't volgende: *Satëmënë tijang tani ingkang ngolah pantoen, botën kénging nëda oelam laoet. Oegining siwëg tanëm tëroes doeginé mratak, jën pantoen dërèng lëbët loemboeng, dërèng kénging nëda oelam. Nikoe lërësipoen noeroet tjarijosipoen tijang kina, awit oelam mënika dipoen sëbatakën namënipoen Kaki Boedoe Basoe. Sinarëng mBok Sri sariné wangi, Kaki Boedoe Basoe pëndéké ambëté badëg, amis, mila kasëboet Kaki nikoe satroenë mBok Sri. Oegi tijang ingkang dados sëkti doemoegi saniki botën paring nedi oelam, namoeng nëda sëkoel asrëp, botën dipoen oejahi oetawi tjampoeri oelam, soepados inggal keparëngan loenggoehé oetawi këršanë.*

In vertaling: Menschen die rijst verbouwen mogen eigenlijk geen visch eten, ook van het planten af tot aan het vrucht zetten, ja totdat de rijst in de schuur is gebracht, mag men geen visch eten. Dit is geleerd door de voorouders, omdat visch vereenzelvigd kan worden met Kaki Boedoe Basoe. Terwijl toch de essence van mBok Sri geurig is, is die van Kaki B. B. stinkend, onaangenaam, die Kaki is de vijand van mBok Sri. Ook menschen, die met bovennatuurlijke macht begiftigd zijn, mogen tot op heden geen visch eten, doch slechts eenvoudig rijst, zonder zout of bijvoeging van visch, opdat zij ten spoedigste rang, of 't geen anders gewenscht wordt, zullen verkrijgen.

Oude kentongan. Desa Kedoengdjadjang.

Kentongan met een tijgerkop.

Nieuwe kentongan met „tarif”.

Kentongan met het uiterlijk van een boschspook (gendroewa).

Cocosnootorchestje.

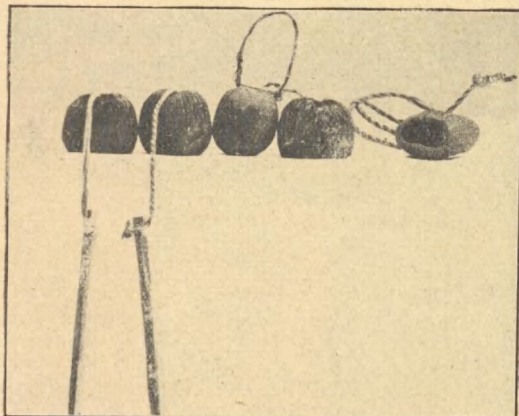
*Kenṭongan te Kebonsari,
(Toempang, Reg. Malang).*

Kenṭongan te Sâlâ.

*Kenṭongan te Litjin,
(Reg. Banjoewangi).*

Palmpitklokken.

Afdempen kenṭongan.

Afdeken kenṭongan.

OMTRENT SPLEETTROMMEN EN VERWANTEN

(Snorrepijperijen 25)

door

J. S. & A. BRANDTS BUYS-VAN ZIJP.

Het staat te vreezen, dat de vriendelijke Lezer er nog niet veel van heeft kunnen bespeuren, maar het is toch wezenlijk waar: We probéeren altijd een zékere ordelijkheid te betrachten bij de rarekiek-met-muziek-vertooning die we hier in dit achtbare en eerzame tijdschrift geven van de Javaansche en aanverwante, factisch gelúid produceerende snørrepijperijen.

En zoo hadden we ook stellig na die regenapcither (No. 22), en die aardcither (No. 23), wel eerst het verdere materiaal afgehaspeld, dat we nog inzake snaren en snaarinstrumenten voorradig hielden, maar er ontbraken enkele slecht misbare photographieën; ook zijn die ons intusschen nog niet geworden.

Dus zal de Lezer wel ten goede willen duiden, dat we voorloopig de organologische relaties ietwat blijven veronachtzamen, en nu — àndere lijnen van geleidelijkheid volgende, namelijk die der ooren-schijnlijke klankverwantschappen, — van de aardcither, met haar getrommelde snaar, en de tamboerijn, met haar getrommelde vel, verder dwalen naar de keŋtongan's e.d., met hun getrommelde corpus; daarbij dus telkens in een andere hoofdafdeeling van het muziekinstrumentenrijk belandend: chordophonen; membranophonen; idio-phonen.

Het kan ons wel spijten, dit nieuwe onderwerp vroeger, al lang van tevoren, te hebben àfgeroomd in zekeren zin, zoodat we nu alshetware zitten met de taptemelk. Want de room, ja de crême de la crême der spleettrommen, dat zijn, naar onzen smaak tenminste, die van *MiddelMadoera*, geŋiven tot het melodieuze orchestje vereenigd dat immers zoo'n wonderlijk, zoo'n vluchtig

luchtig, spattend sprenkelig muziekje maakt ¹⁾.

In *WestMadoera* voegen ze aan hun spleettromorchestje nog andere instrumenten toe: Een geweldenaar van een *schalmei* onder meer. Eígenlijk zijn dat pracht-instrumenten, die inheemsche schalmeien; de *MiddelJavasche* en de *Soendasche* ook; al trachten ze allemaal u met hun tierende felheid de ooren van het hoofd te scheuren. Maar hun ongelooflijk lenige en vitale elan, als van een slang, een tijger, maakt dat ze u tòch verrukken; (of òns tenminste!). Zulke zachte Madoereesche ŋongŋong's echter verdrukt die geweldenaar tot bloot accompagnement, en daar zijn ze te goed voor ²⁾.

Misschién dat nòg ergens anders ter wereld dan in *MiddelMadoera* er éven muzikaal en virtuoos wordt spleettrom gespeeld. En danwel nieteens zóó vreeslijk ver uit de buurt. Achter *NieuwGuinea* nl., op de *Admiraliteitseilanden*, want daar hebben ze óók een orchestje van alleen maar spleettrommen; we weten niet: zes?, of méér ³⁾.

* * *

— We mogen wel een beetje oppassen, overigens: We zijn weer veel te hard aan het aesthetiseeren, schijnt het. Dat die Madoereesche boeren uit het *Pamekasansche* zoo smakelijk, zoo poëtisch en teekenachtig met hun ŋongŋong's musiciéeren, en daar zulke merkwaardig virtuoze dingen op doen, — er worde aan de zeer gevariëerde en uiterst alerte thema's herinnerd, geslagen door twéé man, die elk maar de helft der vier gebruikte tonen tot hun beschikking hebben, en ze dus vaak op een

¹⁾ „Djâwâ”, VIII, „De toonkunst bij de Madoereez-en”, blz. 72 vv.

²⁾ O. c. blz. 172 vv.

³⁾ Dj. V, „Oude klanken”, blz. 23 vv.

dolzinnig lastige manier moeten inschakelen! ¹⁾ — een dusdanig virtuoze muzikaliteit is iets heel plezierigs, ongetwijfeld. Máár, ze mag ons niet doen vergeten dat het eigenlijk gezegd, het móóie musiceeren nu net precies het láátste is waartoe muziek-instrumenten bestemd zijn, ze zeker niet uit het verlangen dáárnaar zijn geboren.

Er bestaat dus veel kans, dat het andere doel waarvoor men hier te lande de spleetrommen in gebruik hoort: berichtgeving, *seinen*, een ouder stadium representeert. Hoewel zulk een pràctisch gebruik toch vast óók niet een óúdste stadium beduidt. Maar dat nu daargelaten.

Wat echter de *keñtongan*'s hier doen als *seininstrumenten*, is vrij primitief. Met „hier” bedoelen we dan nu speciaal Java en Madoera; en door van „primitief” te spreken hebben we vermoedelijk iets onjuists gezegd. Want veel grooter is de kans, dat de eenvoudige signalen, die men er van pleegt te hooren, een rudiment beduiden.

Die conventioneele geluidsseinen zijn niet overal op Java identiek; toch is er nauwelijks verschil tusschen onze eigen opgaven uit Bájálali hier in het gewest Soerákartá ²⁾, en die van den heer D. H. Meyer, uit Loemadjang, dus diep uit den Oosthoek van Java ³⁾. Zoo stemmen overeen de herhaalde groepen van vijf gelijke slagen voor: veediefstal (of -vermissing). Id. id. van drie slagen voor: brand. Desgelijks van twee voor: diefstal. En een successie van snelle gelijke slagen (titir) voor: alarm bij handgemeen, geweld, inbraak e.d..

Verschillen zou het sein voor overstroomingen: dáár groepen van vier slagen, híér een voortdurende reeks van gelijkmatige minder vlugge slagen (?). Groepen van vier zouden naar de Bájálalische opgave

straatroof beduiden, waarvoor een apart signaal overigens niet zoozeer onontbeerlijk lijkt. Vermoedelijk heeft onze zegsman zich op dit punt vergist ⁴⁾.

Grooter in ieder geval dan tusschen deze contreien, beide Javaansch, (hoewel Loemadjang een sterken Madoereeschen inslag heeft), bleek het onderscheid met Bándawásá in Besoeki, dus nog verder den Oosthoek in, en thans geheel vermadoereescht al hoeft het verschil niet daar vandaan te komen. In laatste instantie worden ook buiten de Vorstenlanden die seinen door een officieel besluit (voor een residentie?, voor een regentschap?) vastgesteld, althans vastgelegd.

Daar in Bándawásá zouden groepen van vijf slagen als hooger bedoeld, geen veediefstal beduiden doch brand. Veediefstal, (ketjoerijan *chewan*, schrijft onze zegsman in zijn, overigens weinig zuivere, Maleisch), heeft groepen van vier, andere diefstal (ketjoerijan *barang*) groepen van drie. Groepen van twee zouden geen signaalbeteekenis hebben doch zoo-maar door de nachtwachts worden geslagen op hun ronde (patrol), groepen van zes een gevluchten gevangene (*pesakitan lari*) signaleeren.

De „*keñtongan teroesan*”, dus allicht zoo veel als de titir, dient voor het alarm bij overstrooming, rietbrand, aanranding („*kampak*”). Bij brand van een tabak-schuur wordt er óók *keñtongan teroesan* geslagen, maar „*tambah lama tambah pelan*”; dus een continue reeks van slagen maar geleidelijk wijder uiteen, langzamer. (De samensteller van het tabelletje, die eerder de onderscheiden groepen van slagen tenovervloede verbeeld had door, bijvoorbeeld, eerst vier staande streepjes, dan één liggend: d.i. de tusschenpoos, en tenslotte weer vier staande, brengt het

1) Dit procédé is hier te lande niet zonder parallel. Ook bij de Balische réjong's, de eigenaardige halterachtige instrumenten, met twee bonangketels aan de uiteinden van een stang, wordt een zeer levendig viertonig muziekje over twee spelers verdeeld. (Mededeeling van Walter Spiess.)

2) Dj. V, blz. 22.

3) „De kentongan en de veiligheid”, zie „De Ned-

Ind. Politiegids”, XVI, 1932, blz. 106.

4) We zien nader dat de heer Meyer ook de signalen voor Soerákartá heeft gepubliceerd, en wel in zijn opstel „De desapolitie in het Regentschap Sragen (Soerákarta)”; „Kolon. Studiën” 1930, blz. 244. Daar de auteur een pranatan van den Rijksbestuurder citeert, zal het gelijk stellig aan zijn kant zijn en ook hier voor watersnood (dreigende bandjir) een signaal in groepen van vier gelden.

laátstbedoeld signaal in beeld door een reeks van geleidelijk kòrter wordende staande streepjes ; hetgeen eigenlijk beter een diminuendo dan een riterdando kon weergeven.) Van dit sein onderscheiden schijnt een ander, als òproepsein (panggilan) gekenmerkt en omschreven als „kentongan pelan tambah lama tambah ketjil”, dat dus vermoedelijk reeds bij zijn begin langzamer is dan het vorige, en aan het ritenuto een (sterk) diminuendo toevoegt ; (de visuele weergave laat hier de streepjes veel sneller kort worden).

Een, niet zóó secure, notitie uit het Banjoewangische, op haar beurt, geeft voor brand de titirreeks ; voor radja pati, dus manslag, een continue reeks van gelijkmatige, minder vlugge slagen ; voor radja kaja malingan, dus veediefstal, groepen van drie ; voor „radja pati alit (!)” groepen van vijf (?) ; en voorts aangaande groepen van twee denzelfden uitleg als Bândawâsâ.

Van eigenlijk gezegde rhythmeering komt er dus in die signalen totnutoe niets te hooren ; ze beperken zich tot een primitieve groepeeriing.

Daarnaast hebben we dan de laatste twee der Bândawâsâsche seinen, met althans dat ritenuto of diminuendo als schaakeeringselement. Tot hun groep zal men óók nog mogen brengen het sein dat men vaak en overal bij bedehuizen hoort slaan, maar niet uitsluitend daar, en dat hoofdzakelijk een aanmaning tot het gebed schijnt te zijn, maar ook wel als aansporing tot andere bezigheden gebruikt te worden. Het is in wezen een vrij lange reeks van accelerandoslagen, — „eenparig versneld” noemden we die indertijd¹⁾, — met een kort, uit slechts enkele slagen bestaand, enorm stremmend eindritenuto.

Van die Loemadjangsche signalen, vastgelegd op het curieuze „tarif kentongan”, dat men op een der photo's vindt, door den heer Meyer naar kentongan's met tant-soit-peu gebeeldhouwde koppen genomen, — we mogen de cliché's bij ons

stuk gebruiken, waarvoor hier den auteur en de redactie i.q. oprecht dank betuigd zij!, — van die signalen hebben we er één, het laatste, nog niet vermeld. Het dient om wien het aangaat kennis te geven, dat een van de pupillen der naburige landbouwkolonie van Pro Juventute (te Klakah) de beenen genomen heeft. „Landb. lari”, gelijk er, meer kort dan duidelijk, in het „tarif” staat. En de bijbehorende wiskunstige formule, namelijk „1, 2”, die de slagwijze bedoelt voor te schrijven, blijkt bij lange na niet enkelzinnig. Ze zóú kunnen beduiden : een slag (zeg ter waarde van een kwart), gevolgd door een rust (van dezelfde waarde), vervolgens twee slagen (ieder een kwart waard), en tenslotte weer een rust (zelfde waarde) ; deze geheele groep, in totaal 5 kwarten durende, verscheiden keeren te herhalen. Maar ook de volgende solutie schijnt geoorloofd : slag van een kwart, rust van een achtste, slag van een achtste, slag van een kwart, rust van een kwart. En zoo zijn er nog wel meer eenvoudige constructies, die voldoen aan de conditie : een lóssen slag, en een groep van twee slagen tegenover elkander te stellen. Aangezien uitgebroken pro-juventute-jochjes een modern verschijnsel zijn, vermoedden we in het hen betreffende sein aanvankelijk een willekeurig geschapen neologisme, zoodat déze doorbréking van de al te simpel geaarde constructie der kentonganseinen principieel onbelangrijk leek.

Nu wil het geval echter, dat ook Bândawâsâ een sein heeft met niet allemaal gelijke slagen ; totnutoe hebben we het eveneens achtergehouden, maar het is voor bedenkingen als daarnet geopperd, immuun. Immers geldt het volgens de Maleische opgave „beklaian loeka atau mati”, dus : vechterij, met gewonden of dooden. De slagwijze staat beschreven als : kentongan salah (pintjang), jaitoe ampat kali, doewa keras, satoe pelan dan belakang kali keras. Dus : abnormale (manke) tongtongslag, namelijk vier keer, waarvan twee straf, dan een (ver)langzaam(d), en de

¹⁾ Dj. V, blz. 23.

laatste straf. Afbeelden doet hij zoo'n groep van vier slagen door vier staande streepjes, waarvan het 1ste, 2de en 4de gewoon, het 3de echter maar half zoo lang en door een horizontaal boogje verbonden met het 4de, (ook staat er een stip boven). Twee zulke groepjes-van-vier zijn weer door een liggend streepje gescheiden. De waarde (duur) der vier slagen zou succesievelijk kunnen zijn: een kwart, anderhalve kwart, een achtste en een kwart, waarna een rust van een kwart (of b.v. van een halve; tempo vermoedelijk ongeveer 96 kwarten per minuut). Een andere, ook Bândawâsâsche en handschriftelijke, maar niet zeer zekere, mededeeling heeft het over „doengdoeng (?) aloqan” (Jav. ?), dus een sein om hulp te roepen, teekent in het Hollandsch daar toevalig bij aan „heel oud” en omschrijft het als: „vier even lange slagen, daarna, sneller, nog twee”. Het eventueele misverstand van de inheemsche mededeeling die er aan ten grondslag ligt hoeft niet zeer groot geweest te zijn om tot die omschrijving te komen terwijl ze oorspronkelijk geluid heeft: vier (lange) slagen maar (daarvan) de laatste twee vlugger; en dan zou er hetzelfde kunnen bedoeld wezen als in de Maleische omschrijving die we daarnet gegeven hebben.

Hoe ook, er schijnt hier in een niet nieuw kențongansignaal althans iets van rhythmische teekening te zijn. Wel wonderlijk echter dat door volken, vaak zoo verfijnd rhythmmeerend als die hier te lande, — kențangstemmen bijvoorbeeld!, — in die seinen zoo weinig van rhythmische karakteristiek wordt geprofitteerd!

Gegeven de verbluffende simpelheid ¹⁾ van dit signalenstelsel, (en ook de vrij arbitrair lijkende afwijkingen!), hoeft men het denkbeeld dat dit systeem eenvoudig naar behoefte is „bedacht”, opzichzelf niet ongerijmd te achten.

Maar, het Morse-alphabet moge een

vernuftige constructie zijn, en niet slechts voor visueele aflezing doch ook voor „sounderen”, voor afhooren, zeer geschikt, hier in het land en in andere oude landen plegen de dingen toch wel op een andere manier te ontstaan dan in het moderne Westen.

* * *

Een voor leeken bestemd, echter ook voor vaklieden zonder bibliotheek uiterst interessant klein opstel van dr. Siegfried Nadel „Signal- und Geheimsprachen” ²⁾ stelt het vraagstuk, hoe „trommeltalen” ontstaan, naar aanleiding der beroemde acoustische telegraphie in Mid-Afrika ³⁾. De negers zelf, zoo schrijft hij, hebben het in die gevallen over „sprekende trommen”. Weliswaar kennen we uit Afrika ook wat wij echte signalen zouden noemen, waarbij „een aantal slagen van bepaalden duur, volgens een bepaald rythme aaneengeschakeld, — misschien is in veel gevallen ook de toonhoogte een decideerend moment, — samen een signaal vormen. Zoo beteekenen” (wat precies?) „lange, gelijkmatige, doffe slagen het signaal: dood; korte, sneller wordende slagen willen zeggen: oorlog”.

Ziehier dus seinen, precies van dezelfde orde als de kategorie van ononderbroken doórlopende signalen, die we bij de kențonganteekens van de Javanen enz. hebben aangetroffen. „Maar”, zoo gaat Nadel voort, „het schijnt dat zulke signalen slechts praktisch vereenvoudigde en wellicht ge vulgariseerde vormen van een andere, kunstigere, „wèrkelijke” trommel-„praak” beduiden”. Over de omzetting van de woord-taal in die trommel-taal schrijft hij: Dit „hangt samen met een eigenaardigheid van bepaalde primitieve talen; bij deze heeft de toonhoogte waarop een lettergreep, een klinker wordt uitgesproken een beslissenden invloed voor de beteekenis van het woord. Daar komen

¹⁾ Samengestelder zijn echter die, welke ter directie der hofdanses dienen.

²⁾ Zie „Die Woche”, 19 Nov. 1932, blz. 47/V vv..

³⁾ Welontwikkelde „trommeltalen” kennen ook Noordelijk Zuid-Amerika en Melanesië; zie Curt Sachs „Geist und Werden der Musikinstrumente”, Berlin 1929, blz. 47.

dan nog *rhythme*" (dus de quantiteit, de afwisseling van werkelijk lange en korte klanken in de taal) „en *accent*" (dus nadruk, klemtoon) „bij, zoodat het gemakkelijk te begrijpen is dat ieder woord, wat zijn hoofdtrekken aangaat „vertaalbaar" is in muziek". Betreffende de technische middelen der realisatie merkt hij op dat de trommelaar, wanneer hij niet méér dan één trom gebruikt, de afwisseling van toonhoogte, voor de taal geëischt, creëren kan door zijn spleettrom op bepaalde, onderscheiden plaatsen aan te slaan, waar de wand een verschillende dikte heeft. (Men vergelijk de hand-tongtong's der Madoerezen, met de beide randen hunner spleet ongelijk van dikte en dus ook verschillend van toon ¹⁾, al worden die tonen niet voor signalen gebruikt.)

Wat die talen met sterke differentiatie en bepaaldheid der tonale accenten betreft, men weet dat het Chineesch om zijn desbetreffende moeilijkheden berucht is, (of dat nu factisch een „primitieve" taal zij of niet). In sommige Europeesche (Indogermaansche) talen, die (nog ?) een duidelijk muzikaal, melodisch accent hebben zal dit vermoedelijk niet meer (?) de woordbeteekenis determineren. In een taal als de Nederlandsche is de spreekmelodie belangrijk voor de accentuatie van volzinnen in hun geheel en de daardoor geschapen algemeene uitdrukking. (Vraag, bewering, bevel e.d.) En hier te lande bestaan althans groote verschillen in totale melodieusheid, zangerigheid tusschen, bijvoorbeeld, het Soenda'sch en het Javaansch. Wat echter met de nu eenmaal in

de verschillende hier inheemsche talen gegeven spreekmelodie te beginnen ware voor de creatie van geslagen seinen, weten we niet. Maar we willen opmerken, dat indien dat er slechts weinige en eenvoudige hoefden te zijn, aan de melodieusheid der onderhavige taal geen groote eischen zouden gesteld worden.

Overigens schieten ons daar de woorden tebinnen, die door Javáánsche, Sálá-sche, kinderen gehoord werden uit, of geschoven werden onder de, toch rhythmisch weinig gedifferentieerde, en in klankkleur niet zeer gevarieerde, trommelfiguren van den aardcitherspeler ²⁾. Later bleken diezelfde woorden ons ook in het Banjoemassche bij, ander, getrommel te worden te pas gebracht. Vermoedelijk zijn ze dus over een wijd gebied bekend, en dan allerwaarschijnlijkst ook oud. Toch houden we het er voor, dat zeslechts secundair ³⁾ aan de muzikale verschijnselen i.q. zijn ondergeschoven. (Vgl. de mnemotechnische rijmpjes die in het Westen overal onder de militaire signalen zijn gedicht.)

* * *

Dr. N a d e l komt ook over de interessante oude *fluittalen* te spreken. Taalmelodische verschijnselen zijn natuurlijk door oraai, manuaal, of instrumentaal fluiten nog gemakkelijker na te bootsen dan door getrommel. Hij kent het phenomeen van de Kanarische eilanden, van Fernando Po, van de Noord-Afrikaansche Berbervolken ; maar óók uit verschillende streken in de Pacifieke Oceaan, zoodat de Lezer er hier in den Archipel wel eens naar mag

zou kunnen beteekenen, dat de signalen indertijd zijn overgezet uit een ouder stadium der taal.

In het „Zeitschr. für Ethnologie" van 1911 kan men het referaat eener lezing van Rich. Neuhauss over „Kinematogr. und phonogr. Aufnahmen aus Deutsch-Neuguinea" vinden, waaronder stalen van trommeltaal, o.a. een oproep aan een vrouw ter kennisgeving van den dood van haar man. (De man aangeduid door zijn individuele sein, dat zijn persoonlijke dansrhythme blijkt te wezen. De drie overige, niet individuele, elementen van het telegram zijn zooëven meespatieerd.) Het andere voorbeeld betrof de uitnoodiging tot een groot feestmaal met honden- en varkensvleesch. — Dezelfde belangstellingsspheer blijkt uit de Mëntaweische seinen. Zie later.

¹⁾ Dj. VIII, blz. 74. Vgl. ook nog Dj. V, blz. 24 noot.

²⁾ Dj. XII, blz. 63.

³⁾ Hoe complex voor het overige deze verhoudingen kunnen zijn, bewijst een passage in dr. Rud. Pösch's „Beobachtungen über Sprache, Gesänge und Tänze der Monumbo.....", zie de „Mitteil. der Anthropol. Ges. in Wien" 1905, blz. 230 vv. Dat volk, nabij Potsdamhafen op NieuwGuinea, kent ook een trommelseintaal. Iedere volwassen man heeft zijn eigen signaal. Maar nieuwe worden er niet meer gemaakt. Men neemt een oud aan, dat is vrij gekomen door den dood van den vorigen bezitter. Bij die seinen behooren vaak woorden, onder het trommelen gezongen of gesproken. Deels verstaat men de taal dier „teksten", deels niet (meer?). Dit

uit luisteren. Het bekende fluitende lokken van den wind door inheemsche varensgezellen hier te lande (evenals op zeer vele plaatsen elders), durven we er niet goed mee in verband brengen. En óók nog niet, — al constateert Nadel een relatie tusschen zulke fluittalen en andere bij de jacht gebruikte „geheime” talen, de zeer interessante mededeeling van den heer J. Olivier, den bekenden jager, dat bij de jacht in West-Java „het met gespannen lippen blazen op een dunnen, aan beide zijden open bamboe, een soort korten soempitan, blaaspijp, waaruit ook pijltjes of propfen klei als projectiel worden voortgeblazen, voor(komt), mede om signalen te wisselen. Men herkent elkander dan door den voor ieder verschillenden toon”. (Het instrument is technisch blijkbaar een trompet.)

Hoe dit zij, in Holland hebben we een musicus ontmoet, die, geheel onschuldig aan ethnographie, niettemin b.v. naar zijn vrouw placht te fluiten „Pauline waar ben je?”, en dat klonk volmaakt verstaanbaar. (De methode is overigens weinig recommandabel; men kan zich het antwoord van sommige gemoedsstemmingen uit, denken: Fluit je hond, en kom zelf. — Dit natuurlijk parlando e non flautato! Maar het ging dan toch maar, in ons, wèl muzikale, maar niet zeer melodieuze, Hollandsch!).

* * *

Wat echter de trommeltalen betreft, we zouden van die wèlontwikkelde Afrikaansche en andere specimina niet gesproken hebben, als er hier te lande niets van dien aard voorkwam; vermoedelijk is dit echter weldegelijk het geval, mits men dat „hier” niet te eng neemt. In het opstel van dr. Paul Wirz: „Het eiland Sabiroet en zijn bewoners”¹⁾, zijn ook de spleettrommen van dit grootste der Mèntawei-eilanden besproken. We hebben het artikel niet bij de hand, maar daar we

onder onze aantekeningen alléén de photo naar een spleettrommelaar in actie nageschetst, en de notatie van signalen en hun beteekenis gecopieerd vinden, denken we niet, dat de auteur dat materiaal zelf nader in beschouwing genomen heeft.

De afbeelding laat zien, dat de drie, gróóte, trommen, die door den eenen speler bewerkt worden, (ze zijn niet best van elkander te onderscheiden), horizontaal op (of vlak boven) den grond liggen, en door den man niet worden geslágén, doch, met het ruwweg verdikte eind van een stevigen knuppel, loodrecht-neer gestompt of gestampt.

Men behoeft nog volstrekt niet een pansexualist te zijn om het begrijpelijk te achten dat een instrument als dit sterk aan alle mogelijke voorstellingen van vrouwelijkheid is geassocieerd. En het gestooten worden beduidt er een veel „urwüchsigere” behandeling voor dan het slaan, naar prof. Sachs ergens opmerkt. Ook blijkt een nauw contact met de Moeder-Aarde en een horizontale ligging zeker een óúde trek bij spleettrommen²⁾. Zoo valt te verwachten dat die Mèntaweische trommen ook oudere dingen zullen te hóóren geven, dan de Javaansche, die, globaal gesproken, in hun manier van behandeling en hun positie veel minder archaisch hebben. Feitelijk lijkt het stampen in het rijstblok meer op die óúde spleettromstechnieken.

Die Mèntaweische trommen mag men overigens niet, als die Afrikaansche, rekenen onder de wèrkelijk „sprekende”, want de speler kan er blijkbaar niet alles wat hij maar wil mee rondseinen. Dr. Wirz zal de voorkomende signalen wel volledig hebben verzameld. Alleen constateert hij tenslotte, dat verder „iedere oema (huis?) haar bijzonder³⁾ trommelsignaal” heeft, en die signalen zouden dus nog deugdelijk moeten worden nagegaan.

Maar overigens, zoo als ze daar staan opgeteekend, lijken die Mèntaweische

1) Zie „Ned. Ind. oud en nieuw”, XIV, blz. 346.

2) Men vergelijkte „Geist und Werden...”, blz. 40, 44 vv.

3) Vergelijk de eerdere noot aangaande NieuwGuinea.

spleettromphrasen volstrekt niet zeer ver verwijderd van dat eene paradigma van Afrikaansche tromtaal, door dr. Nadel gegeven en blijkbaar ontleend aan een, voor ons ontoegankelijke, publicatie (dan wel aan aantekeningenmateriaal) van den kapitein bij de Engelsche koloniale troepen R. S. Rattray, „den éénigen Europeaan wien het gelukt is door te dringen in het, zorgvuldig verholten, geheim der trommeltaal van de Ashanti's". Alleen gaan die Guineesche Afrikanen te keer op maar twee trommen¹⁾, en naar het schijnt ook maar met twee tonen, en beschikken onze Mëntawe-eilanders over drie trommen en tonen²⁾. Ook heeft het den schijn, dat ginds rusten worden ingeschakeld, tusschen de woorden namelijk, terwijl er hiér geseind wordt in ononderbroken voortlopende rijen slagen, waarbij de drie tonen elkander op bonte manier afwisselen, maar alle slagen vermoedelijk geacht kunnen worden even lang te duren. Trouwens het blijkt ook niet, dat in die, wél onderbroken, Ashantijsche reeksen de noten overigens verschillen in waarde (duur).

Een apart element in die Mëntaweische signalen, afstekende tusschen de rest, waarin anders een toon meest niet meer dan twee maal, slechts zeer zelden drie maal achtereenvolgens voorkomt, zijn de momenten dat er een vrij lange reeks van slagen op een-en-dezelfde trom wordt gegeven, en wel, volgens dr. Wirz, crescendo. We vermoeden evenwel, dat zoo'n slagenrelletje buitendien accelerando verlopen zal. Heelemaal lijkt het toemen in snelheid voor tromseinen een geschiktere techniek dan het aangroeien in

kracht. Immers kunnen de dynamische tegenstellingen nooit zéér groot worden daar ook het relatieve piano factisch nóg sterk moet zijn, omdat een wèrkelijk zwakke toon niet ver genoeg zou „dragen". Maar gemeenlijk zal met het eene toemen wel het andere samengaan. Hoe dit zij, de bedoelde ceelen van slagen op één toon schijnen ons duidelijk verwant aan die continue Javaansche seinreeksen, meer speciaal aan den gebedsoproep. In bepaalde Mëntaweische seinen ontbreken er zelfs de krachtig afsluitende (stremmende?) eindslagen niet bij.

Uit een aantal der signalen, („Vijand verslagen", — „Zeug geslacht of geschoten", — „Beer geslacht of geschoten", — „Mannetjeshert geschoten", — „Hinde geschoten"), zou men meenen met zekerheid te kunnen concluderen, dat zoo'n ééntoonsrelletje ginds steeds wil zeggen: „gedood". Maar tegenover dat vijftal staan dan plotseling twee andere, waarin dat element in dien samenhang blijkt te ontbreken! („Mannetjesaap geschoten", — „Wijfjesaap geschoten"); echter komt het element niét voor waar er niet van een gewelddadigen dood gesproken wordt. (Dus ook niet in „Oude man gestorven".) Iets oorspronkelijks islamietisch, zooals we vroeger gemeend hebben³⁾, zal het aangeduide Javaansche kentongansignaal zeker niet zijn.

Met andere Mëntaweische trommotieven, bepaalde klankensuccessies die in verscheiden signalen wéér keeren, en waaraan men ook een bepáalden zin zou willen toekennen, gaat het net zoo. Soms lijkt iets aardig te passen, en dan ligt er ineens iets dwars. De Lezer moet het zelf ook

1) In ons uittreksel van dr. Nadel's opstel vonden we niet, dat de Ashantijsche trommen veltrommen zijn; maar dat moet onze schuld wezen. Immers E. Torday laat met zijn photo's in de „Illustr. Lond. News" d.d. 14 Juni 1924, geen twijfel. Voor de trommelmuziek of taal hóéft dit trouwens geen wezenlijk verschil te maken. — Sachs, o.c. blz. 47, schrijft voor Suriname een trommeltaal aan spleéttrommen toe. Maar de heer J. Weyne, toentertijd distr. comm. Marowijne, haar vermeld hebbende in de „Haagsche Post" van 28 Febr. 1925, was zoo goed ons nader mede te deelen, dat de Surinaamsche boschnegers op veltrommen seinen. Trouwens, blijkens zijn

artikelje, doen ze dat eveneens doormiddel van hoorns; „maar deze zijn meer voor korte afstanden. Ook hiermede kunnen ze geheele gesprekken voeren". Bij het trommelen geven ze afwisselend lange en korte slagen.

2) Die Ashanti's zouden dus hun gecompliceerde relatzen met opmerkelijk sóbere middelen uittrommelen. Volgens prof. dr. K. Weule „Trommelsprache und Trommelsignale bei den Negeren", zie de „Illustr. Zeit." van 6 Nov. 1924, gebruiken de Doeala's uit Kameroen 4 klanken, volgens Torday, l. c., de Batetela's een Bantoevolk van den MiddelCongo, 6 klanken.

3) Dj. V, blz. 23.

maar eens probeeren; de puzzle is in ieder geval amusant. (Dat derde signaal ware vermoedelijk beter te lezen „Vrouw heeft (kind) gebaard”, dan „Kind (jongen of meisje) geboren.”)

De totale ingewikkeldheid van het geval, en de dooreenmenging van „logische” en „ònlogische” elementen verbiedt stellig, bij dit Mèntaweische complex van spleettrommelarij aan geconstruéerd-zijn te denken. De zaak zooals die daar ligt, duidt ongetwijfeld op, om het maar zoo te zeggen orgánischen groei. En we zouden niet weten, groei waaruit, indien niet uit een taal. Talen plegen immers ook zulke wonderlijke vermengingen van als logisch, wetmatig en illogisch, grillig, aandoende verschijnselen te vertoonen.

Natuurlijk ontgaat ons ten-eenen-male, of er zich, uit het huidige stadium van de taal dáár, en den tegenwoordigen staat dier signalen, nog sporen van een direct verband zouden laten aantoonen, danwel zich althans zou laten concludeeren, wanneer de veronderstelde óverzetting zou kunnen zijn geschied. (De denkbaarheid, dat een volk tromsignalen gebruikt, overgezet uit een heel àndere taal dan die het spreekt, laten we nu maar daar.)

Wat we nog zeggen wilden, ook bij die Mèntaweiers heeft men dus weer de curieuze rhythmisch-indifferentheid der tromsignalen opgemerkt. Zoo’n reeks van allemaal even lange, en alleen maar in klankkleur (en mogelijk ook een weinig in toonhoogte) verschillende tonen, herinnert aan zekere hier te lande voorkomende veltromstemmen. Men hoore b.v. de tamboerijnpartijen bij de evoluties van den Koeboeschen malim, tooverpriester¹⁾; ze verloop in allemaal achtsten; door de stelselmatigheden in de distributie der verschillende nuances, zoodat er bepaalde

accentschemata ontstaan, zijn ze echter toch niet zonder een, bepaalde rhythmén suggereerende, metriek. Die spleettromseinen hebben deze echter natuurlijk niét.

* * *

In het artikel van dr. Nadel werd herinnerd aan het bekende verhaal, dat de inneming van Khartoem door den Madhi (in 1885), nog denzelfden dag bij de negers van Sierra Leone bekend was. Het bericht bleek dus binnen dien tijd over het heele Afrika op-zijn-breedst geseind, en men vraagt zich af, of dat in een trommelvolapük geschied is²⁾, danwel er onderweg translaatbureau’s waren ingeschakeld. Maar hoe imposant die seinpraestaties, zelfs indien er ten opzichte van het concrete voorbeeld overdrijving in het spel is, ongetwijfeld mogen genoemd worden, — gedurende vele eeuwen moeten die Afrikaansche „wilden” verreweg de meerderen van de Westerlingen geweest zijn, wat aangaat de transmissie van tijdingen over grooten afstand, — hun óorsprong zullen de trommeltalen toch niet aan dergelijke practische doelstellingen hebben te danken. Oorspronkelijk zijn de instrumenten in geding stellig *sacrale* werktuigen geweest. Het voorbeeld van trommeltaal bij Nadel is danook een hymnische invocatie, waarin we den geest van den slagstok, den geest van de trom, en voorts „den goddelijken trommelaar” genoemd vinden.

Maar men dient in aanmerking te houden, dat die Ashanti’s immers op veltrommen slaan, en het schijnt, dat over-het-geheel de sacrale binding bij deze taaier, resistenter is gebleken dan bij de spleettrommen.

Zouden er bij de keptongan’s hier te lande nog sporen van over zijn? Misschien

1) Zie het door prof. E. von Hornbostel bewerkte muziekgedeelte in het boek van dr. B. Hagen „Die Orang Kubu auf Sumatra”, 1908.

2) Indertijd noteerden we uit een boek of een opstel van dr. Dempwolff „Ueber aussterbende Völker” (die Eingeborenen der westlichen Inseln in Deutsch-

Neu-Guinea), het volgende: „Ich veranlasste einen Mann ein Sterbesignal (met de groote houten spleettrom) zu trommeln, worauf das ganze Dorf zusammenlief. Der Rhythmus dieses Signals (op de Hermietsgroep) war den Leuten aus Kaiser Wilhelmsland..... unbekannt, während mir aus ihrer Heimat Beispiele erinnerlich sind, dass sie dort auch im fremdsprachlichen Gebiet Signale verstehen”.

vindt men in hun aanwezigheid bij de mesigid's en langgar's en hun gebruik voor de aanmaning tot de „gebeden”, zulk een aanduiding. Voor die Mëntaweiers worden de spleetrommen echter niet als in functie bij bezweringen van geesten of dergelijke praktijken vermeld. Trouwens ook niet op die paar aangaande NieuwGuinea geraadpleegde plaatsen.

Bij nader inzien lijkt het ons echter, dat we de Madoereesche spleetrommen door ze van l'art-pour-l'art-praktijken te beschuldigen toch wel wat hebben belastend. Immers worden de bedoelde orchestjes mogelijk hierendaar voor nachtwachtdiensten maar overigens uitsluitend bij de stierenwedrennen gebruikt, wat gestyliseerde ploegwedstrijden zullen zijn en dan den rang van een, niet-nieuw, landbouwritueel moet hebben.

Omtrent de spleetrommen van Bali is te weinig bekend, ondanks het verdienstelijke opstel van den heer L. C. Heyting¹⁾. Er zijn er daar veel, en het volk stelt ze blijkbaar hoog. D.w.z. het hangt ze, meestal vrij hoog uit den grond, in de bekende speciale paviljoentjes, de z.g. koelkoelhuisjes, die ook wel „balé tegoh”: hooge balé, schijnen te worden genoemd. Of wel, ze komen, nog hooger, te hangen onder een afdakje in oude eerwaarde boomen, zoodat er dan vrij wat geklim noodig is om ze te bereiken.

Slechts zelden ziet men zoo'n Balische

spleetrom alléén hangen; haast altijd huizen er in zoo'n verheven en sierlijk verblijf van twee tot circa vijf, verschillend door het formaat.

Dit deed verwachten dat, zoo er niet meerdere gecombineerd gebruikt werden, ze dan toch ieder een bepaalde taak zouden hebben, geslagen zouden worden bij onderscheiden gelegenheden. Maar, overigens zeer goede, kenners van Bali wisten ons bij ons verblijf daar, over dit vraagstuk nauwelijks iets te vertellen.

Een vriendin van ons, die inlichtingen inwon bij den haar geleidenden vreemdelingengids, een van Bali geboortig Chinees, was fortuinlijker. We laten haar opgaven volgen, precies zooals ze ons bereikten.

Ieder dorp zou tenminste twee koelkoel's hebben. Eén, de „koelkoel bandjar” (gemeente? koelkoel) voor dagelijksch gebruik. De andere, de „koelkoel sekaha” (verenigingskoelkoel) voor het bijeenroepen van de menschen die b.v. zullen gaan oogsten²⁾.

De, door Heyting afgebeelde, hoge toren met koelkoel's te Pametjoetan bij Badoeng, door den gids genoemd „koelkoel pedjenengan Anak Agoeng” (rijksieraadkoelkoel's), zou gemaakt zijn op last van een „radja” van Pametjoetan, die ook aan de vier trommen hun bestemming gaf.

De grootste, de „koelkoel pengandangan”, werd alleen in een huwelijksnacht

1) Dj. VI, blz. 136, „Over Balische houten trommen op wielen (koelkoel)”.

2) Wij zien nader, dat er over spleetrommen op Bali ook iets te vinden is bij Kunst-Goris „Hindoe-Javaansche muziek-instrumenten”, Batavia 1927. Vgl. blz. 70-71: „De bevolking kent de toonhoogte van elk ervan en hoort aan de geslagen rhythmten, wat er gebeurd is of gebeuren moet. Elke désa en elke sekähä, vereniging, heeft zoo haar eigen koelkoel met een vrij gedifferentieerde trommelcode”.

Weten doen we het natuurlijk niet, maar we vermoeden zoo, dat in de passage aangaande de rhythmten dier Balische koelkoel's het niet de eerste der beide auteurs is, die spreekt; althans niet als oorgetuige. Immers dan had hij zich wel nader over het karakter dier rhythmiek uitgelaten; nog waarschijnlijker er over geschreven in „De toonkunst van Bali” (door J. Kunst en C. J. A. Kunst - v. Wely), Batavia 1925. Denkelijk is de bedoelde opmerking dus primair afkomstig van den heer Goris, of van een ander niet-musicus. Maar dan blijft het ook onzeker of die Balische spleetromscinen inder-

daad rhythmisch zijn, of b. v. slechts een samenvatting tot groepen te hooren geven.

Ook Van der Tuuk's Woordenboek kunnen we eerst thans raadplegen.

Wat daarin aangeteekend staat omtrent „atoeloed”, pleit niet voor rhythmische, doch voor „groepeërende” seinen. Er wordt n.l. de volgende omschrijving van gegeven: „één rateling of geroffel op de koelkoelan, zijnde negen snel op elkaar volgende slagen; één roffel duidt verwonding aan, twee: brand, drie: moord of 't gedood worden van een dief”. Men ziet overigens, dat het systeem van groepeeren een ander is, dan het Javaansche.

De Bali betreffende film „Het eiland der demonen” laat een koelkoel slaan terwijl er in den vallenden avond een offerande wordt gebracht. Een wezenlijk verband aan te duiden lag misschien niet in de bedoeling. We telden negen duidelijke slagen; (enkele onduidelijke, na een moment van rust nog te hooren maar niet te zien, laten we buiten rekening). Die negen volgden elkander echter in een zeer rustig tempo; van circa den vijfden slag af versnelde het iets.

van den vorst geslagen. Er lagen dan onder het bed enkele menschen te waken, die op een gegeven moment naar buiten renden en daar die spleetrom lieten slaan. (Kan de naam met het Javaansche „gandang”, zich gedurig of luide doen hooren, samenhangen?) De sexueele symboliek lijkt onmiskenbaar, al willen wij bijmotieven van afweer etc. niet ontkennen.

Twee stuks heetten „koelkoel pengrebegan”. Vroeger was daar 5 dagen vóór Nieuwjaar een parade van de krijgers van den vorst als demonstratie der veiligheid.¹⁾ Een dezer twee trommen zou in tegenstelling tot al de drie andere „de spleet naar achteren gericht” hebben. (Indien „vóór” en „achter” hier gerekend is ten opzichte der situatie van dat hooge koelkoelhuis zelf, dan schijnt die omstandigheid van geen groot belang. Tenzij er gemeend werd, dat het den-andere-kant-uit hangen invloed kon hebben op de richting waarin het geluid zich het best verbreidde. Indien de spleet inderdaad aan de rùgzijde van de tròm mocht gelegen zijn, dan ware dit een interessante afwijking; evenwel alleen te constateeren zoo het instrument een kop en facie had; maar dat blijkt niet. We komen hier echter nog op terug.

De vierde spleetrom noemde de gids „koelkoel kerig-tingkah”. Dit was de eigenlijke alarmtrom om het volk te waarschuwen dat de vijand naderde en dat ze zich wapenen moesten. (De naam schijnt echter eer te duiden op: uitkomen voor gezamenlijke arbeid; Jav.: kerig-gawé.)

Het is vreemd, zoo zelden als we zelf gedurende onze maand-op-Bali de spleetrommen hebben hooren gebruiken. Mogelijk, dat er hierendaar een tijdteeken mee werd gegeven. Iets zweeft ons daarvan wel voor den geest; uit Oeboed. (Dat op Java vaak de kenṭongan, van een onderan bijvoorbeeld, gebruikt wordt om er

gewoon de, Westersche, uren mee te slaan, weet men ongetwijfeld.) Maar overigens hebben we eigenlijk maar drie maal een Balische spleetrom hooren geluid geven.

De eerste keer was bij een Noord-Balisch feest, de Boekakak-ceremonie in Sangsit, waar dr. Goris over heeft geschreven²⁾. Die plechtigheid werd ingeluid door een groote spleetrom van het gewone, balkachtige, verticaal opgehangen model. Twéé spelers sloegen dat instrument, de een zich met zijn slagstok aan den eenen kant der spleet houdend, de ander aan den anderen. Dat was vóór de wilde processie van het ten-halve rauwe, ten-halve geroosterde zwijn met zijn vrijwel bezeten dragers losbarstte. Op welk tijdstip het koelkoelslaan werd gestaakt, kunnen we ons niet herinneren. We durven dus ook niet gissen of het slechts de menigte opriep, danwel er een mogelijkheid is, dat dat hardnekkige houten getrommel meehielp om de lieden in hun toestand van vervoering te brengen. De slagen vormden, als ons geheugen ons niet bedriegt, een ononderbroken, luide, vrij vlugge, en effen-voortlopende reeks.

Ook den tweeden keer was het bij een religieuze plechtigheid dat we de spleetrom hoorden bespelen, maar nu in Zuid-Bali. En wel bij een Sanghyangritueel³⁾. Op het oogenblik van onze aankomst daarverde de koelkoel nog heftig, maar zweeg meteen, en toen we dadelijk naar de plaats van de bezwering door liepen, bleek de geest zoo-juist in de verkoren maagd te zijn gevaren. Dus is er ditmaal grooter waarschijnlijkheid, dat de spleetrom die indaling hielp geschieden.

Naar we meenen werd in dit geval de (gewone, verticale) koelkoel niet geslagen, doch haaks op zijn oppervlakte gestampt, en weer in een ongelede reeks van krachtige stooten.

1) Dit klopt niet gehéél met hetgeen dr. Goris meedeelt op gezag van Van der Tuuk. Zie Dj. XII, blz. 312.

2) Dj. XII, blz. 311. Zijn opstel in het „Oudheidk. Versl.” over 1930, bezitten we tot onze spijt niet.

3) Voor deze schoone plechtigheid zie men Tjorkorda Gdé Raka Soekawati's „De Sanghyang op Bali”, Dj. V, blz. 320. Hebben we het wel, dan was, ter bezwering van een ziekte, eerst een tijd lang iederen nacht, vervolgens telkens na enkele nachten, en tenslotte eens in de maand het Sanghyangritueel voltrokken.

Walter Spies deelde ons mede, dat dit op Bali vaker gebeurt, en dat daarbij de slagstok wel aan twee touwen hangt¹⁾. De speler heeft dan het gewicht van den knuppel niet te dragen en kan dus al zijn kracht aan de stooten zelf besteden. Technisch herinnert deze methode van aanslag zeer aan die, welke wordt toegepast op zekere groote klepellooze Oost-Aziatische tempelklokken, die hun impuls krijgen van een, horizontaal en in evenwicht opgehangen lichten balk, welks eene uiteinde loodrecht is gericht op het buitenoppervlak der klok nabij zijn onderand.

Het derde geval speelde zich óók weer af op een feestdag; of liever voor een feestnacht, en in zoo'n continue reeks. Het was weer in een ZuidBalisch dorp, tegen zonsondergang, waar we heengegaan waren voor een nachtelijke plechtigheid in den doodentempel.²⁾ Maar daar er nog geruimen tijd verliep eer die viering begon, en die koelkoel ook, meenen

we, niet nabij den tempel hing, durven we niet goed een verband onderstellen ditmaal.

Dr. Nadel gewaagt van NieuwGuineesche (spleet?)trommen, bekleed met „Faserschürzen“, gelijk de ten-dansgaande vrouwen ze dragen. Ook bij de Balische spleettrommen schijnt in zeer veel gevallen een menschelijke kleedij te willen worden aangeduid. D.w.z. het „grof katoenen lapje“, de „polèng“, waar de heer Heyting over schrijft, en dat „het bovenste gedeelte van deze koelkoels“ bekleedt, is meestal op een nogal vreemde hoogte aangebracht; we zouden zeggen: om de schóúders van het blok, en dan niet weten, met welk Balisch kleedingstuk het zou moeten worden vergeleken. Het eenvoudige, oudmodische weefsel, zwart, grijs en wit geblokt, (of dezelfde gamma in blauw vertoonend), wordt, schijnt het, óverigens alleen nog gebruikt als, uniforme, adatkleding van zekere oude, broederschappelijke, vereenigingen³⁾. De pho-

1) Die film van Bali bevestigde dit achteraf. Bij het groote alarm, dat het volk te hoop doet loopen tegen de heks, waren er onder de verschillende geprojecteerde spleettrommen in actie, ook een groep van twee die op de bedoelde manier werden aangeslagen. Ze schenen ons om de beurt ieder een bonk te krijgen. Of de, ongeveer een terts schelende tonen, in het vacarme domineerend, moesten geacht worden van hen afkomstig te zijn, viel ingevolge de eigenaardige simultaanistische techniek der tegenwoordige films niet te onderscheiden.

Bij het zonsverduisteringstafreel bleken de Baliërs ook kleine handspleettrommen te hebben, die we ons overigens van hen niet herinnerden.

2) Vgl. Dj. XIII, blz. 205.

3) Dragen de leden eener vereeniging en hun blok soms eenzelfde patroon polèng? Vgl. Dj. XIII, blz. 209.

Vergelijk ook: Dr. V. E. Korn „De dorpsrepubliek Tnganan pagringsingen“, Santpoort 1933, blz. 70.

Het uiterst belangrijke boek van dr. Korn kregen we eerst na beëindiging van dit opstel in handen. We resumeeren hier hetgeen ons onderwerp raakt.

Een opmerking over het (stief)dochterdorp van Tnganan pagringsingen: Kastala, bevestigt, dat iedere vereeniging zijn eigen spleettrom pleegt te hebben. (Blz. 37.) Maar voor het hoofddorp zelf, wordt alléén een désa-koelkoel vermeld. (Blz. 28.) Nergens blijkt dat zijn bandjar's of zijn jongelings-vereenigingen een eigen blok hebben.

Met het slaan van het dorpsblok is belast de panjarikan désa. Dit ambt van dorps-klokkeluiders (tevens -archivaris en -zegelbewaarder), wordt door ieder der 12 bahan's, dat zijn de volburgers met de grootste anciënniteit, één maand per jaar waargenomen. (Blz. 58.) Het bekleed hebben van dit ambt is een conditio sine qua non, zal men tot zekere andere eervolle posities geroepen worden. (Blz. 41; blz. 73.)

Slaat iemand voor het eerst het dorpsseinblok, dan moet hij een stiofferkalf opbrengen. (Blz. 165.)

„Zoolang 's morgens de panjarikan nog niet het signaalblok geluid heeft, is de nieuwe dag nog niet aangebroken.“ (Blz. 58. O Chanteclair!)

Op den dorpskoelkoel wordt met een „oorlogsroffel“ de aanvang van een krijgstoet, of het begin van zekeren lansendans aangekondigd. (Blz. 234; blz. 212.)

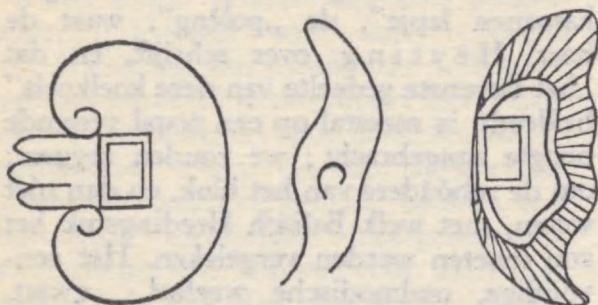
In een aantal gevallen schijnt het slaan op den koelkoel min-of-meer zuiver een oproepsein; aan de volburgers (eventueel mannen en vrouwen); aan de twee ambtsoudste bahan's; aan de heele weerbare désamanschap. (Blz. 105; 214; 108; 244.) Maar wanneer de oorzaak van het vacarme b.v. de geboorte van een „ongewenschten“ tweeling is (blz. 244), zal het koelkoelrumoer wel meteen onheilafwendende kracht hebben.

Zeer gunstig voor onze veronderstelling, dat bij religieuze plechtigheden het getrommel behalve een kracht van convocatie er ook een van inauguratie hebben zou, zijn de data bij Korn niet bepaald.

Ettelijke gevallen bewijzen, dat er ook wel koelkoel geslagen wordt in het verlóóp eener plechtigheid. „Zij (de krama désa) zetten zich op hun plaatsen in de balé agoeng, bidden, slaan op de koelkoel“. (Blz. 192.) „De mannelijke désaleden..... vergaderen dan in de balé agoeng, reciteeren de samodana en luiden de koelkoel.“ (Blz. 181. Vgl. ook nog blz. 190, 195, 204, 208.) In dergelijke gevallen kan het koelkoelgelui dus wellicht een invocatie bedoelen.

Bijzonder belangwekkend is nog wat wordt medegedeeld over het gebruik van een stampblok ter gelegenheid van sterfgevallen: „Bij het intreden van den dood begint onmiddellijk een der familieleden op de kentoengan of loempang, een als (vervanging van een) spleettrom gebezigd stampblok, te slaan. Men zou denken dat dit als elders op Bali geschiedt om de desalieden tezamen te

to's van den hr. H. geven in het eene geval kleine rechte, in het andere groote, quasi-diagonale ruiten te zien. Een enkelen keer, (bij onze desbetreffende teekening staat geschreven „Bantas”, wat zeker een plaats in ZuidBali zijn zal), namen we duidelijker een bekleeding als van een mensch waar. Die spleetrom had een, minofmeer schijfvormige, aanduiding van

een hoofd, maar géén gezicht, en boven om het „hoofd” een witte lap bijwijze van hoofddoek gewonden. De „schouders” waren naakt gebleven, maar van het, gewoon balkvormige, „lichaam” was het gedeelte van halverwege de „borst” tot boven de „knieën” omhuld door zoo’n lap blokjesgoed. Ook droeg de koelkoel daarover nog een witten gordel, hoog om de „borst” gebonden.

Het is de hr. H., die opmerkzaam gemaakt heeft op de „minimumversiering” welke de Balische koelkoel’s plegen te vertoonen in den vorm van een ingegrift oor. Volgens de Baliërs zou dit detail verhinderen, dat het blok de menschen doof maakt met zijn geluid. (Of de overdracht is, dat het oor den koelkoel dient om zijn stemkracht te controleeren, weten we niet.

Vervolg noot 3 van pag. 351.

roepen, doch dit is geenszins het geval aangezien uitsluitend de wederzijdsche familie..... zorgt voor haar eigen dooden. Het luiden van de doodenklok bedoelt de ziel te wekken teneinde zich los te maken van het stoffelijk omhulsel.....” (Blz. 171; vgl. blz. 173. We nemen natuurlijk aan, dat de door ons gespatieerde zinsnede op mededeeling van een bevoegden Balischen zegsman berust.)

Naast koelkoel en kentoengan, gebruikt dr. Korn ook nog gendongan en tanggoeran als namen voor de Balische spleetrommen.

Bij een bepaald feest wordt de balé koelkoel te Tnganan pagringsingen gebruikt om er een gamelan gambang in op te stellen. (Blz. 217.)

— Trouwens er zijn toch óók wel blokken zònder.) Eigenaardig, dat het oor niet zuiver menschelijk lijkt. Bovenaan blijkt het geméénlijk aangepunt, wat er een aapachtig air aan geeft; soms is het zelfs zoo slank puntig als een geitenoor. Soms ook is het onder en boven puntig. Wellicht moet die onmenscheijkheid als demonisch worden opgevat.

Volgens den genoemden auteur eindigt het boven einde van een koelkoel váák in een gebeeldhouwden kop, die dikwijls een monsterkop maar soms ook een gewoon menschelijk hoofd is. Ons schenen die van koppen voorziene spleetrommen op Bali vrij zeldzaam, en voorzoover we ze zagen als plastiek ook meestal van geen belang; (terwijl een goed Balisch beeldhouwer er toch ongetwijfeld prachtige zou kùnnen maken).

In het dorp Sanding zagen we, (gaande van Oeboed naar Tampak Siring), een forschen, verticalen koelkoel, met niet zijn boven eind tot een kòp versneden, doch op het vlak onmiddellijk boven de spleet een fraai, kala-achtig, ingesneden masker dragend; (de top daarvan bleef een weinig onder den bovenrand). Op een wat lager niveau was er weer een, vrij korte, lap rond het blok gebonden, of liever gehangen; ditmaal niet geblokt doch wit en blauw gestreept, (breed en verticaal). Hangende aan een touwtje of bandje, liet die lap een strook, en daarmee ook het betreffende deel van de spleet vrij. De traditioneele ooren zaten níét aan dat masker vast doch bleven daar een eindje van verwijderd, en, wat meer zegt, zaten ze ook tén opzichte van dat masker verkeerd om.

Van der Tuuk schrijft niet „kentoengan” doch „ketoengan” en definieert dit als een „groot rijstvijzelblok, waarop ook bij eclipsen en ter aankondiging van feesten geraas wordt gemaakt”. Voor „koelkoel” pleegt hij „koelkoelan” te schrijven. „Gendongan” acht hij een Karangasemsche voorname (krama inggil) uitdrukking voor koelkoelan. „Tanggoeran” of „tangoeran” beduidt letterlijk: weergalm. Uit gegeven aanhalingen blijkt dat het ook een oude of gewestelijke uitdrukking voor spleetrom is.

I. v. „koelkoelan” vermeldt V. d. T. nog, dat naar ’t volksgeloof iemand die zich door ophanging van kant maakt, hiernamaals een koelkoelan wordt!

„Ngontjang” is: „leven maken, vooral op de ketoengan, zooals bij eclipsen”.

Men zou dus kunnen beweren, dat, van die ooren uit gerekend de spleet (en het masker) op den rugkant van het blok zat. Het draagtouw van het blok liep weer door de twee oorgaten heen, maar in dit geval waren die ooren, hoewel verornamenteerd en weinig menschelijk, toch niet aangepunt. Twee andere seinblokken vlak bij dit eene, en wel een even fors en nog een kleintje, hadden geen masker; maar hun ooren zaten evengoed verkeerd om, ofwel de spleet aan de rugzijde van het blok ¹⁾.

Menschelijk, of menschachtig-demonisch gevormde spleettrommen komen ook op Java voor.

We ontleenen, gelijk reeds vermeld, een viertal desbetreffende illustraties aan een opstel van den heer D. H. Meyer. Twee der figuren blijken menschen en wel mannen te verbeelden. Een derde is demonisch, stelt een gendroewo voor. De vierde, overigens van het gewone verticale-balk-model, heeft een tijgerkop, wat niet zegt dat het instrument géén demonische qualiteiten zou hebben. Ook scheen het magisch zeer krachtig geacht te worden: het mocht alleen door den eigenaar, een dorpshoofd in het Loemadjangsche, worden geslagen en alleen op Djoemahat-legi, op een zeer „gunstigen” dag dus.

Recht onder die seinblokken daar in die streek, maar ook wel hier in MiddelJava, is vaak een, niet zeer diepe of wijde, kuil in den grond gegraven. Soms schijnt het blok daar zelfs met zijn onder eind in te hangen, (maar natuurlijk vrij van de wanden). We hebben ons vroeger verbeeld, dat die kuil als resonnator moest worden beschouwd, en daarbij verwezen naar zekeren kleinmodelschen keptongan, die boven een groote aarden kruik was opge-

hangen. Maar we kunnen de bewuste plaats zelf niet meer terug vinden. Het zal dus wel in „De t.k. b. d. Mad.” staan. (Een ironische vriend van ons pleegt te zeggen: „Hoe zou ik durven veronderstellen, dat iets niét in „Madoera” staat!”) Al is die kruik zéker een reële resonnator geweest, aan de mogelijkheid dat zoo’n put als zoodanig fungeeren zou, zijn we later gaan twifelen. Naar z’n, vrij geringe, afmetingen schijnt hij er ongeschikt voor. Men zou ook nog aan een verbetering der aardgeleiding van het geluid kunnen denken. Maar, al zullen daartoe bestemde inrichtingen bij spleettrommen vermoedelijk weleens voorkomen ²⁾, ook voor dat doel achten we de geobserveerde kuilen ondeugdelijk. Overigens plegen Javanen wél als bestaansreden er van op te geven: verbetering van het geluid.

De heer Meyer kreeg echter „op omzichtig gestelde nadere vragen” aan een dorpshoofd naderen uitleg: „de dorpelingen zouden (namelijk) wanneer het seinblok geslagen wordt niet durven wagen het bevel te negeeren, omdat het niet alleen door de lucht via het gehoor, doch ook door den grond hun lichaam zou bereiken”. Uit dit antwoord schijnt een zeker begrip voor de aardgeleiding der geluiden te spreken, zij het dat dat verschijnsel overgezet is in het magische. Zúíver magisch was het andere deel der verkregen inlichtingen: „de beschermende kracht van de keptongan zou door het blok in een kuil op te hangen, door de aarde uitstralen rondom de plaats waar het is opgehangen”.

Onszelf komt ’t het waarschijnlijkst voor, dat die kuil het blok in een nadere relatie met de Moederlijke aarde, zoo niet met de Onderwereld heeft willen brengen.

1) Ook zagen we daaromtrent zuiver kantig afgewerkte koelkoel-exemplaren, veelhoekig op doorsnede, en de zijvlakken afgewisseld, om-en-om, in twee kleuren.

2) Men vergelijke de volgende alinea uit het opstel van Prof. Weule. Ze betreft een spleettrom bij een Zuid-Amerikaanschen Indianenstam: „Dem Bau nach..... eine etwa meterlange Schlitztrommel, wird das Cambarysu innerhalb eines besonderen Hauses in einer mit Holzstücken ausgefüllten Grube nach bestimmten Regeln aufgestellt. Trommeln dann die Männer in der Morgenstille, so werden die Zugänge zum Aufstellungsraum

verschlossen gehalten, damit die Tonwellen nicht vom Walde verschluckt werden, sondern sich konzentrieren, durch die Giebel des Hauses entweichen und sich erst über den Gipfeln der Bäume in der freien Luft ausbreiten”. Bij die opmerkingen aangaande een gewijzigden weg voor de bovenaardsche voortplanting der geluidsgolven kunnen we ons niets duidelijks voorstellen. Daarentegen lijkt ons die zorgvuldige aarding van het instrument via die blokken hout, en het gesloten houden van die seinhut zeer geschikt om de acoustieke aardgeleiding te bevorderen.

Men vergelijkte l.c. bij Sachs het opgemerkte omtrent de combinatie van zeer primitieve spleetrommen met aardkuilen, waarvan de Javaansche putten dus zeer verre afstammelingen zouden kunnen zijn.

De hr. M. heeft daar in die streek nog een vermenschelijkte kenṭongan gevonden met een koeloq, het hoofddekseel der Javaansche ambtenaren. Ook in het Soerabajasche zag hij enkele oude quasi-menschelijke kenṭongan's. Wijzelf hebben er gekend hier in of vlak bij Sâlâ. Daarvan één, bepaald zeer expressief, demonisch exemplaar bij het zwembad in de Partinituin, blijkbaar een gendroewo, met woest lang haar en los-aangespijkerde, magere armen. Trouwens ook het hóofd was in dit geval blijkbaar achteraf als bovenstuk op een spleetrom gezet. Er werd ons gezegd, dat het oorspronkelijk als boegbeeld aan een (vorstelijke?) prahoe had gezeten, en het geheel dus wel eenigszins een phantasie was; maar in ieder geval van Javanen en zuiver binnen de Javaansche geestes-sfeer. Bij Tawangmangoë is er een désa met een seinblok dat een prijaji verbeeldt, echter een hoofddoek dragend, en geen koeloq. Ook uit het Banjoewangische kennen we menschachtige spleetrommen, waarvan één sterk demonisch; voorts exemplaren Noordwestelijk van daar, bij Asembagoes. Nog rapporteerde men er ons als aangetroffen te Buitenzorg. Vermoedelijk zullen ze wel over heel Java voorkomen.

Dit is wel een weinig in strijd met de opvattingen van Sachs. Hij houdt die menschachtige kenṭonganvormen voor oud, wat ze zeker zullen wezen. Maar hij wil ze daarom ook alleen aan de peripherie van het verspreidingsgebied der spleetrommen laten voorkomen ¹⁾. Daartoe behooren wel N.W.-Brazilië en W.-Afrika; maar niet Java; gelijk ook blijkt uit de hier gangbare nieuwe, immers kleine en

bizonder handzame bamboekentongan's.

Curieus is, dat hier te lande als vrouwen gekarakteriseerde exemplaren van spleetrommen nauwelijks voorkomen. Evenals de hr. Meyer kennen ook wij er slechts onder de kleine handexemplaren, gemaakt van zoo'n, meestal wat krommen, bamboewortelstok. Volgens een zegsman van dezen auteur zou het dan een Chinéésche vrouw zijn ²⁾. Van diervormen hebben we geobserveerd visschen ³⁾, (tamelijk frequent, zoowel bij de kleine kromme vormen, als bij de groote verticale, balkachtige); een brulkikvorsch, (het Madoereesche, prachtige, groote, houten, staande exemplaar in het museum te Batavia), en voorts, (weer klein en draagbaar), vogels en speciaal de mliwis, zekere watervogel, (volgens Jansz een taling). Tot zoo ver dus grootendeels waterdieren, wat een herinnering aan het oorspronkelijk vrouwelijk karakter der spleetrommen zou kunnen beduiden, daar volgens sommigen vele waterdieren van oudsher met maan en vrouwelijkheid in verband gedacht worden. Eventueel rundervormige kenṭongan's zouden er nog wel bij passen: de overgang hoornen — maan is bekend. Echter niet passend schijnen de horizontale exemplaren met een paardenkop, die we toch omtrent Wânâsâbâ ⁴⁾, en later ook bij Klêdoeng vrij vaak hebben aangetroffen.

Spleetrom met
dierenkoppen.
D. Kalibêber. Wânâsâbâ.

1) „Geist und Werden.....”, blz. 47.

2) „De desapolitie.....”, zie „Kolon. Stud.”, 1930, blz. 242. Zie ook het eerste instrument van links op onze eerste overzichtsteekening.

3) „De t.k. b. d. Mad.”, blz. 91. Zie ook het tweede instrument op diezelfde tekening.

4) O.c. blz. 96. Overigens deed ons de heer Meyer opmerken, dat de visch bij niet weinig volken voorkomt als een phallisch symbool.

Sachs blijkt het verloop van het vrouwelijk karakter te wijten aan de duidelijkheid zelve van de sexuele symboliek der bespeling dezer instrumenten. De phalische slagstok maakte den man tot aangevoelen bespeler. De spleetrom is dus „weiblich betont, ohne doch im allgemeinen von Frauen bespielt zu werden So hat sie ihre Rolle in den Männerhäusern, ohne doch Frauentabu zu sein”. Voor de „verhältnismässig schnelle Verwischung” van de „eindeutig weibliche” opvatting blijkt een kritisch moment te zijn geweest, dat men paren spleetrommen ging maken, waarvan dan het eene exemplaar mannelijk, het andere vrouwelijk werd gemaakt. Dit is trouwens net zoo gebeurd met de, aanvankelijk óók vrouwelijke, velrommen. (Vgl. over de Ashantijsche paren van trommen het stuk van dr. Nadel.) Hier te lande is dat overgangsstadium voor spleetrommen bij ons weten niet geconstateerd. Waarom echter na een eventueel tweezinnig worden van het instrument, dit hier, indien men althans mag rekenen naar die vermenschlijkte exemplaren, voor mannelijkheid heeft gekozen, blijft nog onverklaard. De heer Meyer heeft sterk den nadruk gelegd op een karakter van bevel, dat aan de kentonganseinen gehecht zou kunnen worden. Maar primair zijn die signalen geen bevelen doch een oproep om hulp, in de meeste gevallen immers ook niet uitgaande van een met gezag bekleede. De gróóte houten kentongan's plegen weliswaar bij dorps-hoofden e.d. te hangen, maar ook aan de wachtposthuisjes.

De genoemde auteur, van oordeel dat „de kentongan is van menschelijk karakter van het mannelijk geslacht”, noemt de Javaansche namen voor de onderdeelen van zulk een spleetrom op „welke ook aan lichaamsdeelen worden gegeven”. Ze zijn: voor het bovengedeelte, al is er geen kop op gebeeldhouwd: Sirah plus djanggå of goeloe; dus op te vatten als hoofd plus hals. Voor de gleuf: Tjlèwèhan of tjangkem, „in de beteekenis van mond”. Voor

de randen daarvan: Lambé, dus lip. Voor de zijanten van het blok: Lamboeng, dus flanken, zijden. — Zeer decisief inzake de opvatting der trom als organisme, zijn die termen overigens niet, daar ze sinds lang overdrachtelijk voor b.v. het boveinde van iets niet-levends (nok van een huis), of voor de randen van iets onorganisch' (de boorden van een schuit) enz. in gebruik zijn. Ook mag men opmerken, dat de „mond” ten opzichte van de rest een vreemde positie inneemt. Echter, hoezeer in inheemsche spreekwijzen en litteratuur, verwisselingen gangbaar zijn die Freud met den term „Projektion nach oben” (c.q. „nach unten”) aanduidt, de hr. Meyer heeft in de mededeelingen zijner zeggingslieden blijkbaar geen aanleiding gevonden om den „Schlitz” der kentongan's vatbaar te achten, naar inlandsche opvatting, voor identificatie met een ander orgaan.

Dit zij overigens zooals het is, curieus blijft dat aan het vrouwelijk karakter van het rijstblok (en het mannelijke van het stamphout) geen twijfel bestaat voor de inheemsche volksverbeelding¹⁾.

* * *

25a. We dienen nog een en ander aan te tekenen over het hoofdzakelijke onderwerp, door den heer Heyting behandeld in zijn eerder genoemde opstel, en wel de Balische horizontale, groote maar mobiele spleetrommen, de „koelkoel's op wielen”.

Daarvan hebben we namelijk ook een exemplaar onder de oogen gehad. Wellicht zelfs een der drie door dezen auteur vermelde exemplaren, en dan mogelijk het door hem afgebeelde. We vinden den naam van het dorp i.q. echter niet in onze aantekeningen, en drie jaar na dato heeft ook ons geheugen dien laten glippen, een hoe levendig nabeeld we overigens terzake hebben gehouden.

1) Dj. V, blz. 27 vv.; VIII, blz. 105. Ook Meyer „De desapolitie.....”, blz. 241.

Wij moeten de trom gezien hebben bij een tocht naar het meer van Bratan, echter niet over den grooten autoweg doch langs een binnenweg. Hetgeen, naar alle waarschijnlijkheid, zeggen wil in het Tabanansche en niet ver van Marga. Twee der trommen van den heer Heyting waren beschilderd, wat voor „de onze” niet opging. Rest de derde, die van Péréan, die wel geglad, maar niet geschilderd was. Echter lag de onze met zijn corpus, — dat wel twee meter lengte bij een meter diameter kàn gehad hebben, ofschoon we het in verhouding nogal wat langer schatten, — niet op het primitieve rolwagentje, waarvan de gegeven photo de constructie te raden laat. Ook stond het heele ding niet onder een over de breedte van het pad heen gebouwde open loods. De trom was onder dak gebracht op den hoogen westberm van den weg en lag in zijn schuurtje op een loozen vloer, een flink eind boven den bodem. Nabij haar naar het Zuiden gerichte eind, — zeggen we het vooreind, — had ze inderdaad eenig beeldhouwwerk. Echter niet het kleine gestyleerde hoofd, dat de heer H. zich meent te herinneren en waarvan ook de afbeelding, naar het ons voorkomt, werkelijk iets geeft te zien, en óók geen óoren, doch, volgens onze schetsjes, ter weerszijde van de spleet een, allicht magisch-dynamische, driehoekige, met den punt naarbuiten gekeerde decoratie, van, we zouden haast zeggen bloemige vlammen. Dan is „ons” exemplaar dus tòch een vierde. We herkennen ook gedecideerd niet de eigenaardigheden der houtstructuur, op de photo zoo duidelijk.

Het merkwaardigste morphologische element van „ons” blok was er van buiten niet aan te zien. Het bevond zich namelijk er binnen in. Zijn holte liep niet, zooals te verwachten was, ononderbroken cylindrisch door van het eene tot het andere einde. De spleet, zeg 8 c.M. breed, reikte weliswaar beiderzijds tot op 25 of 30 c.M. van het uiteinde, maar terwijl ze overigens direct na het doorbréken van den, rondom overal even dikken, wand

der trom met de holle binnenruimte samenhang, ging dit voor de middelmoet van den koelkoel niet op. In dit middelste gedeelte, ter lengte van ongeveer $\frac{1}{5}$ deel van het totaal, was alleen maar de onderste helft van het corpus uitgehold, rechts en links van de spleet waren de twee bovenste quadranten blijven staan. (Men zie ons schetsje van de doorsnede daar ter plaatse.)

De spleet is over dit gedeelte een smal en diep, om-zoo-te-zeggen plát kanaal. Dus bestaat de binnenruimte der trom als het ware uit twee, overigens breed communi-ceerende, kamers. De spelers, — de heer Heyting gebruikt het enkelvoud, maar blijkens duidelijke inlichtingen van ooggetuigen zijn het er twee, — de spelers slaan juist op dit middeldeel van het trom-lichaam, dat dus veel massiever is dan de rest, en men kan zich wel denken, dat dit de sonoriteit van den klank bevordert. Of ook de andere exemplaren deze eigenaardigheid zouden blijken te vertoonen, vermogen we natuurlijk niet te zeggen.

Een detail der trom hadden we wel opgemerkt, maar bij onze vragen aan den, vrij goed Maleisch sprekenden, Balischen informator haast veronachtzaamd. Vóór het begin en nà het einde van de spleet vertoont ze bovenop in de middellijn namelijk een loodrecht cylindrisch gat van enkele c.M.'s doorsnede, (we zijn niet zeker of het met de binnenruimte samenhangt). Het was Walter Spies die, terwijl wij al opstapten, er waarschuwend naar wees. En toen bleken die gaten ook werkelijk van belang te zijn: De Balische zegsman immers vertelde toen, dat daar, bij het gebruik der trom, de pinnen in

worden gestoken, waar de kop en de staart van hout op zitten, die dan van de trom een rund maken. Waarschijnlijk zullen ook óverigens dit soort van koelkoel's bij gebruik wel volgens dezelfde methode worden opgetuigd. Maar misschien, dat ze dan andere dieren verbeelden. De rode vlekken met zwarte randen op witten grond, die volgens Heyting de Wanasarische trom vertoonde, zouden heel goed de huidteekening van een gedierte kunnen beduiden, maar, de factische huidkleur van het Balische rund in aanmerking genomen, allicht een ander dier dan de „onze”. Zou het een tijger of panter kunnen zijn?

Wat het rund aangaat, men weet, dat ook de aan de lijkverbranding te pas komende houten dierfiguren vaak den rundervorm vertoonen. Aannemelijk is gemaakt, dat hier te lande runderachtigen pas secundair ploeg- en trekdier geworden, en eerst alleen offerdier geweest zijn ¹⁾.

We bezitten nog een schetsje van den wagen, waarop bij gebruik de trom gemonteerd zou worden. Dit zal vervaardigd zijn naar de inlichtingen door den bedoelden Baliër gegeven; maar het is mogelijk, dat Walter Spies, — als eenige der zich voor dergelijke dingen werkelijk interesseerende Westerlingen, — indertijd zoo'n trom heeft zien bespelen, en uit zijn herinnering die meedeelingen heeft aangevuld. Hoe dit zij, op de schets ziet die koelkoelwagen er heel wat begrijpelijker uit dan op de photo bij Heyting. De, inderdaad zeer kleine, schijfwielen zijn niet dwars op de lengteas van de koelkoel gericht doch er aan evenwijdig. Het heele ding is veel hooger op de beenen, het tromcorpus ligt zoowat zijn eigen diameter boven den grond. Links en rechts van het midden der trom is er aan of op dien koelkoelwagen een soort van klein, naar buiten uitstekend balkon geconstrueerd als

zitplaats voor de beide spelers. Ook de heer Heyting spreekt van zitplaatsen, maar gist, dat die zich binnen een (op den wagen vastgemaakt) hekwerk bevinden. Wij vermoeden dat ze eer aan den buitenkant daarvan zijn aangebracht, waarbij het zitplankje door schuine stutjes zou gesteund zijn, (die bankjes hebben dus alshetware een consolevorm).

Beide spelers hanteeren geen gewonen slagstok maar ieder een stevigen houten hamer, naar ook de hr. H. opgeeft.

Bescheiden pogingen om het instrument bespeeld te krijgen gelukten niet. Na bevestiging door onzen Balischen zegsman, dat het ding bij gebruik gereden werd naar naburige dorpen en er dan wedstrijden in koelkoelbespeling gehouden werden ²⁾, — alleen herinneren we ons niet met zekerheid of dat wedstrijden tusschen verschillende dorpen en hun trommen, of meer tusschen een aantal paren van spelers waren; allicht echter is tot op zekere hoogte allebei het geval: indien elk dorp door meer dan één paar spelers wordt gerepresenteerd, zal er ook tusschen de dorpsgenooten wel wedijver zijn om dat zoo waardig mogelijk te doen, — kregen we op de vraag, of er nog wel eens zoo'n wedstrijd gehouden werd, of zou kunnen gehouden worden, ten antwoord: Zéker wel, als er menschen zijn die voelen, dat ze er met den koelkoel op uit trekken móeten.

Dus blijken die tromwedstrijden niet of niet meer aan bepaalde tijdstippen, aan vaste momenten van den Balischen feestkalender verbonden. Maar doordat de Baliërs, bij hun invallen of opwellingen van „moeten” sprekende, er een rang van ingéving aan verleen, die dan ongetwijfeld van goddelijken of demonischen oorsprong is, zooals eigenlijk gezegd op Bali alles, onttrekken ze meteen de verschijnselen i.q. aan Westersche experimenteer-

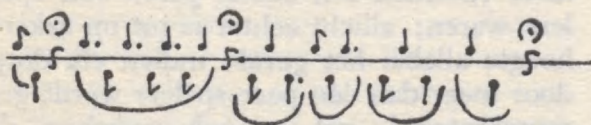
¹⁾ Zie dr. R. Heine-Geldern in „Illustrierte Völkerkunde” herausgegeben von dr. Georg Buschan, Stuttgart (1923), II, 1, blz. 808 vv., 946 vv. Maar het schijnt meer speciaal voor den buffel te gelden. Vgl. ook Korn „De dorpsrepubliek.....”, blz. 322.

²⁾ Voor op veltrommen uitgevochten wedstrijden tusschen, Bantensche, dorpen zie men Dj. XIII, blz. 206. Daarvan gesproken, volgens dr. Korn speelt de prang pandan zich af in Tnganan zelf, zie „De dorpsrepubliek.....” blz. 201 en vgl. Dj. I.c..

zucht. Wij althans hadden niet den moed, nader te informeeren of het waarschijnlijk was, dat ze zich daar gauw tot zulk een ommevang zouden genoopt voelen en op welke wijze die aandrang wellicht viel te stimuleeren.

De heer Heyting meent, dat het eigenlijke object der wedstrijden is, de koelkoel's zoo hard mogelijk te laten geluid geven. Wij hebben daar geen gegevens over. Men kan zich bijvoorbeeld wel denken, dat er ook om-het-làngst-spelen aan te pas komt.

Al was het ons dus niet gegeven, bij zoo'n koelkoelwedstrijd aanwezig te zijn, éénig denkbeeld van de daarbij voortgebrachte muziek hebben we toch wel gekregen: De Balische zegsman sloeg er ons namelijk op de spleettrom zachtjes iets van voor, zoodat we het onderstaande schetsje konden maken:

25b. De, wezenlijk intelligente, Baliër aan wien we de bovenstaande data te danken hebben, kwam uit zichzelf op nog een ander instrument te spreken, waarvan het bestaan ons ten eenen male onbekend was.

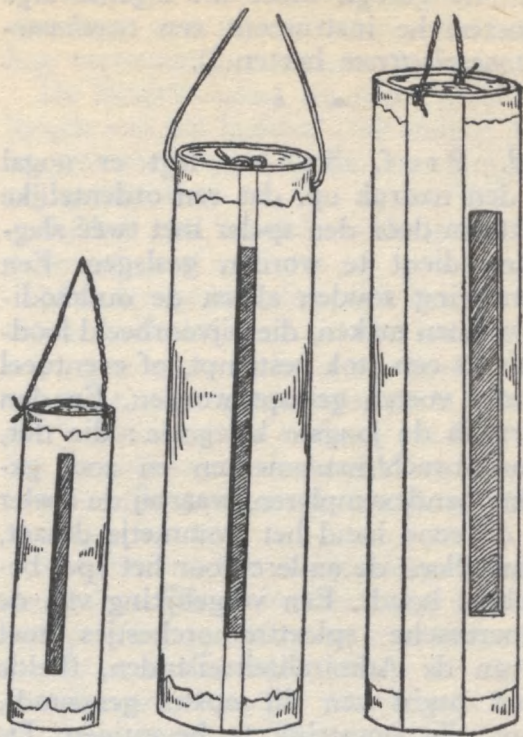
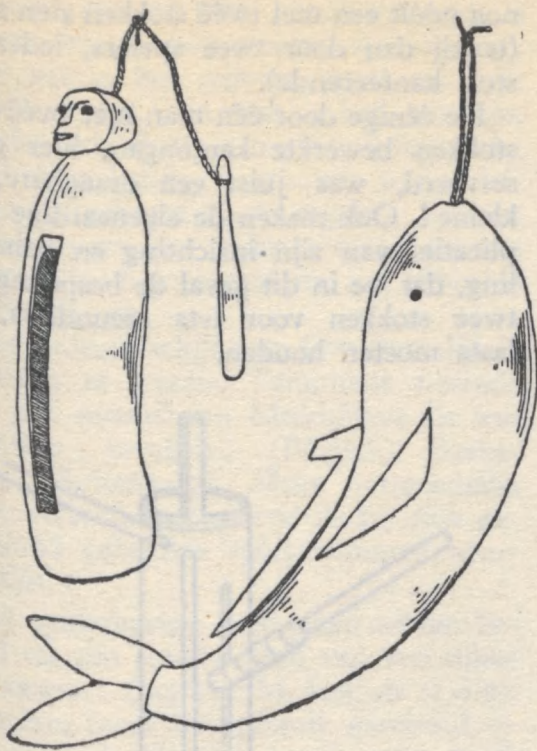
Zou men, gelijk aangeduid, den zoo-even besproken koelkoel een onvolledig-tweekamerige houten spleettrom kunnen noemen, dan ware dit (voor ons) nieuwe instrument te betitelen als *veelkamerige bamboespleettrom*. Het schijnt namelijk eenvoudig te bestaan uit een lange sliet bamboe, met in elke geleding een overlansche spleet aangebracht, welke sliet horizontaal wordt neergelegd, en aan weerszijden van de spleet met stokjes geslagen. De gebruikte bamboestengel moet niet alleen lang, en vermoedelijk ook dik, fors, zijn, maar tevens ook langgeleed. Immers als we het antwoord van onzen zegsman op onze, herhaalde, vragen goed hebben begrepen, — het Maleisch als middelstof bij het onderzoek blijft

natuurlijk altijd een gevaar voor vertroebelingen scheppen, — zit er niet slechts aan beide zijden van het instrument een rij spelers, doch zijn er ook in elke rij twee spelers per lid. Dus zou ieder der bamboekentongan's, die het heele ding samenstellen, door vier spelers geslagen worden!

Ook hebben we begrepen, dat het instrument weer rondgereden wordt. Rondragen ware, gegeven het groote aantal der trommelaars, wèl zoo eenvoudig, naar het schijnt!

Ons die twee rijen van spleettrommelaars aan het werk voorstellend, werden we herinnerd aan een passage bij Sachs¹⁾: „Boas erzählt von den Kwakiutl in N. W. Amerika, sie sassen zur Musik in zwei Reihen einander gegenüber, jede mit einem langen Zedernholzstamm vor sich; abwechselnd singt die eine Reihe, während die andre den Stamm mit Stöcken schlägt. Aus der Nachbarschaft, vom Nootkasund, kennen wir den Gebrauch eines von der Unterseite her gehöhlten Balkens, der ebenfalls geschlagen wird — nach Bancroft mit fusslangen Stöcken...". Men ziet zelf wat er aan overeenkomst is, en wat aan verschil. Sachs vat die twee Indiaansche klankwerktuigen en enkele andere, waarbij een met stokken geslagen bamboestam der Malakkasche Semang's, samen onder het begrip „slagbalk". Mogelijk mag dat, nog niet in levenden lijve geobserveerde, Balische instrument worden opgevat als een slagbalk, die in latere instantie de spleet der (bamboe)spleettrommen, (welke laatste tot een jongere laag hooren dan de slagbalk zelf), overgenomen heeft. Het ding herinnert ook nog aan de, eveneens op Bali voorkomende, veelkamerige aeolusfluiten. Ja een exemplaar dáárvan zou, neergehaald, vermoedelijk vrij goed als multipele spleettrom gebruikt kunnen worden, al vertoonen de spleten van dien aërophoon in plaatsing en richting finessen die een idiophoon als de

1) „Geist und Werden.....", blz. 14.

koelkoel's niet noodig heeft en dus ontbeert.

* * *

25c. Blijkens een vermelding door W. Kaudern¹⁾, bezit het Kolon. Inst. in Amsterdam exemplaren, afkomstig uit het Djembersche, van tweékamerige bamboekentongan's, die, hun tweedeelheid nu daargelaten, geheel gelijk zijn aan de uiterst algemeene, heel gewone bamboekentongan's overal op Java. Maar van Celebes beschrijft hij tweekamerige bamboespleettrommen, waarbij van het eene lid één wandstrook, evenwijdig met de spleet, door afschrappen is verdund, terwijl het andere lid zelfs links en rechts zulke strooken vertoont; die trom geeft dus vier onderscheiden klanken.

Zelf hebben we een eenvoudige tweekamerige spleettrom in OostJava of Madoera nooit gezien, bij toeval waarschijnlijk. Wel echter, aan 'n éénkamerig exemplaar een dergelijke complicatie als Kaudern aan tweekamerige exemplaren op

Celebes vond, het afgeschraapt zijn van een langen strook van den tromwand namelijk²⁾. Alleen lag die strook bij de hierbedoelde Bândawásásche spleettrom veel dichter naast de spleet dan bij het door K. afgebeelde Celebessche exemplaar. (Zie het eerste instrument van rechts op onze eerste samenvattende teekening.)

De éénige tweekamerige spleettrommen, die we op Java geobserveerd hebben, en wel in handen van Madoereezen uit Bândawásá en Poeloe Kambing, zijn zeer afwijkend van karakter. Sachs³⁾, deelt het bedoelde instrument in bij de „Zungenschlitztrommeln” (tongspleettrommen); pas in tweede instantie merkten we op, dat het buitendien een „zweiräumige Handschlitztrommel” is, immers inwendig een tusschenschot heeft. Ieder der twee apartementen vertoont twee smalle spleten, die een puntig-driehoekig deel van den wand mobiliseeren; de punten zijn naar elkaar toegekeerd, zoodat er in totaal een X-vormig spletenstelsel ont-

1) „Musical instruments in Celebes”, Göteborg 1927, blz. 67.

2) „De t.k. b. d. Mad.”, blz. 91, 92.

3) „Geist und Werden.....”, blz. 48.

staat. Als gezegd moet dit eigenaardige Madoereesche instrument een *tweekame-rige tongspleettrom* heeten ¹⁾.

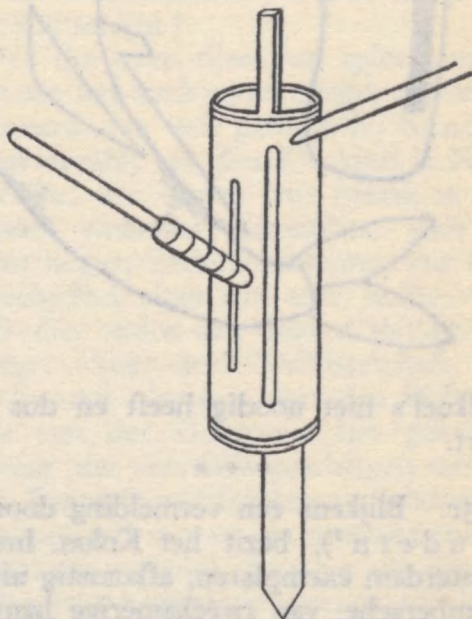
* * *

25d. Prof. Sachs legt er nogal zeer den nadruk op, dat een ordentelijke spleettrom door den speler met twee slagstokken dient te worden geslagen. Een uitzondering zouden alleen de oudmodische vormen maken, die bijvoorbeeld loodrecht met een stok gestampt, of eventueel ook met voeten getrapt worden. En dan anderzijds de jongste categorie: die der, als nachtwachtinstrumenten en zoo, gebruikte handexemplaren, waarbij de speler met de eene hand het trommetje draagt, en dus alleen de andere voor het spel beschikbaar houdt. Een vergelijking van de Madoereesche spleettromorchestjes met die van de Admiraliteitseilanden, (beide in het begin van dit opstel genoemd), schijnt zijn opvatting te bevestigen. De trommen hier en ginds lijken veel op elkaar. Maar dáár zijn ze aanzienlijk grooter, liggen bij het spelen op den grond, en iedere speler heeft danook twee stokken. Hiér echter zijn ze vrij klein, worden onder het spelen gedragen, en met maar één slagstokje bespeeld, óók als de speler zich zijn instrument aan een band om den hals heeft gehangen en dus beide handen beschikbaar heeft, terwijl hij toch eigenlijk, zouden we zoo zeggen, vanwege de gecompliceerdheid van zijn muzikale taak, twee slagstokken uitstekend gebruiken kon. Zelfs komt het voor dat één slagstok twee spleettrommen bedient, wanneer die namelijk, evenwijdig vlak naast elkander bevestigd, tot één instrumentje zijn vereenigd ²⁾.

Dát klopt dus wel. Maar voor het óverige gaat het daarnet weergegeven aperçu van Prof. Sachs hier niet op. Immers ook van de andere, groote, om-zoo-te-zeggen sedentaire modellen hebben we er

nog nóóit een met twee stokken zien slaan, (tenzij dan door twee spelers, ieder één stok hanteerende).

De éénige door één man met twee slagstokken bewerkte kenṭongan, hier geobserveerd, was juist een draagbare, vrij kleine! Ook maken de eigenaardige complicaties van zijn inrichting en behandeling, dat we in dit geval de bespeling met twee stokken voor iets secundairs, iets laats moeten houden.

We hebben dat instrument, die *tweespleetskenṭongan met poot* (en handvat), waargenomen op een koffieland in Oost-Java, zeer dicht bij de Zuidkust even West over de grens van het regentschap Loemadjang. Er bestaat daar in die contreien nauwelijks meer iets van een vanouds ingezeten bevolking, en de daarheen verplante Javanen kunnen uit heel verschillende Javaansche streken afkomstig zijn; ook reikt de Madoereesche invasie diep naar het Zuiden. In casu was echter, meenen we, het werkvolk uit de buurt van Malang vandaan.

1) „De t.k.....”, blz. 93; zie voorts de (laatste en) voorlaatste der afbeeldingen voorin, en blz. 192. Buiten-

dien Dj. VI, blz. 212. Vgl. „Geist und Werden.....”, blz. 122.

2) „De t.k.....”, blz. 74.

Zoo'n speler met handkentongan is volgens opgave daar meestal een jongetje, maar was in het gegeven geval een volwassen knaap; zijn taak is het, met zijn spel den arbeid van een ploeg (plukkende, of schoonmakende?) vrouwen te begeleiden en in zekeren zin te regelen; immers laat hij hooren met welke rij de arbeiders doende zijn en voorkomt zoo het afdwalen van enkelen.

Het gebruik schijnt op Java (tamelijk?) algemeen te wezen. Tenminste noemde men ons zoowel van MiddelJava als van WestJava gevallen; (Bâjalali; Soekaboemi, Buitenzorg). Maar vermoedelijk zullen volstrekt niet overal de bij deze gelegenheid gebruikte spleettrommen identiek zijn.

Het onderhavige exemplaar echter bestond uit één internodium van een dikke bamboesoort, (zeg 45 c.M. lang en 11 dik). Bovenaan, (naar het gebruik gerekend, — welk uiteinde bij den groei onder heeft gezeten, weten we natuurlijk niet), bovenaan, boven het bovenste schot, heeft de maker een overlanssch, rechthoekig stuk van den wand der volgende geleding laten staan, (ter lengte en breedte van circa 15 bij 2½ c.M.). Dit uitsteeksel, dat overigens aan zeer veel handkentongan's, ook aan de heel gewone, voorkomt, dient als handvat bij het dragen. Dat de trom echter ook onderaan een uitstekend gedeelte heeft, is iets ongewoons. Dit gespaarde stuk wand van een geleding lager, is langer en breder dan het bovenste; (omtrent 25 c.M. bij 4); buitendien is het aangepunt. Het zit, langs den omtrek van de trom gerekend, 180° verder dan het handvat; andersgezegd er recht tegenover. Dit uitsteeksel wordt als poot gebruikt, is dienstig om het instrument in den grond te planten, zoodat de speler beide handen beschikbaar heeft bij het slaan. Den poot houdt hij aan zijn eigen kant; handvat en spleten zijn van hem afgekeerd.

De twee slagstokken waren ongelijk. Links gebruikte het vrindje een mager, hoekig bamboestokje. Rechts een dikke-

ren, houten, met gummi omwonden en daardoor een min-of-meer cylindrischen kop vertoonenden, stok.

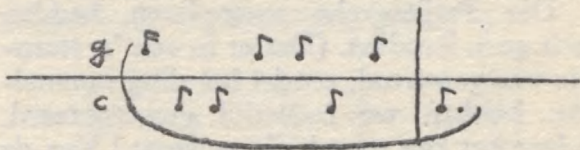
De längste spleet lag recht in het verlengde van het handvat; de andere, kortere, wat meer naar rechts, van den speler uit gerekend.

Bij het spel werd beschikt over vier tonen of geluiden.

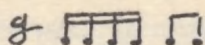
Met den omwonden stok haalde hij er ronde, volle klanken uit. En wel klonk de eene, geslagen vrij hoog op de strook tusschen de twee spleten, als een c, (vermoedelijk klein-c); de andere, wat hooger op het tromlichaam, links buiten naast de langste spleet, als een g, (vermoedelijk een klein-g).

Met het naakte stokje sloeg de speler meestal in den streek van den bovensten knoop; dit nog nader varieerend door den wand een weinig lager, of een weinig hooger dan den scherpst uitspringenden nodiumring te slaan. Een duidelijke variatie in de klankkleur gaf dit overigens niet. Het geluid was en bleef daar toonloos, droog, tikkerig. Zeer misschien de een-of-andere a, (a'??). — De andere linker slag viel op het handvat, en gaf 'n toniger, vrij glazig, geluid, iets van een f, (klein-f? of f'??).

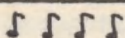
Soms werd de linker hand gebruikt voor stereotypeerende begeleidingsfiguren. En daar sloeg dan de rechter hand met zijn voltonige geluiden thematische dingen tegenin, als bijvoorbeeld (verschillende keeren herhaald):

Soms echter, omgekeerd, lagen de thematische elementen in de linkerhand, zoodat dan de begeleidingsstereotypieën, rechts, klankrijker klonken dan zij. Een zeer frequente begeleidingsformule van deze soort was het onderstaande, (dat relletje op g geslagen met een alshetware ricocheteerenden stok, quasi saltato):

c

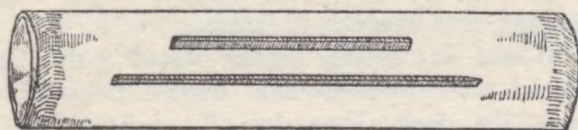

De momenteel „thematische” hand gaf graag metrisch variëteit mengsels met het accent soms om de 4, soms om de 3, soms om de 2 achtsten. Rechts vielen die accenten op de g, links op het handvat. Dus b.v. vier maal g c c plus twee maal g c.

Speelde de linker hand begeleiding, dan werd, meenen we, die scherpe slag, op het handvat, heelemaal niet gebruikt, doch maar heen-en-weer geslagen van even boven naar even onder dien nodiumring.

* * *

Eenkamerige maar tweespletige trommen, zij het ook zonder voet, hadden we reeds eerder aangetroffen, en wel in Bândawâsâ en in Patjitan¹⁾. Maar daarna bevonden we, dat ook Sragèn ze kent. (Warum in die Ferne schweifen?!). Ze kunnen dus wel op veel méér plaatsen voorkomen, al zijn er, bij ons weten, nog geen buiten Java gezien.

Tweespleetskentongan.Patjitan.

Die Patjitansche exemplaren hadden ook geen handvat. (Dat er in een 'n steentje was gewurmd, zoodat het ding rammelde, hebben we indertijd gememoreerd. Maar het kan toeval zijn geweest.) Van de Bândawâsâsche herinneren we ons geen handvatten, maar dat bewijst niet veel. Het exemplaar uit de buurt van Sragèn had er wel een, en zijn spleten waren, evenals de Patjitansche en Zuid-Malangsche, weer ongelijk in lengte; trouwens ook in breedte. Van de door de betrekke-

lijke gecompliceerdheid dezer spleettromvariatie geschapen mogelijkheden profiteerde die Sragènsche speler niet in het minst. Het exemplaar was namelijk in handen van een der twee leden van 'n rondâ tē(q)tēq (uit de désâ Beloran, meenen we), maar hij speelde er niet de hóófdpartij op doch de begeleiding, en wel de sufste die men zich denken kan, aldoor allemaal gelijke en ongenueanceerde kwarten. Of, we overdrijven. Het had nóg suffer gekund; want ze vielen althans synco-pisch, een achtste verschoven, ten opzichte van de hoofdstem. Die begeleidende partij (en dan allicht ook het instrument?) werd genoemd tīngtīl(?), en al zijn slagen gaf die speler op dezelfde plaats, links buiten naast de spleet. De hoofdpartij, waarvoor een gewone, éénspletige bamboekentongan werd gebruikt, en die doe(q)doeq heette, was daarentegen waarlijk kleurrijk genoeg. Kleurig en virtuoos.

Over *spleettromvirtuositeit* juist bij de behandeling van zulke heel gewone nachtwachtentongan's, waardoor daar nog verscheiden nuances uit gehaald kunnen worden, hebben we al eerder iets geschreven, en wel naar aanleiding eener mededeeling van Walter Spies²⁾. Die speler uit de Keḍoe, bij de Bârâboedoor, kreeg zoo vier verschillende geluiden. Maar de beste te Sragèn geobserveerde bracht niet minder dan zes of zeven slagvarianten in praktijk, die dus in ieder geval voor hemzelf geluidsvarianties zullen opgeleverd hebben, al waren niet al die onderscheiden ook duidelijk voor ons. Nóg een andere manier van slaan, (een achtste dus als we de gedemonstreerde mogelijkheden bij elkaar tellen), werd door een trosselaar behoorende tot een andere Sragènsche rondâ gebezigd.

Maar om eerst de slagwijzen van den eerderbedoelden speler op te sommen geven we het navolgende lijstje. (Links en rechts is gerekend van den speler uit; hij houdt de spleet van zich af.)

1) „De t.k. b. d. Mad.", blz. 92, 93.

2) „De toonk.....", blz. VIII, (Errata et ommissa).

1. Slag op den rechter rand der spleet; een weinig onder het midden. Klonk als een b', en helder.

2. Slag op denzelfden rand, maar vlak bij het onder eind (den rechter onderhoek) der spleet. Ook een b'; maar doffer.

3. Slag op den uitstekenden ring van den wand, waar het onderste schot zit. Geeft een vrij toonloos geruisch. (In hoofdzaak misschien b''??)

4. Slag op de linkerzijde van het instrument, echter niet op den rand der spleet doch daar flink ver af en iets lager neerkomend dan „1”. Klinkt als een a' en helder; wordt meest bij wijze van „gong”slag gebruikt. Om dezen en den volgende slag gemakkelijker op hun goede plaats (ver genoeg van de spleet af) te laten neerkomen, werd het instrument dan om een verticale lijn naar rechts gedraaid.

5. In hoofdzaak als „4”; echter veel lager op het corpus en wat minder ver van de spleet af geslagen. Klinkt hooger, minder zwaar. (Wellicht als een a'').)

6. Ongeveer als „4” geslagen. Daarbij echter even boven het niveau waar die slag neerkomt een vinger dwars over de spleet heen gelegd, wat de beweeglijkheid der randen verminderen moet. Tamelijk dof. (Overigens wellicht zelfde toonhoogte als „5”).)

7 (?). Als „6”, echter de afdempende vinger niet dwars óver de spleet doch alleen op den dichtstbijzijnden (linker) rand der spleet liggende.

Als 8ste mogelijkheid volgt er dan eene, gelijk gezegd door een anderen speler gedemonstreerd. Deze legde namelijk een uitgestrekte vinger ¹⁾ van bovenaf op den voorkant (de spleetzijde) der trom, zoodoende van de spleet circa tweederden bedekkende, en sloeg den rechter spleetrand van het vrijgebleven gedeelte. In dit geval dus geen afdempen, belemmeren der trillingen (als bij „6” en „7”), maar een vollediger opsluiten van den in het in-

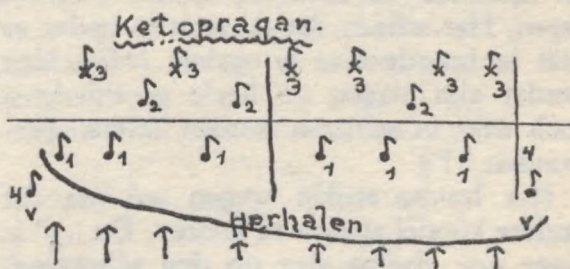
strument zich bevindenden luchtkolom, waardoor de toon lager moest worden. (We constateerden een „hol-vol” geluid, en een verlaging met een quart.) Deze methode van klankwijziging werd ook door dien Keðoeschen speler toegepast; echter gecombineerd met een andere slagwijze, die hij ook zonder die dekking in praktijk bracht, en die we hier in Sragèn niet hoorden gebruiken.

Dit is dus een 9de mogelijkheid. Daarbij werd de slagstok neergeslagen plat en dwars over de spleet, zoodat hij beide randen tegelijk raakte. Dit moet, naar we vernamen, een hóóg geluid hebben gegeven.

Het is duidelijk dat wanneer de niet-slaande hand van den speler voor afdempen of afdekken wordt gebruikt, ze niet de trom kan vasthouden (dragen) aan het handvat. Ze zal dan het instrument vast hebben rond zijn corpus zelf.

Aangezien nooit al de slagvarianten in een enkel stuk voorkwamen, maar gemeenlijk zoowat vier, is het mogelijk, dat sommige ervan geen zelfstandige beteekenis hebben, maar eerder als elkanders toevallige wijzigingen, vervangingen moeten worden beschouwd.

We hebben een viertal slagdeuntjes, gending(an)'s van die Sragènsche keñtonganspelers genoteerd; dat ze er veel meer kenden, gelooven we niet. Pijlen duiden in onze notaties de plaatsen der slagen van den begeleidenden speler aan. De cijfers bij de noten verwijzen, gelijk men begrijpt, naar de zooëven gegeven lijst.

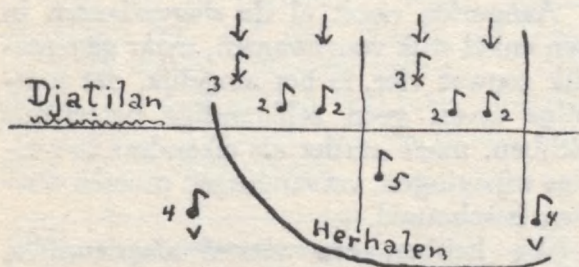

Naar men ziet, in dit eerste stukje, „Ketoprangan”, wordt niét gerythmeerd: alle noten zijn achtsten, (de corresponderende kwarten schatten we op 104 per

¹⁾ Op onze photo twee vingers; van het toen beschikbare exemplaar was de spleet nogal breed. Ook wordt het instrument bij normaal spel niet gesteund.

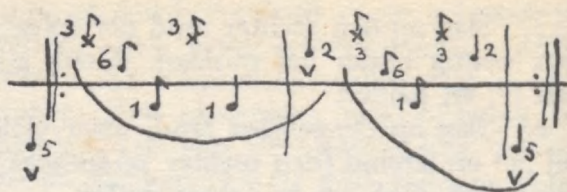
minuut). Het stukje moet 't dus heelemaal van de geluidsnuancen en hun distributie hebben. Metrische teekening ontstaat secundair doordat enkele geluiden uit die tikkelige massa uitsteken, — hier namelijk behalve de quasi-gongslagen die, met een kruisje genoteerde, glazige slagen op den schotring, — en men dan den weerkeer daarvan gaat controleeren. M.a.w., dit slagmuziekje representeert eenzelfde stadium als die tamboerijnpartijen bij de Koeboe's, die we al hooger vermeld hebben, (en die ze stellig niet zelf zullen hebben uitgevonden).

Het volgende stukje, „Djañilan”, dat naar dat oude spel ¹⁾ met gevlochten paarden schijnt te verwijzen, (gelijk het eerste naar gestamp in het rijstblok, of het daar aan geassocieerde soort tooneel-spel), hoort óók tot die categorie, maar is nog eenvoudiger.

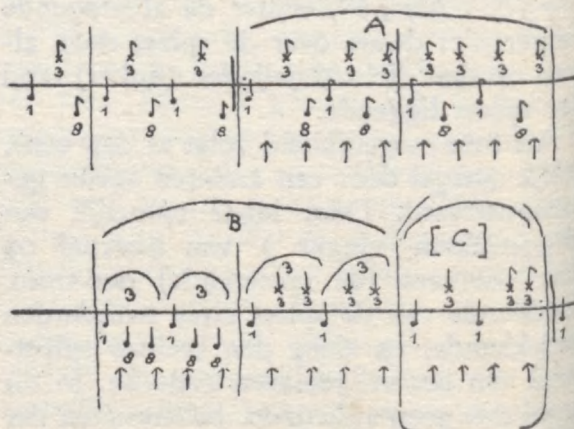

Van het derde stuk hebben wij bij toeval geen naam genoteerd. (Maar misschien is dit die bamboe kappende boereman. Zie later.) Het was óók uiterst eenvoudig. Echter vertoonde het eenige meerdere metrische geleding dan de vorige doordat er tusschen de achtsten enkele kwarten lagen. Het scheen dat de tweede speler er niet in hoorde mee te spelen. (Misschien omdat zijn slagen de heele geschiedenis toch weer in achtsten zouden hebben ontbonden ??)

Het laatste stukje kregen we van dat andere koppel spelers te hooren. De „3” is weer een glazige slag op den schotrand,

de „1” klonk nu circa als a', de „8” als e'. Het heette ²⁾ „Paq Djendoel (?) negor pring” (P. Dj. kapt bamboe), en het was rhythmisch het bewogenste van allemaal. Ook had het een soort van inleiding, waarna pas de begeleider inviel. Die triolen zijn van dezelfde soort als in den gamelan de gambang vaak slaat. De begeleider bleef gewoon dóórgaan, zooals ook in den gamelan de andere stemmen bij die gelegenheden gewoon in vieren of tweeën blijven figureeren. Hier is het effect echter curieuzer doordat die eenige begeleidingsstem immers zijn tweedeeligheden synopisch verschoven heeft liggen en niemand ze tot vierdeeligheden aanvult. — Het met „A” gemerkt lid werd, meenen we, soms méermalen gespeeld eer „B” volgde. De maat „C” werd slechts soms tusschen „B” en „A” ingelascht. En er waren nog wel meer kleine afwijkingen. Bijvoorbeeld dat van „B” de eerste maat twéemaal gespeeld werd, voordat de tweede volgde.

¹⁾ Ook geheeten „réjog” of „emblèg”, zie b.v. Dj. XIII, blz. 213 en 211. Echter kan zoo ver oostelijk als Sragen het woord „djañilan” wel een dansjongensdans beduiden.

²⁾ Als het tenminste niet is „Paq Kertá toekoe tjan-doe”, (P. K. koopt opium)! Er blijkt in onze aantekeningen een verwarring met de namen, die zich niet meer laat herstellen.

Eer we het vergeten, nòg een door Walter Spies bij Båråboedøer gedane observatie, (we konden ons die aanvankelijk niet verklaren), hebben we later bevestigd gevonden. Hij had namelijk opgemerkt, dat 'n uiteengaande nachtwacht nog een poos lang bleef samenspelen, òndanks den steeds toenemenden afstand tusschen de (twee) spelers. We dachten: maar dat kàn niet goed: ze kunnen onmogelijk allebei wachten met slaan tot hen het geluid van den ander bereikt heeft! In het Bandjarnegarasche Kalibening hoorden we later wat er factisch geschiedde: De speler van het thema sloeg, zich verwijderend, gewoon hard dóór; die van de begeleiding bleef zàchtjes meedoen, zóó dat voor hèm de twee partijen correct samenvielen.—

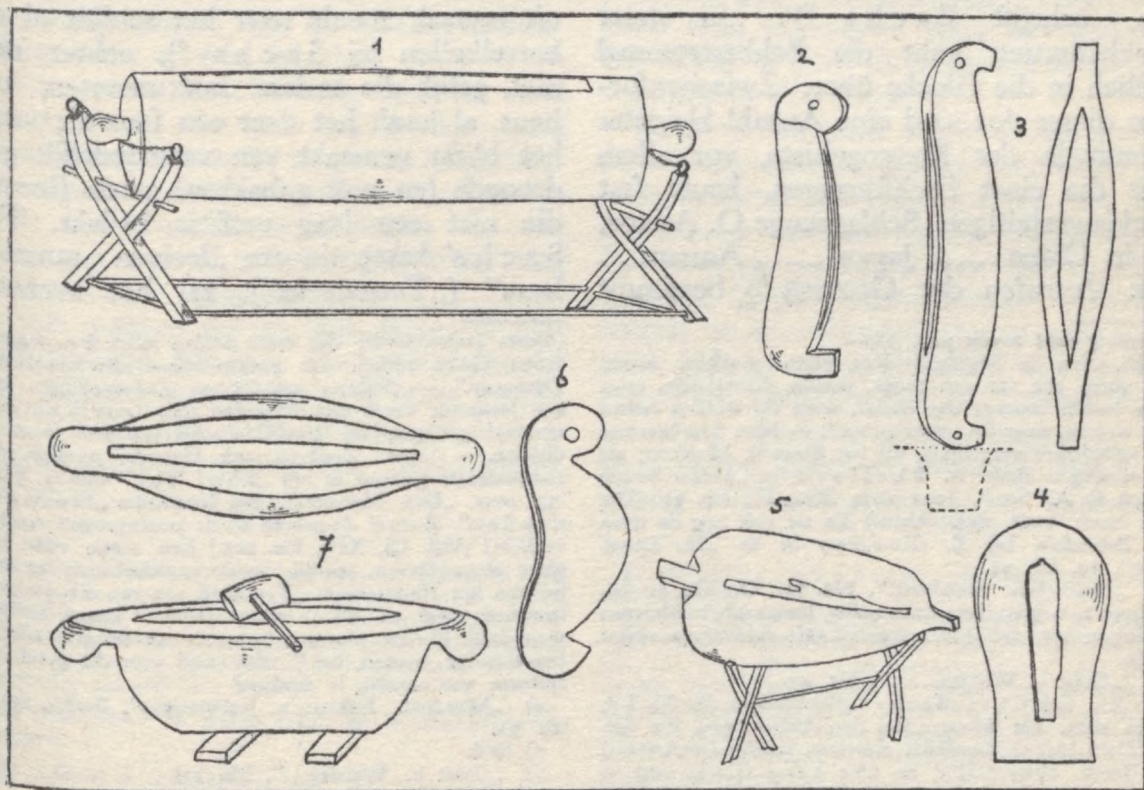
En hiermede zijn we wel ongeveer aan het eind van ons materiaal betreffende werkelijke spleettrommen. We zouden alleen nog wat kunnen schrijven over bepaalde, min-of-meer van het gewone verticale balkmodel afwijkende vormen.

Zoo over den, op Madoera en in den Javaschen Oosthoek voorkomenden, meestal horizontaal geplaatsten, vorm, dien we indertijd met een turfbak vergeleken hebben ¹⁾. (Men zie fig. 7 der tweede samenvattende teekening.)

Zoo de eigenaardige korte, corpulente, alshetware gezwollen modellen, voorkomend in het gewest Jogjakartå en (deelen van) de Kedoe. (Fig. 5.) De vorm laat zich soms vergelijken met dien van een ei, waar de scherpe punt van afgesneden, of door een korten dikken steel vervangen ware. (Fig. 4.) Ze hangen, ze staan, of anders liggen ze horizontaal op een soort van schragenonderstel. Heelemaal heeft Jogjå een zekere neiging, kentonangan's horizontaal op te stellen; aldus kleine cilindrische houten exemplaren ²⁾, gebruikt aan de

1) Dj. V, blz. 22, Dj. VIII, blz. 90. Draagbare spleettrommen in trogvorm vermeldt Sachs, „Geist u. Werden", blz. 47.

2) Dj. V, blz. 22. We hebben daar ter plaatse overigens nog een andere danskentonangan, óók met horizontale spleet, echter níét cilindrisch, vermeld, waarvan we het bestaan inmiddels zelf geheel vergeten waren. Daarom willen we die beschrijving hier citeeren: „het horizontale

hoven voor dirigerende dansseinen; maar ook b.v. een zeer groot cylindrisch exemplaar nabij het buitenverblijf Ambar-roekmā van den Soeltan. (Zie fig. 1.) De Kedoe heeft trouwens die, eerder gesignaleerde, horizontale paardachtige vormen. (De modellen fig. 2, 3 en 6 zijn geobserveerd in het Magetansche.)

Verder ware dan nog een mededeeling van den heer D. H. Meyer te vermelden, dat volgens gerucht er in Oost-Java, n.l. Bangil, wel aarden *kenṭongan's* gebruikt worden. De maker ervan zou een oud mannetje in Porrong zijn. (Gebakken aarden bijvormen komen van meer instrumenten voor. In Italië b.v. van klokken.)

Voor bronzen, antieke, *spleettrommen* zie men Kunst-Goris¹⁾. Hoe ze klinken weten we niet. Vermoedelijk als een klok.

* * *

25e. Na opgemerkt te hebben, dat met het klein en draagbaar worden der spleettrommen een secularisèring, een „bis zum Nachtwächterdienst absteigende Veralltäglichsung“ parallel schijnt te loopen, schrijft Sachs²⁾: „in steter Verkleinerung geht die Schlitztrommel endlich in die Glocke über. Zwischenformen dieser Art sind eine Anzahl kleinster Trommeln des Kongogebiets, vor allem aber die einst fischförmigen, heute fast glockengestaltigen Schlagzeuge O. Asiens, die in China, Japan, Annam ... zum Anrufen der Gottheit³⁾ bestimmt

Vervolg noot 2 van pag. 365.

klanklichaam is begrensd door platte vlakken, neemt den vorm aan van een hooge, smalle, dikwandige, open doos, boven nauwer dan onder, want de wanden hellen naar binnen, naar de opening toe". — Men kan hiermee een spleettrom vergelijken uit het Sarawak Museum; zie den catalogus door R. Shelford in „Journ. Straits branch R. A. Soc.", June 1904, Plate IV, fig. 11. (Dat ding heeft twee slagstokken!) En zie ook nog de trom der Batetela's bij E. Torday in de „Ill. Lond. News", 14, VI, 24.

1) „Hind.-Java muz.instr.", blz. 71. Op blz. 70 beschrijven ze nog een zeer eigenaardig, Javaansch, bamboezen slaginstrument, dat echter eigenlijk géén spleettrom schijnt te zijn.

2) „Geist u. Werden.....", blz. 47.

3) Zie ook Curt Sachs „Reallexikon der M. I.", Berlin 1913, blz. 68-69: „Bei den Anrufen, die den buddhistischen Gottesdienst einleiten, schlägt (in Annam) der Bonze abwechselnd an eine kleine Glocke und an

sind". (Zoodat ze ditmaal ondanks hun kleinheid toch een rituele functie hebben behouden.) Ook vrucht-, en kikvorschvormen worden door hem vermeld⁴⁾. (Waterdieren schijnen dus bijzonder toepasselijk geacht te zijn. Zie eerder het aantekende over diervormen bij éigenlijke *kenṭongan's*.) Gegeven de nauw-spleetvormige opening van de uitholling, is er inderdaad alles vóór, zulke instrumenten eenvoudig bij de spleettrommen te rekenen. Niet-diervormige exemplaren, zooals Sachs er een onder den naam „tonkinesisches Schlaggefäß" afgebeeld heeft⁵⁾, kunnen overigens formeel sterk op vele z.g. „Rollschellen", rollers, korrelbellen, gaan lijken, al missen ze het decideerende element dáárvan, den korrel, (om welken Sachs laatstbedoelde instrumenten terecht tot de rammelaars brengt). Overigens hebben wij een curieus Japansch (speelgoed?) instrumentje, dat men naar zijn vorm zeker voor zoo'n beknopte en afgeronde (Oostaziatische) spleettrom zou houden, maar dat een Rollschelle is, want er zit een korrel in. Het bestaat echter niet uit metaal, zooals naar het schijnt al de korrelbellen bij Sachs⁶⁾, echter ook niet, gelijk die andere instrumenten, uit hout, al heeft het daar een faux-air van; het blijkt gemaakt van vermoedelijk gedroogde (en niet gebakken) aarde (leem), die met een laag verf is bedekt. Tot Sachs' categorie van „leemen rammelaars" („Tonrasseln"), zal het evenwel

(dieses Instrument); der erste Schlag führt den angerufenen Geist herbei, der zweite bannt die feindlichen Dämonen". — Blijkens mondelinge mededeelingen van een Japanner wordt een dergelijke spleettrom in zijn land speciaal geslagen bij boeddhistische gebeden voor de dooden. — Later. Zooëven een bijzonder aardige correspondentie gelezen in het „Soer. Hbl." van 21, VIII, '33 over „Bon Matsoeri", het Japansche „feest der dooden". Zoowel de graven als de huisgangen worden verlicht! (Vgl. Dj. XIII, blz. 205.) Een scène vóór een groot altaargebouw, gewijd aan de nagedachtenis van een lid van het Keizershuis: „Trekking aan een dik, lang afhangend rood en wit in elkaar gedraaid koord, ontlokt men doffe klanken aan een boven hangende groote kalebas-vormige houten bel." Hoe zich voor dit geval het systeem van aanslag te denken?

4) „Mus.inst. Indiens u. Indonesiens", Berlin, 1915, blz. 32.

5) Ibid.

6) „Geist u. Werden...", blz. 130.

niet hooren; dáár heeft het heelemaal niet den vorm en overige kenmerken van ¹⁾. Wellicht mag men het dingetje als een late en vrij willekeurige contaminatie beschouwen; mogelijk ook echter geeft het meer zin aan onze observatie van een door middel van een steentje tot rammeelaar bevorderde spleetrom ²⁾.

Waarom we zoo over die Chineesche „moe yu” e.t.q. zijn komen te spreken, hoewel dergelijke houten spleetrommen toch niet inheemsch zijn? — We deden dit, daar we de mogelijkheid overwogen, dat zeker hier op Java geobserveerd instrument, gemaakt van de pit, het zaad van een siwalan (borassus), er verband mee houdt. Echter brengt S a c h s ³⁾ alle klokken of bellen, welke niet, min of meer kunstig, van hout of metaal, doch onmiddellijk en vrij kunsteloos van natuurlijke materialen, „aus Tierkörpern, Hummerscheren und Muschel-, Schnecken- oder Fruchtschalen” gemaakt zijn, tot een bijzondere groep, namelijk de „Naturglocken”, die weliswaar ouder dan alle andere klokken zou wezen, maar niet onaanzienlijk jònger dan de spleetrommen. (Resp. rode en 6de Schicht.)

Van zulke natuurbellen hier in den Archipel had S a c h s bij de door hem geraadpleegde auteurs nog twee vindplaatsen méér kunnen aantreffen, n.l. Celebes met krabbenschaaraeolusklokjes ⁴⁾, en Bali met ook al windklokjes, maar van slakkenhuizen gemaakt ⁵⁾.

Zelf méénen we op Bali, boven in een hemelhoogen pendjor, (ze waren daar in dat Tabanansche bergdorp extra geweldig, die vroolijk versierde, feestelijk wiegende bamboemasten), een cocosdopklok te hebben zien hangen.

Voorts bezit het Bataviasche museum een kreeften(?)schaarklokje van West-Java (Banten), en hebben we dergelijke klokjes indertijd ook afgebeeld gevonden in een vrij oude reisbeschrijving, als te hangen aan den rand van daken in Kam-bodja. (S a c h s heeft geen vindplaatsen van het Aziatische vasteland.)

Het zou nog niet zoo gemakkelijk precies na te zoeken zijn, maar het ziet er uit alsof nagenoeg al de door S a c h s aangevoerde natuurbellen klepels hebben. Alleen in één geval blijkt met zekerheid van niet: de met een stokje geslagen nautilusschelp van Nieuw-Brittannië (?). Nu zijn ook onze siwalanklokjes klepelloos en worden met een stokje geslagen. En het komt ons voor, dat de overgang van klepelpercussie naar die met een slagstok, of omgekeerd, volstrekt niet vlak voor de hand ligt. Zoo kunnen dus de klepelnatuurklokken heel goed een categorie sui generis zijn, maar kan niettemin van (enkele) klepellooze natuurklokken wáár blijken, wat S a c h s in het voorbijgaan verwerpt, dat ze n.l. door regressie (Rückbildung) zouden ontstaan zijn. Overigens ware het dan nòg een vrág of juist de spleetrommen hun voorouders zijn geweest.

Echter is het zeker dat ze in een gewone functie der spleetrommen voorkomen: als nachtwachtinstrumenten n.l., en wel, naar het schijnt, speciaal bij de Madoereezen. Dit staat nu werkelijk eens niét in „Madoera”! Zulke registreerende onderzoeken op een of ander ethnographisch gebied, blijven natuurlijk altijd van het toeval, in de gedaante der ter plaatse thuishoorende medewerkers, afhankelijk. De onze bleken veelal voortreffelijk; het voorkomen van het instrument i.q. hebben ze

1) Ibid., blz. 146. Bedriegt ons ons geheugen niet, dan moet er ergens in het „Reallexikon...” ook nog een artikelje staan over een groote, lange, vischvormige Chineesche spleetrom, die een lossen kogel in den bek heeft. Allicht kan er bij het slaan dezer houten trom dus een bijkomstig rammeleffect ontstaan.

2) Zie eerder in onzen tekst, bij de tweespleetsken, tongan's.

3) „Geist u. Werden...”, blz. 102.

4) Walter Kaudern, „Music. Instr. in Celebes”, blz. 98.

5) J. Kunst en C. J. A. Kunst-v. Wely „De toonk. v. Bali” II, T.schr. Bat. Gen., LXV, 1925 blz. 369 vv... D.w.z.: ze geven als afb. 11 een „Krintjingan (désa Batoeboelan, Z.-Bali)”, wat een sierlijke aeolusschellenboom blijkt; maar we kunnen er in hun tekst werkelijk niets over vinden. En wie het niet al weet zal die pendeloques ook nauwelijks als slakkenhuisklokjes herkennen.

ons evenwel niet gesignaleerd! Het was te Loemadjang in den Javaschen Oosthoek, dat we het eerst die uitgeholde siwalan-pitten hoorden noemen als daaromtrent wel voorkomend; een jeugdig Inlandsch-B.B.-ambtenaar aldaar kende ze als op Madoera vrij algemeen, had ze waargenomen in Sampang, maar ook in de stad Soemenep en elders in dat regentschap, weer als instrument der nachtwachts. Dat is overigens lang geen min emplooi, al heeft Prof. Sachs het een summum van vulgarisatie gevonden. Waarom immers spektakelden vanouds overal de nachtwachts zoo hevig; de ouderwetsche Westersche, met hun loeienden (koe)hoorn of hun harde houten klep vooral niet minder dan de onze hier met hun houten of bamboezen of palmpitten quasi-trommen (trouwens ook bamboeidiochorden komen hier wel voor bij nachtronden); indien niet om er de onheilbrengende machten der duisternis mee af te weren? En die functie van apotropaion is aan hun muzikale bedrijvigheid immers nog altijd eigen, óók al zou het ironische grapje, dat die nacht-muzieken opvat als vriendelijk verzoek tot de mogelijk misdadige elementen gericht om liever wat uit den weg te gaan, wáárheid bevatten?

Hoe dit zij, te Loemadjang bezorgde men ons eerst een enkel, (van oorsprong solitair?), exemplaar. Op het phototje ziet men het in den mond. De grootste hoogte van het heele ding is circa 7, de grootste breedte ongeveer 8 c.M. Door een gat bovenin, waar het zaad een deuk vertoont, (hebben daar kiemoogen gezeten?), zijn twee einden vrij dik, lichtkleurig, tweestrengig inheemsch touw gestoken, en vervolgens samengeknoopt, zóó dat die knoop de einden verhindert weer door het gat terug te glijden. Ook het andere uiteinde der twee touwen is aaneen geknoopt tot een draaglus (omtrent 30 c.M. lang). Een slagstok was niet mee ingeleverd. Blijkens mededeeling van Loemadjangsche Javanen zou men de toonhoogte der dingen wijzigen, bepalen, door ze een

kortere of langere spleet, beter-gezegd: een nauweren of wijderen mond te geven; want naarmate men van den onderkant van het zaad méér wegneemt, wordt de mond in beide richtingen wijder. Echter werd er ook iets gezegd over in meerdere of mindere mate (dun) afslijpen. Inderdaad is er bij de verschillende exemplaren blijkbaar niet even veel rondom van den zaadwand en de deze bedekkende lagen weggekrabd of -geschraapt. Toch kan het wel wezen, dat die opmerking aangaande het afslijpen niet dáár op doelde doch op den mond, en dat deze in zijn geheel door afslijpen wordt verkregen. Bij het onderhavige exemplaar, afkomstig uit een désa Karangredjã, blijkt de zaadwand goed en zuiver gereinigd, blootgelegd, en vertoont een verticale adering van vrij flauwe lijsten. De toon die het geeft is een cis; een eensgestreepte, zouden we zeggen.

Later deed de heer Meyer ons nog een stél van zulke *klepellooze palmpitklokken* toekomen. Het waren er vier, blijkbaar voor in totaal drie spelers bestemd. Immers aan den ijzerdraad-draagring van een exemplaar, (die ring loopt door twee gaten, liggende te weerszijden van het, ook aanwezige, bovenmiddelgat), is het draagbandje van een tweede vastgeknoopt. Beide, volgens een opgeplakt etiket tezamen „teq-toeg” geheeten, moeten klaarblijkelijk door denzelfden speler geslagen worden. Binnen in dat tweede klokje, is het draagbandje rond een kort en plat stukje bamboe geknoopt om het terugglijden te voorkomen. Deze tweede, grootere, klok, heeft een ruw vezelig oppervlak, (schijnt maar gebrekkig van aanklevende lagen gereinigd). De eerste daarentegen vertoont een fraai, wat spikkelig, zwart oppervlak, (de adering schijnt er glad afgeslepen). Het laatstbedoelde klokje geeft een (klein?)-f, het andere iets van een es of d (eensgestreept?).

Van de twee overige klokken, die ieder aan het eind van hun draagtouw-tje of -bandje een houten slagstok hadden vastgeknoopt zitten, scheen ons de een (de

„ketoeq'') een e', en de ander (de „pene-roes'') een f' te bedoelen. Maar we willen niet beweren, dat dit komplotje van natuurklokken op een soort chromatiek was ingericht: De tonen klinken weliswaar helder, maar zijn toch tamelijk onbepaald, veranderen niet weinig naarmate men de klokken meer aan den rand of meer op den zijkant, en ook of men ze op een flank of op een korte kromming raakt. En wat in de praktijk het effect is, kunnen we niet beoordeelen: we hebben er niet op hooren musiceeren.

Die twee losse klokjes komen in den aard van hun oppervlak, en het systeem van bevestiging met dat es'-of-d'-klokje overeen.

* * *

25f. De Javaansche oude-heer, gepensionneerd mantri-opiumregie of zooiets, muziekliefhebber en gamelanbezitter, waar we te Loemadjang een aantal gegevens bij inwonnen, deelde ons mede, niet slechts het trommelen op siwalan's, maar ook op klapper's te kennen. We kregen den indruk, dat hij daarbij eveneens het ontbolsterde en uitgeholde záád van de cocospalm ¹⁾ bedoelde. Hij sprak weer over een lager geluid bij een nauwere, en een hooger geluid bij een wijdere opening. Er zouden wel van zeven tot twaalf instrumenten samenwerken. Wie er een stel van weet aan te treffen, doet ons wezenlijk genoeg, nog daargelaten de verdienste die hij zich verwerft tenopzichte van de wetenschap! Het genoemde gróóte aantal „klokken” motiveert overigens twijfel of er wel van een nachtwachtorchestje sprake is; gewoonlijk patrouilleert de dorpspolitie in ronđa's van twee man. Er hoeven ook geen of niet allemáál cocoszaden van

volslagen formaat te zijn gebruikt. Er bestaan immers ook kleinere variëteiten, (krambil gading?, krambil sêwoe??).

Het is echter mogelijk, dat een natuurklokkenorkest precies zóó als we het ons hierboven, in het begin dezer paragraaf, voorstelden, zal blijken niet te bestaan, en onze zegsman op het verschijnsel doelde, waarvan we hierna, als slot van dit opstel, een beschrijving geven.

Het was weer de heer D. H. Meyer, — aan wien we, naar men gemerkt heeft, veel dank verschuldigd zijn!, — die ons het bestaan van dat verschijnsel denonceerde, en Javaansche jongetjes liet oproepen, welke er vervolgens een demonstratie van gaven. Ze hoorden thuis in het Zuiden van het regentschap Loemadjang, in een désa Kaliwoengoe, o.d. Tèmpèh, meenen we. Ze trommelen met hun vijven op acht instrumenten in totaal: drie der spelers bedienden er ieder twee stuks van, twee hadden er maar één. En wel geen palmzáden ditmaal, doch heele palmvruchten. Of, „heel” is het woord niet. Het waren n.l. juist beschádigde cocosten, klappers met een gát erin, blijkbaar aangevreten door klapperratten en dus afgefallen, en door de dorpsjeugd verzameld en op hun klank gekeurd. Vermoedelijk was er meer dan genoeg keus; van pogingen om den toon bij te werken, bijvoorbeeld door zoo'n gat te vergrooten, is ons dan ook niets gebleken. Zulke droog-heldere klanken als die hardwandige zaden gaven, zal niemand van deze notetrommen verwachten; maar het geluid zou U toch nog meevallen: de slag komt namelijk neer op de wèrkelijke vruchthuid, die de bekende ietwat sponzige vezelmassa rondom het zaad overtrekt en een nogal leerachtig oppervlak heeft.

¹⁾ Cocosnootschalen, „klapperdoppen”, hebben we aan een inheemsch muziekinstrument nog onlangs in gebruik gezien; n.l. als corpus van een kleine trom. (Dj. XIII, blz. 231.)

Eerder vonden we ze op Madoera gebezigd als resonatoren van een quasi-bonang. (Dj. VIII, blz. 33.)

Dr. Korn heeft ze nu in een dergelijke functie gevonden op Bali; als resonatoren onder de, waarschijnlijk

bamboezen, toetsen der instrumenten van een, „gloengangan” genaamd, orkestje in T. P. maar ook elders in het Karangasemsche. Anders hebben dergelijke instrumenten op Bali staande of hangende bamboekokers als resonator. Zie „De dorpsrepubliek...”, blz. 18.

Eén enkelen bamboetoets met een bamboekokerresonator heeft de heer D. H. Meyer geobserveerd als kempool van een ambulanten gamelan in het Loemadjangsche.

De twee kleinste der quasi-trommen van dit *cocosnootorchestje* waren „ivoor”cocosnoten, de andere gewone klappers.

De vijf partijen (of spelers) werden met de navolgende namen aangeduid:

I. „Gedé”, of „ketoendoeng gedé”, gaf in het door ons geobserveerde geval zoo ongeveer een (klein)-e en een (klein)-g (of fis). Dit bleek de themapartij te zijn, en een behoorlijk interessante.

II. „Ketoendoeng”, of „ketoendoeng tjiliq”, had ten-naaste-bij een g' en een a', en speelde een stereotype begeleidingsfiguur; moet misschien als een versimpelde contrapunctpartij beschouwd worden. Te Bâjalali immers hebben we indertijd bij het rijstblokstampspel een werkelijk rhythmisch contrapunct onder den naam „toendoeng” gevonden, en het kan ook best zijn, dat een ander, eventueel beter, cocosnoottrommelaar de partij i.q. méér ontwikkelen zou; het joch, dat nu het thema speelde, bijvoorbeeld.

III. „Peneroes”, had zoowat een as' (het as" in de notatie is een verschrijving!), en weefde met de twee nog na te noemen spelers het stramien voor de onderhavige tromtapisserie. Z'n slagen vielen volgens onze aantekeningen op lichte onderdeelen (zestienden).

IV. „Ketiq”, had om-en-bij een c". Een partij als de vorige; ook op lichte momenten maar een achtste ervoor.

V. „Tiq-toeq” gaf omtrent een c''' en een g''' en sloeg daarmee om-en-omme achtsten, recht in de maat.

De jongens speelden ons vier stukken voor: „Boenjoeq”; — „Rampalan”; — „Djaran kèpang”, (dit dus weer een allusie op hetzelfde quasi-paardenspel als wellicht ook „Djañlan” enz., zie eerder); en tenslotte, „Kanar-kanir”.

Van dit laatste stuk geven we hieronder een schets. (Schets; want er kan aan de details wel wat haperen, en dan meer speciaal in de begeleidingsstemmen. Zoo zijn, wellicht, de positie van de ketiq en de peneroes verruild; of die van de twee noten der ketoendoengfiguren. Dit alles

zou aan het wezen der zaak niet veel veranderen overigens. Allicht ook speelt men het soms zùs, soms zóó.)

Het thema is waarlijk eigenaardig genoeg. De teekens, bogen, die we er bij hebben gezet, zijn geen directieven voor het spel maar voor het lezen. Die scheidstreepjes beduiden, dat het totaal van 24 achtsten vermoedelijk is te denken als samengesteld uit twee maal twaalf achtsten. Echter teekenden we aan, dat het gedeelte boven den vierkanten haak soms twee maal achtereen werd gespeeld. Daar dit element 17 achtsten lang ware, vermoeden we, dat het dan den eersten keer aan het eind één achtste ingekort werd. Zoo dat níét geschiedde, zou de zaak nog pikanter zijn; want dan zou vervolgens het thema een achtste verschoven raken ten opzichte van de begeleiding. Mógelijk ware een dergelijke ontwikkeling van zaken vermoedelijk wèl; het geheel zou dan nóg meer toenadering tot een drie-achtsten-metrum toonen, dan het tòch al doet; maar denkelijk hadden we dat quasi-omspringen der begeleiding wel alszoodanig opgemerkt. We vergaten nog: in enkele der andere stukken speelde weliswaar de tiq-toeq onophoudelijk door, maar zwegen op sommige momenten de overige drie bijkomstige stemmen. Of liever, ze sloegen dan onder-hun-allen een stuk-of-wat geaccentueerde themakwarten méé.

Variant I

I. (e)

II. (a')

III. (as')

IV. (c'')

V. (c''')

(♩ = ± 180)

simile sempre

Bovenaan in onze notatie vindt men een der varianten uitgestippeld waar de speler het thema verderop om zoo te zeggen versierend mee ontwikkelde. Een dergelijk speelsch détailleren is bij stampen in het rijstblok niet best mogelijk. Door de

onverschilligheid of vaagheid van de toonhoogten en verwaarloozing der melodische teekening, lijkt overigens tòch het gehéél minder op zoo'n melodieus Madoereesch tongtong-orchestje, dan juist op dat „ko-tèqan”, op dat gestamp in het rijstblok.

DE VERJARING VAN DEN VERHEFFINGS-DAG VAN Z. H. DEN SULTAN VAN JOGJAKARTA (TINGALAN PANDJĒNĒNGAN)

door

R. SOEDJANA TIRTA KOESOEMA.

Abdicatie van Z. H. Sultan VII.

Wegens zijn hoogen ouderdom kwam wijlen Zijne Hoogheid de Sultan Hamĕngkoe Boewana VII in het najaar van 1920 tot het besluit, om ten behoeve van den Kroonprins, Sampĕjan Dalĕm Kangdjĕng Goesti Pangĕran Adipati Anom Hamĕngkoe Nĕgara Soedibja Radjapoetra Narĕndra Mataram, afstand te doen van zijn vorstelijke waardigheid en daarna verblijf te gaan houden in het lustverblijf Ambar-roekma, gelegen op een afstand van 6 K.M. van de stad aan den grooten postweg naar Soerakarta. Het besluit mocht de goedkeuring van de Nederlandsch-Indische Regeering wegdragen en, aangezien de Kroonprins, die ter verruiming van zijn blik eenige jaren tevoren naar Nederland was vertrokken, nog niet teruggekeerd was, moest de overdracht van de vorstelijke waardigheid volgens de traditie geschieden aan het Hoofd van gewestelijk bestuur. Deze overdracht vond plaats op Zaterdag-pon, 19 Djoemadilawal van het jaar Alip 1851 = 29 Januari 1921.

Daartoe begaf de Resident zich in groot ambtscostuum, vergezeld van het Hoofd van het Pakoe Alamsche Huis, den Plaatselijk Militairen Commandant met zooveel officieren van het garnizoen als de dienst toeliet, de ambtenaren van het Binnenslandsch Bestuur van het gewest, de Voorzitters van den Landraad, den Landrechter, het Bestuur der Vorstenlandsche Landbouwvereniging en den Translateur ten 10 ure v.m. naar den Kraton.

Nadat de Resident met zijn gevolg in de Bangsal Kĕntjana en de Rijksbestuurder met de regenten onder het afdak van die zaal hadden plaats genomen, stond Zijne

Hoogheid de Sultan Hamĕngkoe Boewana VII van zijn zetel op en droeg zijne Vorstelijke waardigheid over aan den Resident met de volgende woorden :

„Rama Toewan Resident.

„Ini hari saja pasrah Kĕprabon Nata kepada „Rama Toewan Resident”.

Vader Resident.

Heden draag ik de Vorstelijke waardigheid over aan Vader Resident.

Daarop deelde Zijne Hoogheid de Sultan de plaats gehad hebbende overdracht mede aan de pangĕrans en voorts aan den Rijksbestuurder, die intusschen op des Sultans bevel plaats had genomen op de Bangsal Kĕntjana, respectievelijk als volgt :

„Kaki Pangĕran Hadipati Hangabĕhi lan para „pangĕran kabĕh. Dadija wĕroehanira ing dina „iki Ingsoen woes masrahakĕ Kĕprabon Nata „marang Rama Toewan Residĕn”.

„Danoerĕdja. Dadija wĕroehanira, ing dina iki „Ingsoen woes masrahakĕ Kĕprabon Nata ma- „rang Rama Toewan Residĕn. Sira dawoehna „wrata „marang kantjanira botjah Ingsoen boe- „pati kabĕh”.

Pangĕran Hadipati Hangabĕhi en andere pangĕrans. Weet, dat Ik heden de vorstelijke waardigheid heb overgedragen aan Vader Resident.

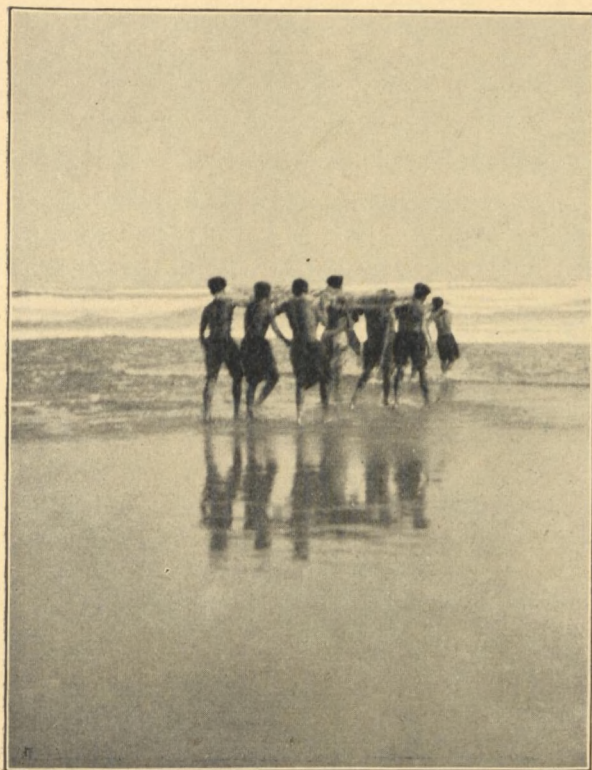
Danoerĕdja. Weet, dat Ik heden de vorstelijke waardigheid heb overgedragen aan Vader Resident. Deel gij dit mede aan al uwe medeambtenaren, de regenten.

Zoowel Pangĕran Adipati Hangabĕhi als de Rijksbestuurder antwoordden met : „sandika” — ja.

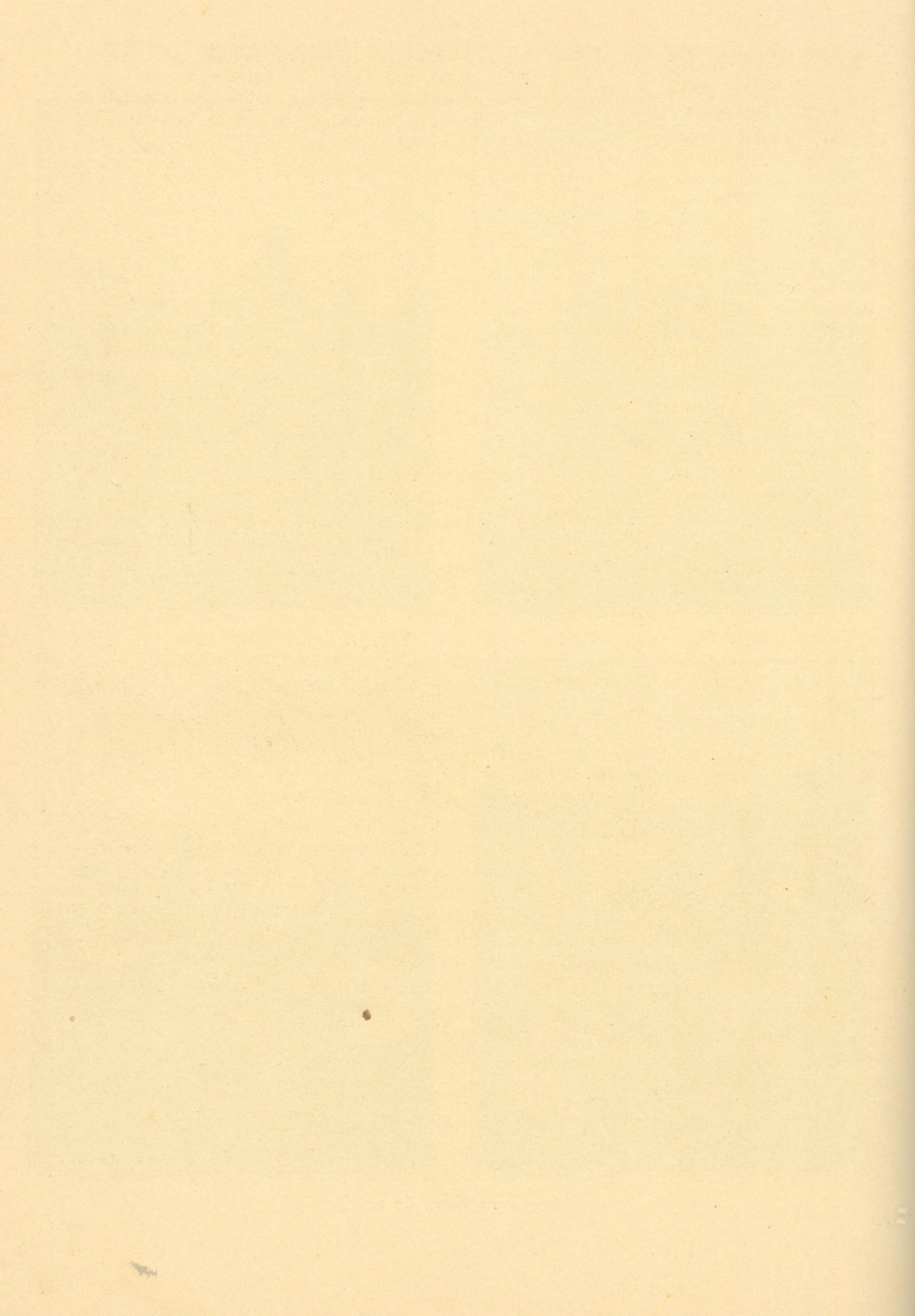
Hierna nam Resident Jonquiĕre het woord en sprak tot Zijne Hoogheid den Sultan en tot Pangĕran Adipati Hangabĕhi:

„Toewan Sultan. Ini ari pasrahan Kĕprabon „Nata kapada saja djoega soedah saja trima”.

Hoogheid. Heden neem ik de vorstelijke waardigheid over.

Het brengen van offers op den verheffingsdag.

„Pangéran Adipati Hangabèhi dan semoea pangéran-pangéran. Saja kasih taoe jang sekarang Toewan Sultan soedah pasrahken Kěprabon Nata kapada saja dan saja mengakoe trima”.

Pangéran Adipati Hangabèhi en alle andere pangérans. Ik deel U mede, dat Zijne Hoogheid de Sultan de vorstelijke waardigheid aan mij heeft overgedragen, welke ik thans heb overgenomen,

waarop Pangéran Adipati Hangabèhi antwoordde: „saja” — ja. Tot den Rijksbestuurder sprak de Resident:

„Rijksbestuurder Pangéran Aria Adipati Danoerédja. Saja kasih tahoe jang sekarang Toewan Sultan soedah pasrahken Kěprabon Nata kapada saja dan saja djoega soedah trima Kěprabon itoe. Saja minta Pangéran beriken tahoe hal ini kapada semoea boepati-boepati”.

Rijksbestuurder Pangéran Aria Adipati Danoerédja. Ik deel U mede, dat Zijne Hoogheid de Sultan de vorstelijke waardigheid aan mij heeft overgedragen, welke ik thans heb overgenomen. Ik verzoek U dit bekend te maken aan de regenten,

waarop de Rijksbestuurder antwoordde: „Saja Toewan Resident” — Ja Resident.

Met in achtneming van de voorgeschreven hofetiquette verliet de Rijksbestuurder de Bangsal Kěntjana en op den vloer onder het afdak dier zaal gekomen zeide hij staande:

„Kantja-kantja mēnira habdi Dalēm boepati sadaja. Mēnira han dawoehaké timbalan Dalēm, Ngarsa Dalēm matēdakaké soemērēp ing dintēn pēniki Ngarsa Dalēm sampoen hamasrahaké Kěprabon doematēng Kangdjēng Toewan Residēn sarta Kangdjēng Toewan Residēn ēnggēh sampoen nampēni pangowasa. Ngarsa Dalēm sarta Kangdjēng Toewan Residēn dawoeh doematēng mēnira sadaja lampah lampah kakērsakaké nindakaké kados adat. Pēnikoe sami dadosa soemērēp pēkēnira sadaja, sarta sēdaja lampah-lampah sami katindakna kados adat hinggang sampoen kalampahan”.

Gij medeambtenaren, regenten. Ik deel U het bevel van Zijne Hoogheid mede. Zijne Hoogheid deelt U mede, dat heden Zijne Hoogheid de vorstelijke waardigheid heeft overgedragen aan den Resident, die het gezag heeft overgenomen. Zijne Hoogheid en de Resident hebben mij opgedragen, alle aangelegenheden als gewoonlijk af te doen. Ik deel U het vorenstaande mede en alle aangelegenheden zullen behandeld worden, zooals tot dusverre is geschied.

Toen de Rijksbestuurder zijn plaats onder het afdak van de Bangsal Kěntjana weer had ingenomen, stond de Translateur op last van den Resident op en deelde de aanwezigen de plaats gehad hebbende overgave en overname van het bestuur over het Sultanaat als volgt mede.

„Mijne Heeren”.

„Zijne Hoogheid de Sultan Hamēngkoe Boewana VII heeft de waardigheid van Sultan van Jogjakarta overgedragen aan den Resident van Jogjakarta, die verklaard heeft die waardigheid te hebben overgenomen”.

„Zoowel door Zijne Hoogheid den Sultan als door den Resident is van die overdracht en overname kennis gegeven aan de pangérans en den Rijksbestuurder, met last aan laatstgenoemde om zulks aan de verschillende regenten bekend te maken, hetgeen geschied is.”

Hiermede was deze in de Javaansche geschiedenis unieke plechtigheid geëindigd. De plechtigheid vond in stede van op de Sitihinggil in den Kraton plaats, wijl het voor den hoogbejaarden Vorst te vermoeiend zou zijn geweest om de trappen van de Sitihinggil op en af te gaan.

Verheffing van Z. H. Sultan VIII.

Den volgenden ochtend tegen 10 uur v.m. vertrok de afgetreden Vorst, begeleid door den Assistent-Resident van Jogjakarta, de pangérans, den Rijksbestuurder en alle ambtenaren in een plechtigen optocht naar de Kědaton Ambarroekma, alwaar Hij ontvangen werd door den Resident met het Hoofd van het Pakoe Alam-sche Huis, den Plaatselijk Militairen Commandant en officieren, de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur en den Translateur, allen in groot ambtscostuum.

Zondag 27 Djoemadilawal Alip 1851 = 6 Februari 1921 kwam de Kroonprins aan uit Batavia, aan het station verwelkomd door de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur en den Translateur, die Hem geleidden naar het Residentiehuis en daarna naar Zijn Dalēm in den Kraton.

In den vooravond begaf de Kroonprins zich met den Resident en de hierboven genoemde ambtenaren naar Ambarroekma om zijn Vader den kniekus te brengen.

Maandag 28 Djoemadilawal Alip 1851 = 7 Februari 1921 begaf de Resident van Jogjakarta zich, vergezeld door den Translateur, naar den Kraton, in de Sriměnganti verwelkomd door Pangéran Adipati Hangabèhi en Pangéran Aria Boeminata, en onder het afdak van de Bangsal Kěntjana door den Kroonprins.

Vervolgens ging de Resident met den Kroonprins, de aanwezige pangérans en den Translateur naar de Poerwarětna, alwaar plaats werd genomen.

Een oogenblik daarna deed de Resident, door tusschenkomst van den Translateur, den Rijksbestuurder, de twee oudste boepati's najaka en den Pěngoeloe, die plaats hadden genomen op het erf voor de Poerwarětna, binnenkomen.

Op last van den Resident las de Translateur daarop de Verklaring in het Nederlandsch en in het Javaansch voor, waarna, na beëdiging van den Kroonprins, de onderteekening en bezegeling dier Verklaring door den Kroonprins en de daartoe aangewezen getuigen Pangéran Adipati Hangabèhi (een ouderen broeder), Pangéran Aria Boeminata (een oom) en den Rijksbestuurder Pangéran Aria Adipati Danoerědja, plaats vond.

Met de aflegging en beëdiging van de Verklaring voor de troonopvolging was voorbereid de verheffing van den Kroonprins Sampéjan Dalěm Kangdjěng Goesti Pangéran Adipati Anom Haměngkoe Něgara Soedibja Radjapoetra Narěndra Mataram ¹⁾ tot Sultan, welke plaats vond op Dinsdag den 29sten van de maand Djoemadilawal van het jaar Alip 1851 = 8 Februari 1921.

De naam van den Kroonprins van Jogjakarta luidt precies zoo als die van den Kroonprins van Soerakarta. De naam Mataram moet de afstamming van de dynastie van het oude rijk Mataram aanduiden.

De volledige naam van Zijne Hoogheid den Sultan is Sampéjan Dalěm Ingkang Sinoewoen Kangdjěng Soeltan Haměngkoe Boewana Sėnapati Ing Ngalaga Abdoerrachman Sajidin Panatagama Kalifatoellah ingkang djoeměněng kaping VIII ²⁾.

Van den regeerenden vorst spreekt men in Jogja als *Ingkang Sinoewoen*. Sinoewoen leidt men af van het woord *soewoen* = afsmeecken. *Ingkang Sinoewoen* beteekent dus degene, wien men gunsten afsmeeckt. Men zegt immers ook: „*kapingan sih Dalěm kadadosaken boepati*” — de gunst van den vorst ontvangen hebben en benoemd zijn tot boepati.

Van den overleden vorst zegt men in Jogja: *Sinoehoen*. *Sinoehoen* wordt afgeleid van het woord *soehoen* = *poendi-poendi* = eeren. Van den vorst, die overleden is (*soeroed* = zich terugtrekken uit het aardsche leven), die zich teruggetrokken heeft in den Kědaton Imagiri (de vorstelijke begraafplaats): *koendoer datěng Kědaton ing Imagiri*, heeft men niets meer te vragen of af te smeecken, men heeft hem slechts te eeren. Sampéjan Dalěm Ingkang Sinoewoen Kangdjěng is een waardigheidstitel, waarvan de officieele vertaling is Zijne Hoogheid.

Merkwaardig is het dat de naam Kalifatoellah niet aangetroffen wordt in den naam van Zijne Vorstelijke Hoogheid den Soesoehoenan van Soerakarta.

Op den dag der verheffing van Z. H. Sultan Haměngkoe Boewana den VIIIsten, 8 Februari 1921, begaf de Resident van Jogjakarta zich met het Hoofd van het Pakoe Alamsche Huis, ambtenaren en officieren enz. evenals bij gelegenheid van de viering van een garěběg, naar den Kraton, opgewacht door den Kroonprins onder het afdak van de Bangsal Kěntjana.

Na eenige oogenblikken in de Bangsal

1) De beteekenis van den naam is als volgt: Sampéjan Dalěm Kangdjěng Goesti = een waardigheidstitel; Haměngkoe = beheerscher; Năgara = Rijk; Soedibja = doorluchtige; Radjapoetra = vorstenzoon; Narěndra = vorst.

2) De namen beteekenen: Haměngkoe = beheerscher; Boewana = wereld; Sėnapati = bevelhebber; Ing = in

den; Ngalaga = oorlog; Abdoerrachman = Dienaar van den Barmhartige; Sajidin = Heer van het geloof; Panatagama = Regelaar van den godsdienst; Kalifatoellah = Plaatsvervanger Gods; ingkang djoeměněng kaping VIII = die als de achtste op den troon zetelt.

Këntjana gezeten te hebben, ging de Resident met den Kroonprins in optocht als bij gelegenheid van een garëbëg naar de Sitihihgil.

Toen men aldaar plaats had genomen, gelastte de Resident twee boepati's najaka kēparak, die intusschen naderbij waren gekomen en plaats hadden genomen op den vloer, den Rijksbestuurder en al de boepati's op de Sitihihgil te laten komen.

Met in achtneming van de voorgeschreven etiquette, derhalve met een sēmbah, eerst hurkende en daarna overeind, maar een beetje voorovergebogen, verlieten de twee boepati's-afgezanten de Sitihihgil. Op een kleinen afstand van de zitplaats van den Rijksbestuurder op de Pagēlaran gekomen riep één der boepati's staande dien eersten ambtenaar van het Sultanaat aan:

„Pangéran Aria Adipati Danoerēdja”, waarop door den Rijksbestuurder geantwoord werd met „Koela” — Ja. De afgezant-boepati hernam het woord: „Dawoehipoen Kangdjēng Toean Resident” — De Resident beveelt U.

Bij het hooren van deze woorden stond de Rijksbestuurder van zijn stoel op en bleef voor zijn zitplaats staan met gevouwen handen, waarop de boepati, steeds staande, vervolgde:

„Idjēngandika kaḍawoehan minggah ing ka-goengan Dalēm Sitihihgil saha kantja boepati, „panēwoe, mantri sadaja” = om met Uwe medeambtenaren, boepati's, panēwoe's en mantri's op de Sitihihgil te komen.

De Rijksbestuurder bracht het bevel van den Resident over aan zijn medeambtenaren en begaf zich vervolgens met de twee boepati's-afgezanten naar de Sitihihgil.

Zoodra de plaatsen waren ingenomen, deed de Resident voorlezen het Gouvernementsbesluit ¹⁾ en de Javaansche vertaling daarvan, waarbij hij door de Regeering was gemachtigd om den Kroonprins tot Sultan van Jogjakarta uit te roepen, respectievelijk door den Gewestelijk Secretaris en den Translateur. Onmiddellijk

¹⁾ Hierachter als bijlage 1 opgenomen.

daarop stond de Resident op en verklaarde, dat hij, daartoe gemachtigd zijnde, in naam van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië den Pangéran Adipati Anom Hamēngkoe Nēgara Soedibja Radja Poetra Naréndra Mataram verhief en uitriep tot Sultan van het Rijk Jogjakarta, onder den naam van Hamēngkoe Boēwana Sēnapati Ing Ngalaga Abdoerrachman Sajidin Panatagama Kalifatoellah den VIII, en dat hij in naam van datzelfde Gouvernement gelastte, dat alle pangérans, hofgrooten en hoofden Hem in die hooge waardigheid zouden erkennen, eerbiedigen en gehoorzamen.

Vervolgens zond de Resident den Assistent-Resident van Jogjakarta naar den zetel van den Kroonprins om dezen naar den verhoogden vloer van de zaal te geleiden en uit te noodigen naast den Resident plaats te nemen, waarop de Resident hem toesprak:

„Toewan Sultan Hamēngkoe Boewana VIII!
„Dengan senang hati saja boléh membri slamet
„kapada Toean Sultan, karena Toean Sultan soe-
„dah diangkat djadi Sultan dari Negeri Jogjakarta.
„Saja poedjiken dan saja harep moedah-moe-
„dahan papréntahannja Toean Sultan bagai Ne-
„gri jang dipertjajaken kapada Toewan Sultan
„ini mendjadi keslametan dan karahardjannja
„Negri dan rajat dan moedah-moedahan dalem
„mendjalanken papréntahan itoe djoega bantoe-
„membantoe dengan senang dan slamet dengan
„Kangdjeng Gouvernement Hindia Nederland
„dan wakil-wakilnja seperti jang soedah kedjalah-
„nan didalem Toean Sultan ampoenja Ajah Ha-
„mēngkoe Boewana VII pegang papréntahan
„jang sampei begitoe lama dan slamet”.

Hoogheid Sultan Hamēngkoe Boewana VIII. Het is mij een voorrecht Uwe Hoogheid van af dezen zetel te mogen gelukwensen met de verheffing van Uwe Hoogheid tot Sultan van het Rijk Jogjakarta.

Ik spreek daarbij de hoop en de verwachting uit, dat het bestuur van Uwe Hoogheid over het Uwer Hoogheid toevertrouwde gebied moge strekken tot heil en zegen van land en volk en zich moge kenmerken door een even hartelijke en gelukkige samenwerking met het Gouvernement van Nederlandsch-Indië en zijn vertegenwoordigers als dit het geval is geweest gedurende de langdurige, gelukkige bestuursperiode van Uwe Hoogheids Vader Hamēngkoe Boewana VII.

Onmiddellijk hierop werd de tot dusverre gesloten Sultans-song-song geopend, waarna voorlezing plaats vond van de op deze verheffing betrekking hebbende bekendmaking ¹⁾ in het Nederlandsch door den Gewestelijk Secretaris en in het Javaansch door den Rijksbestuurder. Vervolgens gaven de Kratontroepen 3 salvo's uit het handgeweer, beantwoord door 13 saluutschoten uit het geschut van het fort Vredeburg.

Daarna werd de vorstelijke ster, een erfstuk van de voorvaderen van den Vorst, een geschenk van den Gouverneur-Generaal Daendels, door den Resident den opgetreden Sultan op de borst gespeld, waarop de eerewijn werd geschonken en de volgende toasten ingesteld werden.

1. Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden.
2. Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.
3. Zijne Hoogheid den Sultan VIII van Jogjakarta.
4. Zijne Hoogheid den Sultan VII van Jogjakarta.
5. Den Resident van Jogjakarta.
6. Den bloei en de welvaart van het Rijk van Jogjakarta.

Hierna gelastte de Rijksbestuurder den Pëngoeloe een gebed uit te spreken tot heil en zegen van den Kraton, waarop de pangérans, de Rijksbestuurder en de boepati's van den rang van bestuursregent en daarboven den nieuwen Sultan de kniekus brachten.

Na afloop hiervan begaf de nieuwe Sultan zich aan den arm van den Resident en gevolgd door het gansche gezelschap, wederom naar den Kraton, alwaar plaats werd genomen in de Bangsal Këntjana, en een oogenblikje later ging de Resident met Zijne Hoogheid den Sultan, het Hoofd van het Pakoe Alamsche Huis, den Plaatselijk Militair Commandant, de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur, den Translateur, den Rijksbestuurder,

de pangérans en de boepati's najaka, die aangewezen waren om de te passeeren Acte van Verband mede te onderteekenen, en den Pëngoeloe naar de Prabajëksa.

Daar werd de Acte van Verband op last van den Resident in het Nederlandsch door den Gewestelijk Secretaris, en in het Javaansch door den Translateur voorgelezen, waarna na beëdiging van den nieuwen Sultan de onderteekening en bevestiging dier Acte van Verband door Zijne Hoogheid den Sultan en de daartoe aangewezen getuigen, nl. zijn ouderen broeder Pangéran Adipati Hangabèhi, zijn oom, Pangéran Aria Boeminata, den Rijksbestuurder en de boepati's najaka Pangéran Aria Poerwadiningrat en Pangéran Aria Soerjadi, plaats vond.

Ter eere van dit plechtige moment gaven de op het voorerf van de Bangsal Këntjana opgestelde Sultanstroepen Mantri djëro 3 salvo's uit het handgeweer, waarna de plaatsen in de Bangsal Këntjana werden hernomen.

Na eenige oogenblikken aldaar vertoefd te hebben — intusschen werd thee geserveerd — nam de Resident met het overige gezelschap afscheid.

Op dienzelfden dag werd door den Resident bij publicatie ²⁾ in het Nederlandsch, Javaansch, Maleisch en Chineesch aan de bevolking kennis gegeven van de plaats gehad hebbende troonopvolging, en in den vooravond begaf de nieuwe Sultan, vergezeld door den Resident, de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur en den Translateur zich naar Ambarroekma om Zijn Vader den kniekus te brengen.

De verheffing tot de vorstelijke waardigheid had derhalve plaats gevonden, maar hiermede was het ceremonieel nog niet ten einde, want volgens de traditie moest de nieuwe Vorst zich den volke vertoonen door een rondgang om den grooten kratonmuur, hetgeen *kirab* = uitrukken genoemd wordt.

1) Hierachter als bijlage II opgenomen.

2) vide bijlage II.

Den volgende ochtend tegen 9 uur begaf de Resident, vergezeld door de plaatselijke autoriteiten, zich naar den Kraton om den nieuwen Sultan af te halen en daarna plaats te nemen op de Sitihinggil. Toen alles voor den optocht gereed was, ging de Resident met Zijne Hoogheid den Sultan en het geheele gevolg naar de Pagĕlaran, waar zij in den gouden koets Kjahi Garoeđajĕksa stapten, gevolgd door de autoriteiten en pangérans in de daarvoor bestemde rijtuigen.

De Rijksbestuurder en de boepati's mochten pas plaats nemen in de rijtuigen, wanneer de ommuurde waringinboom in het midden van de Aloon-Aloon was gepasseerd, op welke plaats ook de diverse song-songs pas geopend mochten worden.

Aan den optocht namen ook deel, echter te voet, de andere ambtenaren beneden den rang van boepati, de Kratontroepen — een gedeelte daarvan was opgesteld van de Pagĕlaran tot aan den ingang van de Aloon-Aloon — voorts cavalieristen van het N. I. leger, gedeeltelijk te paard en gedeeltelijk te voet, terwijl de muziek en een stel gamĕlan ook meegingen.

Op den weg langs het Residentiehuis waren infanteristen van het N. I. leger en haie geschaard, terwijl de weg, waarlangs de optocht verder ging, afgezet was met huurlingen van de pangérans en boepati's. Hier en daar waren gamĕlans opgesteld om zich te doen hooren, wanneer de nieuwe Vorst voorbij reed.

De rondgang ging van de Pagĕlaran Noordwaarts voorbij het Residentiehuis, vervolgens Oostwaarts langs de pasar en verder om den Kraton, voorbij de societeit terug naar de Pagĕlaran ¹⁾.

Toen de gouden koets het fort Vredenburg passeerde, werden uit het geschut 13 saluutschoten gelost, terwijl bij terugkeer in de Pagĕlaran de Kratontroepen 3 salvo's uit het handgeweer gaven.

De Resident met gevolg bracht daarop Zijne Hoogheid den Sultan terug naar de

Bangsai Kĕntjana, alwaar een poosje vertoefde en thee geserveerd werd, waarna afscheid werd genomen en het ceremonieel van de Sultans verheffing ten einde was.

Men spreekt van *Ingang Sinoewoen Kangdjĕng Sultan ingkang djoemĕnĕng kaping VIII* = Zijne Hoogheid den Sultan, (als) de VIIIe (tot die waardigheid verheven), en de verjaring van den verheffingsdag — in de wandeling kroondag genoemd, zulks in tegenstelling met geboortedag = verjaardag — zou men derhalve moeten noemen *tingalan djoemĕnĕngan*. Deze uitdrukking wordt ook wel eens gebezigd, maar meer algemeen en ook in officieele stukken wordt echter gebruikt *tingalan pandjĕnĕngan*.

Offers, gebracht bij gelegenheid van de verheffing.

Het is van oudsher de gewoonte, dat na de verheffing van een Kroonprins tot Sultan geofferd wordt in de kaloerahan Dlĕpih, onderdistrict Tirtamaja, district Batoerĕtna, van het regentschap Wanagiri, op den berg Lawoe in het regentschap Karanganyar, beide regentschappen van het gebied van Z. H. Pangéran Adipati Aria Mangkoenĕgara VII in het gewest Soerakarta, voorts op den berg Mĕrapi, regentschap Jogjakarta en aan het Zuiderstrand, kaloerahan Grogol, onderdistrict Krĕtĕk, district Kĕbonongan van het regentschap Bantoel, binnen het Sultanaat Jogjakarta.

Dat brengen van de door de adat voorgeschreven offeranden is ook geschied na de verheffing van Zijne Hoogheid den Sultan VIII, maar eenigszins vereenvoudigd. Gingen toch vroeger 19 ambtenaren met het noodige gevolg, in totaal 100 personen, eerst per spoor naar Soerakarta en verder te voet naar den berg Lawoe via Karangpandan en Tawangmangoe en naar de kaloerahan Dlĕpih, op Vrijdag 29 April 1921 vertrokken met dat doel slechts 3 panĕwoe's en 1 mantri per spoor naar Soerakarta, daarna per automobiel respec-

¹⁾ Een schetskaartje van de volgende route is hierachter opgenomen als bijlage III.

tievelijk naar de Regenten van Wanagiri en Karanganyar, alwaar de offeranden in ontvangst werden genomen door den betrokken djoeroekoentji of sleutelbewaarder, die voor het verdere ceremonieel zorgde. Voorts werden een geleidebrief van het Hoofd van gewestelijk bestuur en een pas ¹⁾ overbodig geacht.

De eerste regent van Mataram — toen nog een landschap van het Sultanaat Padjang en als belooning voor bewezen diensten bij de verovering van Demak in leen gegeven aan dien regent — was Kjahi Agěng Pamanahan, later ook genaamd Kjahi Agěng Mataram. Een zoon van dien regent heette Ngěbėhi Soetawidjaja. Sedert zijn benoeming door den Sultan van Padjang tot *sėnapati ing ngalaga* = bevelhebber in den krijg, weshalve hij in de geschiedenis meer bekend is onder den naam van Sėnapati, maakte hij zich langzamerhand onafhankelijk.

Bij den dood van den Sultan van Padjang in het jaar 1582 A.D. viel de keuze der Rijks grooten, in plaats van op zijn zoon, die zich met de waardigheid van Adipati van Djipang tevreden moest stellen, op den zoon van den Sultan van Demak, genaamd Adiwidjaja, welke keuze de algemeene ontevredenheid verwekte.

Soetawidjaja trachtte hieruit voordeel te trekken: hij deed den nieuwen Sultan den oorlog aan en veroverde de hoofdstad. In den beginne waagde hij het echter niet, zich meester te maken van het oppergezag, maar de Rijkssieraden nam hij mee naar Mataram.

Tot tweemaal toe plaatste hij nu personen naar zijn keuze op den troon van Padjang, maar toen de tweede vorst overleed, bracht Soetawidjaja eindelijk zijn lang gekoesterd voornemen tot uitvoering om zich zelf als oppervorst van Java te doen huldigen. Hij vestigde den hoofdzetel van het Rijk te Pasar Gědė, alwaar hij een kraton bouwde.

1) Hierachter opgenomen als bijlage IV.

Dien tijd van onzekerheid — hij was immers geen vorstenzoon en zou hij zich als vorst doen uitroepen, dan zou er wellicht een vloek op hem komen te rusten — bracht hij door met boetedoening, het land rondreizende. In de dėsa Dlěpih zou hij, tijdens een meditatie, van den Allerhoogste de instemming hebben gekregen om zich als vorst te mogen opwerpen. Daarna bracht hij ook pas zijn voornemen ten uitvoer.

Het zou om deze reden zijn, dat tot nu toe na een troonsbestijging en bij de herdenking van den verheffingsdag op die plaats geofferd wordt vanwege Zijne Vorstelijke Hoogheid den Soesoehoenan van Soerakarta, Zijne Hoogheid den Sultan van Jogjakarta en Zijne Hoogheid Pangėran Adipati Aria Mangkoenagara.

Vroeger gingen de vorstenaafgezanten tot aan het huis van den djoeroekoentji. Na een offermaaltijd deden zij vrouwenkleederen aan ²⁾, en begaven zich dan onder geleide van dien djoeroekoentji naar de offerplaats.

Zoowel bij Sėlabětėk (aldus genoemd, omdat zich aldaar bevindt een bětėk = pagger, muur van opgestapelde steenen), als bij Sėlasongsong (een groote steen, welke over het pad hangt, als een *song-song*), werd dan wierook gebrand. De eigenlijke offerplaats heet Kajangan, boven een waterval, waar de offers opgedragen werden door den djoeroekoentji met de volgende woorden:

„Kjahi Oedanangga, Koela njaosakėn laboe-
„han Dalėm Ingkang Sinoewoen Kangdjėng
„Soeltan ingkang kaping ing Ngajogjakarta
„Adiningrat. Ingkang Sinoewoen moėdoet pa-
„ngėstoe soegėngipoen slira Dalėm, pandjangi-
„poen joeswa Dalėm, loehoeripoen kėprabon
„Dalėm, willoedjėngipoen nagari Dalėm Nga-
„jokjakarta Adiningrat”. D.w.z.

Kjahi Oedanangga. Ik bied U hierbij aan het offer van Zijne Hoogheid den Sultan van Jogjakarta Adiningrat.

Zijne Hoogheid verzoekt Uw zegen voor de gezondheid van Zijne Hoogheid, voor een hoogen ouderdom van Zijne Hoogheid, voor de

2) Dit deden de Sultansafgezanten volgens menschenheugenis niet.

verhevenheid van de waardigheid van Zijne Hoogheid en voor de welvaart in het Rijk Jogjakarta Adiningrat.

Kjahi Oedanangga is een legendarische figuur, die zich op die offerplaats zou hebben gevestigd. Tijdens een gebed zou Kjahi Oedanangga Soenan Kalidjaga ¹⁾ zijn rozenkrans hebben ontruikt, ten einde te kunnen deelen in diens genotvol leven. Die rozenkrans zou echter gevallen zijn in den waterval, waarin thans nog door bezoekers van deze heilige plaats gezocht wordt naar ronde steentjes, in het midden voorzien van een gaatje, welke de koralen zouden zijn van die rozenkrans.

Na het opdragen van de offers gingen de vorstenafgezanten naar het huis van djoeroekoentji, alwaar zij zich verkleedden om vervolgens huiswaarts te keeren.

De offers bestaan uit :

- 1 njamping *) oedaraga,
- 1 njamping loerik sêkar mindi,
- 1 njamping loerik kèpjoer,
- 1 paningsèt dringin,
- 1 paningsèt gèdok,
- 1 paningsèt songèr,
- 1 kampèk isi jatra 20 roepijah abrit,
- 4 tjoepoe isi lisah wangi,
- 6 boentël mênjan,
- 1 gèndoel isi ratoes.

Dat zijn :

- 1 kain van het motief oedaraga,
- 1 kain van inheemsch weefsel van het motief sêkar mindi,
- 1 kain van inheemsch weefsel van het motief kèpjoer,
- 1 buikband van inheemsch weefsel, doorweven met ananasvezels en gouddraad,
- 1 buikband van inheemsch weefsel van het motief gèdok,
- 1 buikband van inheemsch weefsel, rood met gouddraad,
- 1 zak met 20 gulden koper³⁾ = f 16.66.
- 4 doozen (van blik) met geurige crème,
- 6 pakjes benzoëhars,
- 1 flesch wierook.

Het brengen van offeranden naar Dlepih bij gelegenheid van de herdenking van den verheffingsdag geschiedt alleen in het jaar,

waarin die verheffing heeft plaats gevonden, voor den Sultan van Jogjakarta derhalve alleen in het jaar Alip.

Op den Lawoe zou een der zonen van den laatsten vorst van Madjapahit genaamd Radèn Goegoer, zich als Soenan hebben gevestigd. Voor hem zijn de jaarlijksche offeranden bestemd.

De vorstenafgezanten gingen vroeger met den djoeroekoentji tot op den top van den berg. Op een platten steen = (*séla gilang*) werden dan de offers opgedragen met de volgende woorden :

„Kawoela noewoen. Kawoela moendjoek ing „sahandap Sampéjan Dalëm Kandjeng Soenan „Lawoe. Kawoela njaosakèn laboehan Dalëm „Wajah Dalëm Ingkang Sinoewoen Kangdjeng „Soeltan ingkang kaping ing Ngajogjakarta Adiningrat. Wajah Dalëm njoewoen „pangèstoe Dalëm soegèngipoen Slira Dalëm, „pandjangipoen joeswa Dalëm, loehoeripoen kè- „prabon Dalëm, wilodjèngipoen nègari Dalëm „ing Ngajogjakarta Adiningrat”.

Het zij mij vergund Uwe Hoogheid mede te deelen, dat ik Uwe Hoogheid hierbij aanbied het offer van Uwe Hoogheids nazaat Zijne Hoogheid den Sultan van Jogjakarta Adiningrat. Zijne Hoogheid verzoekt den zegen van Uwe Hoogheid voor de gezondheid van Zijne Hoogheid, voor een hoogen ouderdom van Zijne Hoogheid, voor de verhevenheid van de waardigheid van Zijne Hoogheid en voor de welvaart in het Rijk Jogjakarta Adiningrat.

De offers bestaan uit :

Pèngadjèng :

- 1 dèstar bangoen toelak,
- 1 paningsèt sindoer,
- 1 njamping polèng,
- Pandèrèk:
- 1 paningsèt songèr,
- 1 paningsèt dringin,
- 1 njamping tjangkring,
- 1 njamping kawoeng,
- 1 njamping toeloeh watoe,
- 1 kampèk isi jatra 10 roepijah abrit,
- 1 tjoepoe isi lisah wangi,
- 1 tjoepoe isi konjoh,
- 1 boentël mênjan,
- 1 gèndoel isi ratoes.

¹⁾ Belangstellenden kunnen omtrent dezen Islamver-
kondiger een en ander vinden in mijn boek: *De Garebegs*
in het Sultanaat Jogjakarta, uitgave firma Buning 1931.

²⁾ Deze goederen zijn van de Vorsten, waarom de
krama of krama-inggil vorm wordt gebezigd.

³⁾ 1 gulden koper = 100 duiten = 83,3 ct.

Pěngadjěng is afgeleid van het woord *adjěng* = voor, en *panděrěk* van het woord *děrěk* = volgen. De goederen onder de benaming van *pěngadjěng* zijn bestemd voor den voornaamste en de goederen onder de betiteling *panděrěk* voor de volgelingen.

Vooraan :

1 hoofddoek, donkerblauw met een wit middenstuk,

1 buikband, purperrood met een wit middenstuk,

1 kain van het motief *polěng* ;

Achteraan :

1 buikband van inheemsch weefsel, rood, met gouddraad,

1 buikband van inheemsch weefsel doorweven met ananasvezels en gouddraad,

1 kain van het motief *tjangkring*,

1 kain van het motief *kawoeng*,

1 kain van het motief *toeloeh watoe*

1 zak met 10 gulden koper = f 8.33,

1 doos (van blik) met geurige *crěme*,

1 doos (van blik) met geurig blanketsel,

1 pakje *benzoěhars*,

1 flesch wierook.

Op den *Měrap*i zouden legendarische figuren, waarvan men geen namen heeft kunnen geven, hun woonplaats hebben.

De vorstenafgezanten gingen vroeger en nu nog per spoor tot de districtshoofdplaats *Kalasan*, daarna te voet naar de voormalige districtshoofdplaats *Kědjambon* en verder via de *děsa Ngrangkah* naar den top van den *Měrap*i.

Op de plaats, waar de plantengroei ophoudt, wordt een offermaaltijd *panggang-toempěng* d.i. rijst in een bamboezen mand en daarop rijst-rasoelan in den vorm van een kegel, met als bijspijs een geroosterde kip (*panggang*) opgedragen, en vervolgens wierook gebrand. Daarna vangt de *djoeroekoentji* aan met : *Salalahoe ngalahé wasalam*. Voorgedragen worden de *fatěhah*, *soeběhanah* en *alhamdoe*. Voorts zegt de *djoeroekoentji* :

„*Salalahoe ngalahé wasalam, tjangkling djati*
„*araning mějan, rěnoek poetih awoening mě-*
„*njan, rěngěs djati rěgěding mějan, tlětjěr koe-*
„*ning oeroebing mějan, iki mějan sakěndaga*
„*oeroepna ingkang gědė, oemboelna ingkang*
„*doewoer, doedoe ganda, doedoe rasa, jaiki mě-*

1) Ook van dit gebed, hetwelk luidt als aangegeven in bijlage V, weet de *djoeroekoentji* geen uitleg te geven. (Het is echter duidelijk een verbastering van een over-

„*njan gěbajan, mějan kongkonan, koela dipoen*
„*oetoes Sampėjan Dalěm Ingkang Sinoewoen*
„*Kangdjěng Soeltan ing Ngajogjakarta, nglaboeh*
„*agěm-agěman Dalěm, kondjoea ingkang djoe-*
„*měněng wontěn poesěr boemi tanah Djawi,*
„*rědi Měrap*i, *pěpoenděné Sampėjan Dalěm*
„*Ingkang Sinoewoen Kangdjěng Soeltan ing Nga-*
„*jogjakarta, angka 1 Sangjang Oemar, angka 2*

„*Kjahi Ěmpoe Pěrmadi, angka 3 Kjahi Brama*

„*Kědali, angka 4 Goesti Ějang Paněmbahan*

„*Praboe Djagad, angka 5 Kjahi Saboek Angin,*

„*angka 6 Bok Njahi Gađoeng Mlađi sarta angka*

„*7 Goesti Paněmbahan Mėgantara, dipoen*

„*tjaosi agěm-agěman :*

1 *děšťar* bangoen toelak,

1 soemėkan gađoeng mlađi,

1 soemėkan gađoeng,

1 soemėkan papasan matěng,

1 soemėkan bangoen toelak,

1 njamping *tjangkring*,

1 njamping *polěng*,

1 njamping gađoeng,

1 kampėk isi jatra 10 roepijah abrit,

1 tjoeopoe isi lisah wangi,

1 tjoeopoe isi konjoh,

1 boentěl mějan,

1 gěndoel isi ratoes.

Van bovengenoemde formule weet de betrokken *djoeroekoentji* geen uitleg te geven, aangezien hij haar slechts heeft overgenomen van zijn vader en deze weer van zijn voorgangers ; daarom wordt hier ook geen vertaling ervan opgenomen. De offers bestaan uit :

1 hoofddoek, donkerblauw met een wit middenstuk,

1 borstkleed, groen met een wit middenstuk,

1 borstkleed, groen,

1 borstkleed, donkergroen met een rood middenstuk,

1 borstkleed, donkerblauw met een wit middenstuk,

1 kain van het motief *tjangkring*,

1 kain van het motief *polěng*,

1 kain, groen,

1 zak met 10 gulden rood koper = f 8.33.

1 doos (van blik) met geurige *crěme*,

1 doos (van blik) met geurig blanketsel,

1 pakje *benzoěhars*,

1 flesch met wierook.

Vervolgens spreekt de *djoeroekoentji* gebeden uit : *toeroen sih* (toegenegenheid) en *donga slamět* (voorspoed) ¹⁾ ; hij smeekt

bekende *donga slamět*, die in den correcten Arabischen vorm hierachter is afgedrukt. Red.).

voor de gezondheid van Zijne Hoogheid den Sultan, den geheelen kraton, de bloed- en aanverwanten, en voorts de onderdanen den zegen af van alle sèh's, alle ĕmpoe's, alle nabi's, alle pandita's, alle ngoelama's, alle sakabats en alles wat leeft tusschen hemel en aarde.

Is de hierop volgende offermaaltijd geëindigd, dan begeven de vorstenafgezanten zich naar den top van den Měrapī, alwaar door de djoeroekoentji na het uitspreken van hetzelfde gebed de offers worden opgedragen en de kledingstukken uitgespreid. De offerplaats wordt enkele oogenblikken later verlaten om wat zwavel te halen van de solfataren, waarna men huiswaarts trekt. De offeranden, welke geofferd zijn, neemt de djoeroekoentji mee naar huis.

In lateren tijd is het gebruik geworden de offers ter districtshoofdplaats Kalasan te overhandigen aan den djoeroekoentji, die een bewijs van ontvangst daarvoor afgeeft en dan voor het verdere ceremonieel zorg draagt.

Over den Indischen oceaen heerscht de machtige godin Ratoe Kidoel, die Panĕmbahan Sĕnapati de mededeeling zou hebben gedaan, dat op den troon steeds één zijner nazaten zou zetelen, met als patih Njahi Lara Kidoel ¹⁾. De offeranden, welke in zee geworpen worden op een plaats, Parangkoesoema geheeten, zijn bestemd voor deze godin.

De offers bestaan uit :

Pĕngadjĕng :

- 2 njamping tjindé sĕkar,
- 1 soemĕkan gaĕoeng,
- 1 soemĕkan bangoen toelak.
- 1 soemĕkan djingga,
- 1 soemĕkan papasan matĕng,
- 1 soemĕkan gaĕoeng mlați,
- 1 soemĕkan dringin,
- 1 njamping tjangkring,
- 1 tjoepoe lisah wangi,
- 1 tjoepoe konjoh,
- 1 boentĕl menjan,

¹⁾ Belangstellenden kunnen hieromtrent een en ander vinden in mijn boek: *De Garebegs in het Sultanaat Jogjakarta* uitgave Buning, 1931.

- 1 gĕndoel isi ratoes,
- 1 kampĕk isi jatra 10 roepijah abrit.

Pandĕrĕk :

- 1 paningsĕt songĕr,
- 1 soemĕkan sawo matĕng, tĕngah djĕné,
- 1 soemĕkan gaĕoeng mlați,
- 1 soemĕkan dringin,
- 1 kampoech polĕng,
- 1 njamping toeloeh watoe,
- 1 paningsĕt bangoen toelak,
- 1 pĕtakan lawon,
- 1 boentĕl mĕnjan,
- 1 tjoepoe lisah wangi,
- 1 tjoepoe konjoh,
- 1 gĕndoel isi ratoes,
- 1 kampĕk isi jatra 5 roepijah abrit = f 4.16⁵
- 2 boentĕl lajon sĕkar,
- 2 koțak isi rĕma sarta kĕnaka,
- 2 pataĕahan,
- 1 gĕlaran pasir,
- lorodan agĕm Dalĕm oetawi singĕp poesaka Dalĕm,
- lorodan agĕm Dalĕm song-song.

Vooraan :

- 2 kains tjindé,
- 1 borstkleed, groen,
- 1 borstkleed, donkerblauw met een wit middenstuk,
- 1 borstkleed, purperrood,
- 1 borstkleed, donkergroen met een rood middenstuk,
- 1 borstkleed, groen met een wit middenstuk,
- 1 borstkleed van inheemsch katoen met ananasvezels en gouddraad, doorweven,
- 1 kain van het motief tjangkring,
- 1 doos (van blik) met geurige crĕme,
- 1 doos (van blik) met geurig blanketsel,
- 1 pakje benzoĕhars,
- 1 flesch wierook,
- 1 zak met 10 gulden koper = f 8.33.

Achteraan :

- 1 buikband van inheemsch katoen, rood met gouddraad,
- 1 borstkleed, donkerbruin met een geel middenstuk,
- 1 borstkleed, groen met een wit middenstuk,
- 1 borstkleed van inheemsch katoen en ananasvezels met gouddraad,
- 1 groote kain van het motief polĕng,
- 1 kain van het motief toeloeh watoe,
- 1 buikband, donkerblauw met een wit middenstuk,
- 1 stukje wit katoen,
- 1 pakje benzoĕhars,
- 1 doos (van blik) met geurige crĕme,
- 1 doos (van blik) met geurig blanketsel,
- 1 flesch wierook,
- 1 zak met 5 gulden koper = f 4.16⁵.

- 2 pakjes verwelkte bloemen
(van het praalbed en van de heilige wapens),
- 2 kistjes met haar en nagels van den regeerenden Vorst,
- 2 houten presenteerbladen,
- 1 mat van gevlochten pandan-bladeren, bundels afgedragen kleeren en/of hoofddeksels van den regeerenden Vorst en/of oude kleeden van de heilige wapens, gebruikte song-songs.

De onder pëngadjëng genoemde goederen zijn bestemd voor de Ratoe Kidoel en die onder pandèrèk bedoeld voor hare volgelingen.

Voor het werpen van die offeranden in zee met een vlot van bamboe zegt de djoeroekoentji :

„Kawoela noewoen, Goesti Kangdjëng Ratoe „Kidoel. Kawoela njaosakën laboehanipoen wa- „jah Dalëm Ingkang Sinoewoen Kangdjëng „Soeltan ingkang kaping ing Ngajogja- „karta Adiningrat. Wajah Dalëm njoewoen „pangèstoe Dalëm soegëngipoen slira Dalëm, „pandjangipoen joeswa Dalëm, loehoeripoen „këprabon Dalëm, wilodjëngipoen nagari Da- „lëm ing Ngajogjakarta Adiningrat”.

Het zij mij vergund, Goesti Kangdjëng Ratoe Kidoel, U hierbij aan te bieden het offer van Uw nazaat Zijne Hoogheid den Sultan van Jogjakarta Adiningrat. Zijne Hoogheid verzoekt Uw zegen voor de gezondheid van Zijne Hoogheid, voor een hoogen ouderdom van Zijne Hoogheid, voor de verhevenheid van de waardigheid van Zijne Hoogheid en voor de welvaart in het Rijk Jogjakarta Adiningrat.

Gingen de vorstenafgezanten vroeger per spoor naar Bantoel en verder naar het Zuiderstrand, thans worden die offeranden in de woning van den Regent van Bantoel tegen afgifte van een bewijs van ontvangst aan den djoeroekoentji afgedragen, die alsdan voor het verdere ceremonieel zorg draagt.

De ambtenaren belast met het overbrengen van de offeranden naar Dlëpìh en den berg Lawoe zijn :

- 1 panèwoe toea,
- 2 panèwoe anom
- 1 mantri gladak,
- 2 pajoengdragers en
- 4 dragers,

en voor den berg Mëraپی en het Zuiderstrand :

1 soeranata, 1 pajongdrager en 4 dragers.

De offeranden worden in een draagkist gedaan en onder een song-song gedragen eerst naar het huis van den Rijksbestuurder en verder naar de aangewezen offerplaatsen.

Jaarlijksche herdenking van den verheffingsdag ten tijde van Z. H. Sultan VII.

Ten tijde van Z. H. Hamëngkoe Boewana VII was het gewoonte, dat op den dag van de herdenking van den verheffingsdag het Hoofd van gewestelijk bestuur zich, in groot ambtscostuum, en vergezeld door het Hoofd van het Pakoe Alamsche Huis, officieren en ambtenaren, beheerders der landbouwondernemingen en enkele ingezetenen tegen 10 uur naar den Kraton begaf, nadat twee regenten, afgezanten, hem ten Residentiehuize hadden verwittigd, dat het dien dag de verjaring van den verheffingsdag was, en de Kraton gereed was om hem en zijn gevolg te ontvangen. Met die regenten-afgezanten kwamen dan de noodige Kratonrijtuien, bestemd voor degenen, die niet in het bezit waren van een equipage.

Bij de poort van den kraton werd de Resident verwelkomd door den Kroonprins of bij ontstentenis van dezen door den oudsten pangéran, die hem den arm presenteerde en hem geleidde tot aan den rand van de Bangsal Këntjana.

Na begroeting van den Sultan, die Zijn „vader” intusschen tot aan den rand van de Bangsal Këntjana tegemoet was gewandeld, werd in die zaal plaats genomen.

Eenige oogenblikken daarna begaf de Resident zich gearmd met den Sultan en gevolgd door het heele gezelschap naar de Prabajëksa om de Sultane te complimenteren en vervolgens naar de Bangsal Këntjana terug te keeren.

Op bevel van den Sultan werden daar-

na de offeranden naar de Sitihinggil gedragen, ter eere waarvan de opgestelde Kratonmuziek zich liet hooren.

Waren de offeranden uitgedragen, dan namen twee boepati's plaats op den grond van het afdak van de Bangsal Kěntjana om op een wenk van den Sultan die plaats te verlaten en eenige oogenblikken daarna terug te keeren.

Met luide stem bracht dan één der regenten-afgezanten verslag uit van de uitvoering van den hun gegeven last als volgt:

„Kawoela noewoen. Kawoela sampoen anda-
„woehakě timbalan Dalěm doematěng abdi-
„dalěm Pangéran Aria Adipati Danoerědja. Da-
„woeh timbalan Dalěm sapoenika Pangéran
„Aria Adipati Danoerědja. Timbalan Dalěm,
„idjěngandika kapatědan amběng hadjat Dalěm
„tingalan pandjěněngan. Manawi sampoen
„idjěngandika tampěni, toemoentě Pěngoeloe
„andongakna ing kasoegěngan Dalěm, loehoeri-
„poen pandjěněngan Dalěm, loeloesipoen kě-
„prabon Dalěm, pandjangipoen joeswa Dalěm,
„hardjakartanipoen něgari Dalěm. Manawi am-
„běng hadjat Dalěm wahoe sampoen kadonga-
„nan, toemoentě idjěngandika bagěja doema-
„těng para bandara, poetra sěntana, poenapa
„déné idjěngandika sakanja boepati paněwoe,
„mantri, pradjoeirit sadaja ingkang wradin.

„Atoer sěmbahipoen abdi Dalěm poen Pangé-
„ran Aria Adipati Danoerědja: „Noewoen sěn-
„dika”.

Het zij mij vergund Uwe Hoogheid mede te deelen, dat ik aan Pangéran Aria Adipati Danoerědja het bevel van Uwe Hoogheid heb overgebracht, luidende: Pangéran Aria Adipati Danoerědja. Zijne Hoogheid doet U hierbij toekomen de vorstelijke offergaven bij gelegenheid van de herdenking van den verheffingsdag van Zijne Hoogheid en wanneer gij die ontvangen hebt, zult gij den pěngoeloe gelasten een gebed uit te spreken voor de gezondheid van Zijne Hoogheid, voor de verhevenheid van het bestuur van Zijne Hoogheid, voor de bestendigheid van de waardigheid van Zijne Hoogheid, voor een hoogen ouderdom van Zijne Hoogheid en voor de rust en orde in het Rijk van Zijne Hoogheid. Als het gebed gedaan is, zult gij de vorstelijke offergaven gelijkelijk verdeelen onder de bloed- en aanverwanten van Zijne Hoogheid, gij zelf en Uwe medeambtenaren, de boepati's, paněwoe's, mantri's en pradjoeirits.

Het eerbiedig antwoord van den Rijksbestuurder luidde: Ja.

Op een wenk van den Sultan verlieten de regenten-afgezanten hun plaats onder het afdak van de Bangsal Kěntjana en terwijl de Rijksbestuurder en zijn medeambtenaren op den Sitihinggil zich te goed deden aan de vorstelijke offergaven, werd in de Bangsal Kěntjana thee en gebakjes geserveerd. Een volledige rijsttafel werd bij wijze van bėrkat (iets wat men van een offermaaltijd naar huis meeneemt) dan thuis toegezonden aan den Resident, den Plaatselijk Militairen Commandant, den Assistent-Resident van Jogjakarta en den Translateur.

Intusschen werd de gamělan in gereedheid gebracht voor een bědajadans, waarna de Rijksbestuurder en de boepati's plaats namen onder het afdak van de Bangsal Kěntjana en terwijl de bědaja's onder de meesleepende toonen van de gamělan in de Bangsal Kěntjana hare geoefendheid in de danskunst lieten zien, trachtten de ombreurs hun tegenstanders aan de speeltafels de troeven uit te slaan.

Ongeveer half twee 's middags nam het diner in de Bangsal Manis een aanvang, waarbij de volgende condities ingesteld werden:

1. de verheffingsdag van Zijne Hoogheid den Sultan,
2. Hare Majesteit de Koningin,
3. Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
4. Zijne Hoogheid de Sultan,
5. de Resident van Jogjakarta,
6. de Pangéran Adipati Anom Haměngkoe-něgara (Kroonprins),
7. de Ratoe Kěntjana (Sultans gemalin),
8. de Pangéran Adipati Aria Pakoe Alam,
9. de Pangéran Adipati Mangkoeboemi (de oudste pangéran, adjudant van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, de Pangéran Adipati Hangaběhi, (de oudste zoon van den Sultan), benevens de andere pangérans,
10. de Pangéran Aria Adipati Danoerědja (Rijksbestuurder) en de andere boepati's,
11. de bloei en welvaart van het Rijk Jogjakarta.

Na het diner keerde het gezelschap terug naar de Bangsal Kěntjana, voor de sěrimpi-dansen en na afloop daarvan —

tegen vijf uur in den namiddag — nam de Resident met de andere gasten voorloopig afscheid van den gastheer, om in den vooravond met de dames terug te keeren voor het bal, dat dikwijls tot diep in den nacht duurde.

*Herdenking van den verheffingsdag van
Z. H. Sultan VIII, 29 Djoemadil-
awal, 1 October 1932.*

Is de wijze, waarop de offeranden naar de offerplaatsen worden gebracht, in den loop der tijden tijdens het bestuur van Zijne Hoogheid den Sultan VIII versoberd, in de wijze van viering van de herdenking van de verheffingsdag is door den tegenwoordigen Sultan dadelijk na zijn optreden een wijziging gebracht. In navolging van het gebruik aan het hof van Hare Majesteit de Koningin heeft de Sultan immers verzocht, dat bij gelegenheid van de herdenking van dien verheffingsdag de plaatselijke autoriteiten, de Europeesche ambtenaren en officieren Hem niet meer zullen komen complimenteeren. Die gedenkwaardige dag zal, uit eerbied voor de traditie, voortaan in den Kraton alleen in eigen kring worden gevierd. Dit is ook geschied Zaterdag 1 October 1932.

Bij bevelschrift ¹⁾ beval Zijne Hoogheid de Sultan Zijn ouderen broeder Pangéran Aria Mangkoekoesoema, bij ontstentenis van een Kroonprins het hoofd der pangérans, om alle pangérans en ambtenaren te gelasten op den verheffingsdag van Zijne Hoogheid d.i. Zaterdag pon den 29sten van de maand Djoemadilawal van het jaar Dal 1863 of 1 October 1932 voor Zijne Hoogheid te verschijnen.

Om 8 uur 's morgens van dien dag verzamelden zich alle pangérans in de voorgeschreven kleeding binnen den Kraton in de Bangsal Sriměnganti, de Rijksbestuurder en zijn medeambtenaren boepati's, panèwoe's en mantri's van den buitendienst buiten den Kraton in de Bangsal

Kěmandoengan, de boepati's, panèwoe's en mantri's van den binnendienst eveneens in de Bangsal Sriměnganti en de pradjoerits en de ambtenaren van de golongan Poenakawan op het erf van den eigenlijken Kraton.

Om 9.30 uur zond het Hoofd der pangérans zijn Ria-Boepati naar den Rijksbestuurder met de mededeeling, dat alle pangérans aanwezig waren, waarop deze eerste dienaar van den Sultan zijn boepatipatih gelastte, door tusschenkomst van den wachthebbenden boepati najaka de vergunning van den vorst te vragen voor de pangérans en den Rijksbestuurder met zijn medeambtenaren, om hun opwachting te mogen maken, ten einde den vorst hunne gelukwensen aan te bieden en hun trouw en aanhankelijkheid te betuigen. De wachthebbende boepati najaka zond daarop zijn panèwoe naar den wachthebbenden loerah-ordonnans en deze ambtenaar bracht de boodschap van den Rijksbestuurder door tusschenkomst van de njahi loerah kěparak over aan den Sultan. Het antwoord van den Sultan, „ja”, wordt langs denzelfden weg overgebracht aan den oudsten Pangéran en den Rijksbestuurder.

Eenige oogenblikken daarna nam de Sultan plaats in de Bangsal Kěntjana, waarop aan twee vrouwelijke ambtenaren gelast werd om de pangérans en den Rijksbestuurder met zijn medeambtenaren den Kraton binnen te geleiden.

De pangérans namen dadelijk plaats op stoelen, met het gelaat naar het Noorden en Zuiden; deze stoelen staan in rijen geplaatst rechthoekig op den troon. Voor den troon neemt de Sultan plaats met het gelaat naar het Oosten. De Rijksbestuurder en zijn medeambtenaren namen eerst plaats op den grond voor het afdak van de Bangsal Kěntjana en eerst nadat de Sultan gelast had: *Danoerědja, sira madjoewa* = (Danoerědja, treedt naar voren) welk bevel beantwoord werd met *sandika* (ja), namen deze hoofdambtenaren en de boepati's plaats op hunne stoelen, met het gelaat naar het

1) Hierachter opgenomen onder bijlage VI.

Westen, de Rijksbestuurder recht tegenover den Vorst en rechts en links van hem op bekwamen afstand en een beetje naar achter de boepati's. De andere ambtenaren bleven op den grond zitten voor het afdak van de Bangsal Këntjana.

Na eenige oogenblikken stond de Sultan op, daarin nagevolgd door het heele gezelschap, terwijl de ambtenaren op den grond een hurkende houding aannamen, waarop de oudste pangéran het woord nam :

„Koela matoer ing pandjénengan Dalëm
„Ingkang Sinoewoen. Sowan koela sakantja pangéran sadaja wontèn ing ngarsa Dalëm, sami
„njaosaken sëtia toehoe koela sakantja. Ing dintèn poenika kalërës tingalan Dalëm pandjénengan sami angoendjoekakèn ing kasoegëngan
„Dalëm, pamoedji koela sakantja pangéran sadaja, pandjénengan Dalëm lèstantoena dados pangajomanipoen para pangéran ing salami-laminipoen.”

Ik deel Uw Hoogheid mede.

Met alle pangérans ben ik hier voor Uwe Hoogheid verschenen om Uwe Hoogheid onze trouw en afhankelijkheid te betuigen.

Op dezen dag, de verjaring van Uwe Hoogheids verheffingsdag, bieden wij Uwe Hoogheid onze gelukwensen aan, daarbij de hoop uitsprekende: moge Uwe Hoogheid ons nog in lengte van dagen in bescherming nemen,

dadelijk gevolgd door den Rijksbestuurder:

„Kawoela noewoen moendjoek ing ngarsa Dalëm Sampéjan Dalëm Ingkang Sinoewoen. Ing dintèn poenika kalërës tingalan Dalëm pandjénengan, sowan kawoela sakantja wontèn ing ngarsa Dalëm, angoendjoekakèn sèmbah soemoengkëm kawoela sakantja abdi Dalëm sadaja, hoendjoek ing ngarsa Dalëm.

„Kawoela sakantja angoendjoekakèn pamoedji ing kasoegëngan Dalëm, pandjangipoen joeswa Dalëm, lèstantoena dados pangaoeban kawoela sakantja sadaja, loeloesa Karaton Dalëm, loehoera képrabon Dalëm saha hardja kartanipoen Négari Dalëm.

„Mëkatèn malih kawoela angoendjoekakèn oendjoekipoen abdi Dalëm boepati pangrèh pradja sadaja, sami angoendjoekakèn soemoengkëmipoen kawoela Dalëm, ingkang doemoenoeng wontèn kagoengan Dalëm siti sabawa-hipoen pijambak-pijambak, koendjoek ing ngarsa Dalëm.”

Het zij mij vergund Uwe Hoogheid mede te deelen.

Op dezen dag, de verjaring van den verheffingsdag van Uwe Hoogheid, ben ik hier met mijn medeambtenaren voor Uwe Hoogheid verschenen om Uwe Hoogheid hulde te betuigen.

Wij spreken de bede uit voor de gezondheid van Zijne Hoogheid, voor een hoogen ouderdom van Zijne Hoogheid, opdat Zijne Hoogheid ons nog in lengte van dagen in bescherming moge nemen, voor de bestendigheid van den Kraton, voor de bestendigheid van de waardigheid van Zijne Hoogheid, voor de rust en orde in het Rijk van Zijne Hoogheid. Voorts breng ik Uwe Hoogheid voor het mij door de bestuursregenten gedane verzoek om Uwe Hoogheid te betuigen de verknochtheid van alle onderdanen in hunne ressorten.

Hierna richtte Zijne Hoogheid de Sultan het woord tot den oudsten pangéran :

„Kangmas Pangéran Aria Mangkoekoesoema.
„Pékénira sarta para pangéran sadaja sami ngatoerakèn sëtia toehoe datèng mënira sarta angoendjoekakèn ing kasoegëngan mënira, ènggèh sangèt panèda mënira. Sapéniki mënira datèng pékénira sarta para pangéran sadaja samija wilodjèng”.

Oudere broeder Pangéran Aria Mangkoekoesoema. Gij en alle pangérans betuigen mij Uw trouw en afhankelijkheid en bieden mij Uw gelukwensen aan. Daarvoor dank ik U allen.

Thans wensch ik U allen voorspoed toe.

en vervolgens tot den Rijksbestuurder :

„Danoerédja, sira lan sakantjanira kabèh angoendjoekaké soengkëm lan pamoedji ing Pandjénengan Ingsoen, ja woes Ingsoen tampani kalajan bangèt ing panariman Ingsoen, ing mêngko Ingsoen matèdakaké pangèstoen Ingsoen marang sira lan sakantjanira kabèh, pada slamèt, lèstari soewita marang pandjénengan Ingsoen. Apa déné sira ngoendjoekaké abdin Ingsoen boepati pangrèh pradja kabèh, angoendjoekaké soengkëmé kawoelan Ingsoen, kang doemoenoeng ana kagoengan Ingsoen boemi bawahé déwé-déwé, ija woes Ingsoen tampani, ing mêngko Ingsoen matèdakaké pangèstoen Ingsoen marang kawoelan Ingsoen kabèh, pada slamèta lan sènéng manggon ing bawah Karaton Ingsoen Ngajogjakarta ing sapandoewoeré.

„Kang ikoe sira bandjoer amratakana marang botjah Ingsoen kabèh, lan sira andawoehna marang abdin Ingsoen boepati pangrèh pradja kabèh”.

Danoerédja, gij en Uwe medeambtenaren betuigen mij hulde en spreken een bede uit voor mijn persoon. Daarvoor dank ik U allen.

Thans wensch ik U allen voorspoed toe; ik hoop dat gij allen tot in lēngte van dagen en steeds opgewekt in mijn dienst zult blijven.

Voorts brengt gij mij het verzoek van de bestuursregenten voor om mij te betuigen de vernochtheid van al mijn onderdanen in hunne ressorten. Daarvoor dank ik U; ik wensch hun allen voorspoed toe en ik hoop, dat zij tot in lengte van dagen rustig zullen wonen in het gebied van mijn Kraton Jogjakarta.

Maakt gij dat bekend aan al mijn dienaren en voorts aan al de bestuursregenten.

De Rijksbestuurder antwoordde: „sandika” (ja) en voerde daarop, nog staande, maar thans met het gelaat naar het Oosten, een tweegesprek met de overige dienaren.

Rijksbestuurder: Kantja-kantja sadaja (gij medeambtenaren).

De dienaren: Pēnapi (Wat is er?).

Rijksbestuurder: Mēnira sampoen moendjoek angoendjoekakēn kasoegēngan Dalēm (Ik heb Zijne Hoogheid onze gelukwensen aangeboden).

De dienaren: Ēnggēh (Ja).

Rijksbestuurder: Wijosipoen dawoeh timbalan Dalēm makatēn. (Het bevel van Zijne Hoogheid luidt als volgt), waarna herhaald werd de woorden van den Sultan hierboven vermeld.

De dienaren: Ēnggēh, sēmbah noewoen kapoendi. (Ja, wij bieden eerbiedig onzen dank aan).

De plaatsen werden hierna hernomen en na eenige oogenblikken beval Zijne Hoogheid de Sultan den Rijksbestuurder: *moendoer* (achteruit), welk bevel door hem overgebracht werd aan zijn medeambtenaren:

„Kantja-kantja dawoeh timbalan Dalēm kali-lan moendoer.”

Gij medeambtenaren, Zijne Hoogheid heeft ons vergund om weg te gaan.

De Rijksbestuurder begaf zich daarop met al de ambtenaren naar de Sitihiinggil om aldaar de nadere bevelen van den Sultan af te wachten.

Op een wenk van den Sultan verliet de pangéran-adjutant de Bangsal Kēntjana om de boepati's gandèk — regenten-afgezanten — te gelasten de offermaaltijd naar de Sitihiinggil te doen dragen en de offeranden naar den Dalēm van den Rijksbestuurder, hetgeen dadelijk geschiedde en ter eere waarvan de muziek zich liet hoo-

ren. De stoet trok langs de pēndapa door de Noordelijke poort naar buiten. Hij werd gesloten door de twee boepati's gandèk, die, terwijl de laatste dragers verdwenen, plaats namen op den vloer van het afdak van de Bangsal Kēntjana. Die plaats verlaten zij op een wenk van den Sultan om eenige oogenblikken daarna terug te keeren en verslag uit te brengen van de wijze van uitvoering van den hun gegeven last.

Wederom op een wenk van den Vorst werd thee geserveerd en eenige oogenblikken daarna trok de Sultan zich terug onder de tonen van het Wilhelmus.

Offermaaltijden en offers.

De offermaaltijd werd op de Sitihiinggil geserveerd en wanneer de Pēngoele op last van den Rijksbestuurder het gebed¹⁾ had uitgesproken, nam de maaltijd een aanvang. Was deze afgelopen, dan was dat ook het sein voor de ambtenaren om huiswaarts te keeren. In afwijking van de vroeger gevolgde gewoonte krijgen de plaatselijke ambtenaren thans geen rijsttafel meer thuis toegezonden.

De offermaaltijd bestaat uit rijst op verschillende wijze toe bereid, uiteraard met bijspijsen als voor een gewonen rijsttafel en voorts nog bijzondere ingrediënten, welke hieronder zullen worden vermeld.

rasoelan = rijst bereid met klappermelk,
sambēl pētjēl = met lombok gestampte gebraden aardnoten,
golong = rijst tot ballen gekneed,
pētjēl pitik = geroosterd kippevleesch met sambēl pētjēl,
djangan mēnir = groentensoep; gebraden ingewanden van een rund,
pinđang = vleeschsoep met kloewak.
gēboeli = rijst bereid met saminolie(rundvet); gebraden ingewanden van een kip.
poenar = gele rijst, bijspijsen als bij rasoelan, evenwel zonder sambēl pētjēl.
adēm-adēman = rijst met uitsluitend ongezoeten gekookte groenten en eieren.
koepat sidaloenggoeh, rijst gewikkeld in jonge

1) Hierachter opgenomen als bijlage VII.

klapperbladeren in een bijzonderen vorm gevlochten.

kĕtan kolak = kleefrijst en met suiker en klappermelk gestoofde bananen.

apĕm = bolschijfvormige koeken, gemaakt van rijstmeel gemengd met suiker en na gisting gebakken als brood.

Twee dagen voor de herdenking van den verheffingsdag hadden de vrouwelijke Sultans-bloed- en aanverwanten zich reeds Kratonwaarts begeven om apĕm te bakken (*marak ngapĕm*).

Die apĕms werden tot zulk een hoeveelheid gebakken, dat zij op elkander gestapeld een hoogte hadden als de hoogte van Zijne Hoogheid den Sultan, welke hoogte aangegeven werd met een 3-tal aan elkan- der vastgebonden staafjes van goud, zilver en roodkoper van de dikte van een lucifersstokje, welke staafjes *pandjĕnĕngan* genoemd worden.

Den dag voor de plechtigheid werden de voor den Kraton en omgeving bestemde sadjĕns (offerspijzen, niet te verwarren met de offeranden, voor de verschillende offerplaatsen, hierboven genoemd) in gereedheid gebracht.

Deze sadjĕns bestonden uit :

Ten behoeve van den Kangdjĕng Kjahi Agĕng Plĕrĕd, het allerheiligste wapen (piek) van den Kraton ¹⁾ :

¹ heel geroosterd schaap, waarvan de ingewanden, na klaargemaakt te zijn met specerijen (de z.g. gĕtjok mĕntah), wederom in de buikholte gelegd zijn,

² schotel rijst rasoelan,

³ schalen van gevlochten bamboe met rijst golang (elke schaal bevattende 9 paren ballen rijst).

⁴ schotels rijst roewahan (de rijst in den vorm van een afgeknotten kegel en op den top de bijspi- jzen),

⁵ schaal van gevlochten bamboe met rijst adĕm- adĕman,

⁶ tros pisang en 1 bundeltje sirihbladeren,

⁷ mandje snoeperijen van de pasar.

Deze offerspijzen werden geserveerd in de Prabajĕksa bij de bewaarplaats van be- doeld heilig wapen.

Ten behoeve van Kjahi Djĕgod, een legendarische figuur, welke in den Kraton zou zijn gevestigd :

1 flesch jenever en 1 flesch klapperwijn,

welke offeranden geheel achter in de Pra- bajĕksa werden neergelegd.

Ten behoeve van Kjahi Djajoeda, een legendarische figuur, welke in de kali Wi- nanga zou zijn gevestigd :

1 tube opium,
enkele koekjes van den vorm van een kapok- vrucht,
enkele strootjes,
enkele lepels gemalen koffie,
enkele stukjes klappersuiker,
enkele sneden koekjes van kleefrijst gemaakt (djadah),
enkele twee en een halve cent stukken, met kalk wit gemaakt, en
een levende kip,

welke offeranden neergelegd werden op de brug, over de kali Winanga, gelegen ten Westen van de Kratonpoort Tamansari.

Dezelfde offeranden werden ook ge- serveerd bij de indertijd dichtgemetselde poort Madyasoera in den grooten Ooste- lijken Kratonmuur.

Voorts werd een mandje van gevlochten bamboe met als inhoud rijst in den vorm van kleine kegeltjes in de kleuren rood, blauw, geel en zwart neergelegd bij al de poorten op de Noorder- en Zuider Siti- hinggil, Pagĕlaran, bij de ommuurde wa- ringinboomen zoowel op de Noorder- als Zuider aloon-aloon, bij den ingang van het waterkasteel Tamansari en voorts op alle kruispunten van den weg, die naar het Noorden leidt tot aan de witte paal Toegoe en zuidwaarts tot aan de dĕsa Krapjak.

Bovengenoemde offeranden werden op- gedragen in den avond voor de herden- king van den verheffingsdag en, wat be- treft de offeranden voor Kangdjĕng Kjahi

¹⁾ Belangstellenden kunnen hieromtrent een en ander vinden in mijn boek: *De Garebegs in het Sultanaat Jogjakarta*.

Agěng Plèrèd en Kjahi Djěgod, weggehaald nadat de offermaaltijd naar den Sitihinggil was gebracht.

Bij de hoofdstijlen van de Bangsal Kěntjana en de Prabajěksa werden in den ochtend van den herdenkingsdag neergelegd offers bestaande uit twee mandjes, inhoudende *toempěng moestaka* = rijst in den vorm van een kegeltje met in den top (moestaka) lombok, uien en trasi, voorts *toempěng warna* = toempěng van verschillende kleuren.

Deze offers werden vóór den aanvang der plechtigheid weggehaald.

Behalve bovengenoemde offers waren er nog speciale vleeschoffers, de z.g. *běka-*

kak, welke bestonden uit geroosterd vleesch van gevogelte en andere kleine dieren, neergelegd op afgelegen plaatsen als privaten, putten enz.

Behoorden dit gevogelte en de kleine dieren vroeger tot verplichte leveringen van de bestuursregenten¹⁾, thans worden zij voor zoover mogelijk op de pasar gekocht.

Met het beëindigen van den offermaaltijd heeft de Rijksbestuurder zijn taak van dien dag echter nog niet volbracht, want behalve dat hij de offeranden naar de verschillende offerplaatsen heeft te verzenden, moet hij de staafjes van de drie metalen nog verdeelen onder de bloed- en aanverwanten en de ambtenaren²⁾.

1) Een staat van deze levering is hierachter opgenomen onder bijlage VIII.

2) De verdeelingsstaat is hierachter opgenomen onder bijlage IX.

Besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 7 Februari 1921 No. 1.

Gelet op enz.;

Gelezen, enz.;

Nog gelet op, enz.;

De Raad van Nederlandsch-Indië gehoord;

Is goedgevonden en verstaan;

Den Resident van Djokjakarta:

- a. te machtigen om, na onderteekening van de verklaring, in ontwerp aangeboden bij den geheimen brief van den 1sten Gouvernements Secretaris van 25 Januari 1921 No. 43x, den Kroonprins van Djokjakarta, Pangeran Adipati Anom Hamengkoenegoro Soedibio Rodjopoetro Narendhro Mataram op de gebruikelijke wijze, namens de Regeering van Nederlandsch-Indië uit te roepen tot Sultan van Djokjakarta, onder de namen van zijnen voorganger met bijvoeging van de VIIIste;
- b. uit te noodigen, om den uit te roepen Sultan te doen verlijden en bezweren eene akte van Verband overeenkomstig het bij evengenoemd Regeeringsschrijven mede aangeboden ontwerp. Afschrift enz.

Jav. Vertaling.

Nawala kakantjanganipoen Kangdjěng Toewan Ingkang Witjaksana Goepërnoer Djéndral katitimangsan kaping 7 Februari 1921 angka 1.

Angěngěti lajangé wadi, sabandjoéré;

Woes anoepiksani lajangé wadi, sabandjoéré;

Angěngěti maněh lajangé wadi, sabandjoéré;

Woes amijarsakaké atoer pirěmboegé Rading India Néděrlan.

Marmané ing saměngko kang dadi kaparěnging karsa dalěm Kangdjěng Toewan Ingkang Witjaksana Goepërnoer Djéndral kaja ing ngisor iki:

- a. amaringi pangoewasa marang Résiděn Ngajogjakarta handjoendjoeng Pangéran Adipati Anom Haměngkoenagara Soedibya Radjapoetra Narěndra Mataram ing Ngajogjakarta, sawoesé anandani tangan lajang sěsangěman kang rěng-rěngé woes kaparingaké kasěboet lajangé 1e Gouvernements Secretaris katitimangsan ping 25 Januari 1921 angka 43x, dadi Soeltan ing Ngajogjakarta adjědjoeloek kaja ingkang rama nganggo woewoehan moeni: ingkang kaping VIII, déné anggoné andjoendjoeng maoe, awit ingkang asma Kangdjěng Goepěrměn India Néděrlan, sarta lakoe-lakoené kaja adat kang woes kalakon;
- b. andawoehaké marang Résiděn Ngajogjakarta kang djinoendjoeng Soeltan ikoe pinoerih anandani asma lan njoepaosi lajang pradjandjian kaja déné rěng-rěng kang kakirimaké mawa lajangé Kangdjěng Goepěrměn kang kasěboet ing doewoer maoe. Toeroenané, sabandjoéré.

BEKENDMAKING.

De ondergeteekende, Resident van Djokjakarta brengt bij deze ter kennis van het algemeen, dat het Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië behaagd heeft, ten gevolge van het aftreden van Zijne Hoogheid den Sultan van Djokjakarta Hamengkoeboewono Senopati Ingngalogo Abdur Rachman Sajidin Panoto Gomo Kalifatoelah den Zevenden, het beheer van dit Rijk op te dragen aan diens zoon den Pangéran Adipati Anom Hamengkoeboewono Soedibyo Rodjopoetro Naréndhro Mataram van Djokjakarta, waardoor Zijne Excellentie een openbaar blijk heeft willen geven van de toegenegenheid van het Nederlandsch-Indische Gouvernement tot dit Vorsten Huis, terwijl Zijne Excellentie ten volle vertrouwt dat Zijne Regeering tot geluk en welzijn van Zijne bloedverwanten en onderdanen en tot bevordering van den bloei en de welvaart van dit Rijk zal strekken.

Dat hij, Resident van Djokjakarta, krachtens de hem door Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal bij besluit van 7 Februari 1921, No. 1 daartoe verleende machtiging mitsdien thans dezen Pangéran Adipati Anom in naam van het Nederlandsch-Indische Gouvernement heeft verheven en uitgeroepen tot Sultan van Djokjakarta, onder den naam van Hamengkoeboewono Senopati Ingngalogo Abdur Rachman Sajidin Panoto Gomo Kalifatoelah den Achtsten en het bestuur van het Rijk derhalve van af dit oogenblik in Zijne handen is overgegaan, onder verband van Zijne zijde, om de tusschen Zijne voorgangers en het Gouvernement gesloten contracten stiptelijk na te leven.

Gelastende hij, Resident, mitsdien alle onderdanen van het Djokjakartasche Rijk om Zijne Hoogheid den Sultan Hamengkoeboewono Senopati Ingngalogo Abdur Rachman Sajidin Panoto Gomo Kalifatoelah den Achtsten van stonde af aan als hunne vorst te erkennen en te gehoorzamen naar behooren.

Gegeven te Djokjakarta, den 8sten Februari 1921.

De Resident vd.
P. W. JONQUIERE.

Jav. Vertaling.

OENDANGO-ENDANG.

Iki dawoeh oendang-oendang manira Kandjéng Toewan Résidèn Ngajogjakarta, liring dawoeh oendang-oendang iki kang dadi karsané Kangdjéng Toewan Ingkang Witjaksana Goepërnoer-Djéndral ing India Nédèrlan, awit anggoné sèlèh kaprabon Ingkang Sinoewoen Kangdjéng Soeltan Hamèngkoeboewana Sénapati Ingngalaga Abdoer Rachman Sajidin Panata Gama Kalifatoelah kang kaping 7; pangrèhing pradjá Ngajogjakarta kapasrahaké marang ingkang Poetra Pangéran Adipati Anom Amèngkoenagara Soedibya Radjapoetra Naréndhra Mataram ing Ngajogjakarta. Minangka pratanda toemrap ing ngakèh katrésnané Kangdjéng Goepèrmèn India Nédèrlan marang trahing Karaton Ngajogjakarta, sarta Kangdjéng Toewan Ingkang Witjaksana Goepërnoer-Djéndral pitados jèn papréntahané Pangéran Adipati Anom maoe bakal andadèkaké kaslamètan lan kahardjané para poetra santana lan para kawoelané kabèh lan bakal andadèkaké kahoendakaning gèmah ripahé pradjá Ngajogjakarta.

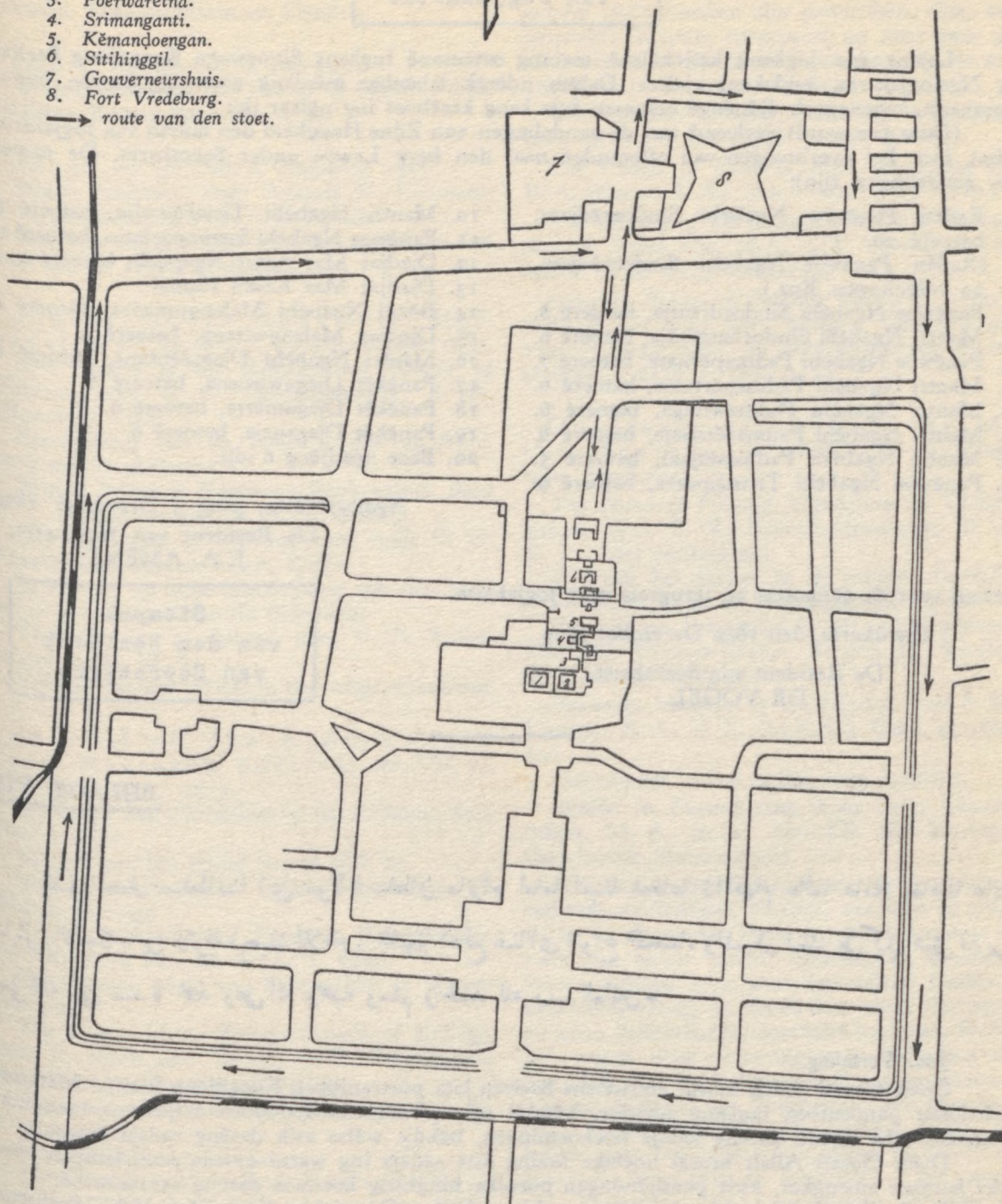
Awit saka ikoe ing sarèhné manira woes diparingi pangoewasa déning Kangdjéng Toewan Ingkang Witjaksana Goepërnoer-Djéndral ing samèngko awit asmané Kangdjéng Goepèrmèn ing India Nédèrlan, Pangéran Adipati Anom maoe woes manira djoemènnèngaké Soeltan ing Ngajogjakarta, adjédjoeloek: Hamèngkoeboewana Sénapati Ingngalaga Abdoer Rachman Sajidin Panata Gama Kalifatoelah ingkang kaping woloe, sarta amarga saka ikoe wiwit saiki papréntahan pradjá Ngajogjakarta kahasta Ingkang Sinoewoen Kangdjéng Soeltan Hamèngkoeboewana kang kaping woloe maoe. Mawa sasanggèman Ingkang Sinoewoen bakal anètèpi kalajan tèmèn-tèmèn, pradjandjijan-pradjandjijané Ingkang Éjang-Éjang lan Ingkang Rama lan Kangdjéng Goepèrmèn.

Marmané dawoeh paréntah manira Kangdjéng Toewan Résidèn marang para kawoela ing nagara Ngajogjakarta kabèh, wiwit saiki pada angakonana Ingkang Sinoewoen Kangdjéng Soeltan Hamèngkoeboewana Sénapati Ingngalaga Abdoer Rachman Sajidin Panata Gama Kalifatoelah ingkang kaping woloe ikoe ratoenira lan angèstokna apa dawoehé.

Doemawoeh ing Ngajogjakarta, ping 8 Februari 21.

Kangdjéng Résidèn Ngajogjakarta maoe,
P. W. JONQUIERE.

1. Prabajëksa.
 2. Bangsal Këntjana.
 3. Poerwarëtna.
 4. Srimanganti.
 5. Këmançoengan.
 6. Sitihiingil.
 7. Gouverneurshuis.
 8. Fort Vredeburg.
- route van den stoet.

Stempel
van den Resident
van Jogjakarta.

Lajang pas ingkang katjêklaké marang oetoesané Ingkang Sinoewoen Kangdjêng Soeltan ing Ngajogjakarta, anglakoni ajahan Dalêm ndèrèk laboehan mênjang goenoeng Lawoe, bawah Soerakarta, moenggoeh djênéngé oetoesan kaja kang kasêboet ing ngisor iki:

(Deze pas wordt verleend aan de zendelingen van Zijne Hoogheid den Sultan van Jogjakarta, belast met het overbrengen van offeranden naar den berg Lawoe onder Soerakarta. De namen dier zendelingen zijn):

1. Radèn Panèwoe Ngabèhi Sindoerédjasa, batoeré 20.	10. Mantri Ngabèhi Tirtasêpraba, batoeré 6.
(Radèn Panèwoe Ngabèhi Sindoerédjasa, 20 volgelingen. Enz.).	11. Panèwoe Ngabèhi Sasrangoelama, batoeré 11
2. Panèwoe Ngabèhi Sindoediwirja, batoeré 8.	12. Djadjar Mas Amat Ngapijah, batoeré 2.
3. Mantri Ngabèhi Sindoehtmadja, batoeré 6.	13. Djadjar Mas Kasan Hamat.
4. Panèwoe Ngabèhi Padmapèrnata, batoeré 7.	14. Bèkèl Ngabèhi Malangprawira, batoeré 4.
5. Mantri Ngabèhi Padmapèrtama, batoeré 6.	15. Djadjar Malangwirana, batoeré 2.
6. Mantri Ngabèhi Padmawiraga, batoeré 6.	16. Mantri Ngabèhi Djagasèntana, batoeré 8.
7. Mantri Ngabèhi Padmasèndjaja, batoeré 6.	17. Panèkèt Djagawiroena, batoeré 6.
8. Mantri Ngabèhi Padmasètjaki, batoeré 5.	18. Panèkèt Djagamèrta, batoeré 6.
9. Panèwoe Ngabèhi Tirtadipoera, batoeré 9.	19. Panèkèt Djaganaja, batoeré 6.
	20. Baoe ngadjêng 6 idji.

Ngajogjakarta, ping 5 December 1899.

De Resident van Jogjakarta,
J. A. AMENT.

Gezien voor de aankomst en terugreis naar Jogjakarta.

Soerakarta, den 16en December 1899.

De Resident van Soerakarta,
DE VOGEL.

Stempel
van den Resident
van Soerakarta.

BIJLAGE VII.

اللهم اجعل سلطاننا ابن مولانا سلطان ماترام اماما امينا شجاعا ذا افهام عالما عاملا حافظا عادلا
لساير الاحكام برا رثوفا رحيمًا للانام. اللهم ادفع عنا اي انواع الفحشاء والمنكر انك على كل شئ قدير.
وصلى الله على سيدنا محمد وعلى اله وصحبه وسلم والحمد لله رب العالمين *

Jav. Vertaling.

Doeh Goesti Allah moegi andadosna Soeltan kita poetrani poen Kangdjêng Soeltan Mataram, kadadosna panoentoen ingkang pitados, kèndèl saha pintèr choedjahipoen witjaksana toemindak roemèksa saha ngadil datèng sadaja hoekoemipoen, bèkdja wèlas asih datèng sadaja kawoela;

Doeh Goesti Allah moegi noelaka saking kita sadaja ing warni-warninipoen lampah awon saha lampah moengkar, awit pandjènèngan poenika hinggang koewaos datèng samoekawis;

Doeh Goesti Allah moegi paringa rochmat datèng Goesti kita Kangdjêng Nabi Mochamad saha kawoela warganipoen sarta sachobatipoen makatèn oegi paringa kaslamètan, sadajanipoen pangalèmbana poenika kagoenganipoen Goesti Allah ingkang mangèrani sadaja ngalam.

Idem, vol. 47, No. 3, Juni 1933.

Pre-Buddhistic Hindu Shrines in Ceylon, door Jagadiswarananda.

Korte beschrijving, en zoo ver bekend, geschiedenis van de tempels van Kataragama, Trincomalie, Munneswaram en Dondra.

Idem, vol. 48, No. 1, Juli 1933.

Brahmasutra and the Theory of Illusion, door Akshaya Kumar Banerjee M. A.

Idem, vol. 48, No. 2, Augustus 1933.

Hindu Sculpture, door Ananda K. Coomarswamy, Museum of Fine Arts, Boston.

Een zeer korte studie over het wezen en het doel van de Hindu-sculptuur.

Journal of the Annamalai University, vol. II, No. 1, Annamalinagar 1933.

The Frescos of the Brhadewara Temple at Tanjore, door S. K. Govindaswamy, B. A. (Honours), Geill.

Beschrijving van de fresco's, die van A. D. 1014 moeten dateren.

Nature Poetry in Kalidasa's Raghuvamsa, door A. C. Subrahmanyam, B. A., (Honours).

The Traditions of Chidambaram, door V. G. Ramakrishna Ayyar, M. A. Geill.

In vervolg op zijne beschrijving van den tempel in vol. I, pt. II van dit tijdschrift.

The Doctrine of Sphota, door V. A. Ramaswami Sastri, M. A.

Vervolg van het artikel in de vorige aflevering.

Journal of The Andhra Historical Research Society, vol. VII, pt. 3, Rajahmundry, 1933.

Genealogy and Chronology of the Pallavas, door Govinda Pai.

Vervolg van het artikel in vol. VII, pt. 1.

Van Kalabhartri tot Paramesvaravarma II. Wordt vervolgd.

Recent Archaeological Finds at Rajahmundry, door R. Stuba Rao, M. A., L. T. Geill.

Een steenen beeld van Shanmukha of Kumaraswami.

The History of the Eastern Gangas of Kalinga, door R. Subra Rao M. A., L. T. Vervolg van het artikel in de vorige aflevering.

The Sons of Anantavarma Chodaganga, A. D. 1147 — 1198.

Uit de boekbesprekingen :

The Chronology of the Early Tamils, door K. N. Siva Raja Pillai B. A., Senior Lecturer in Tamil. University of Madras. Besproken door R.S.R.

Buddhist remains in Andhra and Andhra History, door K. R. Subramanian, M. A. Vizianagaram. Besproken door M. R. R.

Idem, vol. VII, pt. 4, April 1933.

The Divyas, door Dines Chandra Sircar, M.A.

Een belangrijke samenvatting van de verschillende soorten van godsoordeelen in Indië, door middel van weegschaal, vuur, water, vergif, water waarin godenbeelden zijn gewaschen, rijst, heet gemaakte munten, speerpunt, en door twee godenbeelden in een grooten pot, waarvan de aangeklaagde er één moet uithalen.

The Sangama Dynasty, door Vajjala Narasimham, M.A., B. Ed. (1336 — 1485 A.D.).

The Cholas of Rēnādu, door M. Rama Rao B. A. (Hons.) B. Ed. (6de — 8ste eeuw A. D.).

The History of the Eastern Gangas of Kalinga, door R. Subra Rao, M.A., L.T. Vervolg van het artikel in de vorige aflevering.

Anianka Bhīma of Ananga Bhīma II, 1190 — 1198 A. D. The later Eastern Ganga Kings, 1198 — 1434 A. D., in deze aflevering tot Narasimha I, 1238 — 1264 A. D.

Quarterly Journal of the Mythic Society, vol. XXIII, No. 4, Bangalore, April 1933.

The Hundred-Pillared Mandapam at Chidambaram, door S. R. Balasubrahmanyam, B. A., L. T. Met plattegrond.

Slot van het artikel in de vorige aflevering.

Sri Vidyā, door K. Narayanaswami Iyar.

Vervolg van het artikel in het vorig nummer : Part III, Upsana-Krama, Section II, Sandhya, Gayatri and Upasthana.

Heavenly Mansions of the Hindus, door S. Srikantaya, B. A., B. L., M.R.A.S. Geill. en tabellen.

Slot van het artikel in het vorig nummer.

Studies in Plant-Myths, door Sarat Chandra Mitra, M. A., B. L. No. XX. Het Kusa-gras (Saccharum Spontaneum).

Brahma, de Schepper, moet niezen; daaruit ontstaat een halfgod, Kshupa, die voor de goden tegen de demonen vecht en ter belooning koning der aarde wordt. Overmoedig geworden maakt Kshupa ruzie met den wijzen Dadhichi, krijgt een oorvijs en doodt den wijze. Een andere wijze, Sukracharya, doet hem herleven, Dadhichi wordt door vereering van Mahadeva onkwetsbaar en straft Kshupa af. Laatstgenoemde bidt tot Vishnoe den Beschermers, die hem eerst zijn discus, dan andere wapens geeft, die echter nutteloos blijken, aangezien Dadhichi een handvol Kusa-gras in drietanden, het wapen van Mahadeva, had veranderd, en deze alle andere goddelijke wapens onschadelijk maken. Brahma de Schepper komt tusschenbeide, Kshupa onderwerpt zich en leeft voortaan in vrede met Dadhichi.

The Prabartak, vol. II, No. 8, Calcutta, Mei 1933.

Who were the Ajivakas? Door Gurudas Roy.

Schrijver komt op grond van verschillende aanhalingen uit de oude Indische litteratuur tot de conclusie, dat de Ajivaka's een voor-boeddhistische religieuze sekte waren, waartoe Gosala, de tijdgenoot van Boeddha, behoorde, en wier naam later op zijne leerlingen werd overgedragen.

The Modern Review, vol. LIII, No. 5, Calcutta, Mei 1933.

Uit de boek aankondigingen:

Caste and Race in India, door G. C. Ghurye. (History of Civilization Series, London 1932). Besproken door B. S. Guha.

De schrijver van het boek ziet in het kastenstelsel het resultaat van het streven der Brahmanen om hun bloed zuiver te houden van vermenging met andere rassen, hetwelk hij door Sanskritteksten poogt aan te toonen. Referent is daardoor niet bevredigd; de „Ariërs” zijn op hunne tochten met inheemsche rassen van het oude Perzië, Griekenland en Italië in contact gekomen, zonder aldaar een kastenstelsel te ontwikkelen. Hij houdt de studie van Sanskritteksten met het oogmerk, den oorsprong van het kastenstelsel te verklaren, voor verouderd, en stelt de vraag of de Ariërs soms bij de oude inheemsche culturen van Indië, welke door de jongste opgravingen in de Indus-vallei aan het licht zijn gekomen, iets gevonden hebben, waaruit zij het kastenstelsel hebben ontwikkeld. Ook het zeer belangrijke hoofdstuk over de rasverschillen tusschen de volken van Indië en hun verband met het kastenstelsel is volgens referent op verouderd en onvolledig materiaal gebaseerd.

Idem, vol. LIII, No. 6, Juni 1933.

The Vedantic Doctrines in their Methaphysical and Religious Aspects, door Prakas Chandra Sinha-Roy, M. A.

Schrijver geeft een overzicht over de vijf vedantische dogmata, die ieder eene interpretatie willen zijn van het *Brahma-Sutra*, dat als de filosofie van het Vedanta bekend is. De zeer gewichtige vraag, welke van de vijf dogmata nu de juiste interpretatie van het *Brahma-Sutra* is, behoudt Schr. zich voor een later onderzoek voor.

Idem, vol. LIV, No. 1, Juli 1933.

A. von le Coq's Monumental Work on Buddhist Art in Central Asia, door Prof. M. Winternitz. Geill.

De schrijver geeft een overzicht over het werk van Dr. Albert von Le Coq, overleden 21 April

1930, en bespreekt uitvoerig diens monumentaal boek, „Die buddhistische Spätantike in Mittelasien”, waarvan tusschen 1920 en 1928 de eerste zes deelen zijn uitgegeven, en waarvan het zevende en laatste deel in voorbereiding was toen schr. overleed. Met steun van de Société des Amis du Musée Guimet te Parijs, de Gesellschaft für Ostasiatische Kunst te Berlijn, het Harvard Yenching Institute te Cambridge, Mass. en van particulieren zag het zevende deel door Ernst Waldschmidt met steun van Prof. Otto Kümen, Prof. Friedr. Sarre en Prof. Heinr. Lüders thans het licht (Diedrich Reimers Ernst Vohsen, Berlijn, 1932). Dit laatste deel bevat ook een lijst van de behouden gebleven schilderijen in Indo-Iraanschen stijl van de belangrijkste plaatsen van de oase van Kucha, en een register op tekst en platen van deel I tot VII.

Siva Busts at Nachna (Ajaigarh State, C.I.), cir 320 — 350 A. D., door K. P. Jayaswal. Geill.

Foto's van Çiva-caturmukha (Çiva met 4 gezichten) uit den tempel van Nachna, die de schrijver te laat had ontvangen voor zijn boek „History of India, 150 A.D. to 350 A.D.”

Idem, vol. LIV, No. 2, Augustus 1933.

An Indian Imperial History of India, 600 B.C to 770 A.D., door K. P. Jayaswal.

De geschiedenis van Indië, samengesteld uit de Purana's, eindigt met het jaar 348 A.D. Van dat tijdstip tot de komst van Mahmud van Ghazni is men meer of min aangewezen op inscripties. Eene samenhangende geschiedenis van Indië, beginnende met den tijd van Boeddha en loopende tot de Pala's, beginnende met Gopala, heeft schrijver gevonden in een Boeddhistisch werk, in het Sanskrit geschreven, de „Manjusri Mulakalpa”, waarvan de geheele tekst is uitgegeven door het Gouvernement van Travancore; het gedeelte bevattende het „Boek van de Koninklijke Geschiedenis” verscheen in 1925. De schrijver heeft de historische gegevens uit de Manjusri Mulakalpa geanalyseerd en zal de resultaten in een afzonderlijk boekwerk met volledige commentaar neerleggen. In dit tijdschrift-artikel geeft hij slechts enkele bijzonderheden van groot belang.

Bengali Folk Dance in Delhi, door Birendranath Ganguli, M. A. Geill.

Foto's en beschrijving van volksdansen van Bengalen, uitgevoerd te Delhi op verzoek van de Delhi Folk Dance Society, door dansers uit verschillende deelen van Bengalen. De heer G. S. Dutt, I.C.S., op wiens aansporing en onder wiens leiding de uitvoering geschiedde, is ook de oprichter van de Delhi Folk Dance Society en van de All-India Folk Dance en Folk Song Society,

die ten doel hebben, de uitstervende volksdansen en volkszangen van Indië in het leven te houden.

Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient, tome XXXI, No. 3 — 4, Juli/December 1931. Hanoi 1932.

L'Archéologie du Siam, door J. Y. Claeys, Geïll.

Uitvoerige beschrijving, met vele foto's, teekeningen, plattegronden en kaarten van de tempels enz. van Siam, ingedeeld a.v.: 1) Het Maleisch schiereiland, 2) De Menamvallei, 3) West-Laos. Vooraf gaat een korte schets van de geschiedenis van Siam en van de verschillende invloeden, die in de Siameesche beeldende kunsten een rol hebben gespeeld, met teekeningen van karakteristieke kenteekenen.

Notes Archéologiques, door Dr. F. D. K. Bosch. Geïll.

I. Le motif de l'arc-à-biche à Java et au Champa. (De meer of min hoefijzervormige boog, met herten- of slangen-koppen aan de einden).

II. La Liṅgodbhavamūrti de Çiva en Indochine.

III. Un bas-relief du Bayon.

Procédés de Décoration d'un Potier de Village (Cammon-Laos), door M. Colani.

Afbeeldingen van in gebruik zijnde werktuigen en beschrijving van het vervaardigen van potten op een primitieve pottebakkersschijf en het versieren door middel van een spatel.

Bibliographie.

Bevattende o.m. eene volledige lijst van alle boekwerken enz. over Indo-China, naar aanleiding van de Internationale Koloniale Tentoonstelling te Parijs 1931 door het Gouvernement en anderen uitgegeven

Jaarverslag aangaande de werkzaamheden van den Archaeologischen Dienst. Geïll.

Extrême-Asie, No. 76, Mei 1933.

Neang Lomang Romchek, uit het Cambodjaasch vertaald door G. H. Monod.

Een verhaal uit den overouden tijd, toen Boedha nog niet op aarde was verschenen. In dien tijd bouwde de koning van Cambodja een steenen paleis in de provincie Prumtep, Banteay Koh Ker genoemd. In dien tijd konden menschen en dieren nog met elkaar spreken. Eens was er een droogte, die een geheel jaar duurde; alle rijst was op, alleen een oud echtpaar had nog een klein beetje. Op zekeren dag kookte de vrouw er een kleinigheid van; toen zij en haar man als gewoonlijk hun maaltijd van gekookte boombladeren hadden genuttigd, bood zij haar man de rijst aan. Hij weigerde, zijn vrouw moest

de rijst eten; zij bood ze weder aan haar man aan, en zoo door, tot de oude man zijn vrouw op den arm klopte en zeide: „Kom, eet toch.” Verschrikt liet zij de rijst vallen, en een uitgehongerde hond hapte ze op en liep er mee weg. Tevergeefs trachtten de oudjes hem na te zetten; naar hun hutje teruggekeerd, kregen zij zoo'n ruzie met elkaar, dat zij twee of drie dagen niet meer met elkaar praatten. De hongersnood werd erger, en de vrouwen van het dorp Phnom Tbèng, in de provincie Prumtep, trokken naar het gebergte om eetbare knollen te zoeken. Bij haar was een meisje van 18 jaar, Neang Tép; haar vader en moeder waren dood, en zij leefde alleen met haar grootmoeder, een weduwe. Alle vrouwen hadden water in bamboevaten meegenomen, want de bronnen in het bosch, dat het gebergte bedekte, waren opgedroogd. Toen zij het gebergte hadden bereikt, werd de hemel donker, en wind en donder voorspelden spoedigen regen. Neang Tép stelde voor, het meegenomen water, dat toch niet goed meer smaakte, uit te gieten, en deed aldus. Op eens werd de hemel weer helder, geen druppel regen viel, en het werd warmer dan tevoren. De andere vrouwen, die haar water hadden bewaard, weigerden er iets van aan Neang Tép te geven, en zij ging het bosch in om een bron te zoeken.

De olifantenkoning, wit met blauwe slagtanen, wandelde met zijn gevolg door het bosch van Tbèng, urineerde in een bekkenholte in de rotsen die geheel gevuld werd, en ging toen uitrusten onder een grooten vijgenboom aan den voet van het Dangrèk gebergte.

Neang Tép, geen water gevonden hebbende, volgde de voetsporen van de olifanten, hopende dat deze een nog niet opgedroogde bron zouden hebben ontdekt, zag het nat, knielde neer, en zonder adem te halen dronk zij er gretig van. Pas toen zij adem haalde besepte zij, dat zij olifantenurine had gedronken. Zij keerde met de andere vrouwen naar haar dorp terug. Zij werd zwanger, vertelde aan haar grootmoeder wat haar overkomen was, en uit hare beschrijving van het voetspoor kwam deze tot de conclusie, dat Neang Tép den olifantenkoning was gevolgd. Neang Tép baarde een dochter, die Neang Lomang Romchek werd genoemd, d.i. stuifmeel van de cactusbloem, omdat heur haar dien geur had van deze bloem. Op haar zestiende jaar was zij zoo schoon als een godin. Tegen haar moeder was zij altijd behulpzaam en dienstwillig, maar tegen de andere meisjes van het dorp stout en twistziek, en dikwijls waren er vechtpartijen. De andere meisjes legden het af, en begonnen te schelden, en eens riep men haar toe: „Slechte meid, je hebt geen vader! Je bent zonder vader geboren!” Neang Lomang Romchek vroeg aan

haar moeder, wat dit beteekende, en het geheim van hare afstamming vernomen hebbende, nam zij afscheid van haar moeder om haar vader te zoeken. Zij ontmoette in het bosch eerst een tijger, toen een wilden olifant, die haar aanvielen, maar op haar smeeken haar den weg wezen. Bij den vijgenboom gekomen vond zij den olifantenkoning niet, die in het bosch aan het wandelen was, en bleef er wachten. In den avond kwam de olifantenkoning terug, en woedend dat er eene vrouw op zijn rustplaats stond, gelastte hij zijn gevolg haar met hun slagtanda te dooden. Neang Lomang Romchek riep hem toe haar te sparen; aangezien zij zijn dochter was. De olifantenkoning vroeg of zij wenschte door hem geadopteerd te worden; zij zeide dat zij werkelijk zijn dochter was, en vertelde den uiterst verbaasden koning het geheim harer geboorte. De olifantenkoning erkende dat zij de waarheid sprak en bracht haar naar een ouden toren, diep in het bosch verborgen, dien zij niet mocht verlaten. De vogels brachten haar iederen dag rijst, die de muizen moesten ontbolsteren, en de olifanten brachten haar water. De olifantenkoning zelf bracht haar iederen dag Romchek-bloemen om heur haar te parfumeeren.

Eenigen tijd later werd het meisje daar door een jager van Banteay Koh Ker ontdekt; hij haastte zich naar zijn koning om dit te rapporteeren. Met groot gevolg, op olifanten gezeten, vertrok de koning dadelijk, haalde Neang Lomang Romchek weg en verhiet haar tot den rang van eerste koningin. Maar zij verging van verlangen naar haar vader en weende onophoudelijk.

Toen in den avond de olifantenkoning zijne dochter de bloemen wilde brengen, vond hij haar niet meer; haar overal zoekende ontdekte hij de sporen van de andere olifanten en volgde die naar de stad. De poorten waren gesloten en bewaakt; met zijne slagtanda en voeten poogde hij de noordelijke stadsmuur te doorbreken, en tegen den dageraad had hij een bres gemaakt in den buitenmuur. Toen hij met den tweeden muur begon, stortte hij uitgeput neder en riep zijn dochter nog éénmaal bij hem te komen, dan zou hij haar voor altijd verlaten. De koningin hoorde de stem van haar vader, en op haar smeekbede bracht haar koninklijke echtgenoot, door zijne krijgslieden omgeven, haar bij den witten olifantenkoning, die zijn dochter nog eenmaal aanzag en stierf. De begrafenis had plaats overeenkomstig het koninklijke ceremonieel, en de koning liet een mausoleum voor hem oprichten dat heden nog te zien is, eveneens als de bres die de koning der witte olifanten in den stadsmuur had gemaakt.

Volgens een aanteekening van den vertaler is de hooge ouderdom van dit verhaal overdreven;

het heeft zonder twijfel betrekking op de Prasat Damrey (olifanten-toren), een van de monumenten van de Koh Ker groep, die volgens Maspéro en Aymonnier gebouwd zijn in den tijd van Jayavarman III, 928 — 942 A.D.).

A Krokkok Sy (*De lekkerbekkige leugenaar*). Vertaald door G. H. Monod. (Uit welke taal?).

Een jongen woonde bij zijn moeder, die een varken vetmestte. De jongen wou gaarne varkensvleesch eten, maar de moeder wilde het dier later aan een Chinees verkoopen. Eens in den ochtend zeide de jongen, dat de Tevoda (geesten?) hem in den droom een plaats hadden gewezen waar een schat verborgen lag. Hij bracht zijn moeder in een afgelegen bosch, wierp op eens een mand, die hij meegenomen had, omgekeerd op den grond en zeide tot zijn moeder, de mand eventjes goed vast te houden, terwijl hij een houwzel ging halen; in geen geval mocht zij de mand loslaten, anders zou de schat verdwijnen. De moeder zette haar handen op den bodem van de mand en drukte die met alle kracht op den grond. De jongen liep naar huis, slachtte het varken, riep zijn bureu en vierde een groot feest met varkensvleesch en arak. De moeder wachtte tevergeefs; volkomen uitgeput lichtte zij eindelijk de mand op, zag, dat er niets onder was, besefte, dat haar zoon haar voor den gek had gehouden en liep naar huis, waar zij den jongen aan het feestvieren vond. Woedend zeide zij tot haar broer, den jongen in een zak te stoppen en in de rivier te werpen. Toen oom met neef in den zak onderweg was, vroeg de jongen, of oom hem niet zijn leugenboek wou halen, dat hij tehuis gelaten had en dat hij in het doodenverblijf zeer noodig zou hebben. Meewarig legde oom den zak aan den oever van de rivier neder, keek nog eens goed na of de opening wel goed dicht was, en liep terug. Door een gaatje in den zak zag de jongen een lepralijder komen en wist dezen te bewegen zijn plaats in te nemen door hem te vertellen, dat een wijsgeer aan den zak de kracht had gegeven lepra te genezen. Hij mocht echter niets zeggen, wat men ook met hem zou doen. De lepralijder kruipt in den zak, de jongen doet hem goed dicht en loopt weg. Oom heeft het leugenboek niet gevonden, beseft dat neef hem voor den gek heeft gehouden, en met slagen, schoppen en scheldwoorden werpt hij den zak in de rivier.

De jongen ontmoet op zijn vlucht een man, die in een rivier baadt. De man ziet hem komen, duikt onder en komt na eenigen tijd weder aan de oppervlakte met een streng aaneen geregen munten. Hij vertelt dat hij naar de antipoden is geweest, bij hen veel geld met spelen heeft gewonnen, doch slechts één streng heeft kunnen meenemen. De jongen gelooft hem, kleedt zich uit, duikt met een flinke vaart naar beneden en

stoot zich aan een ouden boomstam die op den bodem ligt een bloedende wonde aan het hoofd. Hij beseft met wien hij te doen heeft, komt weer boven en zegt dat hij ook de spelers heeft ontmoet en ook veel geld heeft gewonnen; die spelers hadden echter geweigerd hem te betalen, hadden hem het hoofd aan bloed geslagen en

teruggezonden met de woorden, dat hij zijn winst maar van den ander die met hen gespeeld had, moest opeischen. De man begrijpt dat de jongen een verwante ziel is, deelt de streng munten met hem en neemt hem tot compagnon. Samen leiden zij een heerlijk leven door hunne medemenschen te bedriegen.

H. O.

BOEKBESPREKING.

Dr. V. E. KORN, *De Dorpsrepubliek Tnganan Pagring-singan*. Uitgave van de Kirtya Liefreynck-van der Tuuk te Singaradja (Bali). C. A. Mees, Santpoort 1933. VI + 335 bldz., met afbeeldingen.

De Kirtya Liefreynck-van der Tuuk heeft — hierbij finantieel gesteund door het Kon. Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen — Dr. Korn in staat gesteld, het door hem verzamelde materiaal over de désa Těnganan uit te geven. Aan beide instellingen past een woord van dank. De verzameling van dit materiaal begon in Januari 1926, ondervond door overplaatsing naar Singaradja veel vertraging, werd echter later weer voortgezet en zoo kwam de text van dit werk in 1931 gereed.

De schrijver verdeelt zijn werk in vier afdeelingen, waarvan de eerste orienteerende bijzonderheden geeft, een soort beknopte ethnografie; de tweede en derde het adatrecht en den godsdienst, de vierde enkele documenten.

Van deze documenten is voor den ethnograaf en cultuur-historicus zeker het volledig in grondtext en Hollandsche vertaling gegeven dorpsreglement (*awig-awig désa*) het belangrijkste; text en vertaling beslaan ieder 15 pagina's druk. Het door Dr. Korn hier afgedrukte exemplaar dateert uit het Sakajaar 1847, d.i. 1925 A. D., en is dus een zeer jonge teschriftstelling van ongetwijfeld reeds veel langer bestaan hebbende bepalingen. Een oudere teboekstelling verbrandde in 1841 A. D. De huidige *awig-awig* is gebaseerd op wat in 1842 (A.D.) uit de herinnering werd te boek gesteld, vermeerderd met een veertiental nieuwe artikelen uit lateren tijd. Het valt zeer te betreuren, dat de door den vorigen stedehouder van Karangasěm opgevraagde oorkonden op koper (door de bevolking *radja-poerana* genoemd ¹⁾) nimmer teruggegeven werden. Zouden deze platen nog te achterhalen zijn? Bij de mij bekende oorkonden op koper uit Karangasěm komen zij niet voor.

Daarop volgen verschillende vonnissen van den Raad Kěrtā van Karangasěm, waaronder Těnganan ressorteert, met toelichting en besprekingen; zij lichten met name de afdeeling Adatrecht toe.

Tenslotte zijn een aantal belangrijke stukken uit het dorpsarchief over zeer uiteenlopende onderwerpen opgenomen.

Voor den adatrecht-specialist alsmede voor den B.B.-ambtenaar in het algemeen, is natuur-

lijk de afdeeling Adatrecht de belangrijkste (zij omvat 120 bladzijden). Zij is geheel ingericht op de wijze van Korn's groote boek „Het adatrecht van Bali”.

Voor den ethnograaf en cultuur-historicus is de derde afdeeling belangrijker (deze telt 84 bladzijden).

Uit den aard der zaak staan beide afdeelingen niet los van elkaar; ook hier, zooals overal op Bali, grijpen adatrecht en godsdienst voortdurend in elkaar. Het is slechts onze westersche, wetenschappelijke werkmethode, die ze scheidt; die de uitingen van in wezen één en dezelfde geestesgesteldheid uit verschillende gezichtspunten gaat behandelen, om op deze wijze die geestesgesteldheid nader te brengen aan den Westersch denkend mensch.

Ook de eerste afdeeling: „Eenige mededeelingen betreffende het dorp en zijn inwoners” bevat gegevens, die wij reeds aanduiden als „ethnografische aantekeningen”, doch het er in behandelde hangt natuurlijk weer nauw samen met wat in de afdeelingen „adatrecht” en „godsdienst” meegedeeld wordt. Op deze wijze heeft de auteur het geheel der Těnganansche cultuur op voor het Westersch geschoolde denken bevattelijke wijze gerangschikt.

Gaan wij thans die afzonderlijke „afdeelingen” eens na, om hier en daar een kantteekening te mogen maken.

Wij worden eerst *geografisch* georiënteerd: het geldt hier een dorp enkele kilometers ten Noorden gelegen van de Zuidzee-kust van Karangasěm, even ten Westen van de Boegboeg-helling. Dit dorpje, Těnganan-Pagring-singan, dat slechts 600 zielen telt, dankt zijn belangrijkheid en deze monografie aan zijn tot op heden streng bewaarde godsdienstigmaatschappelijke gewoonten, die in belangrijke punten afwijken van die elders op Bali aangetroffen en die zeker voor een groot gedeelte een ander cultuurtype representeren. Toch moet men hierbij niet in de fout vervallen, als zou nu Těnganan „het” oudere, specifiek oud-Balische, dorptype representeren, want ook andere, eveneens geïsoleerd liggende désa's hebben zeer bijzondere gebruiken, echter weer afwijkend van die van deze désa Těnganan ²⁾.

1) Ook op de door mij bij de Běsakih tempel-feesten (30 Sept. — 4 Oct. jl.) voorloopig geïnventariseerde tempelschatten bevond zich een *radja-poerana*. Op een en ander hoop ik na een nieuw onderzoek (speciaal onderzoek

was tijdens de plechtigheden verboden) uitvoerig terug te komen.

2) Zie bv. W. Spies, *Das grosse Fest im Dorfe Trunjan*, in T. B. G. 67 (1933), p. 220—256.

Eerst als wij zullen beschikken over een reeks *désa*-monografieën¹⁾ en daarnaast een uitgave met vertaling en toelichtingen van de Oud-Balische oorkonden, zullen wij kunnen nagaan, hoe en waaruit de Balische cultuur zich ontwikkeld heeft. Ook zal ons hierbij een studie van enkele typische Oudsasaksche dorpen, zooals die nog met name in het Noordelijke deel van Oost-Lombok (o.a. Sēmbaloen en het nabijliggende, doch weer sterk afwijkende Sadjang) grooten dienst kunnen bewijzen.

Ook wordt ons een legende over den oorsprong van de *désa* meegedeeld. Voor de door de Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde van het Bataviaasch Genootschap aan te leggen verzameling van volksverhalen zou — dunkt mij — ook zulk een legende, weergegeven door een inwoner van Těnganan in zijn eigen taal zeker waarde hebben.

Over de taal van Těnganan een enkel woord: Zoo worden bv. de woorden *nani* en *sigā* voor jongelui en jonge meisjes in het huidig Balisch als zeer grof aanvoeld. Een ander voorbeeld is *maboeang*, een plechtig dans, terwijl in huidig Balisch *boewang* de ongunstige beteekenis heeft gekregen van „loopsch”. In deze gevallen vertegenwoordigt het Těnganansch dus een ouder taalstadium.

Het aantal tempels in en om Těnganan valt een ieder zeker op; laat ik er enkele mogen noemen: Poera Poepoehon, P. Batoe Kěbēn, P. Tai-kik, P. Ramboet Poelé, P. Panimbalan, P. Kaki Doekoēn (in alle deze tempels zijn vereerde steenen, elders *tahoelan* — hoe te Těnganan? — geheeten, die als lichaamsdeelen van het „paard van Ontjé Sěraja” uit de legende gelden). De groote steenen in P. Pětoeng heeten *batoe maneroen*, dus „neergedaalde steenen”; is dit hier de *algemeene* naam voor wat elders *tahoelan* of ook wel *paitja* = „genadegift, geschenk van de goden” heet?

Behalve deze tempels, die buiten Těnganan liggen, geeft Korn in zijn register nog ruim twintig andere tempels op. Vele hebben de gewone Balische namen, zooals *désa*, *poesěh*, *dalěm*, *anjar*, *sagara*, *pamaksan*. Vele zijn een nadere beschouwing overwaard, doch wij zullen ons hier beperken tot een enkele. Zoo bv. P. Jěh Santi, die ook p. panataran of p. taman tirta heet. Hier vertoeven de geheel gezuiverde overledenen, de *voorouders*, als ze contact willen hebben met de nog op aarde levenden. De naam *taman tirta* (tuin van gewijd water) wijst op Hindoe-invloed, de andere naam „Panataran” is de gewone aanduiding voor een

vorstentempel of rijkstempel. De gezamenlijke voorouders staan dus voor den Těnganan-mensch in waarde gelijk met de vorsten uit den oertijd. Belangrijk zijn ook de offers in de tweede maand te brengen in dezen tempel, nl. aan den Goenoeng Agoeng, den berggod, elders gelijk gesteld met Ćiwāditya (Ćiwa als Zonnegod) en aan Sēmida, waarin wij het sanskrit-woord *samidha* = brandhout, offerhout herkennen. *Samidha* is de Brand-offergodheid, dus weer gelijk aan Agni (Vuurgod) elders.

Verder maakt deze zelfde tempel deel uit van een viertal, dat in een cyclus van vier jaren als offerplaatsen in de 10e maand gebruikt wordt; hieronder hoort ook p. Běsaki, de groote Rijks-tempel op den Goenoeng Agoeng, waardoor alweer verband gelegd is tusschen de Těnganansche voorouders en de oudtijds op Basoeikih (zie p. 150) neerdalende, reeds vergoddelijkte oudbalische vorsten.

Tenslotte is deze tempel nog het initiatie-heiligdom (p. 221), een initiatie moet geschieden in tegenwoordigheid der *pitara*, vergeestelijkte of vergoddelijkte voorouders.

Is nu uit dit alles de naam Jěh Santi duidelijk, *Santi*-water als andere naam van „wijwater-tuin”? *Santi* (Skt *çānti*) is: „kalmte, rust, Beruhigung”, het is het vredige, tot rust gekomene; het is ook (van den mensch uit gezien) het tot rust, verzoening brengen van de goden; ook de afgesmeekte verzoening. Dus het contact met de voorouders en de goden (Goenoeng Agoeng en Offervuur), als ook de initiatie geschieden in de „Verzoeningswater”-tempel. Zóó past deze naam wel zeer bijzonder bij de bestemming van het heiligdom.

Laten wij nog een belangrijken tempel mogen noemen: Poera moelanda, pakoewon of Ranoe katon, volgens Korn „het oorsprongsheiligdom der oorspronkelijk totemistische bevolkingsgroepen”. Hier hebben ook de buiten-dorpsche groepen, zooals Pandé, pasě, bandésa hun vereeringssteenen, hier worden de eeden afgenomen. Het is bovendien Indra's verblijf; rechts van hem bevindt zich de koewoe van den Sangjang = Brahma, links de koewoe van de Idjěng = Wisnu. Hier heeft Indra dus een waarde gelijk aan Ćiwa-Ĭwara, den Heer in het Midden. „Ranoe katon”, het zichtbare meer, is de naam van dezen tempel, aardsch afbeeldsel, ektypos van Indra's hemelrijk, die als architypos onzichtbaar is, Ranoe tan katon.

Dit meer hangt zeker samen met het Mānasa-meer op de Godenberg Méroe. Een aardsche „af-

1) Deze behoeven natuurlijk niet alle op zoo breedten, wetenschappelijk voet opgezet te zijn als Korn's werk, doch kunnen reeds in den vorm van beknopte materiaalverzamelingen goeden dienst bewijzen. Zulke *désa*-materiaalverzamelingen vindt men in het tijdschrift

Bhāwa-Nāgara van de hand van Ida Bagoes Adipta, lid Raad-Kěrtā van Bangli. Tot op heden verscheen: de *désa* Loemboehan (B. N. II. no. 7, 8—9) en de *désa* Boe-oengan (B. N. III no. 2—3 e. v. v.).

beelding" van dit hemelsche meer vindt men in Poera Manasa, dichtbij de desa Sinaboen (in Boelèlèng), in welken tempel ook oudheden werden aangetroffen. Tenslotte beteekent *moelanda* „de edele afkomst (van *moela* + *nda*, een honorifiek suffix).

Het bestek van deze bespreking laat niet toe alle tempels te bespreken. Hun functie, gezien in het licht van hun naam en de wijze, waarop de Baliërs het Hindoeïsme ontvingen en reïnterpreteerden, zou echter tot verdere vruchtbare beschouwingen kunnen voeren. Eén ding blijkt ons echter wel duidelijk: ook de Baliërs van Tënganan zijn gehindoeiseerd, hebben het Hindoeïsme in zich opgenomen en verwerkt tot iets eigens, Bali-Hindoeïstisch, zooals overal elders op Bali. *Het opmerkelijke van geheel Bali is altijd weer de samengroei van Hindoeïsme en prae-Hindoeïstische cultuur tot een nieuw, organisch, sterk geheel.*

Belangrijk is ook in deze eerste afdeeling de uitvoerige behandeling over de beroemde *gringsing*-doeken, die nog steeds de waardeering genieten van kunstenaars.

Van de Balische tooneelspelen zijn slechts de meer religieuze *tjalon arang* en *gamboeh* bekend. De saeculaire, zooals *djogéd* en *gandroeng* (die elders nog al eens voorkomt in Karangasëm'sche dorpjes), zijn verboden. Moeilijker te verklaren, is dat *barong* (zeer zeker een oud spel, nu echter ook sterk gesaeculariseerd) en *wajang* van oudsher¹⁾ niet voorkomen.

Op het zeer rijke materiaal verzameld in Afdeeling II, *Het Adatrecht*, kunnen wij niet ingaan zonder te vervallen in tamelijk willekeurige grepen uit deze stof. Wel moge de aandacht van Oudjavanici gevestigd worden op de plechtigheid *padam api*, beschreven op blz. 75; zulks in verband met het *padam apuy* der Oudjavaansche oorkonden.

Dat het dorpsgebied geldt als een schenking van een vorst van Bědoeloe (blz. 114, verg. ook blz. 150 v.v.) is van historisch belang.

Zeer belangrijk acht ik ook Korn's opmerking (bl. 138): „Dat er zoo weinig (rechtsmiddelen) noodig zijn, is het gevolg van de zeer merkwaardige opvoeding, die elken Tngananner van jongsaf doet beseffen, dat hij niets is dan een deel van de godsdienstige dorpsgemeenschap en dat het behooren daartoe tevens is het hoogste geluk, dat een sterveling kan deelachtig worden”.

Ook vol instemming neem ik de slotpassage van Korn's beschouwingen over de handhaving en ontwikkeling van het Tënganansche Adatrecht over (blz. 142): „De rechtsmiddelen, die voor de tegenwoordige tijden te ver gaan, pogen niet weg te werken door ze als onwettig te

gaan bestempelen. Met overreding is hier alles te bereiken, terwijl men de desa niet ontstemt. De ontwikkeling van het Tnganansche adatrecht kan alleen zonder schokken op een bevestigende wijze plaats vinden, wanneer zoowel het bestuur als de rechter zich weten in te leven in de gedachten sfeer der Tngananners. Nooit zullen noodig geachte veranderingen moge bereikt worden ten koste van het thans zoo onwankelbare geloof in de godsdienstige roeping van de Tnganansche samenleving en haar leden.”

Zijn mededeelingen over den *godsdienst* (afdeeling III) begint Korn met er op te wijzen, dat hetgeen den godsdienst en zijn kernbronnen raakt, door den Tënganan-man als „*rahasia*” wordt beschouwd. Terecht merkt hij op, dat dit niet als „geheim” zonder meer vertaald mag worden. Evenals de oude Upanishad's der Hindoe's ook „*rahasya*” heetten, hetwelk vaak met „geheimleer” is vertaald, doch zeker niets met „geheimzinnigdoenerij” te maken heeft, evenzoo ook de godsdienstige opvattingen der lieden van Tënganan. Het is hetzelfde „geheim”, dat in vele godsdiensten voorkomt, en beter met „*intiem*” „*vertrouwelijk*” weergegeven kan worden. Vertrouwelijk en tegelijk gewijd.

Het eerste gedeelte van deze „afdeeling” wordt gewijd aan de Tënganansche redactie van de bekende Oesana Bali. Om op overeenkomst en verschil verder in te gaan dan reeds Korn zelf deed, is het hier de plaats niet. Korn's uitvoerige beschouwingen (blz. 144—158) zijn zeer lezenswaard en prikkelen tot nieuw onderzoek ook op dit gebied.

Het volgende hoofdstuk „Beveiliging en sterking van de ziel. De weg tot God” behandelt den levensloop van een Tëngananner van zijn geboorte tot zijn dood. Over het doodencereemonieel moge nog in het kort iets opgemerkt worden.

Scherp wordt het lichaam, het stoffelijk omhulsel gescheiden van de ziel. Deze ziel onderscheidt men (zooals vele volkeren de ziel nader onderscheiden) in een goddelijke kern, Indra's vonk, die men poogt te concentreren in een effigie en in de tijdens het leven verworven magie „die men in varkens doet plaats nemen” (Vgl. den naam van Maja Danawa, den vorst van Bědoeloe, „*Ratoe babi*”, blz. 150). Pas als na eenige maaltijden de verworven magie, die in verschillende varkens is overgegaan, door het opeten van die dieren geheel is opgenomen in de nog levende dorpsgemeenschap, is de goddelijke kern geheel gezuiverd en kan de overledene onder de vereerde voorouders in den hemel opgenomen worden.

De effigie voor de ziel heet *pètrēm*, wat zeker samenhangt met het woord *pétra* voor de effigie (*puspa*) van de Tënggëreezen. Beide zijn een omzetting van *préta*=ziel der gestorvenen in de

1) Korn zegt (p. 15): Nieuw zijn in de *désa* de *lègong* en de *barong*.

Onderwereld (Yama's Rijk), onder invloed van *pitara* = overleden vergoddelijkte voorouders. Ook een woord als *patrang* (etymologisch van Skt. *pattra*=blad) in het Badoengsche gebruikt voor de 4 metalen plaatjes, gelegd op het lijk van een vorst (goud, zilver, koper, ijzer op een onderlaag van kaïkikblad) zal wel als zinverwant in dit geheel opgenomen zijn, hetwelk de ongebruikelijke -ng verklaart: *pètrēm, patrang*. Deze pisang-kaïkik, die geen vruchten draagt, en veel in Karangasem voorkomt, heeft wellicht ook zijn naam gegeven aan de Poera Taïkik, een der tempels uit de oorsprongslegende van Těnganan. De bijzonderheden van dit ritueel kunnen wij hier niet bespreken, nog minder gaan vergelijken met ander Balisch, Oudjavaansch of Těnggěreesch ritueel, dat er zeker mee verwant is.

Het laatste hoofdstuk behandelt uitvoerig (50 blz.) den geheelen *feestkalender*. Ook hier is veel materiaal voor den ethnograaf en den godsdiensthistoricus.

Eén ding valt te betreuren, nl. dat Korn een eigenaardigheid in de spelling van Balische woorden heeft gehanteerd, die eerst wat verbijsterend, blijvend verwarrend werkt, nl. het niet schrijven van een toonlooze *ě* of *a* in de voorlaatste lettergreep der woorden. Zoo moet men Njoebtbel niet uitspreken: Njoebt-bel of iets dergelijks, doch Njoeh-těběl; Pasdahan beteekent niet Pas-dahan,

maar Pa-sědahan; prebkel leze men niet prebkel, doch prě-běkěl en skaha is sěkaha of sakaha; dha begint niet met een geaspireerde d, doch stelt dēha, beter daha voor enz. Alhoewel de schrijver op p. VI van het Voorwoord meedeelde de stomme *e* (*ě*) en *a* weggelaten te hebben, blijft voor den het Balisch niet kennenden lezer de moeilijkheid, nu uit te maken, wanneer en waar hij zich deze er bij moet denken.

Het achterin opgenomen Register is zeer nuttig, doch helaas niet volledig, een euvel, dat overigens wel elk register zal aankleven.

Het boek is verlucht met tal van foto's, waarvan bv. die op blz. 16, 17, 207, 208 en 226 zeer belangrijk zijn, terwijl die op blz. 50 en 74 zeker „bevallig” genoemd mogen worden.

Zoo mogen wij samenvattend zeggen, dat Dr. Korn door deze monografie zeer velen aan zich verplicht heeft.

Niet alleen den „studeerkamermenschen” doch ook den B. B. man in de praktijk wordt de lezing ervan warm aanbevolen. Ook de Bestuursambtenaar, die wellicht nimmer Controleur van Karangasem zal worden, heeft aan deze monografie door het inzicht en door de liefde en toewijding, die er uit spreken, veel voor eigen werk, zelfs vėr elders.

Dr. R. GORIS.

Dr. C. HOOYKAAS, *Proza en Poëzie van Oud-Java*, P. Noordhoff N. V., Groningen — Batavia, 1933.

Nog veel te weinig is in Nederlandsche kringen bekend, dat er op Java een bloeiende letterkunde bestond in — en gedeeltelijk zelfs reeds vóór — den tijd, waaruit ons de oudste litteratuur-producten van de „laghe landen bi der see” zijn bewaard gebleven. Men heeft hoogstens wel eens gehoord van dongěng's, van mythen en legenden, die onder het volk leven, van ellen-lange Javaansche dichtwerken, die zingende worden voorgedragen. Maar — dat zeven en meer eeuwen geleden de voornaamste genres, die wij in de letterkunde plegen te onderscheiden, reeds in de taal van het oude Java vertegenwoordigd waren niet alleen, doch dat die litteratuur-producten naar vorm en inhoud niet onderdeden voor wat het Westen in dien tijd op dit gebied leverde — dat komt velen weinig geloofelijk voor.

Dr. Hooykaas heeft er daarom goed aan gedaan, een poging te wagen, om onder het Nederlandsche publiek iets bekend te maken omtrent enkele van die oude werken.

Bij de bewerking stond de auteur voor een moeilijke beslissing. Om een juisten indruk te geven van inhoud en gang van dergelijke werken, is een volledige vertaling van den tekst noodig. Er

bestaat echter groot gevaar, dat deze vertaling weinig lezers zou vinden. De letterkundige smaak van het moderne publiek verschilt in menig opzicht van dien der lezers van zeven of meer eeuwen geleden. Menigeen vindt de werken van Jacob van Maerlant, „den vader der Dietscher dichtren algader”, ook al zijn die in de hedendaagsche taal overgebracht, weinig genietbaar en voor een volledige overzetting van een Oud-Javaansch werk zou dit zeker nog meer gelden.

Wil men het genoemde bezwaar vermijden, dan blijft er niets anders over, dan den tekst te bekorten en de vertaling zoo te wijzigen, dat die voor den Nederlandschen lezer van dezen tijd aantrekkelijk wordt. De samensteller van de hier besproken uitgaaf heeft dezen weg gevolgd, door „de zeven weergegeven werken gezamenlijk een niet grooteren omvang te doen behouden dan elk afzonderlijk ongeveer had. Dit bracht met zich mede de noodzakelijkheid van indirecte rede, referaat en aanduidende samenvatting”. Dr. Hooykaas voelt natuurlijk de bezwaren hiervan en hij heeft die dan ook in het voorbericht met nadruk uitgesproken.

Ons lijkt het voornaamste bezwaar, dat het

hierdoor onmogelijk wordt, de sfeer van het oorspronkelijke werk — in een vertaling toch al zoo moeilijk weer te geven — voldoende tot zijn recht te doen komen. Het verhaal wordt meer leesbaar, maar het eigen karakter wordt er aan ontnomen. De lezer krijgt wel een indruk van den inhoud van het origineel, maar de eigenaardige sfeer, die het omzweeft, ontbreekt in de bewerking. En zoo geeft „Proza en Poezie” niet zoozeer een beeld

van de oude letterkunde als kunstuiting, als wel een overzicht van den inhoud der opgenomen Oud-Javaansche litteratuur-producten.

Intusschen — ook als zoodanig is het werk zeer te waardeeren en kan het er toe meewerken, om bij het Nederlandsche publiek belangstelling voor deze materie te wekken en kennis bij te brengen omtrent veel, wat op het oude Java hoofden en harten bezig hield.

J. KATS.

O. L. HELFRICH, *Bijdragen tot de kennis van het Midden Maleisch, Supplement, 's Hage 1933.*

De Javaansche invloed op Zuid-Sumatra is een onderwerp, dat nog weinig bestudeerd is. Het feit dat ze bestaat, en vooral te Palembang zeer intensief is geweest, is bekend genoeg. De talrijke Javaansche woorden in het Maleisch van Palembang, door De Clercq in zijn artikel van 1876 gesignaleerd, en de op Javaansche bronnen teruggaande Zuid-Sumatraansche rechtsliteratuur, waarover Dr. Cense in zijn proefschrift schreef, zijn voorbeelden, die gemakkelijk te vermeerderen zouden zijn. Een onderzoek, waar deze Javaansche invloed precies vandaan kwam, uit welken tijd ze voornamelijk dateert, en hoe ver en in welke mate ze doorgewerkt heeft, zou zeker de moeite waard zijn.

Hierin zou men dan ook moeten betrekken de taal en vooral de letterkunde van de Midden-Maleisch sprekende bevolking aan den bovenloop der Palembangse rivieren en in een deel van de Residentie Benkoelen, want hierin is de Javaansche invloed nog duidelijk bemerkbaar. De autoriteit op het gebied van deze taal en haar literatuur is de heer O. L. Helfrich, die juist 40 jaar geleden zijn eerste studie er over publiceerde in het tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, getiteld: *Bijdrage tot de Letterkunde van den Sërawajer en Bësëmaher in de Afdeeling Manna en P. O. Manna*. Zijn voornaamste werk verscheen in 1904 in de Verhandelingen van het Genootschap; het bevat een woordenlijst, een schets van de spraakkunst en een aantal teksten. Tot driemaal toe gaf de schrijver hierop een bundel aanvullingen en verbeteringen in de Verhandelingen uit, en thans verschijnt als bewijs van zijn onverflauwd ijver en werkkraft het hierboven genoemde Supplement bij de firma Nijhoff.

Toen de heer Helfrich in 1927 zijn voorlaatste supplement in het licht gaf, was hij aanvankelijk van plan geweest, een heruitgave van het geheel te bezorgen, maar het Genootschap had hiertegen bezwaar, omdat de oplaag nog lang niet uitverkocht was (zie T. B. G. 63 p. 253). Na de jongste publicatie moet men ten gevolge van dit supplementen-systeem niet minder dan tien plaatsen

opslaan om zeker te zijn, of een woord door Helfrich verklaard of als onverklaard genoemd wordt. Zelfs in het om zijn onhanteerbaarheid beruchte woordenboek van Van der Tuuk heeft men nooit zóo lang te zoeken!

Toch is het juist gezien van den schrijver, dat hij dit keer nog van een geheel nieuwe bewerking heeft afgezien, hoewel de bezwaren van het Genootschap, na de groote opruiming van edita die het onlangs gehouden heeft, wel niet meer zullen gelden. Er is n.l. nog heel wat te doen op het gebied van de Midden-Maleische literatuur, voordat het lexicografische werk eenigermate afgesloten kan worden. Te betreuren is het, dat de schrijver bij moeilijke of onverklaarde woorden niet den samenhang vermeldt, waarin ze voorkomen. Hierdoor zouden de gebruikers van zijn werk, hetzij door navraag of door het vinden van parallelle plaatsen in de literatuur, misschien nog menig vraagteeken kunnen doen vervallen. Thans vindt men in de lijst van onverklaarde woorden er vele, die uiterst bekend aandoen, maar men weet nooit of de gewone beteekenis wel past op de plaats, waar de heer Helfrich het woord aangetroffen heeft.

Soms is dit blijkbaar wel het geval. Het woord *bëloedoe* bijv., dat vroeger in de lijst van onverklaarde woorden stond, moet volgens het Supplement daaruit geschrapt worden, nadat het verklaard is als „fluweel”. Het woord *oebin*, dat nog onder de onverklaarde voorkomt, vindt men in zijn gewone, ook in de Nadere Bijdragen van 1927 vermelde, beteekenis op p. 237 der reeds gedrukte teksten in den zin: *mëni oebin dipëtoebin*, balanceerende over de vloertegels; het woord *toebin* moet echter uit de lijst der onverklaarde woorden geschrapt worden, en wordt verklaard als: betovermorgen, wat echter op de geciteerde plaats allerminst past. Bij dezen stand van zaken heeft het niet veel nut gissingen over de beteekenis der twijfelachtige woorden te opperen, hoe verleidelijk dit ook mag zijn. Ik waag er één: *andaw larangan* (in de lijst 1927) = privé badplaats. Het attribuut *larangan* geeft hier zeker-

heid, dat de op p. 271 der teksten voorkomende uitdrukking bedoeld is, waarin *andaw* het Sërawajsche equivalent van Bësëmahsch *andě*, „badplaats”, is.

Voor het Javaansch verleende in 1927 Dr. Poerbatjaraka, thans Prof. Berg medewerking. Soms vraagt men zich af, of deze wel voldoende over den samenhang der te verklaren woorden ingelicht was. Hij laat bijv. voor *aras* de keuze tusschen „aanraking” en „troon”. Het woord *kěrtě* wordt door Berg verklaard met „rechter”, een beteekenis die volgens Van der Tuuk teruggaat op Sanskrit *kartā*, priester. Ik bewijfel echter sterk of het in de Midden-Maleische rechtsliteratuur een andere beteekenis kan hebben dan de vroeger door Helfrich opgegevene van *adāt*, of recht of wet. Dezen laatsten zin heeft althans zeker de Sërawajsche vorm *kartaw*, die in de teksten op blz. 245 voorkomt, en als onverklaard geregistreerd staat. De beteekenis van het Sanskrit woord *kṛta*, het goede, het behoorlijke, is hierin nog duidelijk te herkennen.

Ter oplossing van dergelijke moeilijkheden

zou het wenschelijk zijn, dat de heer Helfrich eerst de teksten, die hij nog in portefeuille heeft, publiceerd, zoodat daarnaar verwezen kon worden. Behalve deze zijn er nog Midden-Maleische handschriften in musea en bibliotheken; Batavia bijv. is daarvan vrij goed voorzien. Ook de bewerking hiervan dient aan een definitieve uitgave van het woordenboek vooraf te gaan.

Voorloopig kunnen de beoefenaars van het Midden-Maleisch dankbaar zijn voor de nieuwe gegevens die dit supplement biedt. Wij hopen echter, dat de heer Helfrich eenmaal de voldoening zal mogen smaken, al zijn lexicografische studiën over het Midden-Maleisch in practischen vorm samen te vatten, en dat dan een javanicus zal opstaan die, niet langer afgeschrikt door het woordenboek met de tien mogelijkheden, zijn krachten zal beproeven op het bovengenoemde probleem der Javaansche cultuur op Zuid-Sumatra. Voor een promovendus in de Indische letteren lijkt mij dit een zeer aantrekkelijk onderwerp.

P. VOORHOEVE.

Toeroenan.

Tédakan sêrat Dawoeh-timbalan-dalëm

Angka: 481.

Tapak
Asma-dalëm.

Kangmas Pangéran Harja Mangkoekoesoema, Officier der Orde van de Kroon van Siam, Officier der Orde De L'Étoile Noire sangking nagari Frankrijk, Luitenant Kolonel bij den Generalen Staf, sarta adjidanipoen Kangdjéng Éjang Ingkang Witjaksana Gouverneur-Generaal, ing Nédèrlan-Hindija.

Wijosipoen Pékénira handawoehna daténg habdi Mënira Toeménggoeng Wiragoena, wradinipoen daténg para Pangéran sadaja, oetawi daténg habdi Mënira Kadipatèn, sakrèh Kadipatèn sakpanoenggilanipoen sadaja sarta daténg Pangéran Harja Tjakraningrat, Majoor der Infanteri, habdi Mënira Commandant Wédana hagéng pradjoerit, wradinipoen daténg kantjanipoen habdi Mënira pradjoerit sadaja.

Sarta Pékénira handawoehna daténg Pangéran Harja Hadipati Danoerédja, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Officier der Orde van Oranje Nassau, Officier der Orde van den Witten Olifant van Siam wradinipoen daténg kantjanipoen habdi Mënira rèh Djawi Lèbèt sakpanoenggilanipoen sadaja.

Oetawi daténg habdi Mënira rèh Pékénira Kori.

Oetawi malih Pékénira handawoehna daténg Haðimas Pangéran Harja Hadisoerja, Ridder der Orde van de Kroon van Siam, Majoor bij den Generalen Staf, sarta adjidan Mënira, wradinipoen daténg habdi Mënira Soematali, Panëgar, Kërok, Stalmeester, Koesir sarta Kënek.

Sarta Pékénira handawoehna daténg Haðimas Pangéran Harja Djajakoesoema, Ridder der Orde van de Kroon van Siam, Majoor bij den Generalen Staf, sarta adjidan Mënira, wradinipoen daténg habdi Mënira Taman sakpanoenggilanipoen.

Mënira hamaringi priksa, béndjing in dintèn Sêtoe Pon tanggal kaping 29 woelan Djoe-madilawal Dal 1863, oetawi tanggal kaping 1 woelan October tahoen angka 1932, kalèrès wijosipoen adjat tingalan Mënira Pandjénengan. Sédaja waoe sami Mënira kër sakakèn sowan, ing dintèn Sêtoe Pon wantji djam 8 éndjing sasampoena pépak sami sowan. Pénganggénipoen para Pangéran sami Mënira kër sakakèn ménganggé koeloek pétak, rasoekan siképan loegas, kampoehan mawi tjana.

Habdi Mënira Poenakawan Kadipatèn, ngédjawi ingkang gadah koewadjiban pëndamélan ngéladosi, sami Mënira kër sakakèn ménganggé rasoekan siképan, déné ingkang dèrèng angsal paring Mënira mëntèring rasoekan siképan Mënira kër sakakèn ménganggé rasoekan bèskap tjémèng hananging tjarik sarta gèbajan sapéngandap ingkang pangkat djadjar sami Mënira kër sakakèn ménganggé rasoekanipoen pranakan.

Danoerédja sakantjanipoen habdi Mënira Boepati Panèwoe Mantri, rèh Djawi Lèbèt sakpanoenggilanipoen sédaja, sami Mënira kër sakakèn ménganggé koeloek pétak, rasoekan siképan loegas, kampoehan mawi tjana, hananging habdi Mënira ingkang dèrèng gadah kaméstijan pénganggé koeloek pétak, énggèh Mënira kër sakakèn ménganggé koeloek tjémèng, déné habdi Mënira ingkang gadah kaméstijan pénganggé rasoekan siképan, boja gadah kaméstijan pénganggé kampoehan, Mënira kër sakakèn ménganggé koeloek tjémèng, rasoekan siképan bébédan.

Tjakraningrat sakantjanipoen habdi Mënira Boepati anèm wédana pradjoerit, sami Mënira kër sakakèn ménganggé koeloek pétak, rasoekan siképan loegas, kampoehan, mawi tjana, déné habdi Mënira pradjoerit ingkang sami gadah kaméstijan pénganggé kampoehan, sami Mënira kër sakakèn ménganggé koeloek tjémèng, rasoekan siképan loegas sarta jèn ingkang sampoen gadah kaméstijan pénganggé tjana, énggèh Mënira kër sakakèn ménganggé tjana.

Déné habdi Mënira ingkang dèrèng gadah kaméstijan pénganggé rasoekan siképan, pènapé déné habdi Mënira pradjoerit ingkang dèrèng gadah kaméstijan pénganggé kampoehan, sami Mënira kër sakakèn ménganggé rasoekan bèskap tjémèng.

Sědaja wahoe bab lampah-lampahipoen sami Měnira kěrsakakěn nětěpi kados adat jèn sowan kalěrēs wijosipoen adjat Tingalan Měnira Pandjēnengan.

Wondéné habdi Měnira moesikan, mēnganggé mēntèringipoen idjēm sowan manggèn wētēn Kagoengan Měnira bangsal Maṇḍalasana, hormat kados adat.

Pēnikoe Danoerēdja ladjēng Měnira kěrsakakakēn ngawoeningakēna Rama Toewan Gouverneur. Ingkang pēnikoe, Pēkēnira ladjēng haṇḍawoehna ingkang wradin, kados déné ḍawoeh Měnira ingkang kasēboet nginggil wahoe, sampoen ngantos kēkirangan, Měnira pitadjēng Pēkēnira.

Sětoe, kaping 22 Djoemadilawal Dal 1863.

Oetawi tanggal kaping 24 September 1932.

Sampoen tjtjok kalijan ḍawoeh Timbalan Dalēm

Kangdjēng Radèn Toemēnggoeng,

(w.g.) POESPADININGRAT.

BIJLAGE V.

Manawi andongani panggang toempēng, wontēn ing laboehan rēdi Měrapī, mawi donga toeroen sih lang donga slamēt. Déné donganipoen kados ingkang kapratélakaken ing ngandap poenika:

I. Donga toeroen sih.

Salalahoe ngalai wasalam, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning para ḍanjang, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning para lēloehoer, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning para paṇḍita, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning para ngoelama, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning para déwa, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning para goeroe, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning para ratoe, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning para olia, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning para soehada, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning sapaḍa-paḍa, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning para wali, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning para nabi, Alahoma, toeroen sih kinasihan déning Allah, salalahoe ngalai wasalam.

II. Donga slamēt.

اللهم انا نسألك سلامة في الدين وعافية في الجسد وزيادة في العلم وبركة في الرزق وتوبة قبل الموت ورحمة عند الموت ومغفرة بعد الموت. اللهم هون علينا في سكرات الموت والنجاة من النار والعفو عند الحساب سبحانه رب العزة عما يصفون وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين

Vertaling van de donga slamēt: O God, wij vragen U heil in het geloof, gezondheid voor het lichaam, vermeerdering van kennis, zegen in het levensonderhoud, bekeering vóór den dood, genade bij den dood, vergiffenis na den dood. O God, maak ons den doodsstrijd licht, red ons van het helsche vuur en wees ons genadig bij de afrekening. Lof zij U, den Heer die verheven zijt boven alles waarmede men U benoemt, en de vredesgroet over de godsgezanten, en lof zij Allah, den Heer der werelden.

Poenika rèkëning kalawidja iwèn sapanoenggilanipoen, ladosan Kaboepatèn Nanggoelan, ingkang badé kagëm tingalan Dalèm pandjënengan Sampéjan Dalèm Ingkang Sinoewoen, woelan kaping 2 Roewah taheen Djimawal 1829 poenika, kados ing ngandap poenika pratélanipoen.

Ang- ka	Namanipoen kalawidja iwèn sapanoenggilanipoen	Tjatjahi- poen idji	Katrangan.
1	Ménda djawi djalër këndit (bok met witte streep om het lijf)	1	Gësang:
2	„ gèmbèl (ram)	1	„
3	Èntok (bergeend)	2	„
4	Sawoeng kabiri (kapoen)	12	„
5	Ajam dara (hen)	12	„
6	Kambangan (eend)	12	„
7	Kětèk (aap)	1	„
8	Rasé (civet kat)	1	„
9	Loewak (steenmarter)	1	„
10	Garangan (klein roofdier)	1	„
11	Pěksi děroek (soort tortelduif)	21	Ingkang gësang 20 idji ingkang pędjah 1 idji.
12	Pěksi koetoet (tortelduif)	30	Gësang
13	„ toenggak	1	„
14	„ gěmak (kwartel)	1	„
15	„ țilang	11	„ 9 idji ingkang pędjah 2 idji.
16	„ srigoenting	3	Gësang 1 idji ingkang pędjah 2 idji
17	„ kěndo	1	Pędjah 1 idji
18	„ troțokan	1	„ 1 „
	Goenggoeng ...	113	Ingkang gësang 106 idji ingkang pędjah 7 idji.

Nanggoelan, kaping 3 woelan December 1899.
oetawi kaping 29 woelan Rědjěb taheen Djimawal 1829.

Radèn Rija Poerbawinata.

Staat aangevende de verdeeling van de aan elkaar vastgebonden staafjes van goud, zilver en rood koper de z.g. pandjënengan van Zijne Hoogheid den Sultan in de maand Djoemadilawal van het jaar Dal 1863. Als maatstaf is genomen de Engelsche duim, terwijl de lengte van bedoelde staafjes 72 duim bedraagt.

	Verdeeld onder	Staafjes van goud, zilver en rood koper		Toelichtingen.
		duim	streep	
1	Pangérans poetra, pangérans sëntana en de boepati's van de golongans Kadipatèn, Kori enz.	18	—	
2	Rijksbestuurder	15½	—	
3	Hoofd van de golongan pradjoeit met de hem ondergeschikte boepati's anom wëdana pradjoeit	5	—	
4	Kawëdanan Gëdong Kiwa en -Tëngën	5	—	
5	„ Këparak „ „ „	5	—	
6	„ Djawi Kiwa Sitisëwoe en Noembakanjar	5	—	
7	„ „ Tëngën Boemidjo en Panoemping	5	—	
8	Pëngoeloe Kjai Kadji Moehamad Kamaloediningrat ...	1	—	
9	Bestuursregent van Jogjakarta	1	—	
10	„ „ Bantoel	1	—	
11	„ „ Goenoengkidoel	1	—	
12	„ „ Koelon Progo	1	—	
13	Kangdjëng Radèn Toemënggoeng Nitipradja	1	—	
14	„ „ „ Mangoendipoera ...	1	—	
15	„ „ „ Nitinëgara	1	—	
16	„ „ „ Ranadirdja	½	—	
17	„ „ „ Poespanëgara	½	—	
18	„ „ „ Sastradiningrat	½	—	
19	„ „ „ Prawiradirëdja	½	—	
20	„ „ „ Pradjadipoera	½	—	
21	Paréntah Radèn Panëwoe Kartapradata	½	—	
22	de met deze werkzaamheden belaste Panëwoe Klerk ...	½	—	
23	de bij de verdeeling medewerkende schrijver	½	—	
24	de goudsmid belast met het in stukken snijden van de staafjes	½	—	
	Totaal	72	—	

TIJDSCHRIFTENSCHOUW.

(Afgesloten 5/9/1933).

A. NEDERLANDSCHE EN NED.-INDISCHE TIJDSCHRIFTEN.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, deel 90, afl. 1. 's-Gravenhage 1933.

The Bronzes of Nālandā and Hindu-Javanese Art, door A. J. Bernet Kempers. Geill. met 33 foto's.

Leidsche dissertatie, ook, als afzonderlijk boek verschenen bij E. J. Brill, Leiden.

Ten einde meer licht te werpen op het ontstaan van de Hindoe-Javaansche kunst onderzoekt en vergelijkt de schrijver de bronskunst van het klooster van Nālandā in Magadha, Voor-Indië, waarvan de cultureele betrekkingen met Java bekend zijn, en Javaansche bronzen.

(Wij hopen dat dit werk in „Djawa” nog door een vakgeleerde zal worden besproken).

Het woord Kabayan en de oude vrouw, door Dr. L. M. Coster-Wijsman.

Verder aanvullend materiaal uit de litteratuur.

Maleisch mempelam en verwante vormen, door R. A. Kern.

Het Atjèh'sch metrum „Sandja” in verband met een Tjamsch gedicht, door H. K. J. Cowan.

Bijdragen tot de Oud-Javaansche Lexicographie, door Dr J. Gonda. II. Woorden, voorkomende in de Calon-Arang.

Tumura's en Çavara's, door Dr. J. Gonda.

Mensch en Maatschappij, jaarg. 9, No. 3, Mei 1933.

De sage van den versteenden mensch, door E. D. Baumann.

Kort overzicht over legenden uit Australië, Melanesië, Polynesië en Indonesië omtrent menschen, die of uit steenen zijn voortgekomen, of om de een of andere misslag in steenen zijn veranderd, met parallellen uit Europeesche sagen, en een uitleg van uit het gezichtspunt van primitieve volken, benevens een wetenschappelijke verklaring.

I d e m, jaarg. 9, No. 4, Juli 1933.

Over den invloed van hmel- en natuurverschijnselen op den gezondheidstoestand van den mensch. Opvattingen dienaangaande der Inlanders van den Indischen Archipel. Samenvattend overzicht, door Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan.

I. Samenstelling van de opvattingen der Inlanders aangaande den invloed van zon, maan, zons- en maansverduisteringen en den regenboog. (Slot volgt).

Maandblad voor Beeldende Kunsten, jaarg. 10 - 4, April 1933.

Een Bronzen Mandjoecri-beeldje, door Th. van Erp. Geill.

Afbeelding en beschrijving van een Hindoe-Javaansch bronzen beeldje, voorstellende Bodhisattva Mandjoecri, afkomstig uit de collectie Resink-Wilkens te Jogjakarta, aangekocht voor de verzameling van het Prinsesse-Hof te Leeuwarden. Ter vergelijking afbeelding en beschrijving van een steenen Mandjoecri-beeld, afkomstig uit de Tjandi Djago te Toempang, Oost-Java, nu in het Museum für Völkerkunde te Berlijn.

I d e m, jaarg. 10, 6, Juni 1933.

De beelden van Tjandi Djago en hun Voor-Indisch prototype, door Dr. A. J. Bernet Kempers. Geill.

„De vraag welk aandeel Voor-Indië heeft gehad in de ontwikkeling der Hindoe-Javaansche kunst wacht nog steeds haar oplossing. Een van de voornaamste problemen, waarover tot dusver geen overeenstemming is bereikt, betreft de Oost-Javaansche kunst en de mogelijkheid, dat deze niet uitsluitend de voortzetting is geweest van de oudere Midden-Javaansche kunst, maar bovendien een hernieuwden invloed van Voor-Indië heeft ondergaan.” Schrijver geeft een korte schets van de geschiedenis van de Tjandi Djago en zijne beelden, die essentieel in stijl verschillen van de reliefs van de muren van den tempel, welk verschil Dr. Brandes het denkbeeld heeft doen opperen, dat de beelden of uit Voor-Indië zijn geïmporteerd, of gemaakt door vandaar geïmmigreerde beeldhouwers en hun leerlingen. Schrijver acht de tweede mogelijkheid waarschijnlijker. In het begin van de dertiende eeuw werd in Voor-Indië door de Mohammedaansche veroveraars een einde gemaakt aan het bestaan van het laatste centrum van het Indische Boeddhisme, in Magadha en Bengalen. De monniken vluchtten daarna in alle richtingen: naar Nepal en Tibet, naar Zuid-Indië en vermoedelijk ook naar Oost-Java, en op hun rekening moeten wij de Indische elementen in de Oost-Javaansche kunst en godsdienst stellen, voor zoover die niet reeds in vroegere eeuwen in den Archipel voorkwamen. Schrijver geeft de afbeeldingen van een bronsreplik van de beelden van Tjandi Djago en van de Hayagrîwa uit denzelfden tempel, en van een Amoghapâça en zijn volgelingen uit Tibet en een fragment van een beeld opgegraven te Nalanda.

Uit het Bulletin van de Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst:

Hindoe-Javaansche Kunst te Leiden.

De verzameling van Hindoe-Javaansche beelden in 's Rijks Ethnografisch Museum te Leiden wordt onder leiding van den heer Th. van Erp opnieuw geordend. De verzamelingen zijn thans ondergebracht in drie gebouwen; men hoopt ze nog in den loop van het volgend jaar te kunnen onderbrengen in het thans leegstaande oude Academisch ziekenhuis. Er zal eene expositie-collectie van de beste stukken worden uitgekozen als eerste groep; de tweede groep, die de groote meerderheid der steenen beelden zal bevatten, zal studie-collectie worden en een afzonderlijke, voor dat doel geschikte plaats krijgen. De minderwaardige objecten zullen in een ondergrondsche „gruwelkamer” komen.

Elsevier's Maandschrift, jaarg. 43-4, April 1933.

De Mendoet-Tempel op Java, door F. M. Schnitger. Geïll.

Beschrijving van den tempel en de beelden, de afbeeldingen naar opnamen van den heer Th. van Erp.

Idem, jaarg. 43-5, Mei 1933.

Gandhara en de Graeco-Boeddhistische Kunst, door Dr. A. J. Bernet Kempers. Geïll.

Schrijver geeft een korte schets van de geschiedenis van de oude landstreek Gandhara, tegenwoordig het Peshawardistrict in het uiterste Noordwesten van Voor-Indië, in het Indusgebied. Reeds in het vierde en derde millennium vóór Chr. bestond in dit gebied een belangrijke cultuur, de „Induscultuur”, die duidelijke sporen van verwantschap met de oude beschavingen in Voor-Azië vertoont. De verschillendste volken trokken het Indusgebied binnen, dat afwisselend tot de rijken van de veroveraars en tot het gebied van heerschers uit het Oosten van Indië behoorde. Kort voor den Aziatischen veldtocht van Alexander den Grooten was het aan Perzië onderworpen. Alexander liet in Bactrië uit strategische redenen een sterke bezetting achter, die den grondslag vormde voor de latere Graeco-Bactrische rijken. In de derde eeuw voor Chr. maakte Bactrië zich onafhankelijk; de banden met het Westen werden op cultureel gebied echter zoo lang dit mogelijk was onderhouden. Van de beschaving van dit Graeco-Bactrische rijk is haast niets bekend dan enkele munten. De tweede voorganger van Açoka, den bekendsten der Maurya-vorsten, had tegen het einde van de vierde eeuw vóór Chr. N. W. Indië veroverd en daarmee aan het Grieksche bewind een einde gemaakt. Onder de regeering van Açoka, omstreeks het midden van de derde eeuw voor

Chr., bereikte het Boeddhisme het veroverde gebied. Toen de Maurya-dynastie in verval geraakte, ging met het Noordwesten ook Gandhara en het omliggende gebied verloren. Het werd veroverd door het Graeco-Bactrische rijk, dat zich naar het Zuidoosten uitbreidde. De veroveraar Demetrius streefde er naar een werkelijk inheemsch vorst te worden: op de munten liet hij zich afbeelden met een olifantenhelm op het hoofd, de inscripties werden tweetalig, aan den eenen kant Grieksch, aan den anderen Indisch. Toen door een opstand Bactrië zelf verloren ging, was Demetrius op zijn Indische bezittingen aangewezen, en de verindisching, die eerst opzettelijk was, werd natuurlijk. De Bactriërs, in het beste geval van Klein-Aziatische Grieken afstammende, vermengden zich met de Indiërs; het Boeddhisme, in tegenstelling met het Brahmanisme, en ook het niet-orthodoxe Wishnoëïsme, liet gemengde huwelijken en opneming van vreemdelingen toe. Uit de groote menigte van gebouwen en sculpturen, die in Gandhara zijn gevonden, en uit de beroemdheid, die dit land bij Boeddhisten uit andere streken genoot, ook door het localiseeren aldaar van verschillende legenden en gebeurtenissen uit het leven van Boeddhha, moet men aannemen, dat er een „tweede Heilig Land” van het Boeddhisme is ontstaan. De vermenging van Graeco-Bactrische, of thans juist Indo-Bactrische en Indische elementen werd nog in de hand gewerkt door de omstandigheid dat het contact met de Hellenistische wereld thans geheel verbroken was. Omstreeks 165 v. Chr. werd door eene beweging onder de Hunnen een volk, dat de Chineezzen Yueh-chi noemen, uit Kansu aan de Chineesche grens naar het Westen verdreven, en joeg de in het Ili-dal verblijfhoudende Çaka's of Scythen voor zich uit. Laatstgenoemden vielen 135 v. Chr. Iran binnen, richtten het Graeco-Bactrische gezag te gronde en drongen, vereenigd met de Iraansche Parthen, het beneden Indusgebied binnen. Eén van de Indo-Bactrische dynastieën, waaronder N. W.-Indië in dien tijd was verdeeld, bezweek in het midden van de eerste eeuw v. Chr. De Yueh-chi vielen echter ook Bactrië binnen en maakten in 25 v. Chr. een einde aan de tweede Indo-Bactrische dynastie en tevens aan het Scytho-Parthische gezag in Bactrië en in Indië.

„Voor zoover wij kunnen nagaan is nu juist onder de heerschappij van de Scytho-Parthen en niet in de Indo-Bactrische periode de Graeco-Boeddhistische kunst ontstaan, haar bloeitijd valt in de eerste eeuw vóór en de eerste eeuw na Chr. Het nomadische element, dat evenals het Bactrische samensmolt met de reeds aanwezige bevolking, heeft dus een belangrijk aandeel gehad bij de vermenging van Hellenistisch en Indisch.

Nomaden hebben trouwens de eigenschap zeer snel culturen van anderen over te nemen; als verwoesters binnengedrongen, worden zij na verloop van tijd juist de dragers van de cultuur van het onderworpen volk Op cultureel gebied lag de sterkte van de nomaden meer in keuze en sorteering dan in eigen scheppingskracht, maar toch zijn er tal van eigenaardigheden in de Graeco-Boeddhistische kunst, die men door het nomadische karakter zou willen verklaren Door deze fysieke en culturele vermenging ontstond na verloop van tijd in Gandhara een bevolking, die gedeeltelijk Indisch, gedeeltelijk Graeco-Bactrisch, gedeeltelijk ook Scytho-Parthisch van afkomst was, en die later weer door de Yueh-Chi werd aangevuld. Zij had een evenzeer gemengde cultuur, die men naar de meest sprekende elementen „Graeco-Boeddhistisch” pleegt te noemen.”

Van deze Graeco-Boeddhistische cultuur is haast uitsluitend de beeldende kunst, en ook deze slechts voor een deel, bewaard gebleven en bekend. Van de belangrijke schilderkunst, door berichten van een Chineeschen pelgrim bekend, is niets over gebleven; aardewerk en metalen voorwerpen zijn slechts bij uitzondering gevonden. Over de architectuur is niet veel te zeggen; de gebouwen zijn in zeer slechten toestand. Zij worden in drie groepen verdeeld, stoepa's, vihara's, en sangharama's, de twee laatste categorieën zijn op zich zelf staande cellen of een complex van dergelijke cellen, beide als monnikenverblijven bedoeld. Aan de hand van de afbeeldingen worden de versieringen en de reliëfs beschreven en de verschillen met de Oudindische reliëfs aangetoond. In nauw verband met de reliefkunst staan de afzonderlijke beelden, die niets anders zijn dan uit de paneelen gesneden figuren, die op zich zelf zijn komen te staan. Aan de hand van de afbeeldingen worden ook deze beschreven.

De indeeling van de beeldhouwwerken, die de schrijver gegeven heeft, is aan de hand van de iconographie, naar den inhoud, verkregen; niet naar stijl of tijd. Voor dit laatste doel ontbreken dateeringen; de enkele, die gevonden zijn, vermelden wel een jaartal, maar geen aera, en berekeningen op grond van de bekende jaartellingen geven verschillen van 238 jaren. Bij een poging, een reeks van beelden op te stellen, die elkaar wat stijl betreft opvolgen, moet men de richting kennen, die de Graeco-Boeddhistische kunst inslaat. De vroegere meening, dat de meest archaische stukken de oudste moeten zijn, is niet juist, want de ontwikkeling van de Graeco-Boeddhistische kunst beweegt zich niet van het archaische tot het klassieke, maar juist in omgekeerde richting: de meest Hellenistische stukken zijn de oudste, hoe langer hoe meer „verarchai-

seeren” zij, het Hellenistische element wordt steeds meer verdrongen door het Indische. Deze opvatting werd in 1894 voor 't eerst verdedigd door Alfred Foucher, den schrijver van het standaardwerk „L'art gréco-bouddhique du Gandhara” (1905 — 22) en is sindsdien vrijwel algemeen aanvaard. Zij levert echter ook nog tal van moeilijkheden op.

Na de derde eeuw werden, zoover men kan nagaan, door de Graeco-Boeddhistische school geen sculpturen van enig belang in steen voortgebracht; de traditie werd met ander materiaal voortgezet. De beeldhouwers van de vierde en vijfde eeuw schijnen hoofdzakelijk in leem en stuc te hebben gewerkt, waarbij voor herhaaldelijk weerkerende typen vormen gebruikt werden. Toen de Graeco-Boeddhistische kunst Centraal-Azië bereikte was zij zoo gemechaniseerd dat voor alle onderdeelen vormen bestonden, die in verschillende combinaties konden worden gebruikt, en die men, als zij verloren gingen, van de bestaande beelden weer opnieuw kon afgieten, zoodat men in weinig tijd een geheel heiligdom kon versieren. Daardoor is de Graeco-Boeddhistische kunst ook nog „levend” gebleven in een tijd, gedurende welken in de schilderkunst reeds lang een andere stijl ingang had gevonden. In N. W.-Indië is echter persoonlijk scheppende fantasie nog bewaard gebleven in groteske figuren, daemonen en atlanten, die niet aan vaste tradities waren gebonden.

Deze stuc-figuren zijn hoofdzakelijk op het terrein van de stad Taxila gevonden, dus buiten het eigenlijke Gandhara, het zijn de laatste levensteekenen van de Graeco-Boeddhistische kunst in Indië, die in de vijfde eeuw door de invallen van de Hunnen haar definitief einde heeft gevonden. Gespaard bleven echter de heiligdommen in de Kaboelvallei in Afghanistan, die door de Fransche expedities o.a. te Hadda worden ontgraven. De daar gevonden beelden vertoonen in het algemeen dezelfde verschijnselen als te Taxila: mechanische vermenigvuldiging, starheid van vaststaande typen, tegenover een in dit geval veel grooter aantal karakteristieke koppen en fantastische figuren. Zij dateeren waarschijnlijk uit ongeveer denzelfden tijd als die van Taxila, maar vertoonen nog een principieel verschil met de Gandhara-kunst; in laatstgenoemde bestaan, niet de geest van het Hellenisme, maar Hellenistische motieven en vormen voort, terwijl wij in Hadda een eigen ontwikkeling zien, waarbij van het Westen niet alleen overgenomen, maar in de eerste plaats geleerd is.

De Graeco-Boeddhistische kunst is achter het Boeddhisme aan verder Azië binnengedrongen, in Mathura, in het Gangesgebied, dat tijdens

de bloeiperiode van de Gandhara-kunst reeds tot het gebied van de Scytho-Parthen en van hunne opvolgers behoorde, werden de reeds verindischte Westersche motieven nogmaals in Indischen zin gewijzigd en als het ware pasklaar gemaakt voor de oostelijke streken. Toen later Mathura weer deel uitmaakte van een Indisch rijk, werd ook datgene, wat aan de Graeco-Boeddhistische kunst was ontleend, in het bijzonder de figuur van den Boeddha met geplooid gewaad, over Indië verspreid, telkens weer vormd, en volkomen één geworden met de Indische kunst. Met haar vond het zijn weg naar Achter-Indië en den Archipel.

Reliefs uit een Javaansche Woudkluizenarij, door Dr. W. F. Stutterheim. Geïll.

De kluizenarij van Sélamanglèng („Uitgeholde rots”) ligt boven de désa Sanggrahan bij Toe-loeng Agoeng; zij bestaat uit twee kunstmatige grotten in een afgevalen rotsblok. Boven de voorste en laagste grot of nis is in de rots een enorme daemonen-kop uitgehouwen. Beide nissen zijn ongeveer gelijk en gelijkvormig; de voorste meet vier meter in de breedte bij drie in de diepte en bijna twee in de hoogte. De voorste heeft naast zich in de rots eenig uitgehouwen beeldwerk en is aan achter en zijwanden met rijk reliëfwerk versierd, weergevende de geschiedenis van Ardjoena's ascese en de poging om hem door Soepraba en andere hemelnimfen te doen verleiden. Schr. geeft een inhoudsopgave van het verhaal en bespreekt aan de hand van de afbeeldingen de reliëfs.

I d e m, jaarg. 43-6, Juni 1933.

Cultuur en Kunst der Noordwest Indianen, door W. Jos. de Gruyter. Geïll.

I. Mythologische voorstellingen.

De mythologie en de daarmee samenhangende kunst, bijzonder belangrijk door enkele van de afgebeelde maskers.

Nederlandsch Indië Oud & Nieuw, jaarg. 18, April 1933.

The Bamboo in Javanese Life, door Dr. W. J. C. Kooper. Geïll.

Schets van de betekenis van de bamboe in het leven van de Javanen.

Tegalsche Edelsmeden, door J. W. van Dappelen. Geïll. met foto's en teekeningen.

De goud- en zilversmeden van Tegal, Pematlang en Brebes, waarvan in de hoofdplaats nu nog een tiental, die den naam waard zijn, wonen, nemen als hun patroon-leermeester een zekeren Wali Idjo aan, van wien niet veel meer bekend is dan dat hij begraven ligt op Tegal-Wangi, de rustplaats ook van Mangkoerat I. Als nakomelingen zijn bekend Ki Djélantrir, gesteld tusschen 1725 en 1750, en zijn zoon Soemita. De streng

mohammedaansche sfeer van Tegal bepaalt dus den begintijd van de kunst op den vroeg-mohammedaanschen tijd en wil van dat, wat aan de invoering van den Islam voorafging, niets meer weten. De in het Tegalsche, hoofdzakelijk in het Boemijoesche gedane vondsten van goudwerken enz. maken het echter wel aannemelijk, dat reeds in den Hindoetijd goudsmeden in het Tegalsche hebben gewerkt. Schrijver geeft een overzicht van deze vondsten, die gedeeltelijk in particulier bezit zijn, gedeeltelijk berusten in het Museum van het Kon. Bataviaasch Genootschap. Erfstukken uit dien tijd, en uit den vroeg-Mohammedaanschen tijd, zijn in het bezit van den javaanschen adel niet meer te vinden, wel voorwerpen, die een 100, 150, wellicht nog meer jaren oud zijn. De techniek is dezelfde als in *De Inlandsche Kunstnijverheid in Nederl. Indië*, deel IV: *De Goud- en Zilversmedekunst* door J. E. Jasper en Mas Pirngadie beschreven, ofschoon de kunst van Tegal in dat werk niet genoemd wordt. Ook de motieven zijn in hoofdzaak die welke overal op Java worden aangetroffen; in de enkele, die specifiek Tegalsch zijn, is Chineesche invloed merkbaar. Europeesche gereedschappen en werktuigen worden er niet aangetroffen, alles is nog primitief en eenvoudig. De kunst is echter te Tegal in verval. De oude vormen zijn verdwenen; onder den invloed van geïmporteerd Europeesch fabriekswerk is er in hoofdzaak slechts nog vraag naar Europeesche copieën. Raden Ajoe Kardinah, echtgenoot van een vroegeren regent, heeft een klein aantal smeden aangespoord, om onder haar toezicht voorwerpen, die door Europeanen zouden kunnen gebruikt worden, te vervaardigen, waarbij slechts zuiver Javaansche motieven werden aangewend. Het na de eerste vele moeilijkheden behaalde succes ging echter door de ziekte van de Raden Ajoe en haar daarop gevolgd vertrek van de plaats voor het grootste gedeelte weder verloren. Een uitzondering is nog Hadji Kalsoem, zelf in het vijfde geslacht goudsmid, en in het bezit van zoons en kleinzons, die onder zijn toezicht arbeiden.

In de toelichtingen bij de afbeeldingen geeft de schrijver ook de inheemsche namen voor de voorwerpen en van de motieven met verklaring of vertaling erbij, en teekeningen van enkele motieven, waardoor dit artikel ook voor ethnologen en linguïsten een bijzondere waarde krijgt.

Am See von Sentani (Holländisch Neuguinea), door Paul Wirz. Geïll.

Vervolg van het artikel uit de vorige afleveringen: VI. Der Steinkult und der Geisterglaube. (Wordt vervolgd).

I d e m, jaarg. 18, Mei 1933.

Antiquités mégalithiques dans le Sud de Sumatra, door Dr. W. G. N. van der Sleen. Geïll.

Handelt over de steenen beelden van Pasemah bij Pagar Alam. Westenenk heeft er reeds op gewezen dat het beeldhouwwerk van Pasemah zekere overeenkomst vertoont met dat van Foe-Nan en Angkor Vath, zonder deze verder te precisieren. Aan de hand van foto's van Pasemah en Angkor Vath toont de schrijver deze overeenkomst in verschillende punten aan en hecht bijzondere waarde aan den helm, dien een van de beelden van Pasemah draagt, en die op de reliëfs van Angkor Vath terug te vinden is. Schrijver pleit voor een verder onderzoek van dit vraagstuk.

Nog iets over de tondeltaschjes, door J. W. van Dapperen. Geïll.

Naar aanleiding van een foto en een artikel over deze taschjes in hetzelfde Tijdschrift, jaarg. 16, afl. 5, 7 en 12, deelt de schrijver mede dat volgens Chineesche overlevering dergelijke taschjes, waarvan een der illustraties vier exx. uit China, thans in het Museum te Dresden, vertoont, onderscheidingen zijn geweest, door den Keizer verleend aan de hoogste ambtenaren van het Chineesche Rijk, wat ook den zin van de Chineesche karakters, die op de taschjes te zien zijn, verklaart. Het te Wonosobo gevonden taschje, dat de aanleiding is geweest tot het vroegere artikel in N.I.O. & N., moet volgens den schrijver van dit artikel óf uit China zijn geïmporteerd óf hier in Java uit materiaal zijn vervaardigd dat uit China was gekomen, ofschoon de wijze van versiering in den ouden tijd ook op Java is bekend geweest, waarschijnlijk van China overgenomen. Dat behalve aardewerk ook nog andere Chineesche voorwerpen op Java belanden, toont de schrijver aan de hand van twee Chineesche dieren- of kinderklokjes, opgegraven in de désa Gemoetok, Poerwokerto, en désa Sokawera, Brebes.

Nog eens: Oud Koperwerk uit Siroekam, door Mr. J. G. Huyser. Geïll.

Naar aanleiding van zijn artikel in jaarg. 7, afl. 6 van dit tijdschrift heeft de schrijver verdere inlichtingen ingewonnen bij Dr. Edw. Jacobson, destijds Fort de Kock, thans te Bandoeng, en beschrijft hij nog een stel oude Siroekamsche paardebellen met een kemirienoot als klepel, die Dr. Jacobson voor hem heeft bemachtigd, en sirihvaasjes, een doosje en een schaal uit dat oude kunstnijverheidscentrum.

I d e m, jaarg. 18, Juni 1933.

Anomalies ou Écuelles en tombac?, door Dr. J. G. Huyser.

Over de samenstelling van het roodkoper, op Java gebruikt voor het maken van rijstketels, batikstempels, tjanting's enz., en naar aanleiding daarvan de vraag, of de kommen afgebeeld in Jasper, „De bewerking van niet-edele metalen” (in *Houtsnijwerk en metaalbewerking in Ne-*

derl. Indië, uitg. Kon. Instituut, 1916) werkelijk in roodkoper waren gegoten, in welk geval zij eene anomalie van den eersten rang zouden zijn.

Am See von Sentani (Holländisch Neuguinea), door Paul Wirz. Geïll. Vervolg van het artikel in de vroegere afleveringen. VII. Die Kunst. Met vele teekeningen van houtsnijwerk, versieringsmotieven enz. (Wordt vervolgd).

I d e m, jaarg. 18, Juli 1933.

De huisdieren van den Indischen Archipel, door Dr. H. 't Hoen. Geïll. (Hollandsche en Engelsche tekst).

I. De Karbouw. (Wordt vervolgd).

I d e m, jaarg. 18, Augustus 1933.

De huisdieren van den Indischen Archipel, door Dr. H. 't Hoen. Geïll. Vervolg van het artikel in de vorige aflevering. I. De Karbouw. (Wordt vervolgd).

Nacktheit und Moral, door H. Geurtjens, M. S. C. Geïll.

Naar aanleiding van enkele opmerkingen van Paul Wirz in zijn artikel „Am See von Sentani” in de Februari-1933-aflevering von Ned. Ind. Oud & Nieuw.

Annual Bibliography of Indian Archaeology for the Year 1931. Kern Institute, Leyden. Published with the aid of the Government of Netherlands India and with the support of the Imperial Government of India. Leiden, E. J. Brill Ltd., 1933. Met 12 platen.

De uitgevers hebben ten gevolge van de wereld-crisis voor nieuwe moeilijkheden in financieel opzicht gestaan; de Nederl. Indische Regeering heeft zich genoodzaakt gezien, haar bijdrage van f 2000.— tot f 1000.— te verminderen; door giften van H. K. H. Prinses Juliana en van de Rockefeller Foundation is het echter mogelijk geworden, deze prachtige uitgave te doen verschijnen.

Artikelen:

Alexander's battle with Porus: Sir Aurel Stein's New Location, door Dr. C. L. Fabri. Geïll.

The Saiva Sculpture of Parel, door Dr. A. Ziesenis. Geïll.

Indian Munimatics in 1931, door R. Burn.

Progress of Archaeological Work in Hyderabad-Deccan, door Ghulam Yazdani, M. A., Director of the Archaeological Department of H. E. H. the Nizam's Dominions.

Unidentified Sculptures from Nāgārjunikoṇḍa, door Dr. J. Ph. Vogel. Geïll.

Excavation and Conservation at Polonnaruwa (Ceylon), door S. Paranavitana, M. A., Officia-

ting Archaeological Commissioner of Ceylon, Geill.

Pc-Nagar, Recent Works of Restoration by the École Française d'Extrême-Orient, door J. Y. Claeys, Ecole Française d'Extrême-Orient. Geill.

Antiquities of Palembang door Dr. N.J. Krom. Geill.

The Architectural Description of the Barabudur door Dr. A. J. Bernet Kempers.

Naar aanleiding van de monografie door Lt. Kol. Th. van Erp.

A Classified List of Achaemenian Inscriptions, door Dr. J. H. Kramers.

De *Bibliographie* bevat 982 artikelen uit 139 tijdschriften.

Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië, jaarg. 1, No. 50, Batavia, Juni 1933. Rijstnummer.

Het Javaansche Rijstjaar, door Dr. Ir. E. de Vries.

Geeft een kort overzicht over de beteekenis van het rythme van de rijst-cultuur, planten, oogst en verkoop, voor de bevolking van Java; verdeeling van den rijstoogst in de verschillende deelen van Java over de 12 maanden van het jaar, de normale seizoensfluctuatie van de prijzen gedurende het jaar, de importen, de financiering der rijstcultuur door de bevolking, gedeeltelijk met hulp van het pandhuis, volksbanken en desaloemboengs, en de bestemming van het product: oogstloon in natura, aandeel van deeldbouwer, deeldbouwgever en landheer, of eigenaar, indien zelf exploitant van den grond. De verdere verkoop enz. van den oogst gedurende het jaar.

Eenige opmerkingen over Particuliere Landerijen en Padi-Opkoop, door A. Zimmerman.

De *Opwekker*, jaarg. 78, No. 5, Mei 1933.

Godsdienst en Gebruiken der Soendaneezen, II. Door Dr. K. A. H. Hidding. (Vervolg van het artikel in jg. 78, No. 3, Maart 1933).

Hoogtijden. I. Schrijver geeft eerst eene uiteenzetting, hoe de primitieve mensch tegenover het leven staat, zoowel passief, als ongescheiden onderdeel in het groot geheel, als ook actief, door te trachten van zijn leven iets met eigen kracht te maken en zelf de omstandigheden door middel van magie of magisch-religieuze handelingen te beïnvloeden. Voor den primitieven mensch vangt zijn levenstijd niet aan met de geboorte, noch eindigt hij met den dood. Tijd is voor hem ook geen rustig doorlopend iets: er zijn goede en slechte tijden in het leven van den mensch, tijden, waarin hij sterker of zwakker is tegenover de vernietigende krachten, die hem bedreigen.

Sterker wordt hij door hernieuwd contact met de hoogere machten, die hem toegankelijk zijn, en dit contact wordt gezocht voor het leven in de gemeenschap zoowel als voor bijzondere gebeurtenissen. Ook het begrip ruimte of plaats laat den primitieven mensch niet onverschillig; er zijn heilige en onheilige, gunstige en bij uitstek gevaarlijke plekken, waarmede bij den bouw van een huis, den aanleg van een sawah, enz. rekening moet worden gehouden. Na deze voorbereidende opmerkingen worden, onder verwijzing naar de opgegeven litteratuur, eerst de slametan's besproken als aangelegenheid van een gemeenschapsgroep, en daarna de gebruiken en feesten bij zwangerschap en geboorte.

Idem, jaarg. 78, No. 7, Juli 1933.

Gebruiken en Godsdienst der Soendaneezen, III. Door Dr. K. A. H. Hidding. (Vervolg van het artikel in jg. 78, No. 5, Mei 1933).

Hoogtijden II. Het huwelijk: De beteekenis van het huwelijk als een uiterst gewichtige gebeurtenis: als overgang van den ongehuwden stand naar den gehuwden, als ingrijpende sociale wijziging en als religieuze plicht. Beschrijving van huwelijksgebruiken en feesten. De dood: Beteekenis van den dood voor den primitieven mensch. Uitdrukkingen in het Soendaasch gebezigd voor sterven. Voorstellingen van de ziel; de verschillende uitdrukkingen die er voor gebezigd worden, en wat er onder verstaan wordt. De doode als *alter ego*, het ander ik van den mensch. Voorstellingen van het hierna-maals en daemonologie. Ziekten en dood. Behandeling van het lijk en begrafenis. Heiligheid van het graf. Latere offers en ceremoniën.

Uit de boekbesprekingen:

De strijd over Bali en de Zending, een studie en een appel, door Dr. H. Kraemer. Uitgave H. J. Paris, Amsterdam 1933. Besproken door v. H.

Arts & Crafts of Netherlands-India, published by the Division of Industry & Commerce, Batavia 1933. Geill.

Kort overzicht, met vele foto's, over de batik-nijverheid, de weefnijverheid, „ikat"-weefsels, matten van Bawean, hoedenvlechten, been-, ivoor- en hoorn-werk, houtsnijwerk, koper-, brons- en messingwerk, tin-werk, de zilver-smeedkunst van Kota Gedeh, zilverwerk van Palembang en Bali, filigraan goud- en zilverwerk van Kendari, à-jour-leerwerk, reptielen-leer, aardewerk.

(Bij een tweede druk zou een herziening van den tekst en van de spelling der eigennamen aanbevelenswaard zijn. H. O.).

Het *Adatprivaatrecht* van West-Java, door Raden Mr. Soepomo.

Uitgegeven vanwege het Departement van Justitie. z.j.

Een onderzoek naar het bestaande Adat-pri-
vaatrecht van West-Java, ingesteld op initiatief
van Mr. J. J. Schrieke, Directeur van Justitie.
De schrijver behandelt Verwantschapsrecht, Hu-
welijksrecht, Erfrecht, Grondenrecht, Schulden-
recht en Delictenrecht, waaruit 150 vraagstuk-
ken zijn gekozen. Aangaande ieder vraagstuk is
eerst „terrein-onderzoek” gedaan, d.w.z. de
schrijver heeft in de verschillende districten van
West-Java gevallen, het betr. vraagstuk rakende,
opgespoord, die zich werkelijk hebben voorge-
daan, en bericht hoe zij werden afgewikkeld.
Indien voorhanden, worden ook voorbeelden
gegeven, hoe de betr. gevallen in de jurispruden-
tie zijn behandeld, en ten slotte trekt schrijver
de conclusie, welke opvatting van het adatrecht
uit de gegevens blijkt. Een register van inheem-
sche termen is aan het boek toegevoegd.

Herdenking Krakatau Uitbar-
sting 1883. Uitgave van de Java Bode. Bata-
via 1933. Prachtig geïllustreerd met foto's, oude
illustraties, kaarten enz.

Krakatau 1883 — 1933, door Dr. Ch. E.
Stehn.

Een kort overzicht over de werking van den Kra-
katau in de laatste 50 jaren, door Dr. Ch. E.
Stehn.

Krakatau vóór Mei 1883, door Verbeek.

Berichten van Schepen.

10 Dagen na de uitbarsting door Straat Soenda,
met de „Kedirie” op expeditie.

Persberichten.

Telok-Betong, Semangka, Katimbang. Offi-
ciele rapporten.

Mail-overzicht, dd. Batavia, 1 September 1883.

Weldadigheidswerk en Bijdragen, foto's van
kranten uit dien tijd.

De Bandjir, door Multatuli.

Wat ik 50 jaar geleden bij de uitbarsting van den
Kakatau beleefde, door Miles.

Het wetenschappelijk onderzoek van den Kra-
tau sedert 1883, door Prof. Dr. H. C. Delsman.
(De Flora en Fauna van Krakatau).

Langs welke wegen kwamen flora en fauna naar
het eiland Krakatau? Door W. Blanke.

Krakatau ligt op een gevaarlijk punt, waar de
vulkaanhaarden van Sumatra, Straat-Soenda en
Java samenkomen.

Pseudo-Erupties van de Krakatau.

Merapi. Vulkanologische en Seismologi-
sche Mededeelingen No. 12, Dienst van den
Mijnbouw in Nederlandsch-Indië. Batavia 1933.
Geïllustreerd met prachtige foto's, teekeningen
en kaarten.

De uitbarsting van den Merapi (Midden Java)
in de jaren 1930 — 1931, door Dr. M. Neumann
van Padang.

Litteratuurlijst.

- I. Inleiding.
- II. De voorgeschiedenis der uitbarsting.
- III. De vulkanische werking van 22 Novem-
ber tot 18 December 1930.
- IV. Het paroxysme :
 - A. De verschijnselen,
 - B. De vernieling,
 - C. De puinstroomen of ladae's.
- V. De eruptieve werking na het paroxysme.
- VI. Het gesteente van de uitbarstingen der
laatste vijftig jaren.
- VII. Beschouwingen over het gloedwolkvraag-
stuk.
- VIII. De bandjirs.
- IX. De beveiligingsmaatregelen.
- X. Bijdrage tot de kennis van gassen, sublima-
tie- en inkrustatieprodukten en thermale
wateren in de Merapi-Ladae's, door Dr.
M. Hartmann.
- XI. Samenvatting in het Engelsch.

B. EUROPEESCHE TIJDSCHRIFTEN.

The Asiatic Review, vol. XXIX, No.
98, London, April 1933.

Uit de boek-aankondigingen :

Indian Caste Customs, door L. S. S. O'Malley,
C.I.E., I.C.S. (Retd.). Cambridge University
Press.) besproken door P. K. Wattal.

The Muslim Creed: Its Genesis and Historical
Development, door Prof. A. J. Wensinck. (Cam-
bridge University Press.) z.j.

Idem, vol. XXIX, No. 99, Juli 1933.

Uit de boek-aankondigingen :

On Ancient Central Asian Tracks, door Sir

Aurel Stein, K.C.I.E. Geïll. (Macmillan). Be-
sproken door Arthur Duncan.

Catalogue of the South India Hindu Metal
Images in the Madras Government Museum, door
F. H. Gravely & T. N. Ramachandran. Illu-
straties van 85 beelden op 23 platen. (Madras :
Government Press.) z.j. Besproken door Arthur
Duncan.

Central Asian Antiquities Museum, New Delhi.
Catalogue of Wall Paintings from ancient shrines
in Central Asia and Sistan recovered by Sir Aurel
Stein, beschreven door F. H. Andrews. (Delhi,
z.j.). Met 3 platen en kaarten.

Indian Mysticism: Mysticism in Maharashtra, door R. D. Ranade. (History of Indian Philosophy, ed. by S. K. Belvakar and R. D. Ranade, Vol. VII). (Poona, Aryabhushan Press. z.j.).

Dit werk is pas gevorderd tot deel II, uitgegeven 1927.

Man, a Monthly Record of Anthropological Science, vol. XXXIII, Nos. 84/98, Mei 1933.

International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences.

Kort verslag over de voorbereidende conferentie te Bazel, 20 — 22 April 1933.

Evolution of the Art-Forms: Early Dragon-Forms, door G. D. Horablower. Geill.

Gaat de ontwikkeling van de draakfiguur in de oudste culturen na.

I d e m, vol XXXIII, Nos. 99/115, Juni 1933.

The Use of Floodlighting in Archaeological photography, door Florence Ayscough. Geill.

Toont aan de hand van foto's genomen van de Déhus Dolmen, Guernsey, het nut aan van het gebruik van vloeiend (bewogen) licht bij de opname van archaeologische voorwerpen, waardoor ook de kleinste details van de bewerking zichtbaar worden.

An Act of Truth in a Cingalese Court of Law; door K. de B. Codrington.

Over een geval van een politie-rechter te Gampaha, die door het gebruik van bijzondere formules in het stellen van de vraag den aangeklaagde dwong de waarheid te zeggen, teruggaande op een oud-Indisch gebruik, waarvan voorbeelden te vinden zijn in het Mahābhārata en verdere klassieke Indische litteratuur.

Prehistoric Graves in the Northern Frontier of Kenya Colony, door A. T. Curle. Met teekeningen en plattegrond.

I d e m, vol. XXXIII, Nos. 116/130, Juli 1933.

Initiation Rites and Kinship Bonds in Tikopia, samenvatting van eene mededeeling door Dr. Raymond Firth.

Uit de correspondentie:

Physical paternity in the Morehead District, Papua, door F. E. Williams, Govt. Antropologist, Territory of Papua.

Een interessante bijdrage tot dit thans veelomstreden vraagstuk. De inheemsche stammen van het Morehead-district hebben wel een begrip van lichamelijk vaderschap, maar er bestaat ook nog een geloof, dat aan den aal een beslissende rol bij de conceptie toekent; dit heeft tot een merkwaardige synkretisme geleid. (Vergel. de rol die de aal en de aal-god in de Polynesische mythologie spelen. Zou er eenig verband bestaan met de heilige palingen van Nederl. Indië? H.O.)

I d e m, vol. XXXIII, Nos. 131/148, Augustus 1933.

International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences.

Verslag van de vergadering van de Britsche Organiseerende Commissie op 4 Juli 1933.

Burmese Rain-making Customs, door Maung Htin Aung.

In geval van droogte als de eigenlijke regentijd reeds is aangebroken, wordt in de dorpen van Upper-Burma een touwtrekken georganiseerd, waarbij de mannen van de noordelijke en van de zuidelijke helft van het dorp elkaar de zege betwisten. Regen zal er in ieder geval komen, maar vlugger en overvloediger als de zuidelijke helft het wint. Een ander middel is de „processie van den koningsvisch”, een groot beeld van een visch uit bamboes en papier vervaardigd, dat in processie met muziek, dansen en zingen om het dorp wordt gedragen. Bij een pagoda of klooster wordt gebeden; daarna wordt de visch naar de rivier gebracht, waar hij met den stroom moet afdrijven. In den ouden tijd moest bij droogte de koning zich zeven dagen lang in een klooster terugtrekken.

Polynesian Voyages, door Prof. P. Buck, M. D., D.S.O.

Samenvatting van eene mededeeling gedaan in het Royal Anthropological Institute. Vat tal van gegevens samen, die uit mondeling overgeleverde geslachtslijsten enz. zijn op te maken, doch geeft geen data, aangezien alles wat verder dan 22, 26 of 30 generaties terugligt, niet betrouwbaar is.

Uit de boek-besprekingen:

An Introduction to the Sociology of Islam, door Reuben Levy, M. A. Vol. I. London, Williams and Norgate, Ltd., 1931. Besproken door C. O. Blagden.

Zeitschrift für Ethnologie, Jahrg. 64 (1932) Heft 4/6, Berlin 1933.

Eckstein und Horn bei Polynesiern und Semiten, door Dr. W. E. Mühlmann, Berlin.

Over de vormen van hoeksteen en over hoornvormige altaren.

Ueber Hobelschnecken, door Fritz Sarasin, Basel. Geill.

Over het gebruik van slakkeschelpen als schaaferwerktuigen. Bericht ook over de vondsten gedaan door I.C. van der Meer-Mohr en Dr. P. V. van Stein Callenfels in de buurt van Medan.

Indonesische Paradiesmythen, door Dr. H. Th. Fischer, Utrecht.

Samenvatting van paradijs-mythen uit Celebes, Borneo, Philippijnen, Sumatra met Nias en Mentawa-Eilanden, de Kleine Sunda-Eilanden en de oostelijke eilanden van Indonesië. Uitleg-

ging. Wegen naar den hemel. Contact met den hemel. Het ontstaan van leven en dood. Met parallellen uit andere deelen der aarde.

Uit de zittingverslagen van de Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte.

Ueber den neuentdeckten lebenden Orang Pendek in Sumatra.

Naar aanleiding van de opzienbarende pers-verhalen bericht Hans Meinert, dat volgens de laatste mededeelingen door Dr. Dammermann te Buitenzorg het onderzoek een geraffineerd bedrog aan het licht heeft gebracht. De wetenschap heeft de belangstelling in den Orang Pendek echter nog niet verloren; als bewijs voor de afstamming van den mensch van de apen heeft zij hem niet noodig, maar misschien wijzen de Maleische berichten toch op een nog onbekend pygmeeënvolk of op een zijtak van den Orang-Oetan; de Pithecanthropus van Java wordt gememoreerd. Spr. hoopt dat de Regeering van Ned. Indië, reeds met het oog op de poging tot bedrog om geldelijke redenen, het onderzoek zal voortzetten, en dat de wetenschap zich de uiteindelijke opheldering van dit vraagstuk niet uit de hand zal laten nemen.

Uit de boekbesprekingen:

Im Lande des Schneckengeldes, door Paul Wirz. Geill. Stuttgart 1932, Strecker & Schröder. Besproken door H. Nevermann.

Ofschoon populair geschreven, bevat het boek volgens den referent waardevolle gegevens uit de ethnologie van Nieuw-Guinea betr. het slakken-geld, het geloof aan geesten, het tweeklassen-systeem, doodenvbranding, rouwceremoniën met vinger-amputatie, varkensbloed-ceremoniën, krachtsteenen, aardoven enz.

Anthropos, Bd. XXVIII, Heft 3 & 4, Mei/Augustus 1933.

Neue Beiträge zur Ethnographie der Nor-Papua (Neuguinea), door P. Joseph Schmidt, S. V. D., Murik, P. O. Madang, New-Guinea, Australia. Geill.

Aanvullingen op de vroegere artikelen van P. Schmidt over „Die Ethnographie der Nor-Papua (Murik - Kaup - Karau) bei Dallmannhafen, Neuguinea“, in *Anthropos* XVIII/XIX (1923/24) en XXI (1926) betr. woonhuizen, mannenhuizen, stamhuizen, wapenen en werktuigen, tijdrekening, tromsignalen, liederen, benamingen van verwantschapsgraden, totemisme, puberteitsfeesten: initiatie van jongelingen, geheime bonden der mannen, bijzondere initiatie van Karaulieden, maskers en dergl., varia. Met teekeningen op last van P. Schmidt door inboorlingen vervaardigd.

Trois Recits Tonguiennes, door le Rév. P. F. Reiter, S. M.

Vergel. *Anthropos* II, XII — XIII, XIV — XV. Drie verhalen in tekst en woordelijke Fransche vertaling:

- 1) Verhaal over het ontstaan van Tuitonga,
- 2) Verhaal over de Tuitonga's (koningen van Tonga),
- 3) Verhaal over de inschepping (van duivelen) die naar Pulotu gingen.

Die Rassenelemente im Indus-tal während des 4. und 3. vorchristlichen Jahrtausends und ihre Verbreitung, door Dr. Heinz F. Friederichs und Heinrich W. Müller, Frankfurt a.M. Geill. met foto's van beelden, teekeningen van schedels en tabellen.

- I. Inleiding.
- II. De ras-elementen van Mohenjo-daro:
 - a) de gevonden schedels,
 - b) de gevonden beeldwerken.
- III. De verspreiding van de ras-elementen voorkomende in de Indus-vallei.
- IV. Samenvatting van de resultaten.
- V. Bibliographie.

Totemismus in Vorderindien, door Herm. Nig-gemeyer.

Eene samenvatting van alles wat er op het gebied van totemisme in Voor-Indië in de ethnologische en anthropologische litteratuur over dit land te vinden is; de voorafgaande litteratuur-opgave bevat 62 nummers. De voornaamste bronnen zijn de ambtelijke Engelsche publicaties geweest. Hier moet volstaan worden met een inhoudsoverzicht:

Inleiding. Het probleem van het totemisme in Indië. Kritiek op de bronnen waaruit geput is.

- I. De sociologie van het Indische totemisme.
 1. Korte overzicht over de maatschappelijke structuur van Indië.
 2. De positie van de totemclans in deze maatschappelijke structuur.
 - a) Atomische en polytome stammen en kasten.
 - b) Dichotome stammen en kasten, en het vraagstuk van een tweeklassensysteem in Indië.
 - c) Afzonderlijke vormingen.
 - aa) Sub-clans.
 - bb) Totemisme in Assam.
 - d) Namen van de totemclans, localiseering van de clans en aantal van de totemgroepen in de stam en in de kaste.
 3. Aard van de totems.
 4. Totem-exogamie.
 5. Descendentie van de totems.
 6. Individueel totemisme, Geslachtstotemisme.
- II. De religieuze zijde van het Indische totemisme.

1. Vereering van het totem.
- a) Algemeene vereering.
- b) Vereering bij huwelijken.
- c) Totemvereering bij de Oraon's en Birhor's.
 - aa) Bij de Oraon's.
 - bb) Bij de Birhor's.
2. Rouw over het totem.
3. Mijdingsvoorschriften.
4. Samenvatting.

III. Afbeelding van het totem.

1. In de plastiek en schilderkunst.
2. In de tatoeëring.

IV. De aard der wederzijdsche betrekking tusschen mensch en totem.

V. De cultuurhistorische positie van het Indische totemisme.

1. Verspreiding van het totemisme in Indië.
2. Cultuurhistorische beteekenis van het patriarchale en het matriachale totemisme.
3. De totemistische districten van Indië en hunne wederzijdsche betrekkingen.
4. De dragers van het Indische totemisme.
5. De ouderdom van het totemisme in Indië.
6. Het totemisme in zijne betrekking tot de Indische cultuur.
7. Het vraagstuk van een totemistischen cultuurkring in Indië.
8. Algemeene waardeering van het Indische totemisme.

Slot: Samenvatting van de resultaten.

Aanhangsel: Alphabetische lijst van de totemistische stammen en kasten van Indië. (Het artikel in deze aflevering gaat tot III, 2; slot volgt).

Uit de *Analecta en Additamenta*:

Trommelsprachen ohne Trommeln, door Prof. Dr. Robert Heine-Geldern, Wien.

Aanhalingen uit de litteratuur over de Philipijnen en de Koeboe's op Sumatra over het geven van signalen en mededeelingen door het slaan op de wortelvleugels (uitwassen onder aan den stam van sommige boomen, waardoor zij er uit zien alsof ze door dikke planten gesteund worden).

Eine Schöpfungsmythe aus Neuguinea, door P. Gerstner, S.V.D., But, P. O. Eitape, Tumleo, New-Guinea, Australia.

Uit de *Miscellanea*:

Urzeitliche Handels- und Verkehrswege, door H. K. Michna. (In *Natur und Kultur*, XXIX, 1932, bl. 446-453).

Ueber Fingerrechnen, door Lemoine. (In *Revue des Études Islamiques*", 1932, bl. 1 — 58).

Ethnographisches aus Hainan, door H. Stübel. (In *Tung-Chi, Medizinische Monatsschrift*, 1932, bl. 237 — 250).

Behalve de chinesche en verchineeschte bevolking leven op Hainan nog 5000 Miau en 20000 Li, die in drie stammen verdeeld zijn. Zij wonen in bevestigde dorpen met paalwoningen, planten rijst op natte en droge velden, bataten, gierst en maïs en fokken buffels, bultossen, paarden en kippen. Zij zijn verdeeld in vier clans.

Uit de boekbesprekingen:

The Frazer Lectures 1922 — 1932, door diverse auteurs, uitgegeven door R. Warren Dawson. Geill. Macmillan, London, 1932. Besproken door Robert Routil, Weenen.

Truk, door Aug. Krämer, uitgegeven door G. Thilenius, Geill.

Ponape, door P. Hambruch, uitgegeven door G. Thilenius. Geill.

Twee deelen van de *Ergebnisse der Südsee-Expedition 1908 — 1910*, Hamburg, 1932, Friedrichsen, de Gruyter & Co. Besproken door Christoph Fürer-Haimendorf, Weenen.

On the original Inhabitants of the Andaman Islands, door E. H. Man. Geill. London 1932, Royal Anthropological Institute. Besproken door Christoph Fürer-Haimendorf, Weenen.

The Nicobar Islands and their People, door E. H. Man. Geill. London, The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. Besproken door Herm. Niggemeyer, Weenen.

Ata Kiwan, Unbekannte Bergvölker im tropischen Holland, door E. Vatter. Geill. Leipzig 1932, Bibliographisches Institut A. G. Besproken door Chr. Fürer-Haimendorf, Weenen.

The Lakhers, door N. E. Parry, Geill. London 1932, Macmillan & Co, Ltd. Besproken door Chr. Fürer-Haimendorf, Weenen. (Koppensnellers in Assam).

Mythologie, Religion und Magie im Sikagebiet (öst. Mittelflores), door P. Arndt, S.V.D. Ende-Flores 1933, Arnoldusdruckerei. Besproken door Dam. Kreichgauer.

Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, Veröffentlichungen des Institutes für Völkerkunde an der Universität Wien. Jahrg. I (1930).

Haustiere und Hirtenkulturen, door Dr. Fritz Flor.

Schrijver geeft een korte uiteenzetting van de cultuurhistorische waarde van het probleem, en bespreekt uitvoerig aan de hand van de bestaande literatuur honden-, rendieren-, elanden- en paardenteelt.

Das Jahr von 360 Tagen und seine Gliederung door Univ.-Dozent Dr. Fritz Röck, Direktor des Museums für Völkerkunde, Wien. Geill.

Das Junggesellenhaus im Westlichen Hinterindien, door Christoph Fürer-Haimendorf.

Een betrekkelijk kort overzicht over de „vrijgezellen-huizen” bij de primitievere volken, bijna uitsluitend over Assam en Birma en alleen gebaseerd op Engelsche litteratuur.

Der Hund in der Mythologie der Zirkumpazifischen Völker. Ein Beitrag zur Frage der altneuweltlichen Kulturbeziehungen. Door Wilh. Koppers.

Inleiding. De hondenmythe in Noord-Amerika: bij de Eskomo's, en bij de Indianen van Noord-Amerika, die niet tot de Eskimo's behoren. De hondenmythe in Noordoostazië. De hondenmythe in Oost- en Zuidoostazië (over Nederl. Indië zoo goed als niets). Kulturhistorische resultaten.

I d e m, Jahrg. II., 1931.

Beiträge zur Methodik der Völkerkunde, door Dr. phil. et litt. Gaston van Bulck.

(Neemt den geheelen jaargang in: tekst 242 blz., litteratuuropgave 8 blz., register 4 blz.). Reeds besproken door Dr. J. Ph. Duyvendak in Djâwâ, 4e afl. van dit jaar.

Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Bd. LXIII, Heft III & IV, Wien 1933.

Das Rad der Buddhistischen Leere ein Rad der Zeit, door Univ. Prof. Dr. Fritz Röck, Wien.

Inleiding: Voorstellingen van de beteekenis in de kunst. Betrekkingen tusschen de hogere culturen der aarde. Noodzakelijkheid van het toepassen van het criterium van de continuïteit in ruimte en tijd. Oriëntatie-voorstellingen in onpersoonlijke symbolische kunst: kosmogrammen, chronogrammen. Alpha en Omega, aan-

vang en einde, de eerste en de laatste. De „Heer van het Al”, de „Koning van den Tijd”.

Het spaakwiel als symbool van de buddhistische leer. Het wiel van Rtam; jaarwiel. Vormen van het boeddhistische spaakwiel: wiel met 8, met 9, met 12, met $4 + 13 + 13$, met 16 en met 64 spaken. Al deze vormen zijn kalender-wielen. De perioden „negenmaalnegen”, „achtmaalacht” en zevenmaalzeven”. Enneadisch, oktadisch en heptadisch deeljaar. Hun gemeenschappelijke oorsprong naar het voorbeeld van den enneadischen kalender van de menschen met het negensysteem. Getallen van bijzondere beteekenis.

Slot: Samenhang van het boeddhistische en het elamische achttal-systeem.

Neunmalneun und Siebenmalsieben im alten Mexiko, Ein Beitrag zur kulturhistorischen Kalenderkunde. Door Univ. Prof. Dr. Fritz Röck, Museumsdirektor in Wien.

Alt-Europäische Tänze, door Leonhard Franz, Prag. Geill.

Schr. verklaart palaeolithische en neolithische rotsteekeningen in Europa, die vermomde en dansende menschen weergeven, als voorstellingen van magische dansen, met het doel om geluk op de jacht, vruchtbaarheid enz. te bewerken, en geeft parallellen die bij nog levende primitieve volken te vinden zijn. Verder wordt een overzicht gegeven over magische en rituele dansen, krijgdsansen, wapendansen, dansen bij doodenfeesten, labyrintdanssen enz. in het oude Europa aan de hand van de litteratuur en afbeeldingen. Met litteratuuroverzicht.

Uit de boek aankondigingen:

Kopf- und Maskenzauber in der Vorgeschichte und bei den Primitiven, door Dr. Waldemar Klingbeil. Berlin 1932, A. Collignon. Besproken door A. Bouchal.

C. VOOR- EN ACHTERINDISCHE TIJDSCHRIFTEN.

The Indian Antiquary, Vol. LXII, pt. DCCLXXIV, Maart 1933.

Bangal and the City of Bangala (Contribution to an old controversy), door Sir Richard C. Temple, Bt. †.

Schrijver geeft een overzicht van de namen van de verschillende districten, die in den ouden tijd het hedendaagsche Bengalen uitmaakten. Hij komt tot de conclusie, dat de oude reizigers wier berichten ons zijn overgeleverd, onder „de stad van Bengâla” niet altijd dezelfde plaats hebben verstaan, maar een van de groote, niet ver van elkaar gelegen stapelplaatsen voor uitheemsche handelsgoederen, zooals Chittagong,

Sunârgâon of Satgâon, die zij „de stad van Bengâla” hebben genoemd, omdat deze bij alle reizigers bekend was. Varthema's „Stad van Bengâla” moet volgens de schrijver Satgâon geweest zijn, gelegen aan een oude bedding van de Huglirivier.

The Vikramkhola Inscription, door K. P. Jayaswal, M. A. (Oxon.), Barrister-at-law. Geill.

Eene zeer oude rots-inscriptie gevonden te Vikramkhola, district Sambalpur, Bihar and Orissa, groot 35×7 vt., gedeeltelijk uit letters bestaande en gedeeltelijk uit figuren. Op grond van nauwkeurige bestudeering en vergelijking met de Mohenjodaro-letters komt de schrijver tot eene dateering van ongeveer 1500 v. Chr.

I d e m, vol. LXII, pt. DCCLXXV, April 1933.

The Gandistotra, door E. H. Johnston, M. A. „Het loflied op den Gong”, reconstructie van den Sanskrittekst en Engelsche vertaling van dit Boeddhistische werk, waarvan de tekst eene transscriptie in Chineesche karakters met behulp van eene Tibetaansche vertaling in 1913 werd uitgegeven in de Bibliotheca Buddhica, XV.

Kāshmirī Proverbs, door Pandit Anand Koul, Srīnagar, Kashmīr.

I d e m, vol. LXII, pt. DCCLXXVI, Mei 1933.

On ancient tracks past the Pāmirs, door Sir Aurel Stein, K.C.I.E.. Met schetskaart.

Random Notes on the Trivandrum Plays, door E. H. Johnston, M. A. (Wordt vervolgd).

Uit de Miscellanea.

An Archaeological Atlas of Greater India, uit te geven door het Kern Institute te Leiden.

Bericht dat het Kern Institute te Leiden van plan is, een archaeologisch atlas van Groot Indië uit te geven, waarvoor de medewerking van alle belangstellenden wordt ingeroepen. Voorloopig is het plan 21 kaarten te geven, die behalve Voor-Indië ook Ceylon, „Further India”, Kambodja, Tjampa, Indonesië, Java, Sumatra en Bali zullen bevatten. De atlas zal beperkt blijven tot den voor-mohammedaanschen tijd.

Uit de boekbesprekingen:

Hindu Administrative Institutions in Southern India, door Rao Bahadur S. K. Aiyangar, M. A., Ph. D. Published by the Madras University.

Zes lezingen, door den schrijver in 1929/30 aan de University of Madras gehouden. Hij begint met de gegevens, die in de oudste Tamil-litteratuur en in de Kural te vinden zijn, geeft een overzicht over de Pallava- en Chola-administratie, en komt via den tusschentijd van de mohammedaansche invasie tot de Vijayanagar-administratie van de veertiende tot de achttiende eeuw. Besproken door D. R. Bhandarkar.

I d e m, vol. LXII, pt. DCCLXXVII, Juni 1933.

Historical Data in Padmagupta's Navasāhasaṅkacarita, door Prof. V. V. Mirashi, Head of the Sanscrit Department, Nagpur University.

Random Notes on the Trivandrum Plays, door E. H. Johnston, D. Litt.

Slot van het artikel in de vorige aflevering.

Uit de Miscellanea:

Some Notes on Names in Hindu Geography, door K. P. Jayaswal.

Allipura, Bannu, de Vāṭadhāna's.

Uit de boekbesprekingen:

Studies in Cola History and Administration, door K. A. Nilakanta Sastri. University of Madras, 1932. Besproken door F. J. R.

List of Ancient Monuments protected under Act VII of 1904 in Bihar & Orissa (A.S.I. New Imp. Ser., vol. LI), door M. H. Kuraishi, B. A. 163 illustr. en kaarten. Government Press, Calcutta. 1931. Besproken door C.E.A.W.O.

Archaeological Survey of Mysore, Annual Report for 1929, door Dr. M. H. Krishna Geill. Govt. Press, Bangalore, 1931. Besproken door F. J. R.

Comparative Tables of Muhammadan and Christian Dates, compiled by Lt. Col. Sir Wolseley Haig, K.C.I.E., C.S.I., C.M.G., C.B.E. London, Luzac & Co, 1932. Besproken door C.E.A.W.O. In zakformaat, 32 bl.

I d e m, vol. LXII, pt. DCCLXXVIII, Juli 1933.

Places and Peoples in Asoka's Inscriptions, door K. P. Jayaswal, M. A. (Oxon.), Barrister-at-law.

Uit de boekbesprekingen:

Jainism in North India, 800 B.C. — 526 A.D., door Chimanlal J. Shah, M. A. Geill. Longmans, 1932. Besproken door H. Hargreaves.

Brahman: Eine sprachwissenschaftlich-exegetisch-religions-geschichtliche Untersuchung, door Dr. Jarl Charpentier. Upsala 1932, A.-B. Lundequist. Besproken door E. H. J.

I d e m, vol. LXII, pt. DCCLXXIX, Augustus 1933.

Uit de Miscellanea:

Francisco Pelsaert in India, door W. H. Moreland.

Aanvulling op het werk „Jahangir's India”, door den schrijver uitgegeven tezamen met Prof. P. Geyl (Cambridge 1926). In genoemd werk is ook de „Remonstratie” van Pelsaert opgenomen, en uit een dagboek van Pieter van den Broeke (HS. in de Universiteitsbibliotheek te Leiden) heeft de schrijver verdere gegevens over Pelsaert bijeengebracht. Verder nog verschillende aanvullingen en verbeteringen op „Jahangir's India”.

The Calcutta Review, vol. 47, No. 2, Mei 1933.

A study of the Manasa-Cult and its literary expression, door Janardan Chakrabarti, M. A.

Eene samenvatting van wat er over slangenvereering in de Indische litteratuur te vinden is.

The Concept of Svadharma in the Gita, door U. C. Bhattacharjee, M. A.

Music and Numbers, door C. Subrahmanya Ayyar.

Studie over tonen, trillingsfrequenties enz. in de Indische muziek.

Studies in the Tantras, door Prabhatchandra Chakravati, M. A., Ph. D.

